

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МИНИСТРЛІГІ
MINISTRY OF AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
МИНИСТЕРСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ҚАЗАҚ АГРАРЛЫҚ-ӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНІҢ ЭКОНОМИКАСЫ ЖӘНЕ
АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРДЫ ДАМУЫ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫ
KAZAKH RESEARCH INSTITUTE OF ECONOMY OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX
AND RURAL DEVELOPMENT

КАЗАХСКИЙ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ
АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА И РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

ISSN 2708-9991 (Online)
ISSN 1817-728X (Print)
DOI: 10.46666

Аграрлық нарық проблемалары

ТЕОРЕТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

№ 1
ҚАҢТАР – НАУРЫЗ

Problems of AgriMarket

THEORETICAL AND SCIENTIFIC-PRACTICAL JOURNAL

№ 1
JANUARY – MARCH

Проблемы агрорынка

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 1
ЯНВАРЬ – МАРТ

ЖУРНАЛДЫҢ МЕРЗІМДІЛІГІ – ЖЫЛЫНА 4 РЕТ
JOURNAL PUBLISHING FREQUENCY – 4 TIMES YEAR
ПЕРИОДИЧНОСТЬ ЖУРНАЛА – 4 РАЗА В ГОД

АЛМАТЫ
2024

Журнал туралы

Журнал 1994 жылдан шығады.

"Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты" ЖШС (ҚазАӨКЭ және ААД ҒЗИ) "Аграрлық нарық проблемалары" теориялық және ғылыми-практикалық журналының құрылтайшысы болып табылады

8 (727) 245 36 20;

8 (727) 245 35 87

E-mail: kazniapk@mail.ru

<http://www.jptra-kazniapk.kz>

Журнал Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген. 1999 жылғы 11 ақпандағы № 1327 бұқаралық ақпарат құралын тіркеу туралы куәлік Мерзімді баспасөз басылымын, ақпараттық агенттікті және желілік басылымды қайта есепке қою туралы куәлігі Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен берілген, 24.08.2020 ж. № KZ49VPY00026113 Ақпарат комитеті.

Жазылу индексі 76006 "Қазпошта" АҚ. 13.02.2018ж. № 249900-1018-5750 шарты.

Журнал ҚР Ғылым және жоғары білім Министрлігінің ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету Комитеті ұсынған, "Экономикалық ғылымдар" бағыты бойынша қауымдастырылған профессор және профессор ғылыми атақтарын, PhD ғылыми дәрежесін алу үшін ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін жариялау үшін ұсынылатын басылымдар тізбесіне енгізілген (ҚР Білім және ғылым Министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 28.01.2021ж. № 52, 08.06.2021ж. № 471 бұйрықтары).

Редакциялық кеңестің құрамына шетелдік ғалымдар да кіреді, бұл ғылыми саладағы отандық зерттеушілердің өзара іс-қимылының ақпараттық кеңістігін кеңейтуге мүмкіндік береді.

Журнал ISSN (Юнеско, Париж қ., Франция) сериялық басылымдарды тіркеу жөніндегі Халықаралық орталығында тіркелген, журналға нөмір берілген

ISSN 1817-728X (Print)

ISSN 2708-9991 (Online)

Журналда жарияланатын мақалаларға CrossRef арқылы DOI объектісінің сандық сәйкестендіргіші берілген.

Мақалаларды ұсыну және рецензиялаудың онлайн жүйесі әзірленген. Мақаланы онлайн режимде беру үшін мына мекен-жайға өту қажет: <http://www.jptra-kazniapk.kz>, мақаланы беру ережелерімен және сайтқа рецензиялармен және мақаланы рәсімдеу бойынша авторларға арналған нұсқаулықпен танысу.

Плагиатқа лицензиялық тексеру жүйесі қолданылады.

Іздеу жүйесі жұмыс істейді.

Журналдың қол жетімділігі - журнал оның мазмұнына тікелей, жалпыға қол жетімділікті қамтамасыз етеді.

Журналдың мерзімділігі – жылына 4 рет.

Индекстеу:

- * eLIBRARY.RU — Ресей ғылыми ақпараттық-талдау порталы
- * Ресейлік ғылыми дәйексөз индексі (РҒДИ). 01.12.2015 ж. № 788-12/2015 шарты. РҒДИ журналдың екі жылдық импакт-факторы, барлық дереккөздерден 2019 жылға сілтемелерді ескере отырып – 0,592.
- * Бірыңғай электронды кітапхана, Қазақстан
- * Қазақстандық дәйексөз базасы. Шарт 3 жылға тұрақты түрде жасалады, соңғысы 20.06.2019ж. № 8. ҚДБ-ында 2017ж. журналдың импакт-факторы – 0,710.
- * ResearchGate
- * Semantic Scholars

About the journal

The journal has been published since 1994

The founder of theoretical and scientific-practical journal "Problems of AgriMarket" is the LLP "Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development" (KazRIE AIC and RD)

8 (727) 245 36 20;

8 (727) 245 35 87

E-mail: kazniapk@mail.ru

<http://www.jptra-kazniapk.kz>

The journal is registered in the Ministry of Culture, Information and Public Accord of the Republic of Kazakhstan. Mass media registration certificate No. 1327 dated February 11, 1999.

The certificate of re-registration of a periodical, news agency and network publication is issued by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan, Information Committee No. KZ49VPY00026113 dated 08.24.2020

Subscription index 76006 in Kazpost JSC. Contract No.249900-1018-5750 dated 13.02.2018.

The journal is included into the List of publications recommended by the Committee for Quality Assurance in the Field of Science and Higher Education of the Ministry of Science and Higher Education of the RK for publication of the main results of scientific activity for the Ph.D degree, academic titles of associate professor and professor in the

area of "Economic Sciences" (orders of the Committee for Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the RK No. 52 dated 28.01. 2021, No. 471 dated 08.06. 2021).

The Editorial Board includes scientists from foreign countries, which makes it possible to expand the information space for interaction of domestic researchers in scientific field.

The journal is registered at the International Center for Registration of Serials ISSN (UNESCO, Paris, France), the journal has been assigned a number

ISSN 1817-728X (Print)

ISSN 2708-9991 (Online)

Articles published in the journal are assigned a DOI digital object identifier through CrossRef.

Online system for submitting and reviewing of articles has been developed. To submit an article online, you should use the link: <http://www.jprra-kazniiapk.kz>, familiarize yourself with the Rules for submitting an article and reviews to the site and the Guide for authors on article formatting.

A licensed plagiarism checker system is used.

The search engine is working.

Journal availability - the journal provides direct, public access to its content.

Journal Publishing Frequency – 4 times year.

Indexing:

- * eLIBRARY.RU – Russian scientific information and analytical portal

- * Russian Science Citation Index (RSCI). Contract No. 788-12/2015 dated 01.12.2015. Two-year impact factor of the journal in the RSCI, taking into account citations from all sources for 2019 – 0,592

- * United Electronic Library, Kazakhstan

- * Kazakhstan citation base. The contract is concluded permanently for 3 years, last No. 8 dated 20.06.2019.

Impact factor of the journal in the KCB for 2017 – 0,710.

- * ResearchGate

- * Semantic Scholars

О журнале

Журнал издается с 1994г.

Учредителем теоретического и научно-практического журнала «Проблемы агрорынка» является ТОО «Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий» (КазНИИЭ АПК и РСТ)

8 (727) 245 36 20; 8 (727) 245 35 87

e-mail: kazniiapk@mail.ru

<http://www.jprra-kazniiapk.kz>

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан. Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 1327 от 11 февраля 1999г. Свидетельство о постановке на переучет периодического печатного издания, информационного агентства и сетевого издания выдано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан, Комитет информации № KZ49VPY00026113 от 24.08.2020

Подписной индекс 76006 в АО «Казпочта». Договор № 249900-1018-5750 от 13.02.2018г.

Журнал включен в Перечень изданий, рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования РК для публикации основных результатов научной деятельности на соискание ученой степени Ph.D, ученых званий ассоциированного профессора и профессора по направлению «Экономические науки» (приказы Комитета по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки РК №52 от 28.01.2021г., №471 от 08.06.2021г.).

В состав Редакционного совета входят ученые стран зарубежья, что позволяет расширять информационное пространство взаимодействия отечественных исследователей в научной сфере.

Журнал зарегистрирован в Международном центре по регистрации сериальных изданий ISSN (Юнеско, г. Париж, Франция), журналу присвоен номер

ISSN 1817-728X (Print)

ISSN 2708-9991 (Online)

Статьям, публикуемым в журнале, присваивается цифровой идентификатор объекта DOI посредством CrossRef.

Разработана онлайн система подачи и рецензирования статей. Для подачи статьи в режиме онлайн перейдите по адресу: <http://www.jprra-kazniiapk.kz>. Пожалуйста, ознакомьтесь с Инструкцией подачи статьи и рецензий на сайт и Руководством для авторов по оформлению статьи.

Используется лицензионная система проверки на плагиат.

Работает поисковая система.

Доступность журнала – журнал предоставляет непосредственный открытый доступ к своему контенту.

Периодичность журнала – 4 раза в год.

Индексация:

- * eLIBRARY.RU – российский научный информационно-аналитический портал

- * Российский индекс научного цитирования (РИНЦ). Договор № 788-12/2015 от 01.12.2015г. Двухлетний импакт-фактор журнала в РИНЦ с учетом цитирования из всех источников за 2019г. - 0,592

- * Единая электронная библиотека, Казахстан

* Казахстанская база цитирования. Договор заключается постоянно на 3 года, последний № 8 от 20.06.2019г. Импакт-фактор журнала в КБЦ за 2017г. - 0,710.

* ResearchGate

* Semantic Scholars

Редакциялық кеңестің құрамы

Бас редакторы

Базархан РҮСТЕМБАЕВ

экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР АШҒА академигі,
Басқарма Төрағасы

Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ, Алматы, Қазақстан
Scopus ID: 57194520623 h-индекс 2

Бас редактордың орынбасары

Ғалия ӘКІМБЕКОВА

экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР АШҒА академигі,
ғылым және енгізу жөніндегі Басқарма Төрағасының орынбасары

Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ, Алматы, Қазақстан
Scopus ID: 56195220400 h-индекс 2

Редакциялық кеңестің мүшелері:

Vilma ATKOČIŪNIENĖ, Doctor of Economic Sciences, Professor, Business and Rural Development Research Institute, Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania; Scopus ID h-индекс 5; Web of Science Researcher ID h-индекс 5

Maryline FILIPPI, Doctor, Professor, French National Institute for Agricultural Research (INRA), Paris, France; Scopus ID h-индекс 6; Web of Science Researcher ID h-индекс 6

Khanh Le Phi HO, Ph.D, Department of Economic, University of Agriculture and Forestry, Hue Thua Thien Hue city, Vietnam; Scopus ID h-индекс 3

Светлана КОНДРАТЕНКО, экономика ғылымдарының докторы, доцент, ғылыми жұмыстар жөніндегі директордың орынбасары, "Беларусь ҰҒА АӨК жүйелік зерттеулер институты" республикалық ғылыми унитарлық кәсіпорны, Минск, Беларусь; Web of Science Researcher ID h-индекс 1

Przemyslaw LEN, Doctor, Associate Professor, Rzeszow University of Technology, Rzeszow, Poland; Scopus ID h-индекс 13; Web of Science Researcher ID h-индекс 13

Norsida BINTI MAN, Doctor, Associate Professor, Department of Agricultural Technologies, Faculty of Agriculture, University Putra, Serdang, Malaysia; Scopus ID h-индекс 8; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Rasa MELNIKIENĖ, Doctor of Economics, Professor, Deputy Director of the Lithuanian Centre for Social Sciences, Head of the Institute of Economics and Rural Development, Principal Researcher, Vilnius, Lithuania; Scopus ID: 57041357400 h-индекс 7

Марина ПЕТУХОВА, экономика ғылымдарының докторы, даму жөніндегі проректор, Новосибирск мемлекеттік аграрлық университеті, Новосибирск, Ресей; Scopus ID h-индекс 3; Web of Science Researcher ID h-индекс 1

Иван САНДУ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, АӨК ғылыми-техникалық дамуының экономикалық мәселелері бөлімінің меңгерушісі, аграрлық экономика және ауылдық аумақтарды әлеуметтік дамыту Федералды ғылыми орталығы-Бүкілресейлік ауыл шаруашылығы экономикасы ғылыми-зерттеу институты, Мәскеу, Ресей; Scopus ID: 56019631800 h-индекс 6; Web of Science Researcher ID h-индекс 3

Ғалия ӘКІМБЕКОВА, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ғылым және енгізу жөніндегі Басқарма Төрағасының орынбасары, Қазақ агроөнеркәсіптік кешен экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан; Scopus ID: 56195220400 h-индекс 2;

Бауыржан ЕСЕНГЕЛЬДИН, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ғылыми жұмыстар жөніндегі проректор, Margulan University, Павлодар, Қазақстан; Scopus ID: 55683958400 h-индекс 6

Тлектес ЕСПОЛОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығы ғылымдары Академиясының Президенті, Алматы, Қазақстан; Scopus ID: 55536713100 h-индекс 5

Данияр ҚАЛДИЯРОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Ілияс Жансүгірова атындағы Жетісу университетінің Құқық және экономика жоғары мектебінің профессоры, Талдықорған, Қазақстан; Scopus ID: 56127906700 h-индекс 6

Талғат ҚҰСАЙЫНОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Есеп және қаржы» кафедрасының профессоры, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан; Scopus ID: 56200205600 h-индекс 3

Римма САҒИЕВА, экономика ғылымдарының докторы, доцент, «Қаржы және есеп» кафедрасының доценті, Эль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан; Scopus ID: 55916782100 h-индекс 5; Web of Science Researcher ID h-индекс 3

Әзімхан САТЫБАЛДИН, экономика ғылымдарының докторы, профессор, бас ғылыми қызметкер, «Экономиканы институционалдық дамыту» бөлімінің меңгерушісі, ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты, Алматы, Қазақстан; Scopus ID: 57204163982 h-index 7; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Шолпан СМАҒҰЛОВА, экономика ғылымдарының докторы, «Қаржы және есеп» кафедрасының профессоры, К. Сағадиев атындағы Халықаралық Бизнес Университеті, Алматы, Қазақстан; Scopus ID: 56132234200 h-index 5

Фая ШУЛЕНБАЕВА, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Кадастр» кафедрасының профессоры, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан; Scopus ID: 57195486369 h-индекс 4

Composition of the editorial board

Chief Editor

Bazarkhan RUSTEMBAYEV

Doctor of Economics, Professor, Academician of the AAS RK,
Chairman of the Management Board
Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development,
Almaty, Kazakhstan
Scopus ID: 57194520623 h-индекс 2

Deputy Chief Editor

Galiya AKIMBEKOVA

Doctor of Economics, Professor, Academician of the AAS RK,
Deputy Chairperson of the Board on Science and Implementation
Kazakh Research Institute of Economy of Agri-Industrial Complex and Rural Development,
Almaty, Kazakhstan
Scopus ID: 56195220400 h-index 2

Members of the editorial board:

Vilma ATKOČIŪNIENĖ, Doctor of Economic Sciences, Professor, Business and Rural Development Research Institute, Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania; Scopus ID h-индекс 5; Web of Science Researcher ID h-индекс 5

Maryline FILIPPI, Doctor, Professor, French National Institute for Agricultural Research (INRA), Paris, France; Scopus ID h-индекс 6; Web of Science Researcher ID h-индекс 6

Khanh Le Phi HO, Ph.D, Department of Economic, University of Agriculture and Forestry, Hue Thua Thien Hue city, Vietnam; Scopus ID h-индекс 3

Svetlana KONDRATENKO, Doctor of Economics, Associate Professor, Deputy Director on Research, Republican Research Unitary Enterprise "Institute for System Research in the AIC NAS Belarus", Minsk, Belarus; Web of Science Researcher ID h-индекс 1

Przemysław LEŃ, Doctor, Associate Professor, Rzeszow University of Technology, Rzeszow, Poland; Scopus ID h-индекс 13; Web of Science Researcher ID h-индекс 13

Norsida BINTI MAN, Doctor, Associate Professor, Department of Agricultural Technologies, Faculty of Agriculture, University Putra, Serdang, Malaysia; Scopus ID h-индекс 8; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Rasa MELNIKIENĖ, Doctor of Economics, Professor, Deputy Director of the Lithuanian Centre for Social Sciences, Head of the Institute of Economics and Rural Development, Principal Researcher, Vilnius, Lithuania; Scopus ID: 57041357400 h-индекс 7

Marina PETUKHOVA, Doctor of Economics, Vice-Rector on Development, Novosibirsk State Agricultural University, Novosibirsk, Russia; Scopus ID h-index 3; Web of Science Researcher ID h-индекс 1

Ivan SANDU, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Economic Issues of Scientific-Technical Development of the AIC, Federal Scientific Center for Agricultural Economics and Social Development of Rural Territories - Russian Research Institute of Agricultural Economics, Moscow, Russia; Scopus ID: 56019631800 h-индекс 6; Web of Science Researcher ID h-индекс 3

Galiya AKIMBEKOVA, Doctor of Economics, Professor, Deputy Chairperson of the Board on Science and Implementation, Kazakh Research Institute of Agri-Industrial Complex Economy and Rural Development, Almaty, Kazakhstan; Scopus ID: 56195220400 h-index 2

Bauyrzhan ESENGELDIN, Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector on Research Work, Margulan University, Pavlodar, Kazakhstan; Scopus ID: 55683958400 h-index 6

Tlektes YESPOLOV, Doctor of Economics, Professor, President of the Academy of Agricultural Sciences of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan; Scopus ID: 55536713100 h-index 5

Daniyar KALDIYAROV, Doctor of Economics, Professor, Professor at the Higher School of Law and Economics of Ilyas Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan; Scopus ID: 56127906700 h-index 6

Talgat KUSSAINOV, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Accounting and Finance, S. Seifullin Kazakh Agritechnical University, Astana, Kazakhstan; Scopus ID: 56200205600 h-index 3

Rimma SAGIYEVA, Doctor of Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance and Accounting, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; Scopus ID: 55916782100 h-index 5; Web of Science Researcher ID h-индекс 3

Azimkhan SATYBALDIN, Doctor of Economics, Professor, Chief Researcher, Chief Researcher, Head of the Department of Institutional Development of Economics of the Institute of Economics of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the RK, Almaty, Kazakhstan; Scopus ID: 57204163982 h-index 6; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Sholpan SMAGULOVA, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Finance and Accounting, K. Sagadiyev University of International Business, Almaty, Kazakhstan; Scopus ID: 56132234200 h-index 5

Faya SHULENBAYEVA, Doctor of Economics, Professor, Professor of the "Cadastre" Department, S. Seifullin Kazakh Agritechnical University, Astana, Kazakhstan; Scopus ID: 57195486369 h-индекс 4

Состав редакционного совета

Главный редактор

Базархан РУСТЕМБАЕВ

доктор экономических наук, профессор, академик АСХН РК,

Председатель Правления

Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

Scopus ID: 57194520623 h-индекс 2

Заместитель главного редактора

Галия АКИМБЕКОВА

доктор экономических наук, профессор, академик АСХН РК,

заместитель Председателя Правления по науке и внедрению

Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий», Алматы, Казахстан

Scopus ID: 56195220400 h-индекс 2

Члены редакционного совета:

Vilma ATKOŠIŪNIENĖ, Doctor of Economic Sciences, Professor, Business and Rural Development Research Institute, Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania; Scopus ID h-индекс 5; Web of Science Researcher ID h-индекс 5

Maryline FILIPPI, Doctor, Professor, French National Institute for Agricultural Research (INRA), Paris, France; Scopus ID h-индекс 6; Web of Science Researcher ID h-индекс 6

Khanh Le Phi HO, Ph.D, Department of Economic, University of Agriculture and Forestry, Hue Thua Thien Hue city, Vietnam; Scopus ID h-индекс 3

Светлана КОНДРАТЕНКО, доктор экономических наук, доцент, заместитель директора по научной работе, Республиканское научное унитарное предприятие «Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси»; Web of Science Researcher ID h-индекс 1

Przemysław LEN, Doctor, Associate Professor, Rzeszow University of Technology, Rzeszow, Poland; Scopus ID h-индекс 13; Web of Science Researcher ID h-индекс 13

Norsida BINTI MAN, Doctor, Associate professor, Department of Agricultural Technologies, Faculty of Agriculture, University Putra, Serdang, Malaysia; Scopus ID h-индекс 8; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Rasa MELNIKIENĖ, Doctor of Economics, Professor, Deputy Director of the Lithuanian Centre for Social Sciences, Head of the Institute of Economics and Rural Development, principal researcher, Vilnius, Lithuania; Scopus ID: 57041357400 h-индекс 7

Марина ПЕТУХОВА, доктор экономических наук, проректор по развитию, Новосибирский государственный аграрный университет, Новосибирск, Россия; Scopus ID h-индекс 3; Web of Science Researcher ID h-индекс 1

Иван САНДУ, доктор экономических наук, профессор, заведующий отделом экономических проблем научно-технического развития АПК, Федеральный научный центр аграрной экономики и социального развития сельских территорий - Всероссийский научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства, Москва, Россия; Scopus ID: 56019631800 h-индекс 6; Web of Science Researcher ID h-индекс 3

Галия АКИМБЕКОВА, доктор экономических наук, профессор, заместитель Председателя Правления по науке и внедрению, Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан; Scopus ID: 56195220400 h-индекс 2

Бауыржан ЕСЕНГЕЛЬДИН, доктор экономических наук, профессор, проректор по научной работе, Margulan University, Павлодар, Казахстан; Scopus ID: 55683958400 h-индекс 6

Тлектес ЕСПОЛОВ, доктор экономических наук, профессор, Президент Академии сельскохозяйственных наук Республики Казахстан, Алматы, Казахстан; Scopus ID: 55536713100 h-индекс 5

Данияр КАЛДИЯРОВ, доктор экономических наук, профессор, профессор высшей школы права и экономики Жетысуского университета им. Ильяса Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан; Scopus ID: 56127906700 h-индекс 6

Талгат КУСАЙЫНОВ, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры «Учет и финансы», Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Астана, Казахстан; Scopus ID: 56200205600 h-индекс 3

Римма САГИЕВА, доктор экономических наук, доцент, доцент кафедры «Финансы и учет», Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан; Scopus ID: 55916782100 h-индекс 5; Web of Science Researcher ID h-индекс 3

Азимхан САТЫБАЛДИН, доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник, заведующий отделом «Институциональное развитие экономики», Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования РК, Алматы, Казахстан; Scopus ID: 57204163982 h-index 6; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Шолпан СМАГУЛОВА, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры «Финансы и учет», Университет Международного Бизнеса им. К. Сагадиева, Алматы, Казахстан; Scopus ID: 56132234200 h-index 5

Фая ШУЛЕНБАЕВА, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры «Кадастр», Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина, Астана, Казахстан; Scopus ID: 57195486369 h-индекс 4

МАЗМҰНЫ

Аграрлық саясат: іс жүзіне асыру механизмі

А.Б. Молдашев, Е.Я. Федорова, Г.А. Джамбаева	13
Әлемдік экономиканың тұрақсыздануы жағдайында азық-түлікпен қамтамасыз ету.....	
Д.А. Калдияров, Р.Т. Дуламбаева, А.Е. Беделбаева	27
Data Driven Decision Making негізінде аймақтың азық түлік қауіпсіздігін басқару.....	
Б.Т. Жағалбаев, Вэй Фэнг, Ж.Х. Кажиева	37
Қазақстан Республикасындағы агроөнеркәсіптік өндірістің өсу трендтері мен мүмкіндіктері.....	

Шаруашылық жүргізудің экономикалық механизмі

Б.Е. Рүстембаев, Д.Т. Ахметова, Р.М. Жунусова	48
Орта мерзімді кезеңге Қазақстан ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау	
Г.Р. Байтаева	59
Қазақстан Республикасының Жетісу облысының техникалық дақылдарын өсіру мысалында аграрлық секторды мемлекеттік реттеу.....	
Н.Н. Ибришев, Р.Ж. Калгулова, Т.А. Айыпова	69
Аграрлық саладағы салықтық ынталандыру: қызмет көрсеткіштері мен нәтижелері	
А.М. Джулаева, А.А. Ережепова, Б.З. Нурманова	82
Оңтүстік Қазақстандағы әлеуметтік бағдарланған кәсіпкерліктің аймақтық экожүйелері	

Азық-түлік өнімдері рыногы

Э.О. Қыдырбаева, С.К. Байдыбекова, А.Г. Толамисова	93
Қазақстан Республикасындағы мал шаруашылығының қазіргі жағдайы, ішкі резервтері және бәсекеге қабілеттілігін арттыру жолдары	
Ш.Д. Жайлаубаева, Е.И. Кендюх, Г.К. Дамбаулова	103
Шығыс Қазақстан облысының агроөнеркәсіптік кешенін технологиялық жаңғырту жағдайында ет және оны қайта өңдеу өнімдерін өндіру	
Ж.Ж. Габбасова, А.К. Досанова, Song Soo Lim	113
Құс шаруашылығы саласының өзекті мәселелері мен перспективалары: инновациялық вектор	
А.Б. Учкампинова, М.Ә. Тлеужанова, Ф.Қ. Амренова	125
Сүт-азық-түлік кешені: жұмыс істеу ерекшеліктері	
С.Т. Жұмашева, Ш.М. Кантарбаева, С.С. Шинтаева	136
Көкөніс және картоп шаруашылығы Қазақстанның ауыл шаруашылығы өндірісінің негізгі бағыты ретінде	

Табиғат пайдалану экономикасы

Б.Е. Рүстембаев, А.С. Кульмаганбетова, С.С. Ыдырыс	154
Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер нарығында маркетингтік құралдарды қолдану..	
Г.К. Курманова, М.Т. Даниярова	163
Пайдаланылмайтын жерлерді алу кезіндегі ақпараттық қамтамасыз етудің рөлі.....	
А.А. Абдикадинова, Ж.А. Дулатбекова, А.Б. Баймбетова	174
Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді ұтымды пайдалану	

Ауылдық әлеуметтік проблемалары

Ч.Ү. Әкімбекова, В.В. Григорук, Қ.М. Мейірман	183
Цифрлық трансформация жағдайындағы ауыл жастарын платформалық жұмыспен қамтудың жаңа үрдістері	
М.К. Камысбаев, Г.Б. Омаров, С.Ш. Сағандықова	195
Қазақстан Республикасының ауыл тұрғындарын нәтижелі жұмыспен қамту мәселелері	
С.А. Сагинова, В.Ф. Стукач, Г.Т. Султанова	207
Қазақстанның АӨК еңбек әлеуетін дамытуды эконометрикалық талдау	
С.Н. Сүйеубаева, М. Козлова, Ozaу Ozpence	219
Қазақстан Республикасының аграрлық секторында цифрлық кеңістікте адами капиталды қалыптастыру	
Д.Я. Куатова, О.А. Блинов, А.Т. Тюлегенова	231
Қазақстанның Ақмола облысының ауылдық жерлеріндегі еңбек нарығы: өңірлік аспект.....	
А.К. Сариева, С.К. Тажиева, Ж.С. Досумова	241
Ауыл шаруашылығы үшін кадрларды даярлау сапасын оңтайландыру: басымдықтар, тетіктер	

Жас ғалымдарға сөз

М.М. Конарбаева	250
Ауылдық аудандардағы еңбек ресурстарының көші-қонын реттеу	

CONTENT

Agricultural policy: mechanism of implementation

A. Moldashev, E.YA. Fedorova, G.A. Dzhambaeva	13
Food supply in the context of destabilization of the global economy	
D.A. Kaldiyarov, R.T. Dulambayeva, A.E. Bedelbayeva	27
Regional food security management based on Data Driven Decision Making.....	
B. Zhagalbayev, Wei Feng, ZH. Kazhiyeva	37
Trends and opportunities for growth of agro-industrial production in the Republic of Kazakhstan ...	

The economic management mechanism

B. Rustembayev, D.T. Akhmetova, R.M. Zhunussova	48
State support for agriculture in Kazakhstan for the medium term	
G.R. Baytaeva	59
State regulation of agricultural sector based on the example of cultivation of industrial crops in the Zhetisu region of the Republic of Kazakhstan	
N.N. Ibrishiev, R.ZH. Kalgulova, T.A. Aiypova	69
Tax incentives in agricultural sector: indicators and performance results	
A.M. Dzhulaeva, A.A. Yerezhepova, B.Z. Nurmanova	82
Regional ecosystems of socially oriented entrepreneurship in Southern Kazakhstan	

Food products market

E.O. Kydyrbaeva, S.K. Baidybekova, A.G. Tolamisova	93
Current state, internal reserves and ways to increase the competitiveness of livestock farming in the Republic of Kazakhstan	
SH. Zhailaubayeva, Y. Kendyukh, G.K. Dambaulova	103
Production of meat and processed products in the conditions of technological modernization of agro-industrial complex of the East Kazakhstan region	
ZH. Gabbassova, A. Dossanova, Song Soo Lim	113
Current problems and prospects of poultry industry: innovative vector	
A.B. Uchkampirova, M.A. Tleuzhanova, G.K. Amrenova	125
Dairy-product complex: features of functioning	
S.T. Zhumasheva, SH.M. Kantarbaeva, S.S. Shintaeva	136
Vegetable and potato growing in Kazakhstan as the main direction of agricultural production	

Environmental economics

B. Rustembayev, A. Kulmaganbetova, S.S. Ydyrys	154
Application of marketing tools in agricultural land market	
G.K. Kurmanova, M.T. Daniyarova	163
The role of information support in the withdrawal of unused lands	
A. Abdikadirova, ZH. Dulatbekova, A. Baimbetova	174
Rational agricultural land use	

Social issues of the village

CH.U. Akimbekova, V.V. Grigoruk, K.M. Meirman
 New trends in platform employment of rural youth in the context of digital transformation 183

M. Kamysbayev, G. Omarov, S. Sagandykova
 Issues of productive employment of rural population of the Republic of Kazakhstan 195

S. Saginova, V. Stukach, G. Sultanova
 Econometric analysis of the development of labor potential of agro-industrial complex
 of Kazakhstan 207

S.N. Suieubayeva, M. Kozlova, Ozay Ozpence
 Formation of human capital in agricultural sector of the Republic of Kazakhstan in digital space.... 219

D.Y. Kuatova, O.A. Blinov, A.T. Tyulegenova
 Labor market in rural areas of Akmola region of Kazakhstan: regional aspect 231

A.K. Sarieva, S.K. Tazhiyeva, ZH. Dossumova
 Optimizing the quality of training for agriculture: priorities, mechanisms 241

Word to young scientists

M.M. Konarbayeva
 Regulation of labor migration in rural areas 250

СОДЕРЖАНИЕ

Аграрная политика: механизм реализации

А.Б. Молдашев, Е.Я. Федорова, Г.А. Джамбаева Продовольственное обеспечение в условиях дестабилизации мировой экономики.....	13
Д.А. Калдияров, Р.Т. Дуламбаева, А.Е. Беделбаева Управление продовольственной безопасностью региона на основе Data Driven Decision Making	27
Б.Т. Жагалбаев, Wei Feng, Ж.Х. Кажиева Тренды и возможности роста агропромышленного производства в Республике Казахстан	37

Экономический механизм хозяйствования

Б.Е. Рустембаев, Д.Т. Ахметова, Р.М. Жунусова Государственная поддержка сельского хозяйства Казахстана на среднесрочный период	48
Г.Р. Байтаева Государственное регулирование аграрного сектора на примере возделывания технических культур области Жетісу Республики Казахстан	59
Н.Н. Ибришев, Р.Ж. Калгулова, Т.А. Айыпова Налоговое стимулирование в аграрной сфере: показатели и результаты деятельности.....	69
А.М. Джулаева, А.А. Ережепова, Б.З. Нурманова Региональные экосистемы социально ориентированного предпринимательства в Южном Казахстане	82

Рынок продовольственной продукции

Э.О. Кыдырбаева, С.К. Байдыбекова, А.Г. Толамисова Современное состояние, внутренние резервы и пути повышения конкурентоспособности животноводства в Республике Казахстан	93
Ш.Д. Жайлаубаева, Е.И. Кендюх, Г.К. Дамбаулова Производство мяса и продуктов его переработки в условиях технологической модернизации агропромышленного комплекса Восточно-Казахстанской области	103
Ж.Ж. Габбасова, А.К. Досанова, Song Soo Lim Актуальные проблемы и перспективы птицеводческой отрасли: инновационный вектор	113
А.Б. Учкампинова, М.А. Тлеужанова, Г.К. Амренова Молочно-продуктовый комплекс: особенности функционирования	125
С.Т. Жумашева, Ш.М. Кантарбаева, С.С. Шинтаева Овощеводство и картофелеводство Казахстана как основное направление сельскохозяйственного производства	136

Экономика природопользования

Б.Е. Рустембаев, А.С. Кульмаганбетова, С.С. Ыдырыс Применение маркетинговых инструментов на рынке земель сельскохозяйственного назначения.....	154
Г.К. Курманова, М.Т. Даниярова Роль информационного обеспечения при изъятии неиспользуемых земель	163
А.А. Абдикадилова, Ж.А. Дулатбекова, А.Б. Баймбетова Рациональное использование земель сельскохозяйственного назначения	174

Социальные проблемы села

Ч.У. Акимбекова, В.В. Григорук, К.М. Мейрман Новые тенденции платформенной занятости сельской молодежи в условиях цифровой трансформации	183
М.К. Камысбаев, Г.Б. Омаров, С.Ш. Сагандыкова Вопросы продуктивной занятости сельского населения Республики Казахстан	195
С.А. Сагинова, В.Ф. Стукач, Г.Т. Султанова Эконометрический анализ развития трудового потенциала АПК Казахстана	207
С.Н. Суйеубаева, М. Козлова, Ozaу Ozpence Формирование человеческого капитала в аграрном секторе Республики Казахстан в цифровом пространстве	219
Д.Я. Куатова, О.А. Блинов, А.Т. Тюлегенова Рынок труда в сельской местности Акмолинской области Казахстана: региональный аспект..	231
А.К. Сариева, С.К. Тажиева, Ж.С. Досумова Оптимизация качества подготовки кадров для сельского хозяйства: приоритеты, механизмы.	241

Слово молодым ученым

М.М. Конарбаева Регулирование миграции трудовых ресурсов в сельских районах	250
---	------------

**ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ В УСЛОВИЯХ ДЕСТАБИЛИЗАЦИИ
МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ**

**ӘЛЕМДІК ЭКОНОМИКАНЫҢ ТҰРАҚСЫЗДАНУЫ ЖАҒДАЙЫНДА
АЗЫҚ-ТҮЛІКПЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ**

**FOOD SUPPLY IN THE CONTEXT OF DESTABILIZATION
OF THE GLOBAL ECONOMY**

А.Б. МОЛДАШЕВ^{1*}

д.э.н., профессор

Е.Я. ФЕДОРОВА²

к.э.н.

Г.А. ДЖАМБАЕВА¹

старший научный сотрудник

¹ *Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан*

² *Федеральный исследовательский центр «Якутский научный центр Сибирского
отделения Российской академии наук», Якутск, Россия*

**электронная почта автора: moldashev48@mail.ru*

А.Б. МОЛДАШЕВ^{1*}

э.ф.д., профессор

Е.Я. ФЕДОРОВА²

э.ф.к.

Г.А. ДЖАМБАЕВА¹

аға ғылыми қызметкер

¹ *Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды
дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан*

² *«Ресей Ғылым академиясы Сібір филиалының Якут ғылыми орталығы» Федералдық
ғылыми-зерттеу орталығы, Якутск, Ресей*

**автордың электрондық поштасы: moldashev48@mail.ru*

A. MOLDASHEV^{1*}

Dr.E.Sc., Professor

E.YA. FEDOROVA²

C.E.Sc.

G.A. DZHAMBAYEVA¹

Senior Researcher

¹ *Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development,
Almaty, Kazakhstan*

² *Federal Research Center “Yakut Scientific Center of the Siberian Branch of the Russian
Academy of Sciences”, Yakutsk, Russia*

**corresponding author e-mail: moldashev48@mail.ru*

Аннотация. *Цель* – анализ состояния продовольственного обеспечения населения страны в условиях дестабилизации мировой экономики, инфляции цен на товары, прежде всего продовольственные, которые в последние годы имеют устойчивый характер значительного роста. *Методы* – сравнительного анализа, экономическо-статистический, причинно-следственный. *Результаты* – раскрываются основные признаки нестабильности экономической ситуации в мире, их характеристика, основные причины и последствия. Показаны среднегодовые темпы роста производства продукции сельского хозяйства за 2000-2020 гг., 2020-2022 гг. и их влияние на снабжение основными видами продуктов на душу населения и норму потребления. Сравнение указанных индикаторов позволяет выявить фактический уровень продовольственной поддержки в Казахстане по отдельным годам. Авторы отмечают, что в последние два десятилетия физиологические нормы рациона и калорийности

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, продовольственное обеспечение, дестабилизация мировой экономики, валовая продукция сельского хозяйства, физиологическая норма потребления продовольствия, импорт, экспорт.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, азық-түлікпен қамтамасыз ету, әлемдік экономиканы тұрақсыздандыру, ауыл шаруашылығының жалпы өнімі, азық-түлікті тұтынудың физиологиялық нормасы, импорт, экспорт.

Key words: agro-industrial complex, food supply, destabilization of the world economy, gross agricultural output, physiological norm of food consumption, import, export.

Введение

Актуальность. Проблемы обеспечения, продовольственной безопасности, пути их решения в условиях дестабилизации мировой экономики в нынешних условиях являются наиболее актуальными для всех государств мира и для Казахстана, в частности, имеющего огромный потенциал земельных, трудовых, материально-технических, финансовых и других ресурсов. Эти проблемы в современных условиях являются стратегическими задачами.

По мнению ведущих экспертов, мировая экономика в течение последних 3-х лет дестабилизировалась. Одна из главных причин пандемия в 2020-2022гг., унесшая большое количество жизней на Земле и продолжающие, хотя и в меньшей степени и последующие (2023г. и начало 2024г.). Была прервана цепочка «сельское хозяйство - промышленность», что не могло не отразиться на объемах производства продовольствия.

Сокращение объемов производства сопровождалось ростом цен, в первую очередь на социально значимые продукты. В 2022г. в Казахстане в среднем цены на продовольственные товары, по данным органов статистики, увеличились на 22-26%, в том числе на молоко питьевое - на 24%, консервированное - на 40%, кисломолочные - на 24%. Также повысились цены на мясо и мясопродукты на 16,6%, мясо птицы - на 15,4% колбасные изделия - на 22,2% (Как росли цены на продукты питания...) [1].

На инфляцию цен на продовольствие в Республике Казахстан повлияли и климатические перекося, особенно были засушливыми 2022 и 2023гг., которые сильно повлияли на урожайность сельскохозяйственных культур, выращиваемых в стране.

Кроме того, на дестабилизацию экономики и продовольственное обеспечение влияют также военные действия на Украине и санкции западных стран против России. Казахстан экономически связан с Россией, значительная доля импорта продовольствия - российская. Из России на ка-

захстанский рынок поступают материально-технические ресурсы для ее сельского хозяйства. Эти обстоятельства влияют на экономическое положение сельских товаропроизводителей Казахстана. Вышесказанное и предлагаемые меры определяют актуальность рассматриваемой проблемы.

Цель - проведение анализа текущего состояния продовольственного обеспечения населения страны в условиях нестабильной мировой экономики и роста цен на продовольственные товары.

В качестве задач определены: проведение анализа производства продукции сельского хозяйства, выявление уровня продовольственной безопасности по основным видам потребляемых продуктов, предложение мер государственной поддержки в аграрном секторе Казахстана.

Литературный обзор

Проблеме снабжения продовольствием уделялось большое внимание издревле. Первоначальные исследования вопросов продовольственного обеспечения в мире начали проводиться уже в XVIII в. Об одном из первых исследователей в этой области описывается в трудах Байкова Э.Р., Гайнетдинова Э.И., Назырова Л.И. [2]. Это был французский экономист Франсуа Кене, который опубликовал работу по обеспечению продовольствием в 1795 году. В публикации Белугиной А.Ю. [3] отмечается Макдугалл Ф.Л., внесший в середине XX в. значительный вклад в данном вопросе, который впервые изучил проблемы производства продовольствия, голода, недоедания и здоровья.

Понятие «продовольственная безопасность» было введено в оборот в конце 1970-х гг., Международной продовольственной и сельскохозяйственной организацией ООН (ФАО). Возникновение этого понятия именно тогда обусловлено глобальным противоречием, сложившимся в те годы, тогда абсолютное перепроизводство продовольствия в развитых странах сопровождалось массовым голодом и недоеданием населения в ряде стран «третьего

мира» (Бочкарев Н.В., Гаврильева Т.Н., Дарбасов В.Р.) [4].

Имеется немало работ отечественных и зарубежных авторов, посвященных определению сущности и теоретическому обоснованию понятия «продовольственная безопасность». Среди российских ученых следует отметить Алтухова А.И. [5], Ушачева И.Г. [6], а также Тиреуова К. М., Богомолу И. П., Мизанбекову С. К. и др. [7].

По мнению Абдурахмановой Л.С. и Башировой А.А. [8], продовольственное обеспечение как система представляет собой взаимосвязанные элементы: производство продовольственной продукции, ее распределение и потребление.

В настоящее время существует немало исследований казахстанских ученых, посвященных анализу категории «продовольственная безопасность» и ее особенностей в республике, среди них Калиев Г.А., Молдашев А.Б. [9], которые занимаются изучением теоретических основ и различных аспектов продовольственной безопасности Казахстана. Определение продовольственной безопасности чаще всего связывается с состоянием экономики республики и целью удовлетворения потребностей населения и производства соответствующими продовольственными ресурсами. Однако на республиканском уровне отсутствует единое понимание продовольственной безопасности.

Следует отметить, что, по мнению известных аналитиков, начало XXI в. характеризуется вступлением мировой и экономической системы в период дестабилизации (Лапкин В.В., Пантин В.И.) [10].

Материалы и методы

В статье рассматриваются современное состояние продовольственного обеспечения населения страны в условиях мирового экономического кризиса и дестабилизации экономики. Возникают тенденции изменения объемов мирового объема производства, обусловленные множеством факторов, которые привели к инфляции и де-

фициту продовольствия. Для оценки уровня обеспеченности населения Казахстана продовольствием определены продукты продовольствия, имеющие низкий уровень в потреблении, и высокую долю импорта в емкости национального рынка. Рекомендованы меры по обеспечению достижения необходимого уровня продовольственной безопасности и направления государственной поддержки аграрного сектора.

Основные методы исследования – статистический анализ, позволяющий изучить тенденции производства, потребления продуктов продовольствия в динамике и сравнении их по годам, определении доли импорта в емкости рынка и объемов государственной поддержки в производстве сельскохозяйственной продукции и др. Причинно-следственный метод, позволяющий определить причину следственных результатов развития экономических, природных и производственных процессов, наблюдаемых в ходе исследования. Метод научного познания на основе изучения литературных источников по исследуемой теме. В частности, вопросы мирового кризиса и его последствий, дестабилизация развития экономики отдельных государств и регионов.

Результаты

Началом развития этого процесса общепринято связывают с глобальным финансовым и экономическим кризисом, который начался в 2008г. и охватил все развитые и развивающиеся страны. Последствия этого процесса продолжают и на нынешнем этапе развития мировой экономики. Дестабилизация как экономический процесс проявляется через определенные признаки. Каковы же они?

Как известно, показателями развития мировой экономики прежде всего являются реальный объемы ВВП, годовые процентные его изменения. Поэтому, надо полагать, степень его изменения в сторону уменьшения по годам характеризуют основной признак дестабилизации экономики (таблица 1).

Таблица 1 – Реальный ВВП, годовое процентное изменение мировой экономики

Показатель	2020г.	2021г.	2022г.	2023г. прогноз	2024г. прогноз
Рост мирового объема производства	-3,1	6,2	3,0	2,6	2,4
в том числе					
страны с развитой экономикой	-4,3	5,5	2,5	1,5	1,2
страны сформированным рынком и развивающиеся страны	-1,5	7,0	3,7	4,0	3,9
Примечание: составлена по данным Всемирного банка, 2020-2022гг.					

До 2020г. мировая экономика росла высокими темпами (5-6%), несмотря на то, что в 2020г. произошло кризисное падение (до -3.1%). А в 2021г. рост достиг 6,2%, затем идет снижение в 2022г. до 3,0%, а в 2023г. падение до 2,6%. В 2024г. эксперты всемирного банка прогнозируют снижение мировой экономики до 2,4% а в 2025г. – 2,7% (Перспективы мировой экономики...) [11].

По мнению экспертов, рост мировой экономики будет незначительным в ближайшие годы на фоне высокой инфляции, ужесточения денежно-кредитной политики и условий кредитования во многих странах мира. В условиях инфляции необходимо изучение состояния, тенденции обеспечения населения продовольственными продуктами. Поэтому ниже излагаются как эти процессы протекают сегодня в Казахстане.

Вопросы продовольственного обеспечения. В Казахстане среднегодовые темпы производства во многих отраслях экономики, как во всем мире, имели аналогичную тенденцию. Особенно это наглядно видно на примере аграрного сектора. До 2020г. аграрный сектор в течение двух десятилетий устойчиво развивался, несмотря на наличие множества сдерживающих факторов. Среднегодовые темпы за эти годы колебались по отраслям от 5,2 до 12,4%, а с 2020 по 2023гг. (последняя оценочная) среднегодовые темпы резко понизились (таблица 2). Наиболее значительное снижение проявляется по картофелю (до 0,6%), сахарной свекле (до -21,8%), фруктам (до 1%), овощам и бахчевым (до 1,7%) и яйцу (до -0,3%) (Сельское, лесное и рыбное хозяйства Казахстана...) [12].

Таблица 2 – Среднегодовые темпы роста производства продукции сельского хозяйства в РК

Показатель	2000г.-2020гг., +(-) %	2020-2022гг. +(-)%	% изменения темпов 2020-2022гг. к 2000-2020гг.
Зерновые	7,0	3,2	-54,3
в том числе пшеница	5,2	3,0	-42,3
Картофель	12,4	0,6	-95,0
Овощи и бахчевые	23,4	1,7	-92,7
Сахарная свекла	6,4	-21,8	х
Фрукты	6,5	1,0	-84,6
Мясо	7,9	2,2	-72,2
Молоко	5,6	1,7	69,7
Яйцо	8,0	-0,3	х

Примечание: рассчитана авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, 2000-2020гг.

Основной причиной снижения темпов сельскохозяйственного производства в Казахстане надо признать засуху в 2021 и 2023гг., из-за которых урожай только зерновых в первом случае снизился с 20,4 млн т (собранного в 2020г.) до 16,2 млн т, во втором – с 22,5 млн т (2022г.) до 14,0 млн т (оценка МСХ РК на 2023г.). Важнейшим признаком дестабилизации в период 2020-2022гг. следует признать и пандемию.

Фактором дестабилизации явились и антироссийские санкции. Казахстан тесно связан экономически с Россией: из всего объема импорта приходится около 25% всего казахстанского импорта, по отдельным продуктам, особенно по продуктам пищевой промышленности, он достигает 80-95% (Казахстан – Россия: торговые отношения...) [13]. В связи с этим антирос-

сийские санкции приводят к инфляционному давлению и на Казахстан, что наблюдается в росте цен по ряду продуктов продовольствия.

По данным 2022г., сравнительно с 2000г. по всем основным видам продукции сельского хозяйства производство увеличилось от 70% до 3,7 раза (кроме сахарной свеклы – на 20%), увеличилось поголовье скота – от 2-х до 3 раз (кроме свиней – уменьшилось на 34,4%). Все это привело к значительному росту производства продуктов сельского хозяйства на душу населения (таблица 3).

Однако достигнутый уровень производства по ряду продуктов не обеспечивает уровень потребления продовольствия по физиологическим нормам на душу населения (таблица 4).

Таблица 3 – Производство основных продуктов сельского хозяйства на душу населения по Казахстану, кг

Показатель	2000г.	2020г.	2022г.	2022г. в % к:	
				2000г.	2020г.
Зерно	778	1040	1108	142,4	106,5
Картофель	103	214	206	в 2,0 раза	96,3
Овощи и бахчи	132	374	371	в 2,8 раза	99,2
Мясо	42	62	62,7	149,3	101,1
Молоко	251	323	320,7	127,8	99,3
Яйцо, шт.	114	270	254	в 2,2 раза	94,1

Примечание: рассчитана авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, 2000г., 2020-2022гг.

Таблица 4 – Потребление продовольствия в Казахстане на душу населения, кг

Показатель	2020г.	2022г.	Норма потребления	Потребление в % к нормативу	
				2020г.	2022г.
Хлебобродуки	140,3	128	109	128,7	127,4
Картофель	114,3	100	100	114,3	100,0
Овощи и бахчи	86,6	77,6	149	58,1	52,1
Фрукты	63,5	73,0	132	48,1	55,3
Масло растительное	17,3	15,7	12	144,2	130,8
Сахар и кондитерские изделия	45,0	41,1	33	130,3	124,5
Мясо	74,4	78,2	78,4	94,9	99,7
Молоко	238,6	226,4	301	79,3	75,2
Яйцо, шт.	263,0	195	265	99,2	73,6

Примечание: рассчитана авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, 2020-2022гг.

Особенно ниже нормы потребления находятся овощи (52,1%), фрукты (55,3%), молоко (75,2%), яйцо (73,6%) и мясо птицы. Сохраняется высокая доля импорта в емкости продуктовых рынков и в потреблении продовольствия. Так, в 2022г. по 12 соци-

ально-значимым продуктам доля импорта в емкости национального рынка Казахстана составила более 20%, превысив пороговое значение продовольственной независимости (равной 80%) от 24% и выше (таблица 5).

Таблица 5 – Доля импорта более 20% в емкости национального рынка Казахстана по продуктам, 2022г.

Показатель	Емкость национального рынка, тыс. т	Доля импорта в емкости рынка	
		всего, тыс. т	в % к емкости рынка
Мясо птицы	431,6	153,1	35,5
Рыба	83,7	50,5	60,3
Сливочное масло	28,8	7,8	27,1
Сыры	69,0	34,9	50,6
Фрукты (яблоки)	354,3	90,0	25,4
Подсолнечное масло	406,8	99,5	24,5
Маргарин	53,9	64,3	119,3
Сахар	554,7	272,9	49,2
Колбасы	107,8	42,2	39,1
Мясные консервы	169,3	63,4	37,4
Овощные консервы	85,5	75,1	87,8
Фруктовые консервы	156,7	160,5	102,4

Примечание: рассчитана авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, 2022г.

Таким образом, достигнутый уровень производства сельскохозяйственной про-

дукции на душу населения, уровень потребления и степень их соответствия уста-

новленным нормам, а также доля импорта в емкости продуктового рынка свидетельствуют об определенной импортозависимости государства по многим продовольственным продуктам (овощи, фрукты, сахар, мясо птицы и ряд продуктов переработки). По всем этим продуктам стоит задача наращивать их производство как в ближайшей, так и в средней перспективе. В этих целях правительством принята Концепция развития агропромышленного комплекса до 2030 года, в которой определены основные приоритеты и параметры развития отраслей АПК и меры для их достижения (Концепции» развития агропромышленного комплекса...) [14].

Они сводятся к следующему:

1. Приоритетом в дальнейшем развитии аграрного сектора является наращивание объемов производства тех продуктов, которыми в настоящее время не обеспечивается население до физиологических норм. Это, как уже отмечалось, овощи, фрукты, мясо птицы, молоко и яйцо. Отдельные продукты, не производимые в республике, в допустимых объемах могут импортироваться из других государств, однако они существенного влияния на продовольственную безопасность не оказывают.

Согласно разработанной МСХ РК Концепции, в ближайшей (к 2026г.) и среднесрочной (к 2030г.) перспективе на основе совершенствования организационных, экономических и инновационно-технологических мер будет достигнут уровень обеспеченности населения продовольственными товарами (в том числе социально значимыми) не менее 80-85% к 2026г. и 90-95% к 2030 году. В Концепции определены основные мероприятия, позволяющие достигнуть этих параметров. Предусматривается формирование не менее 7 экосистем по производству и переработке сельскохозяйственной продукции.

Экосистема – это непрерывное взаимодействие звеньев отраслевых цепочек на основе якорного стратегического предприятия, как правило, переработчиков сельхозсырья. В экосистему входят сеть предприятий или формирований, взаимосвязанных стратегическим инвестором, обычно по переработке сельхозсырья, которое именуют якорным предприятием, а именно:

- СХТП (откормплощадки, репродукторы, теплицы и др.), ЛПХ, обеспечивающие якорное предприятие сырьем и кормами;
- рынки сбыта (ОРЦ, ТЛЦ, трейдеры);
- заготовительные организации, объекты по хранению продукции;

- производители семян, удобрений, пестицидов, техники;
- научные и образовательные организации;
- ветеринарное и фитосанитарное сопровождение.

Главные критерии, характеризующие создание экосистем (по каждой экосистеме в отдельности): объем производства продукции АПК; количество вовлеченных семейных и фермерских хозяйств; рабочие места.

Будут сформированы в каждом регионе крупные продовольственные экосистемы по производству и переработке мяса, фруктов, овощей, сахара, зерновых, масличных культур, молочной продукции. Так, производство и глубокая переработка зерновых культур мощностью 300 тыс. т планируется в Северо-Казахстанской области; производство и переработка баранины мощностью 15 тыс. т - в Акмолинской, Восточно-Казахстанской и Северо-Казахстанской областях; производство и переработка молока общей мощностью 204 тыс. т - в Алматинской, Павлодарской и Северо-Казахстанской областях; производство и переработка плодов овощей мощностью 5 тыс. т - в Жамбылской области; производство и переработка фруктов общей мощностью 5 тыс. т - в Алматинской, Жамбылской и Туркестанской областях; производство сахара общей мощностью 150 тыс. т - в Алматинской и Жамбылской областях.

В целом работа по созданию экосистем ориентирована на развитие производства востребованных экологически чистых продуктов на внутреннем и внешнем рынке и на импортозамещение.

2. Важное значение в обеспечении продовольственной безопасности имеют экспортно-импортные отношения в общем продовольственном рынке ЕАЭС и других стран Центрально-Азиатского региона.

В Казахстане главной экспортной продукцией аграрного сектора являются зерно и зернопродукты. В последние годы экспорт этих продуктов колеблется на уровне 7-8 млн т, в 2022г. – 10,6 млн т, хотя они могли быть и выше. В ближайшие годы предполагается довести их до 10-12 млн т, а в более отдаленной перспективе – до 15-16 млн тонн. Однако в 2023г. из-за неблагоприятных погодных условий экспорт продуктов понизился.

Для достижения указанных параметров необходимы организационные меры, связанные с совершенствованием инфраструктуры логистики, диверсификации полевых площадей и т.д. Основными регио-

нами сбыта зерна (пшеницы) являются страны Центральной Азии и Афганистан.

В последнее десятилетие значительно развивается экспорт мукомольной продукции, которая поставляется во все страны ЕАЭС (кроме Беларуси) и страны ЦАР. Некоторые страны ЦАР (Таджикистан и Узбекистан), сократив закуп пшеницы, значительно увеличили спрос на пшеничную муку.

В целом Казахстан реализует в страны ЕАЭС и другие страны ЦАР в последние годы (2019-2022гг.) 4,0 млн т пшеницы, за полгода текущего года 3,5 млн т, в том числе Узбекистан – 1,7 млн т, Таджикистан – 325 тыс. т, Туркменистан – 150 тыс. тонн. Пользуются спросом на рынке и другие виды зерна. Кроме зерна и зернопродуктов еще одной статьей казахстанского экспорта из растениеводческих продуктов страны является плодоовощная продукция. Структура продаваемой продукции в большей мере представлена свежими овощами и фруктами. В 2022г. экспорт составил порядка 232,0 тыс. т свежих овощей, 54 тыс. т бахчевых и около 8 тыс. т фруктов.

В 2022/2023гг.: из Казахстана вывезено 134 тыс. т основных бобовых культур, что в 2,5 раза больше, чем в 2021/2022гг. (52,9 тыс. т). Большую часть экспорта бобовых составляет чечевица – 91,4 тыс. т, горох – 35,8 тыс. т, нут – 6,5 тыс. тонн. Импортируют чечевицу из Казахстана в основном Турция, Афганистан. Горох экспортируется в Узбекистан, Иран, Россию, Латвию, Литву и Словению. Покупателями нута являются Турция, Узбекистан, Литва.

Животноводческой экспортоориентированной продукцией Казахстана является мясо. Сегодня республика производит мясо и мясопродуктов в целом почти на уровне 100% потребностей (потребляем 78,2 кг при норме 78,4 кг). По отдельным видам мяса (говядина, баранина, конина) уровень потребления значительно выше нормы, а по мясу птицы и свинины ниже нормы. Часть производимой баранины и говядины реализуется на экспорт. В 2022г. за пределы государства было продано более 20 тыс. т мяса. В то же время закуплено для внутреннего потребления 153,1 тыс. т мяса птицы и 7,8 тыс. т свинины, последнее в основном для колбасного производства. Производственные, особенно земельные ресурсы Казахстана, позволяют увеличить поголовье скота в 2-2,5 раза в перспективе и повысить экспортный потенциал мяса и мясопродуктов, обеспечив сполна внутренние потребности, и занять достойное место на мировом мясном рынке.

Экспорт отдельных продовольственных товаров, когда-то являющихся стратегическими для Казахстана, в настоящее время сократился, как следствие, снижения производства и разрушения единого рынка.

Импорт продукции. По импорту обычно судят об уровне продовольственной безопасности государства. Наибольшая зависимость Казахстана от внешнего рынка наблюдается по фруктам, в структуре емкости рынка составляет 35,4%, мясу птицы – 85,5%, растительному маслу – 24,5%, сахару – 49,2% (с учетом собственного производства и импортного сырья). Кроме того, большую долю импорта емкости рынка занимают консервированные продукты (до 95%).

Большинство из вышеуказанных продуктов поступают из России. Их доля в потреблении остается высокой более 20%, что определяет по ним импортозависимость нашего государства по отдельным продуктам (овощи, фрукты, консервированные фрукты, соки, хлопковое масло и др.) наряду с Россией поставки идут из Узбекистана, Таджикистана, также по продукции животноводства из Киргизии (От импорта каких продуктов зависит Казахстан ...) [15].

В последнее время (2021-2023гг.) становится проблема с импортом сахара, из-за сокращения импорта из России белого сахара, ввоз сырца экономически целесообразен, так как республика исторически была и остается зависимой от поставок тростникового и свекловичного сахара-сырца.

На рынке мяса сохраняется и даже увеличивается импортозависимость. В структуре импорта мяса преобладает мясо птицы (127 тыс. т). Главным его экспортером является Россия. В 2022г. она поставила в Казахстан более 100 тыс. тонн. Преобладание мелкотоварного производства мяса в стране, а также несовершенство системы сбыта и взаимоотношений с перерабатывающей промышленностью, приводит к низкой насыщенности внутреннего рынка колбасными изделиями и консервированными продуктами из мяса. Только в 2022г. из стран ЕАЭС было закуплено таких товаров в объеме 105,6 тыс. тонн. Ведущим экспортером данной продукции является Россия.

Таковы основные экспортно-импортные операции, сложившиеся между Казахстаном и странами ЕАЭС.

В дальнейшем республика, используя свои преимущества, может усилить присутствие на рынках стран Сообщества. Так, экспортный потенциал зерна оценивается в пределах 10-12 млн т и Казахстан при

необходимости без дополнительных усилий может перенаправить товаропотоки зерновых со стран дальнего зарубежья в соседние страны и насытить рынки, в первую очередь, пшеницей и качественной мукой. Для укрепления позиций Казахстана на экспортных рынках мяса и повышение его конкурентоспособности в настоящий период выполняется государственная программа развития крупных откормочных хозяйств, продукция которых будет иметь более высокие кондиционные качества и экспортную направленность.

Как показывают расчеты, к средней и более отдаленной перспективе, республика сможет поставлять на внешние рынки порядка 100-150 тыс. т говядины, баранины, мяса птицы. Возможно в перспективе и расширение экспорта плодоовощной продукции.

С другой стороны, Казахстан останется постоянным покупателем сахара-сырца, белого сахара, растительных масел, консервированной продукции, потребность в которых будет увеличиваться, а также в ближайшей перспективе и сыра, колбасных изделий и других продуктов перерабатывающей промышленности у России, а также ранних овощей и фруктов из стран ЦАР (Узбекистан, Таджикистан), т.е. процесс интеграции между странами ЕАЭС и ЦАР должен и дальше активно развиваться.

Меры государственные поддержки развития сельского хозяйства. Основная цель государственной поддержки – создание благоприятных экономических и организационных условий для предпринимательской деятельности. Необходимо совершенствовать и повышать уровень форм и методов государственной поддержки АПК. Недостаточный уровень поддержки казахстанского агропромышленного комплекса является серьезным препятствием для повышения его эффективности и конкурентоспособности. Казахстан значительно уступает в этом вопросе своим ведущим партнерам по интеграции Беларуси и России, и казахстанская продукция на общем рынке менее конкурентоспособна.

С вхождением Казахстана в ВТО сельское хозяйство получило возможность прямой поддержки в размере 8,5% стоимости валовой продукции, а в настоящее время - 4,5%. Следовательно, есть потенциал наращивания объемов государственной поддержки в аграрный сектор МСХ РК, научным организациям необходимо с учетом мирового опыта разработать меры по совершенствованию государственной под-

держки сельского хозяйства особенно в области субсидирования, кредитования, налогообложения, страхования и др.

В настоящее же время, по данным 2022г., этот показатель находился на уровне 4,6%, в денежном выражении - 421 млрд. тенге (На поддержку АПК направят 421 млрд. тенге ...) [16]. По результатам 2023г. стоимость всей продукции сельского хозяйства прогнозируется около 10 трлн. тенге, а объем господдержки в пределах 500 млрд. тенге, т.е. около 5% к валовой продукции сельского хозяйства.

В целях повышения его эффективности и конкурентоспособности необходимо с 2024г. неуклонно повышать поддержку отрасли до 8,5% к объему валовой продукции сельского хозяйства. При этом рост объемов субсидирования может происходить как за счет повышения объемов действующих направлений поддержки, так и использования ряда новых рекомендуемых разработчиком мер субсидирования сельского хозяйства республики.

Рекомендуемые меры субсидирования сводятся к следующему:

1. Осуществление прямых выплат сельхозтоваропроизводителям (сельхозформированиям) в виде субсидии на единицу реализованной продукции перерабатывающим (заготовительным и др.) предприятиям имеющих на это соответствующий юридический статус;

2. Выплаты субсидий сельхозформированиям (сельхозпредприятиям и крестьянским (фермерским) хозяйствам) на единицу реализованной сельскохозяйственной продукции по конкретным видам определенных на соответствующий год и регион постановлением Правительства. Для реализации указанной меры государство по предложению МСХ РК определяет перечень сельскохозяйственных продуктов, на которые выплачиваются субсидии в виде надбавки к закупочным ценам. В развитых странах эта мера называется «поддержкой цен».

3. Необходимо Постановлением Правительства РК устанавливать надбавки к закупочным ценам на продукцию сельского хозяйства, закупаемых у хозяйства населения, прежде всего на молоко сырое крупного рогатого скота базисной жирности, поставляемое молокозаводам для последующей переработки, а также молодняк крупного рогатого скота живым весом (до 100 кг) для последующего доращивания и откорма.

4. Мерой государственной поддержки сельхозформирования может быть возме-

шение сельскому хозяйству потерь от диспаритета цен между сферами АПК (сельского хозяйства и предприятиями III сферы АПК). Необходимо разработка Положения о порядке возмещения потерь сельскохозяйственных товаропроизводителей при установлении диспаритета цен на промышленную продукцию, работы (услуги), используемые сельхозтоваропроизводителями.

5. Важнейшим направлением госрегулирования (поддержки) аграрного сектора является льготное кредитование, которое осуществляется в форме компенсации потерь банков за счет бюджетных средств при выдаче льготных кредитов.

Средняя базовая ставка, установленная Национальным банком Казахстана за последние годы (без учета сложившейся кризисной ситуации в последнее время в мировой экономике), составляет порядка 10% с допустимой предельной ставкой вознаграждения банков второго уровня 7%. То есть для конечных заемщиков, в том числе и для сельскохозяйственных товаропроизводителей, ставка вознаграждения составляет 17%. Использование кредитных ресурсов по таким ставкам для сельского хозяйства неприемлемо по следующим причинам.

В сельском хозяйстве из-за зависимости производства от природных факторов (производственные процессы, сроки получения конечного результата труда зависят от естественных биологических процессов) оборот капитала идет медленно по сравнению с другими отраслями экономики. Соответственно за счет ускорения оборота капитала товаропроизводитель не сможет снизить процентную нагрузку на основной долг. И вся процентная нагрузка ложится на себестоимость продукции с последующим удорожанием стоимости продукции, основная часть которой является социально-значимыми продовольственными товарами, что приведет к росту социально-политической напряженности в обществе. Во всех развитых странах для фермеров доступны кредитные ресурсы в среднем по 2-3% годовых.

В условиях нашей действительности оптимальным вариантом является кредитование фермеров ставкой вознаграждения в пределах 6-7% годовых, что соответствует среднему уровню инфляции по стране (в годы стабильной ситуации в экономике). Следовательно, при определении нормативов субсидирования ставки вознаграждения по кредитам и лизингу необхо-

димо исходить из этих параметров. При этом нормативы субсидирования будут меняться в зависимости от процентной ставки, установленной Национальным банком.

Обсуждение

В статье рассматриваются основные признаки дестабилизации мировой экономики, их описание, причины и последствия. Проведен анализ среднегодовых темпов роста производства сельскохозяйственной продукции и их воздействие на уровень продовольственной безопасности населения Казахстана. Анализируется уровень продовольственной безопасности в зависимости от видов потребляемых продуктов и связанных с этим индикаторов. Особое внимание уделяется уровню потребления продуктов на человека и норме потребления. Сравнение этих показателей позволяет определить реальный уровень питания населения в разные годы.

Результаты анализа свидетельствуют о том, что, несмотря на увеличение объемов производства продуктов сельского хозяйства на душу населения за последние два десятилетия, уровень потребления отдельных продуктов все еще не соответствует физиологическим нормам.

Важным аспектом продовольственной безопасности также является доля импорта в общем объеме потребления. Это подчеркивает актуальность дополнительных усилий в области продовольственной безопасности, включая меры по стимулированию увеличения потребления перечисленных продуктов и контролю над уровнем импорта для обеспечения стабильности и безопасности национального продовольственного рынка.

В ближайшей и среднесрочной перспективе рекомендуется предпринять меры по увеличению объемов производства по указанным продуктам, с тем чтобы перейти к стратегии импортозамещения и достичь уровня потребления на душу населения, соответствующего физиологическим нормам.

В статье определены конкретные меры государственной поддержки, направленные на создание благоприятных экономических и организационных условий для предпринимательской деятельности в аграрном секторе Казахстана.

Заключение

1. В современных условиях на продовольственное обеспечение населения во всех странах планеты оказывают влияние последствия пандемии, ситуация военных действий на Украине и в других частях све-

та, а также природные катаклизмы: засуха, наводнения, землетрясения, тайфуны, глобальное потепление и др. Эти явления становятся главными факторами дестабилизации мировой экономики отдельных государств и регионов.

Их изучение позволяет вести поиск организационно-экономических мер развития АПК, направленных на продовольственной обеспечение населения в условиях проявления угроз и рисков.

2. В Казахстане, как и в других странах мира, в последние годы наблюдается снижение темпов развития экономики многих ведущих отраслей, в том числе и агропромышленного комплекса. До 2020г. в течение двух предыдущих десятилетий аграрный сектор страны устойчиво развивался со среднегодовым колебанием роста валовой продукции от 5,2 до 12,4%, что является достаточно высоким, одним из лучших в СНГ. Последние годы темпы этого показателя снизились в разрезе продуктов сельского хозяйства от 0,6 до 3,0%. Что наглядно показывает влияние на темпы роста АПК РК вышеуказанных факторов дестабилизации мировой экономики.

3. Уровень развития аграрного сектора, несмотря на снижение темпов развития отдельных его отраслей обеспечивается по основным видам продуктов. Продовольственную безопасность, независимости других государств в продовольственном обеспечении к этим основным продуктам следует отнести: зерно (производится на душу населения 1108 кг при расчетной норме производства – 667 кг, картофель (206 кг при расчетной норме 180 кг), овощи (374 кг при норме 150 кг), мясо (62,7 кг без мяса птицы) при норме 90 кг (с учетом мяса птицы), яйца (254 шт. при норме 265 шт.).

Вместе с темпами развития производства ряда продуктов, в основном пищевой промышленности, имеется высокая доля импорта емкости рынка. К ним относятся: мясо птицы – 35,5%, рыба – 60,3%, сыры – 50,6%, сахара – 49,2%, колбасные изделия – 39,1%. По этим видам продуктов необходимо наращивать в ближайшие годы усиленное производство.

4. Концепция развития агропромышленного комплекса Республики Казахстана на 2021-2030гг. определяет приоритеты в развитии АПК страны до конца третьей десятилетки 21 века. Раскрывает пути обеспечения населения страны продовольствием в пределах продовольственной безопасности государства. В целях достижения перспективных параметров отече-

ственного АПК определяет организационные, экономические и инновационно-технологические меры, обеспечивающих население продовольствием в пределах физиологических норм. Реализация данного Постановления требует соответствующей финансовой программы до 2030 г. с корректировкой ее объемов по этапам с учетом инфляции.

5. Важным фактором обеспечения продовольственной безопасности страны является экспортно-импортные отношения. В Казахстане экспорт продукции аграрного сектора носит сырьевой характер. Приоритетом в этом направлении занимает зерно. Многие годы, включая 2020г. экспорт зерна был на уровне 6-8 млрд. тонн. Лишь в 2022г. он превысил 10 млрд. тонн.

В ближайшей перспективе при благоприятных условиях экспорт продукции зерна может быть стабильной в пределах 10-12 млн т, а в более отдаленной перспективе – до 15-16 млн тонн. Однако эти параметры могут быть достижимы при широком внедрении в зерновое производство инновационных технологий и обновлении материальной базы отрасли. В перспективе экспортно ориентированном продуктом должно стать мясо (говядина и баранина). В настоящее же время экспорт мяса находится в пределах 18-20 млн тонн. Возможно, в будущем расширение плодоовощной и масленичной продукции.

Импорт продукции продовольствия сохранить в ближайшие годы это белый сахар, масличные, консервированные продукты из России.

6. Продовольственное обеспечение страны как в ближайшей, так и в отдаленной перспективе возможно на основе совершенствования мер государственной поддержки. По правилам ВТО прямая поддержка сельского хозяйства должна находиться на уровне 8,5% стоимости валовой продукции, произведенной в соответствующем году. Поэтому в республике должна действовать финансовая программа, обеспечивающая указанный уровень поддержки отрасли. Важнейшим направлением госрегулирования должно быть льготное кредитование сельских товаропроизводителей в пределах 6-7% годовых.

Вклад авторов: Алтынбек Бакирович Молдашев: концептуализация, разработка методологии, написание, координация исследования, наставничество исследования и всех его этапов, подтверждение результатов исследования; Екатерина Ярославовна Федорова: интерпретация резуль-

татов исследования, визуализация; Гульзада Алдабергеновна Джамбаева: анализ и сбор данных, редактирование и доработка публикации.

Конфликт интересов: от имени всех авторов автор-корреспондент заявляет об отсутствии конфликта интересов.

Список литературы

[1] Как росли цены на продукты питания в 2022 году [Электронный ресурс].- 2023.- URL: <https://www.vecher.kz/kak-rosli-tseni-na-produkti--pitaniya--v-2020-godu#:~:text=По%20итогам%20декабря%202022%20года,so%20сылкой%20на%20Energyrom.kz>. (дата обращения: 25.01.2024).

[2] Байкова, Э. Р. Анализ экономической таблицы Франсуа Кенэ / Э.Р. Байкова, Э.И. Гайнетдинова, Л.И. Назырова // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2019. – № 12-1(58). – С. 71-74.

[3] Белугин, А.Ю. Эволюция понятия «продовольственная безопасность»: история, этапы, современное понимание / А.Ю. Белугин // Научные исследования экономического факультета. – 2019. - Т.11. - Вып.2. – С.122-143.

[4] Бочкарев, Н.В. Анализ формирования социальной и экономической безопасности Республики Саха (Якутия) / Н.В. Бочкарев, Т.Н. Гаврильева, В.Р. Дарбасов // Якутский научный центр Сибирского отделения Российской академии наук. – Якутск: Северо-Восточный федеральный университет им. М.К. Аммосова, 2020. – 124 с.

[5] Алтухов, А.И. Особенности обеспечения продовольственной безопасности России в условиях санкционного давления / А. И. Алтухов // Экономика, труд, управление в сельском хозяйстве. – 2023. – № 4(98). – С. 5-17.

[6] Ушачев, И.Г. Тенденции и перспективы развития АПК Российской Федерации / И.Г. Ушачев // Инновации в АПК: проблемы и перспективы. – 2019. – № 4(24). – С. 113-122.

[7] Тиреуов, К.М. Казахстан и Россия в системе обеспечения мировой продовольственной безопасности: возможности, перспективы и риски / К.М. Тиреуов, И.П. Богомолова, С.К. Мизанбекова, И.Н. Василенко // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2022. – № 3(387). – С. 317-323.

[8] Абдурахманова, Л.С., Баширова А.А. Продовольственное обеспечение региона: значение, понятие, структура, регулирование / Л.С. Абдурахманова, А.А. Баширова // Экономика устойчивого развития. -2019.- N 1 (37).- С. 86–87.

[9] Калиев, Г.А. Вопросы продовольственной безопасности Казахстана / Г. А. Калиев, А. Б. Молдашев // Проблемы агрорынка. – 2021. – № 4. – С. 13-22.

[10] Лапкин, В.В. Глобальная политико-институциональная динамика в условиях дестабилизации миропорядка (на примере стран ЕС и России) / В.В. Лапкин, В.И. Пантин // Полис. Политические исследования. – 2020. – № 4. – С. 55-77.

[11] Перспективы мировой экономики [Электронный ресурс]. – 2023.-URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/publication/global-economic-prospects> (дата обращения: 25.01.2024).

[12] Сельское, лесное и рыбное хозяйства Казахстана: Статистический сборник [Электронный ресурс].- 2023.- URL: <https://www.stat.gov.kz>(дата обращения: 23.01.2024).

[13] Казахстан – Россия: торговые отношения [Электронный ресурс].- 2023.- URL: <https://www.ru.sputnik.kz/20231109/kazakhstan-rossiya-torgovye-otnosheniya-39942529.html> (дата обращения: 24.01.2024).

[14] «Концепции» развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021-2030 гг.» [Электронный ресурс].- 2021.- URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960> (дата обращения: 23.01.2024).

[15] От импорта каких продуктов зависит Казахстан [Электронный ресурс].- 2022. - URL: https://www.tengrinews.kz/kazakhstan_news/ot-importa-kakih-produktov-zavisit-kazakhstan-468512/ (дата обращения: 24.01.2024).

[16] На поддержку АПК направят 421 млрд. тенге [Электронный ресурс].- 2023. - URL: <https://www.lsm.kz/subsidirovanie> (дата обращения: 24.01.2024).

References

[1] Kak rosli ceny na produkty pitaniya v 2022 godu [How food prices increased in 2022]. Available at: <https://vecher.kz/kak-rosli-tseni-na-produkti--pitaniya--v-2020-godu#:~:text=По%20итогам%20декабря%202022%20года,so%20сылкой%20на%20Energyrom.kz>. (date of access: 25.01.2024) [in Russian].

[2] Bajkova, Je. R. (2019). Analiz jekonomicheskoj tablicy Fransua Kenje [Analysis of the economic table by Francois Kenje]. *Jekonomika i biznes: teorija i praktika - Economics and business: theory and practice*, 12-1 (58), 71-74 [in Russian].

[3] Belugin, A.Ju. (2019). Jevoljucija ponjatija «prodovol'stvennaja bezopasnost'»: istorija, jetapy, sovremennoe ponimanie [The evolution of the concept of "food security": history, stages, modern understanding]. *Nauchnye isledovanija jekonomicheskogo fakul'teta. Jelektronnyj - Scientific research of the Faculty of Economics*, 11 (2), 122-143 [in Russian].

[4] Bochkarev, N.V., Gavril'eva, T.N., Darbasov, V.R. (2020). Analiz formirovanija social'noj i jekonomicheskoj bezopasnosti Respubliki Saha (Jakutija) [Analysis of the formation of

social and economic security of the Republic of Sakha (Yakutia)]. *Jakutsk: Severo-Vostochnyj federal'nyj universitet imeni M.K. Ammosova*, 124 [in Russian].

[5] Altuhov, A.I. (2023). Osobennosti obespechenija prodovol'stvennoj bezopasnosti Rossii v uslovijah sankcionnogo davlenija [Features of ensuring food security in Russia under sanctions pressure]. *Jekonomika, trud, upravlenie v sel'skom hozjajstve. Economics, labor, management in agriculture*, 4(98), 5-17 [in Russian].

[6] Ushachev, I.G. (2019). Tendencii i perspektivy razvitija APK Rossijskoj Federacii [Trends and prospects for the development of the agro-industrial complex of the Russian Federation]. *Innovacii v APK: problemy i perspektivy - Innovations in the agro-industrial complex: problems and prospects*, 4(24), 113-122 [in Russian].

[7] Tireuov, K.M. & Bogomolova, I.P. (2022). Kazahstan i Rossija v sisteme obespechenija mirovoj prodovol'stvennoj bezopasnosti: vozmozhnosti, perspektivy i riski [Kazakhstan and Russia in the system of ensuring global food security: opportunities, prospects and risks]. *Mezhdunarodnyj sel'skohozjajstvennyj zhurnal - International Agricultural Journal*, 3(387), 317-323 [in Russian].

[8] Abdurahmanova, L.S., Bashirova, A.A. (2019). Food provision in the region: value, concept, structure, regulation [Prodovol'stvennoe obespechenie regiona: znachenie, ponjatie, struktura, regulirovanie]. *Ekonomika ustojchivogo razvitiya - Sustainable Development Economics*, 1 (37), 86–87 [in Russian].

[9] Kaliev, G.A. & Moldashev A.B. (2021). Voprosy prodovol'stvennoj bezopasnosti Kazahstana [Issues of food security in Kazakhstan]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 4, 13-22 [in Russian].

[10] Lapkin, V.V. & Pantin, V.I. (2020). Global'naja politiko-institucional'naja dinamika v

uslovijah destabilizacii miroporjadka (na primere stran ES i Rossii) [Global political and institutional dynamics in conditions of destabilization of the world order (on the example of the EU countries and Russia)]. *Politicheskie issledovanija - Polis, Political Studies*, 4, 55-77 [in Russian].

[11] Perspektivy mirovoj jekonomiki [World Economic Outlook]. Available at: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/publication/global-economic-prospects> (date of access: 25.01.2024) [in Russian].

[12] Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozjajstva Kazahstana: Statisticheskij sbornik [Agriculture, forestry and fisheries of Kazakhstan: Statistical collection]. Available at: [//www.stat.gov.kz](http://www.stat.gov.kz) (date of access: 23.01.2024) [in Russian].

[13] Kazahstan – Rossija: torgovye otnoshenija. [Kazakhstan – Russia: trade relations]. Available at: <https://ru.sputnik.kz/20231109/kazahstan--rossiya-torgovye-otnosheniya-39942529.html> (date of access: 24.01.2024) [in Russian].

[14] «Konceptii» razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2021-2030 gg. [“Concepts” for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960> (date of access: 24.01.2024) [in Russian].

[15] Ot importa kakih produktov zavisit Kazahstan [What products does Kazakhstan depend on imported]. Available at: https://tengri-news.kz/kazahstan_news/ot-importa-kakih-produktov-zavisit-kazahstan-468512/ (date of access: 24.01.2024) [in Russian].

[16] Na podderzhku APK napravjat 421 mlrd. tenge [421 billion tenge will be allocated to support the agricultural sector]. Available at: <https://lsm.kz/subsidirovanie> (date of access: 24.01.2024) [in Russian].

Информация об авторах:

Молдашев Алтынбек Бакирович – основной автор; доктор экономических наук; профессор; главный научный сотрудник; Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева 306, г. Алматы, Казахстан; e-mail: moldashev48@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3087-4648>

Федорова Екатерина Ярославовна; кандидат экономических наук; ведущий научный сотрудник отдела региональных экономических и социальных исследований; Федеральный исследовательский центр «Якутский научный центр Сибирского отделения Российской академии наук»; 677000 ул. Петровского, 2, г. Якутск, Россия; e-mail: kat_torg@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1980-5592>

Джамбаева Гульзада Алдабергеновна; старший научный сотрудник; Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева 306, г. Алматы, Казахстан; e-mail: gulzada49@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1031-5199>

Авторлар туралы ақпарат:

Молдашев Алтынбек Бәкірұлы – негізгі автор; экономика ғылымдарының докторы; профессор; бас ғылыми қызметкері; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сәтбаев көш., 30б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: moldashev48@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3087-4648>

Федорова Екатерина Ярославовна; экономика ғылымдарының кандидаты; жетекші ғылыми қызметкері; «Ресей Ғылым академиясы Сібір филиалының Якут ғылыми орталығы» Федералдық ғылыми-зерттеу орталығы; 677000 Петровский көш., 2, Якутск қ., Ресей; e-mail: kat_torg@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1980-5592>

Джамбаева Гүлзада Алдабергенқызы; аға ғылыми қызметкері; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сәтбаев көш., 30б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: gulzada49@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1031-5199>

Information about authors:

Moldashev Altynbek - **The main author**; Doctor of Economic Sciences, Professor; Chief Researcher; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpaev str., 30b, Almaty, Kazakhstan, e-mail: moldashev48@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3987-4648>

Fedorova Ekaterina Yaroslavovna; Candidate of Economic Sciences; Leading Researcher; Federal Research Center “Yakut Scientific Center of the Siberian Branch of the Russian Academy of Sciences”, 677000 Petrovsky str., 2, Yakutsk, Russia; e-mail: kat_torg@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1980-5592>

Dzhambayeva Gulzada Aldabergenovna; Senior Researcher; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpaev str. 30b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: gulzada49@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1031-5199>

**REGIONAL FOOD SECURITY MANAGEMENT BASED
ON DATA DRIVEN DECISION MAKING**

**DATA DRIVEN DECISION MAKING НЕГІЗІНДЕ АЙМАҚТЫҢ
АЗЫҚ ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН БАСҚАРУ**

**УПРАВЛЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ РЕГИОНА
НА ОСНОВЕ DATA DRIVEN DECISION MAKING**

D.A. KALDIYAROV¹

Dr.E.Sc., Professor

R.T. DULAMBAYEVA^{2*}

Dr.E.Sc., Professor

A.E. BEDELBAEVA¹

Master of Economics and Business

¹*Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan*

²*Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan,
Astana, Kazakhstan*

**corresponding author email: r.dulambayeva@apa.kz*

Д.А. КАЛДИЯРОВ¹

э.ғ.д., профессор

Р.Т. ДУЛАМБАЕВА^{2*}

э.ғ.д., профессор

А.Е. БЕДЕЛБАЕВА¹

экономика және бизнес магистрі

¹*І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан*

²*Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы,
Астана, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: r.dulambayeva@apa.kz*

Д.А. КАЛДИЯРОВ¹

д.э.н., профессор

Р.Т. ДУЛАМБАЕВА^{2*}

д.э.н., профессор

А.Е. БЕДЕЛБАЕВА¹

магистр экономики и бизнеса

¹*Жетысуский университет имени И.Жансугурова, Талдықорған, Казахстан*

²*Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан,
Астана, Казахстан*

**электронная почта автора: r.dulambayeva@apa.kz*

Abstract: Annotation. *The goal is to study the effectiveness of food security management in the country and regions based on the principles of Data Driven Decision Making (DDDM) for making justified and effective decisions. This research was carried out as part of implementation of the tasks of the project on grant financing of Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan on the topic AP14871923 "Management of regional food security in the context of global challenges based on the concept of Data Driven Decision Making." **Methods** - the works of domestic and foreign economists concerning the problems of food supply in the context of globalization and integration of the country's economy were used as theoretical and methodological basis for the study. Scientific research methods: monographic, abstract, logical, systemic and complex analysis, statistical data processing, structural-functional approach. **Results** - the authors considered the possibility of using DDDM in agricultural sector. **Conclusions** - implementation of the results allows to obtain a multiplier effect associated with achieving sustainability of agro-industrial system of the country's regions through the implemen-*

some overlap with the model based on the DDDM concept. Strubea J., Glennaa L., Hatanakab M. et al. [12] discuss managing the sustainable development of the food system based on the field-to-market food supply in the United States.

Kazakh scientists have made a great contribution to the study of food security issues. Esjanova J.J., Ermekbaeva D.D., Myrzaeva U.A. [13], conducted research to analyze changes in the properties of food security, assess the state of economic availability of food and its quality.

The problems of providing food to the regions of the Republic of Kazakhstan are discussed in the articles by Niazbaeva A.A., İmanbaeva Z.O.; Abylkasimova J.A., Orynbekov G.A., Alibaeva M.M. [14, 15]. Kantarbaeva Sh.M. [16]. Work was carried out to assess the regulatory impact of the state on the development of agricultural production, the effect of the assessment was shown to be expressed in improving the quality of management decisions in the field of allocating financial resources for the development of the agricultural sector. However, the study is based on country indicators and is of a review nature without highlighting any practical recommendations that would influence the management of food security processes at the regional level.

An analysis of previous scientific research has revealed a poor representation of works on food security management at the regional level, highlighting any practical recommendations, including the implementation of world experience, mechanisms for using modern digital management technologies, and specification of solutions at the regional level. The development of practical tools requires an integrated approach to research using multi-dimensional data in all areas of the region, analysis of existing business processes, interaction of information flows with a focus on meeting the needs of key stakeholders.

Materials and methods

Due to the novelty of the phenomenon under study and the research nature of the goal, we chose a qualitative approach to research.

In this paper, we tried to answer the following research questions: What factors of influence on regional FS should be considered when making management decisions based on data? And what indicators of regional FS should be considered when making management decisions based on data concerning Kazakhstan?

In order to fulfill the research objectives and study problematic issues, the theoretical and methodological aspects of food security were analyzed.

The following methods were used to uncover research questions:

- formation of a broad evidence base, accumulation, systematization and interpretation of statistical and other data, including analysis of the effectiveness of measures already implemented;

- analysis of direct and indirect effects from the implementation of the system, as well as alternative options for achieving the goals, including the option of the absence of government intervention. Next, for the selected options of measures, the benefits from their implementation and the costs of their implementation are compared (direct and indirect costs, negative external effects are taken into account);

- justification of theoretical concepts, assessment methodology and description of the main relationships of the object under study, development of a model for decision-making, processing of research results, conclusions and recommendations.

Information and statistical data reflected in official government and international documents, analytical and statistical reports are used to analyze the state of agricultural goods and food.

Results

In Kazakhstan, food security is an important component of the security of the country's economy and is expressed by the state's ability to ensure the physical and economic availability of high-quality and safe food products for the population in sufficient quantities. Independence in the country's food supply is not reflected in determining the country's food security, but is an important element. Food security is considered insufficient if the annual production of basic food products is less than 80% of the annual needs of the population, subject to compliance with physiological consumption standards.

In the aspect of food sufficiency, the main indicators of the FS state in Kazakhstan are:

- * self-sufficiency in basic agricultural products (the ratio of internal production to internal consumption);

- * the ratio between the actual indicators of the average per capita consumption of basic foodstuffs and the accepted standards (rational norms) (table 1).

Table 1 - FS indicators in Kazakhstan for basic types of agricultural products/food in 2023 [17]

Basic types of agricultural products/food	Level of self-sufficiency	Actual and normative indicators of average per capita consumption, kg per person per year
Grain/bread and grain processing products	125	99.2 (109)
Potatoes	104	107.4 (100)
Vegetables and melons	108	230.6 (149)
Fruit and berries	38	48.7 (132)
Meat and meat products recalculated as meat	82	78.7 (78.4)
Fish and fish products	-	15.1 (14.0)
Milk and dairy products recalculated as milk	93	247.0 (301)
Eggs	100	228.7 (265) (units per year)
Sugar	8	26.5 (17.0)
Vegetable oils	91	21.1 (12.0)

Note: Compiled by the author on the basis of data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan [17]

According to the information in table 1, there is a low level of self-sufficiency in Kazakhstan only in sugar, fruits and berries. For some types of food products (dairy and meat products, eggs, fruits and berries, vegetables, bakery products), average per capita consumption in Kazakhstan remains below accepted standards. For individual products (primarily sugar, bakery products and vegetables), the actual levels of average per capita consumption in Kazakhstan significantly exceed the established rational standards.

In terms of economic access to food, the situation is less optimistic. The share of food expenditures in the total consumer expenditures of the population of the countries of the Eurasian Economic Union (EAEU) exceeds 30% (although the actual level of consumption of some types of food products is lower than accepted rational norms).

According to estimates, in 2023, the share of households with consumer spending below the level corresponding to the cost of a food basket built according to rational norms was 70-75% in Kazakhstan (Bureau of National Statistics of the Agency...) [17]. This indicates insufficient purchasing power of disposable incomes of the population and insufficient economic availability of food in the required volumes and variety. Kazakhstan is completely dependent on imported sunflower seed material. Thus, the achievement of high self-sufficiency in sunflower oil is conditional if we exclude the import component in the production chain.

The analysis of the results of the expert survey made it possible to develop an algorithm for making managerial decisions in the field of regional FS based on DDDM (figure 1).

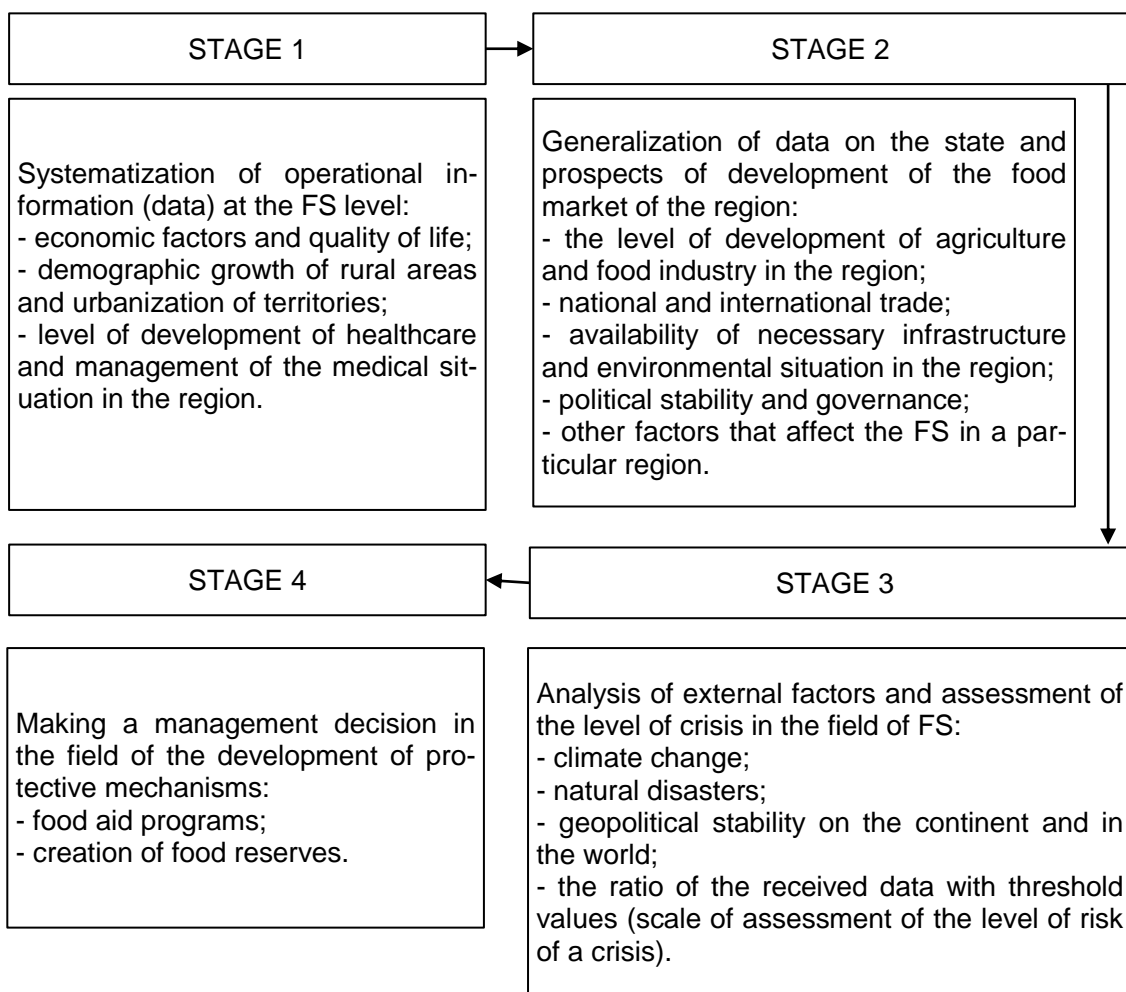
According to the presented mechanism, at the first stage, data and all information on

food security management issues are systematized. At this stage, information is collected, which includes economic factors, quality of life and population growth in the country, as well as the state of urbanization of territories, the level of healthcare development and management of the healthcare system in the region.

When assessing the state of food security in Kazakhstan, we propose to include such factors as the size and composition of the population; gender and age of the population; population of cities, villages and districts; general indicators of population reproduction; the state of the standard of living of the population, including its cash income, cost of living, accumulated average monthly nominal wage, purchasing power, per capita cash income of the population, the composition of final consumption expenditures of households of different social levels; economic categories; level of food consumption; population health status; food price level; food production. In addition, this group should include the food ration of the population, as well as regional food supplies.

At the second stage, generalization of data on the state of development of the food market at the regional level is carried out. Timely application of data provides the ability to predict and manage food crises. At this stage, it is necessary to take into account the state of development of agriculture and the food industry in the region and the availability of infrastructure necessary for national and international trade. Data and information will help regional authorities develop food management measures, including creating optimal food supplies in emergency situations, taking into account scientifically based consumption standards; conduct a comprehensive study of

the socio-economic situation of citizens in order to identify the most needy groups of the population, provide them with priority assistance in the event of a crisis situation, etc.

Note: Figure compiled by the author on the basis of (Hirvonen K., Brauw A., Abate G.) [18]

Figure 1 - An algorithm for making managerial decisions in the field of regional FS based on DDDM

In addition, data may include information on the number of food production establishments; price ratio for local and imported food products; the ratio of food consumption by the urban and rural population, including in the context of individual urban entities; assessment of physical and institutional infrastructure, political situation and other internal factors. This system makes it possible to increase the effectiveness of security measures.

At the third stage, the identification and assessment of the level of crisis in the financial sector is carried out based on the analysis of selected regional financial indicators and the influence of external factors on them. It is necessary to evaluate external factors that are almost impossible to control, but their occurrence significantly affects the FS of the region (geopolitical situation, natural disasters, cli-

mate change). After assessing the above indicators and factors, it is recommended to use an appropriate crisis risk rating scale (for example, high, low or medium) to compare them with the threshold values.

At the fourth stage, management decisions are made to minimize risk and negative impact. In case of food shortages, it is necessary to use protective mechanisms such as food assistance programs and food reserves.

Discussions

The demand for food is growing faster than its production. Therefore, the problems of ensuring food security are often discussed both in the literature and in society. As the results of the study showed, food security in the context of achieving the principles of sustainable development is, first of all, access of all people to sufficient, safe and nutritious food at all times to meet their nutritional needs

for an active and healthy lifestyle. The development of FS depends on various factors.

The results of the study confirmed the hypothesis that for effective management of FIs, various elements must be taken into account: from agricultural practices to global trade policies specific to a given region. Regional characteristics are very different, which allows us to differently assess the importance of factors influencing FS. For example, households in Ghana are characterized by low levels of food consumption due to factors such as low levels of education, employment status, and household location (i.e., in rural areas or the city).

The more factors influence the regional FS, the more opportunities for FS development, on the one hand, and, on the other, the more difficult it is to manage, which explains the need to create specific tools that would increase the effectiveness of FS management.

As a result of our research, we confirmed that when analyzing the main factors influencing regional food security, these factors should be divided into two categories: internal and external.

The analysis of regional characteristics of external and internal factors and the interpretation of the results of an expert survey involving the FS of Kazakhstan allowed us to draw theoretical and practical conclusions from the results of our study.

Several points have been indicated as theoretical. When making management decisions in the field of food security in Kazakhstan, special attention should be paid to the factors that reflect the sufficiency of consumption of certain food products, which have the greatest weight, and not to what characterizes the number of people outside below the poverty line, as these groups are in greatest food danger, which is confirmed by the results of the study.

External factors (such as natural and climatic conditions) either cannot be influenced, or can only be influenced at the state level, as confirmed by the study results. In particular, the main external factor in securing the Kazakhstan Stock Exchange is the presence of geopolitical risks. The economy of Kazakhstan as a member of the EAEU integration association in connection with Russia's war in Ukraine has suffered from rising raw material prices, disruptions in supply chains, high volatility in the cost of agricultural products and stock availability. Resources. Therefore, in order to reduce the influence of the geopolitical risk factor, it is necessary to expand state-

level partnerships in a multipolar world, pursuing a policy of multi-vector integration.

Analyzing the regional FS indicators proposed by experts, which should be considered when making data-driven management decisions, it should be noted that regional FS is guaranteed when, in addition to increasing food production, the nutrient balance in the food improves, and so does its quality, that is, energy value and nutrient content. Among the indicators of FS, this indicator is intentionally placed at the top.

One of the main indicators of a region's industrial safety is to include basic types of food products in the population's diet. In the food supply of Kazakhstan and its regions, an important role is played by the sufficiency of grain reserves in state resources, which is defined as the ratio of the volume of grain in state food reserves to the volume of domestic consumption of bread and bakery products of the regional population.

In addition, an important indicator in regional food security is the indicator of economic food security, which is defined as the share of total food costs in total household expenses, including in urban areas and rural areas. A significant share of these costs is represented by total consumer spending on food.

The level of food satisfaction of the population and regional FS depends not only on the physical needs of population groups but also on their purchase power. A priority indicator of regional FSs is the differentiation of the cost of food by social groups, which is tracked in dynamics.

Regional security is guaranteed when food production increases, food quality and nutritional balance improve; when access to food resources is ensured for every person. The structure of the regional national market for individual goods is determined in physical terms as the product of consumption of a particular product and the average annual population of the region.

Conclusion

As practical conclusions, we identified the following provisions.

1. Analysis of the main factors for ensuring industrial safety can contribute to the creation of a system for preventing food risks, as well as sustainable food supply to the region.

2. A feature of the decision-making system for managing regional FS is the ability of this system to predict the state of the regional FS and, through fluctuations in factors, determine the possibilities of influencing it. An important tool for improving the level of FS is to

provide correct data on cases in the field of ensuring FS to decision-makers, allowing them to make decisions based on the provided data.

3. The management of the regional FS using DDDM allows one to determine its state in the future, which in turn is the basis for creating a database and software that helps to determine the management strategy and make operational decisions.

4. FS management includes addressing negative impacts through interventions such as developing climate-resilient farming practices, implementing effective population control measures, investing in sustainable agricultural technologies, strengthening political stability, reviewing global trade policies, implementing anti-poverty programs, strengthening infrastructure, and promoting gender equality. The highlighted variety of factors makes it possible to evaluate the implementation of the FS management system in Kazakhstan using DDDM.

5. DDDM will allow for creating tools for making managerial decisions and reducing risks in FS in the context of the principles of sustainable development. The prospect of further research may be the practical use of DDDM for a specific region of Kazakhstan.

Author's contribution: Kaldiyarov Daniyar Altayevich: formulation of ideas, goals and objectives of the study, development of methodology, planning of research stages, loading material into an electronic system; Dulambayeva Raushan Tlegenovna: data systematization, comparative analysis; generalization of research results, formulation of conclusions, interpretation of research results; Bedelbayeva Assel Erikovna: collection and analysis of experimental data, writing the text of the manuscript, editing and finalizing the text of the manuscript, working with graphic material.

Conflict of interests: the author declares that there is no conflict of interests.

References

[1] Kalashnikov, P. Impact of state and legal regulation on the sustainable development of agricultural territories and improving the standard of living of the population / P. Kalashnikov, A. Kulanov E. Nesipbekov, A. Kaishatayeva, Sh. Kantarbayeva // *Journal of Environmental Management and Tourism*. – 2023. -14(1).– P. 82-88.

[2] Kurmanova, D. Investments as a factor of sustainable development of rural areas / D. Kurmanova, A. Ismailova, G. Ukibayeva, N. Abdildinova, A. Bakyey // *Journal Of Environmental*

Management And Tourism. – 2023. - 14(3). – P. 729-738.

[3] Cappelli, A. Challenges and opportunities in wheat flour, pasta, bread, and bakery product production chains: A systematic review of innovations and improvement strategies to increase sustainability, productivity, and product quality / A. Cappelli, E. Cini // *Sustainability*. - 2021. - 13(5). – P. 2608 - 2618.

[4] Kaldiyarov, D.A. The Mechanism for Sustainable Development of Rural Areas in the Republic of Kazakhstan / D.A. Kaldiyarov, D. Nurmukhankyzy, A.E. Bedelbayeva // *Lecture Notes in Networks and Systems*. – 2021. – V. 205. – P. 797–804.

[5] Kashina, E. Impact of digital farming on sustainable development and planning in agriculture and increasing the competitiveness of the agricultural business / E. Kashina, G. Yanovskaya, E. Fedotkina, A. Tesalovsky, E. Vetrova, A. Shaimerdenova, M. Aitkazina // *International Journal of Sustainable Development and Planning*. – 2022. - 17(8). – P. 2413-2420.

[6] Horn, B. Links between food trade, climate change and food security in developed countries: A case study of Sweden / B. Horn, C. Ferreira, Z. Kalantar, // *Ambio*. – 2022. - 51(4). – P. 943–954.

[7] Vu, K. Income shock and food insecurity prediction Vietnam under the pandemic / K. Vu, N. D. Vuong, T. Vu-Thanh, A.N. Nguyen // *World Development*. – 2022. – 153(1). – P. 105838 - 105850.

[8] Laborde, D., Martin, W., Vos, R. Impacts of COVID-19 on global poverty, food security, and diets: Insights from global model scenario analysis / D. Laborde, W. Martin, R. Vos // *Agricultural Economics*. – 2021. - 52(3). – P. 375-390.

[9] Barons, M.J. A decision support system for addressing food security in the United Kingdom / M.J. Barons, C. Fonseca, A.Davis, J.Q. Smith // *Journal of the Royal Statistical Society. Series A: Statistics in Society*. – 2021. – P. 1-24.

[10] Jiménez, D. A scalable scheme to implement data-driven agriculture for small-scale farmers / D. Jiménez, S. Delercea, H. Dorado, J. Cocka, L. Armando, M. Agamezb, A. Jarvisa // *Global Food Security*. – 2019. – V.23. – P.256-266.

[11] Zaitsava, M. Is data-driven decision-making driven only by data? When cognition meets data / M. Zaitsava, E Marku, M. Guardo // *European Management Journal*. – 2022. – 40(5). – 656-670.

[12] Strubea, J., Glennaa, L., Hatanakab, M., Konefalb, J., Connerc, D. How data-driven, privately ordered sustainability governance shapes US food supply chains: The case of field to market/J. Strubea, L. Glennaa, M. Hatanakab, J. Konefalb, D Connerc // *Journal of Rural Studies*. – 2021. -V.86. – P. 684-693.

[13] Есжанова, Ж.Ж. Оценка продовольственной безопасности Казахстана в условиях кризиса COVID 19 / Ж.Ж.Есжанова, Д.Д. Ермакбаева, У.А. Мырзаева // Экономика: стратегия и практика. - 2021.-16(2).-Р.145-153.

[14] Ниязбаева, А.А. Рынок продовольствия Актюбинской области Республики Казахстан: тенденции повышения конкурентоспособности / А.А. Ниязбаева, З.О. Иманбаева // Проблемы агрорынка. – 2021. – №3.-Р.154-161.

[15] Абылкасимова, Ж.А., Орынбекова, Г.А., Алибаева, М.М. Агропродовольственный рынок Восточно-Казахстанской области: потенциал роста / Ж.А. Абылкасимова, Г.А. Орынбекова, М.М. Алибаева, // Проблемы агрорынка. – 2021. – №3.-Р. 144-153.

[16] Кантарбаева, Ш.М. Оценка регулирующего воздействия государства на развитие аграрного производства / Ш.М. Кантарбаева // Проблемы агрорынка. – 2019. - №4. - Р.19-25.

[17] Данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. -URL: <https://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 29.12.2023).

[18] Hirvonen, K. Food consumption and food security during the COVID-19 pandemic in addis ababa / K. Hirvonen, A Brauw, G.Abate // American Journal of Agricultural Economics. – 2022. - 103(3). – P.772-789.

References

[1] Kalashnikov, P., Kulanov, A., Nesipbekov, E., Kaishatayeva, A., Kantarbayeva, S. (2023). Impact of state and legal regulation on the sustainable development of agricultural territories and improving the standard of living of the population. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 14(1), 82-88.

[2] Kurmanova, D., Ismailova, A., Ukibaeva, G., Abdildinova, N., Bakyei, A. (2023). Investments as a factor of sustainable development of rural areas. *Journal Of Environmental Management And Tourism*, 14(3), 729-738.

[3] Cappelli, A., Cini, E. (2021). Challenges and opportunities in wheat flour, pasta, bread, and bakery product production chains: A systematic review of innovations and improvement strategies to increase sustainability, productivity, and product quality. *Sustainability*, 13(5), 2608 - 2618.

[4] Kaldiyarov, D.A., Nurmukhankyzy, D., Bedelbayeva, A.E. (2021). The Mechanism for Sustainable Development of Rural Areas in the Republic of Kazakhstan. *Lecture Notes in Networks and Systems*, 205, 797–804.

[5] Kashina, E., Yanovskaya, G., Fedotkina, E., Tesalovsky, A., Vetrova, E., Shaimerdenova, A., Aitkazina, M. (2022). Impact of digital farming

on sustainable development and planning in agriculture and increasing the competitiveness of the agricultural business. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 17(8), 2413-2420.

[6] Horn, B., Ferreira, C. & Kalantari, Z. (2022). Links between food trade, climate change and food security in developed countries: A case study of Sweden. *Ambio*, 51(4), 943–954.

[7] Vu, K., Vuong, N.D., Vu-Thanh, T., Nguyen, A.N. (2022). Income shock and food insecurity prediction Vietnam under the pandemic. *World Development*, 153(1), 105838 - 105850.

[8] Laborde, D., Martin, W., Vos, R. (2021). Impacts of COVID-19 on global poverty, food security, and diets: Insights from global model scenario analysis. *Agricultural Economics*, 52(3), 375-390.

[9] Barons, M. J., Fonseca, C., Davis, A., & Smith, J.Q. (2021). A decision support system for addressing food security in the United Kingdom. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A: Statistics in Society*, 6(3), 443-451.

[10] Jiménez, D., Delercea, S., Doradoa, H., Cocka, J., Armando, L., Agamezb, M., Jarvis, A. (2019). A scalable scheme to implement data-driven agriculture for small-scale farmers. *Global Food Security*, 23, 256-266.

[11] Zaitsava, M., Marku, E., Guardo, M. (2022). Is data-driven decision-making driven only by data? When cognition meets data. *European Management Journal*, 40(5), 656-670.

[12] Strubea, J., Glennaa, L., Hatanakab, M., Konefalb, J., Connerc, D. (2021). How data-driven, privately ordered sustainability governance shapes US food supply chains: The case of field to market. *Journal of Rural Studies*, 86, 684-693.

[13] Esjanova, J.J., Ermekbaeva, D.D., Myrzaeva, U.A. (2021). Osenka prodovol'stvennoi bezopasnosti Kazahstana v usloviah krizisa COVID 19 [Assessment of food security in Kazakhstan in the context of the COVID 19 crisis]. *Ekonomika: strategiya i praktika – Economics: strategy and practice*, 16(2), 145-153 [in Russian].

[14] Niazbaeva, A.A., İmanbaeva, Z.O. (2021). Rynok prodovol'stvia Aktübinskoi oblasti Respubliki Kazahstan: tendensii povyšenia konkurentosposobnosti [Food market of the Aktobe region of the Republic of Kazakhstan: trends in increasing competitiveness]. *Problemy agrorыnka - Problems of AgriMarket*, 154-161 [in Russian].

[15] Abylkasimova, J.A., Orynbeкова, G.A., Alibaeva, M.M. (2021). Agroprodovol'stvennyi rynek Vostochno-Kazahstanskoi oblasti: potentsial rosta [Agri-food market of the East Kazakhstan region: growth potential]. *Problemy agrorыnka - Problems of AgriMarket*, 144-153 [in Russian].

[16] Kantarbaeva, Ş.M. (2019). Osenka reguliruiuşego vozdeistvia gosudarstva na razvitiie agrarnogo proizvodstva [Assessment of the regulatory impact of the state on the development of agricultural production]. *Problemy agrorynka - Problems of Agrimarket*, 4, 19-25 [in Russian].

[17] Statisticheskie dannye Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan Bjuro nacional'noj statisti-

ki [Statistics from the Agency for Strategic Planning and Reform of the Republic of Kazakhstan Bureau of National Statistics]. Available at: <https://stat.gov.kz> (date of access: 29.12.2023) [in Russian].

[18] Hirvonen, K., Brauw, A., Abate, G. Food consumption and food security during the COVID-19 pandemic in addis ababa. *American Journal of Agricultural Economics*, 103(3), 772-789.

Information about authors:

Kaldiyarov Daniyar Altayevich – **The main author**; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Higher School of Law and Economics; I. Zhansugurov Zhetysu University; 040000 Zhansugurova str., 187a, Taldykorgan, Kazakhstan; e-mail: 77da@bk.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-0181-2962>

Dulambayeva Raushan Tlegenovna; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor at the Institute of Management; Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, 010000 Abay Ave., 33a, Astana, Kazakhstan; e-mail: r.dulambayeva@apa.kz; <https://www.orcid.org/0000-0003-3942-8875>

Bedelbayeva Assel Erikovna; Master of Economics and Business; I. Zhansugurov Zhetysu University; 040000 Zhansugurova str., 187a, Taldykorgan, Kazakhstan; e-mail: aselya.mukatova@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-0747-0799>

Авторлар туралы ақпарат:

Калдияров Данияр Алтаевич - **негізгі автор**; экономика ғылымдарының докторы, профессор; құқық және экономика жоғары мектебінің профессоры; I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті; 040000 Жансүгіров көш., 187а, Талдықорған қ., Қазақстан; e-mail: 77da@bk.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-0181-2962>

Дуламбаева Раушан Тлегеновна; экономика ғылымдарының докторы; профессор; Басқару институтының профессоры; Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы; 010000 Абай даңғ., 33а, Астана қ., Қазақстан; e-mail: r.dulambayeva@apa.kz; <https://www.orcid.org/0000-0003-3942-8875>

Беделбаева Асель Ериковна; экономика және бизнес магистрі; I.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті; 040000 Жансүгіров көш., 187а, Талдықорған қ., Қазақстан; e-mail: aselya.mukatova@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-0747-0799>

Информация об авторах:

Калдияров Данияр Алтаевич – **основной автор**; доктор экономических наук, профессор; профессор высшей школы права и экономики; Жетысуский Университет им. И.Жансугурова; 040000 ул.Жансугурова, 187а, г.Талдықорған, Казахстан; e-mail: 77da@bk.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-0181-2962>

Дуламбаева Раушан Тлегеновна; доктор экономических наук, профессор; профессор Института управления; Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан; 010000 пр. Абая, 33а, г.Астана, Казахстан; e-mail: r.dulambayeva@apa.kz; <https://www.orcid.org/0000-0003-3942-8875>

Беделбаева Асель Ериковна; магистр экономики и бизнеса; Жетысуский Университет им. И.Жансугурова; 040000 ул.Жансугурова, 187а, г.Талдықорған, Казахстан; e-mail: aselya.mukatova@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-0747-0799>

TRENDS AND OPPORTUNITIES FOR GROWTH OF AGRO-INDUSTRIAL PRODUCTION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК ӨНДІРІСТІҢ ӨСУ ТРЕНДТЕРІ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІ

ТРЕНДЫ И ВОЗМОЖНОСТИ РОСТА АГРОПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

B. ZHAGALBAYEV^{1*}

Ph.D student

WEI FENG²

Professor

ZH. KAZHIYEVA³

C.E.Sc., Associate Professor

¹Turan-Astana University, Astana, Kazakhstan

²Northwest A&F University, Yangling, Shaanxi, China

³Shakarim University, Semey, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: bolatzhagalbayev@mail.ru

Б.Т. ЖАҒАЛБАЕВ^{1*}

Ph.D докторанты

ВЭЙ ФЭНГ²

профессор

Ж.Х. КАЖИЕВА³

э.ф.к., доцент

¹Тұран-Астана университеті, Астана, Қазақстан

²Солтүстік-батыс ауыл және орман шаруашылығы университеті,

Янглинг, Шэньси провинциясы, Қытай

³Шәкәрім атындағы университеті, Семей, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: bolatzhagalbayev@mail.ru

Б.Т. ЖАҒАЛБАЕВ^{1*}

докторант Ph.D

WEI FENG²

профессор

Ж.Х. КАЖИЕВА³

к.э.н., доцент

¹Университет «Тұран-Астана», Астана, Қазақстан

²Северо-Западный университет сельского и лесного хозяйства,

Янглинг, провинция Шэньси, Китай

³Университет им. Шакарима, Семей, Қазақстан

*электронная почта автора: bolatzhagalbayev@mail.ru

Abstract. Goal – modern popular models for development of agro-industrial production are proposed, which are based on factors reflecting current and potential directions of innovative activity in agricultural industry of the Republic of Kazakhstan. In the process of preparing the article, a wide range of general scientific and specific scientific *methods* was involved: generalization of theoretical approaches, comparative analysis, system-dynamic and economic-mathematical modeling, trend analysis method, dialectical. The theoretical and methodological basis was provided by fundamental developments of domestic and foreign scientists on issues of innovation policy in agro-industrial complex of the republic. **Results** - the current state of agricultural sector has been studied, including main trends and problems of introducing modern technological and organizational innovations used in agriculture in Kazakhstan. The factors that have significant impact on increasing competitiveness of agricultural sector are analyzed. Forecasts for structural restructur-

ing of production, increasing the level of investment, etc. are presented. Practical recommendations for stimulating innovative activity in agro-industrial complex are given, taking into account its characteristics. The following competencies of agro-industrial complex are defined as basic: creating food potential, ensuring structural and sectoral balance of national economic system, forming technological platform. *Conclusions* - further growth in the volume of gross output of economic entities is possible in the conditions of significant financial investment in environmental protection, scientific research that contributes to production of environmentally friendly products and increase in GDP in the industry. In general, over the past years, the situation in Kazakhstan's agriculture has been stabilizing, which is manifested in strengthening of financial and economic position of large and medium-sized agricultural enterprises.

Аңдатпа. *Мақсаты* – Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы саласының инновациялық қызметінің ағымдағы және әлеуетті бағыттарын көрсететін факторлар негізінде агроөнеркәсіптік өндірісті дамытудың қазіргі заманғы сұранысқа ие модельдері ұсынылған. Мақаланы дайындау барысында жалпы ғылыми және нақты ғылыми *әдістердің* кең спектрі қолданылған: теориялық тәсілдерді жалпылау, салыстырмалы талдау, жүйелік-динамикалық және экономикалық-математикалық модельдеу, трендік талдау әдісі, диалектикалық. Республиканың АӨК-дегі инновациялық саясат мәселелері бойынша отандық және шетелдік ғалымдардың іргелі әзірлемелері теориялық-әдіснамалық негіз болды. *Нәтижелері* – Қазақстанның ауыл шаруашылығында пайдаланылатын заманауи технологиялық және ұйымдастырушылық инновацияларды енгізудің негізгі үрдістері мен проблемаларын қоса алғанда, аграрлық саланың ағымдағы жағдайы зерттелген. Аграрлық сектордың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға елеулі әсер ететін факторлар талданды. Өндірісті құрылымдық қайта құру, инвестициялау деңгейін арттыру және т.б. болжамдар ұсынылған. Оның ерекшеліктерін ескере отырып, агроөнеркәсіптік кешендегі инновациялық белсенділікті ынталандыру бойынша практикалық ұсыныстар берілген. Базалық ретінде АӨК-нің мынадай құзыреттері айқындалған: азық-түлік әлеуетін құру, ұлттық экономикалық жүйенің құрылымдық-салалық теңгерімін қамтамасыз ету, технологиялық платформаны қалыптастыру. *Қорытындылар* – шаруашылық жүргізуші субъектілердің жалпы өнімі көлемінің одан әрі өсуі экологиялық таза өнім алуға және салада ЖІӨ-нің ұлғаюына ықпал ететін қоршаған ортаны қорғауға, ғылыми зерттеулерге қомақты қаржы қаражатын салу жағдайында мүмкін болады. Жалпы, соңғы жылдары Қазақстанның ауыл шаруашылығындағы ахуал тұрақтануда, бұл ірі және орта ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының қаржылық-экономикалық жағдайын нығайтуда көрінеді.

Аннотация. *Цель* – предложены современные востребованные модели развития агропродовольственного производства, на основе факторов, отражающих текущие и потенциальные направления инновационной деятельности сельскохозяйственной отрасли Республики Казахстан. В процессе подготовки статьи был задействован широкий спектр общенаучных и специфических научных *методов*: обобщение теоретических подходов, сравнительный анализ, системно-динамическое и экономико-математическое моделирование, метод трендового анализа, диалектический. Теоретико-методологической основой послужили фундаментальные разработки отечественных и зарубежных ученых по вопросам инновационной политики в АПК республики. *Результаты* – исследовано текущее состояние аграрной сферы, включая основные тенденции и проблемы внедрения современных технологических и организационных инноваций, используемых в сельском хозяйстве Казахстана. Проанализированы факторы, оказывающие существенное влияние на повышение конкурентоспособности аграрного сектора. Представлены прогнозы структурной перестройки производства, повышения уровня инвестирования и др. Даны практические рекомендации по стимулированию инновационной активности в агропромышленном комплексе, учитывая его особенности. В качестве базовых определены следующие компетенции АПК: создание продовольственного потенциала, обеспечение структурно-отраслевого баланса национальной экономической системы, формирование технологической платформы. *Выводы* – дальнейший рост объемов валовой продукции хозяйствующих субъектов возможен в условиях вложения значительных финансовых средств в охрану окружающей среды, научные исследования, способствующих получению экологически чистой продукции и увеличению ВВП в отрасли. В целом в течение последних лет ситуация в сельском хозяйстве Казахстана стабилизируется, что проявляется в укреплении финансово-экономического положения крупных и средних сельскохозяйственных предприятий.

Key words: agricultural sector, modeling, trend model, innovative development, technological science, environment, environmentally friendly products, food potential.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, модельдеу, тренд моделі, инновациялық даму, технологиялық ғылым, қоршаған орта, экологиялық таза өнімдер, азық-түлік әлеуеті.

Ключевые слова: аграрный сектор, моделирование, трендовая модель, инновационное развитие, технологическая наука, окружающая среда, экологически чистые продукты, продовольственный потенциал.

Introduction

Relevance. The current stage of transformation of agrarian relations is characterized by the transition from an inertial to an innovative development model, which provides for the systematic integration of the scientific and technical sphere of the agro-industrial complex in order to increase the economic efficiency of production. Widespread innovation is becoming a key factor in the growth of production and employment in agriculture.

Strengthening innovative initiatives in agriculture of the domestic agro-industrial complex of the country is a key area of strategic development and economic progress of the state. The introduction of innovative approaches in the agricultural sector also contributes to improving the country's food security (Ob utverzhdenii nacional'nogo proekta ...) [1].

The agricultural sector, as an important industry with socio-economic and economic impact, requires systematic innovation. In Kazakhstan, the issue of developing an innovative model in the agricultural sector based on the principles of sustainable development remains a priority and requires constant additional theoretical and methodological analysis with an assessment and definition of organizational and economic measures to address it.

However, to date, no effective mechanism has been created to encourage innovative activity in the agribusiness of the regions of Kazakhstan using modern methods and economic incentives. The development of the concept of innovative development of agribusiness in the regions is one of the most urgent and difficult tasks in the field of agricultural science. This concept should clearly define the composition and nature of the scientific and technical aspects of agricultural production, substantiate the directions and forms of real innovations in this area, and also take into account the institutional foundations of this development, taking into account the peculiarities of agrarian relations in each particular region.

In the context of acute market competition and the difficult economic situation in agriculture, the strategy of innovative production development should replace outdated economic methods.

Therefore, the task of this study was to identify the main trends and problems of innovative development of the agricultural sector, as well as to forecast the development of the industry based on the development of a trend innovation model.

Hypothesis. The trend innovation model can be an effective tool for formulating development strategies, making informed decisions and long-term investment planning in agricultural production.

Literature Review

The advanced concept of an innovative economic model was developed taking into account the fundamentals of the ideology of sustainable development. In the agricultural sector, it was developed on the basis of a scientific analysis of the basic principles of the activities of organizations and systems aimed at meeting growing needs and increasing labor productivity (Zhangirova R.N.); (Grigor'eva I. A.) [2, 3]

Both domestic and foreign economists paid active attention to the problems of developing an innovative development strategy in various periods. So, according to the research of Academician Ushachev I., the development of innovations in the agricultural sector is based on the main three interrelated areas of innovation: human, biological and technological factors (Ushachev I.G., Maslova V.V., CHekalin V.S.) [4]

One of the strategic tasks in the implementation of Industry 4.0 is to study the issues of digital transformation of SME production and provide them with the appropriate tools for implementation in practice (Matt D., Rauch E.) [5] In the context of innovative development, an important role is assigned to human capital, which influences the overall quality management in the high technology sector (Houneida B., Slim H.) [6]

Scientists such as G.A. take an active part in scientific research devoted to issues of the agro-industrial complex and innovative development of agriculture in Kazakhstan. Kaliev G., Kenzhebolatova M., Moldashev A.B., Kaygorodtsev A.A. and others. Issues and problems related to the formation of sustainable development of agriculture are studied by scientists: Satybalidin N.K., Saparova, S. Seitzhanov G.K., Zhangirov R.N. and others.

Agricultural transformation includes various changes such as the introduction of new technologies, sustainable farm management, problem management and changes in consumer demand. These innovations have a significant impact on all spheres of the economy, which is reflected by changes in the nature of work, the role of mental and creative functions is increasing, which requires advanced training of workers, including those in the agricultural sector (Seitzhanov S., Kurmanov N., Petrova M.) [7].

In the works of Professor Saparova G.K. the impact of digitalization on the development of the agricultural sector of Kazakhstan is explored, and prospects for the development of Kazakhstan in the context of a "green economy" are presented. (Saparova G.K., Saparova D.A., Saginova S.A.) [8].

However, issues related to the specifics of innovation processes in agriculture have not yet been sufficiently studied, especially at the stage of dissemination and implementation of innovations, as well as in the context of increasing the efficiency and directions of state support for innovations in the agricultural sector, which requires further study.

Materials and methods

The research is based on the theoretical and methodological principles of modern economic theory, statistical data from the Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, as well as scientific works by leading domestic and foreign scientists dealing with issues of innovative transformations in the current context of modern challenges of global sustainable development.

In the process of research, the following general scientific and special scientific methods such as theoretical generalization, comparative analysis, system-dynamic modeling, dialectical, etc., were used.

The assessment of current state of agricultural production is based on statistical data, which include information on the areas of providing information support for economic activity, institutional aspects of functioning of territorial and economic entities, as well as sectoral features of gross product formation in agricultural production. We use trend method of analyzing agricultural production as economic and mathematical research framework.

The trend method allows to gain deep understanding of long-term changes in agricultural production and can be useful for developing development strategies, decision making and planning long-term investments (Grigor'eva I. A.) [3].

Results

The introduction of innovative solutions in the agricultural sector is characterized by diversity and vastness. For example, in the production of soft wheat varieties, more efficient technologies for deep grain processing, an increase in feed production, and an expansion of grain crops in the most suitable soil and climatic zones can be used.

The use of intensive technology, taking into account all methods of agricultural technology, will make it possible to obtain high-protein grain of durum wheat with a yield of at least 16–18 c/ha. It is important that government support measures are targeted and funds distributed in accordance with the recommended sown areas for priority crops.

Analysis of statistical data shows that efficient distribution of production combined with the use of technologies aimed at saving resources will allow to achieve profitability level of at least 34–35%. The introduction of intensive methods of durum wheat cultivation, increase in sown areas to 450 thousand hectares, optimal combination of varieties with different growing seasons, the use of high-quality and highly productive seeds, as well as increase in public financial support and other factors will ensure increase in yield to 14 c/ha (or 51 .8%) (Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva...) [9].

One of the goals of our research is to analyze and generate forecast data on long-term trends in the development of agriculture in Kazakhstan, for this purpose, the trend analysis method of agricultural production was used. This method allows to assess changes in key indicators of agricultural sector over a long period of time and identify the main trends that may influence on its development. The main steps of the trend method include (Suieubayeva S., Gola A., Zakimova A.) [10]:

- data collection: collection of input data on various aspects of agricultural production, such as production volumes, costs, profitability levels, sown areas, level of technological equipment and other key indicators;
- data cleaning: analysis and cleaning of data from possible outliers, errors or anomalies that could distort the results of the analysis;
- graphing and charting: use of visualizations such as line graphs or charts to show long-term changes in selected metrics;
- trend identification: the use of statistical methods, such as linear extrapolation and linear regression methods, to determine trends and rates of increase or decrease in selected indicators;

- analysis of the causes of changes: assessment of factors that may influence on the detected trends, such as changes in legislation, technological innovations, climatic conditions, etc.;

- forecasting: based on the identified trends, one can try to make forecasts regarding the future development of agricultural sector.

To carry out calculations, we will use time series data of the factors under study for the period 2017-2022, presented in table 1.

Let us analyze the data using the proposed economic-mathematical method in order to identify patterns in changes in the process under consideration, using the example of forecasting the indicators under study.

Based on the analysis of correlation coefficient, it can be assumed (for the full sam-

pling) that there is a linear relationship between all possible values of the variables t and y . The trend model equation is expressed as follows: $y = b t + a$

The estimating equation of trend model (constructed from sample data) will have the form (Suiubayeva S., Gola A., Zakimova A.) [10]:

$$y = b t + a + \varepsilon \quad (1)$$

where

ε – observed values (estimates) of errors ε_i , a and b , respectively, estimates of parameters α and β of the trend model that should be found.

To estimate the parameters α and β - the LSM (least squares method) is used.

Table 1 – Factor signs of influence on development of agricultural production in the Republic of Kazakhstan for the period 2017-2022.

Agricultural production indicators	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Gross crop production, million tenge	1 713 454,2	2 411 486,7	2 817 660,6	3 687 310,3	4 387 236,5	5 808 259,8
Gross livestock production, million tenge	1 852 404,7	2 050 455,8	2 319 496,7	2 637 460,7	3 116 973,5	3 658 757,6
Services in the field of agriculture, million tenge	11 911,6	12 145,6	14 005,7	9 897,9	11 223,4	14 162,5
Level of profitability (unprofitability) of agricultural production in agricultural enterprises of the RK, in %	28,2	31,1	34,2	39,6	37,8	44,9
Level of profitability (unprofitability) of livestock production in agricultural enterprises of the RK, in %	20,4	19,7	22,0	21,1	17,2	18,8
Specified sown area of agricultural crops for all categories of farms, thousand hectares	20 546,4	21 899,4	22 135,8	22 582,3	22 925,7	23 162,1
Rural housing stock, total area of housing, at the end of the year, million sq. m. m	127 332	130 297	132 877	134 494	137 481	141 237

Note: compiled on the basis of data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan

The least squares method provides the best (consistent, efficient, and unbiased) estimates of the parameters of trend model equation. But only if certain premises are met regarding the random term (ε) and independent variable (x). (Соловьева Н.А., Кондратенко Л.Н., Емельянов Д.О.) [11]

Formally, the LSM criterion can be written as follows:

$$S = \sum(y_i - y^*_i)^2 \rightarrow \min \quad (2)$$

To calculate trend model parameters, we will build a calculation table 2.

System of normal equations.

$$\begin{cases} a \cdot n + b \cdot \sum t = \sum y \\ a \cdot \sum t + b \cdot \sum t^2 = \sum y \cdot t \end{cases} \quad (3)$$

For our data, system of equations has the form

$$\begin{cases} 6 \cdot a + 21 \cdot b = 20825408,05 \\ 21 \cdot a + 91 \cdot b = 86524391,85 \end{cases} \quad (4)$$

Solving the system using algebraic addition method, we will obtain empirical coefficients of trend model:

$$a = 743808,607, b = 7791169,353$$

Trend model equation:
 $y = 7791169,353 \cdot t + 743808,607$ (5)

The empirical coefficients a and b are only estimates of theoretical coefficients β_i , and the equation itself reflects only general trend in behavior of variables under consideration.

Table 2 - Calculation table of equation parameters

t	y	t ²	y ²	t × y
1	1713454,15	1	2935925124152,2	1713454,15
2	2411486,7	4	5815268104276,9	4822973,4
3	2817660,6	9	7939211256792,4	8452981,8
4	3687310,3	16	13596257248486	14749241,2
5	4387236,5	25	19247844106932	21936182,5
6	5808259,8	36	33735881904296	34849558,8
21	20825408,05	91	83270387744936	86524391,85
Mean value	3470901,34	15,167	13878397957489	14420731,98

Note: compiled by the authors based on calculations

Let's analyze the parameters of trend model equation:

1. Calculate the standard deviation:

$$S(y) = \sqrt{S^2(y)} = \sqrt{90778898969,556} = 301295,3683$$
 (6)

$$S_b = S_y \cdot \frac{\sqrt{S_y^2}}{n\sigma_t} = 301295,3683 \cdot \frac{\sqrt{91}}{6 \cdot 1,7078} = 280490,723$$
 (7)

$$S_a = \frac{S_y}{\sqrt{n}\sigma_t} = \frac{301295,3683}{1,7078\sqrt{6}} = 72023,369$$
 (8)

Let us calculate determination coefficient:

The square of (multiple) correlation coefficient is called the determination coefficient, which shows proportion of variation in result attribute explained by variation in factor attribute (Нрыен Т., Кравец А., Зьюнг Х.) [12]

Most often, when interpreting determination coefficient, it is expressed as a percentage.

$$R^2 = 1 - \frac{\sum(y_i - y_t)^2}{\sum(y_i - \bar{y})^2} = 1 - \frac{363115595878,22}{10987451003435} = 0,967$$
 (9)

i.e., in 96.7% of cases, changes in t lead to changes in y . In other words, the accuracy of selecting trend equation is high.

To assess the quality of equation parameters, we will construct a calculation table 3.

Table 3 - Calculation table for assessing quality of trend equation parameters

t	y	y(t)	(y _i - y) ²	(y _i - y(t)) ²
1	1713454	1522977,96	3088620631497,1	36281179138,322
2	2411487	2302147,312	1122359382977,7	11955101684,908
3	2817661	3081316,665	426723466573,22	69514520736,835
4	3687310	3860486,018	46832837246,918	29989829337,802
5	4387237	4639655,371	839670122397,78	63715286412,875
6	5808260	5418824,724	5463244562742,4	151659678567,48
7		20825408,05	10987451003435	363115595878,22

Note: compiled by the authors based on calculations

Let's calculate the interval forecast:
 Let's determine the root mean square error of the predicted indicator.

$$U_y = y_{n+L} \pm K$$
 (10)

$$K = t_a \cdot S_y \cdot \sqrt{1 + \frac{1}{n} + \frac{3(n+2L-1)^2}{n(n^2-1)}}$$
 (11)

where L - lead period;

y_{n+L} - point forecast according to model at $(n + L)$ point in time;

n - number of observations in the time series;

S_y - standard error of predicted indicator;
 T_{table} - table value of the Student's test for the significance level α and for the number of degrees of freedom equal to $n-2$.

Using the Student's table we find T_{table} .

$$T_{table} (n - m - 1; \alpha/2) = (2; 0,05) = 3,495$$
 (12)

Point forecast, $t = 7$:

$$y(7) = 779169,353 \times 7 + 743808,607 = 6197994,08$$

$$K_1 = 3,495 \cdot 301295,37 \sqrt{1 + \frac{1}{6} + \frac{3(6 + 2 \cdot 1 - 1)^2}{6(6^2 - 1)}} = 1438709,2$$

Interval forecast:

$$Uy_1 = 6197994,08 - 1438709,2 = 4759284,88$$

$$Uy_2 = 6197994,08 + 1438709,2 = 7636703,28$$

Point forecast, t = 8:

$$y(8) = 779169,353 \cdot 8 + 743808,607 = 6977163,43$$

$$K_2 = 3,495 \cdot 301295,37 \sqrt{1 + \frac{1}{6} + \frac{3(6 + 2 \cdot 2 - 1)^2}{6(6^2 - 1)}} = 1605239,73$$

Interval forecast:

$$Uy_1 = 6977163,43 - 1605239,73 = 5371923,7$$

$$Uy_2 = 6977163,43 + 1605239,73 = 8582403,21$$

Point forecast, t = 9:

$$y(9) = 779169,353 \cdot 9 + 743808,607 = 7756332,78$$

$$K_3 = 3,495 \cdot 301295,37 \sqrt{1 + \frac{1}{6} + \frac{3(6 + 2 \cdot 3 - 1)^2}{6(6^2 - 1)}} = 1791768,01$$

Interval forecast:

$$Uy_1 = 7756332,78 - 1791768,01 = 5964564,77$$

$$Uy_2 = 7756332,78 + 1791768,01 = 9548100,79$$

Let's test hypotheses regarding the coefficients of linear trend equation.

1. t-statistics. Student's t test.

Using the Student's table we find T_{table}

$$T_{table} (n - m - 1; \alpha/2) = (4; 0.025) = 3,495 \quad (13)$$

$$t_a = \frac{a}{S_a} = \frac{778169,353}{72023,369} = 10,8183 > 3,495$$

The statistical significance of coefficient a is confirmed. The estimate of parameter a is significant and time series has a trend.

$$t_b = \frac{b}{S_b} = \frac{743808,6067}{280490,723} = 2,6518 < 3,495$$

The statistical significance of coefficient b is not confirmed.

2. F-statistics. Fisher criterion.

$$F = \frac{R^2}{1-R^2} \cdot \frac{n-m-1}{m} = \frac{0,967}{1-0,967} \cdot \frac{6-1-1}{1} = 117,0353 \quad (14)$$

We'll find table value $F_{kp} (1; 4; 0.05) = 7.7086$,

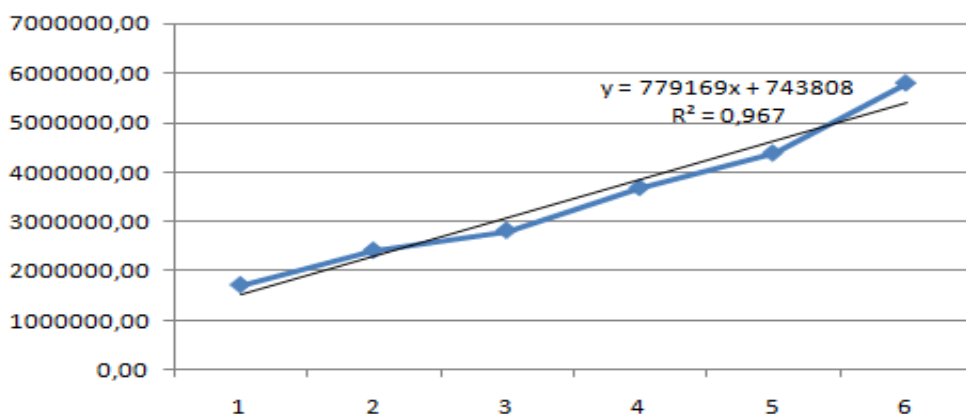
where m - number of factors in trend equation (m=1).

Since $F > F_{kp}$, determination coefficient (and trend equation as a whole) is statistically significant.

In the course of the study of trend model equation, time dependence Y on time t was studied. At specification stage, linear trend was chosen. Its parameters were estimated using the least squares method. The statistical significance of the equation was tested using the determination coefficient and Fisher's test. (Solov'eva N.A., Kondratenko L.N., Emel'yanov D.O.) [11]

Based on the calculations obtained, it was found that 96.7% of the total variability of the variable Y is associated with changes over time. But the statistical significance of the model parameters has not been confirmed. If we consider the interpretation of the model parameters from the economic side, we get the following dependence, with each time period t, the value of the calculated indicator "Gross crop production" (Y) increases on average by 779 169.353 million tenge.

Presentation of the study results of trend model of factor attribute "Gross crop production" in graphical form is shown in figure 1.

Note: compiled by the authors based on calculations

Figure 1- Gross crop production, million tenge

Further, according to the stated economic and mathematical method, study of the state of agricultural production of other factor indicators based on time series was carried out (table 4).

The developed models on the basis of which the forecast was made, with the ob-

tained probability levels R^2 , allow to assert that while maintaining the existing patterns of development, predicted value falls into the calculated value of identified trend in indicators (Nguyen, T.V., Kravets, A.G., Duong, Q. H.T.) [12].

Table 4 - Equations of trend models of predicted indicators for the period 2016-2022

Estimated indicator	Equation of trend model	Root-mean-sq, estimation error	Deter. Coefficient, r^2_{yx}	Fisher coefficient F-test
Gross crop production, million tenge	$Y_t = 743808,607 + 7791169,353 t$	301295,3683	0,967	117,04
Gross livestock production, million tenge	$Y_t = 1350996,7 + 358550,897 t$	140733,3352	0,966	113,59
Services in the field of agriculture, million tenge	$Y_t = 11786,42 + 125,15 t$	1814,7894	0,721	6,08
Level of profitability (unprofitability) of agricultural production in agricultural enterprises of the RK, in %	$Y_t = 25,04 + 3,12 t$	1,855	0,925	49,51
Level of profitability (unprofitability) of livestock production in agricultural enterprises of the RK, in %	$Y_t = 21,507 - 0,469 t$	1,6425	0,463	1,42
Specified sown area of agricultural crops for all categories of farms, thousand hectares	$Y_t = 20548,227 + 474,397 t$	349,442	0,891	32,25
Rural housing stock, total area of housing, at the end of the year, million sq. m.	$Y_t = 124683,6 + 2648.4 t$	594,238	0,989	347,61

Note: compiled by the authors based on calculations

Based on developed equations of trend models, forecast calculations were done for the remaining main statistical indicators char-

acterizing the dynamics of development of agricultural production in the Republic of Kazakhstan (table 5).

Table 5 - Forecast values of projected indicators of agricultural production in the Republic of Kazakhstan for the period 2023-2025

Agricultural production indicators	2023	2024	2025
Gross crop production, million tenge	6 197 994,07	6 977 163,42	7 756 332,78
Gross livestock production, million tenge	3 860 852,98	4 219 403,87	4 577 954,77
Services in the field of agriculture, million tenge	12 662,47	12 787,62	12 912,77
Level of profitability (unprofitability) of agricultural production in agricultural enterprises of the RK, in %	46,88	50,01	53,12
Level of profitability (unprofitability) of livestock production in agricultural enterprises of the RK, in %	18,22	17,75	17,28
Specified sown area of agricultural crops for all categories of farms, thousand hectares	23 869,01	24 343,42	24 817,80
Rural housing stock, total area of housing, at the end of the year, million sq. m.	143 222,4	145 870,8	148 519,2

Note: compiled by the authors based on calculations

The above forecasting method can be used as the basis for forecast calculations (Doholjan, S.V.) [13] Based on the above computational algorithm, regression equations and their statistical characteristics are deter-

mined that describe the reliability of calculated parameter.

Discussions

Within the framework of the presented economic and mathematical method, the

analysis of the current state of the main factors of agricultural production, based on the use of statistical indicators of dynamic time series., it was found that the created models on which the forecast is based, using probability levels R2, suggest that while maintaining the established patterns of development, the predicted value will correspond to the calculated values of the identified trend changes in indicators (Yesbergen R.A., Yessengaziyeva S.K., Asrepov G.N.) [14].

As the analysis of the created models showed, with the preserved patterns observed during the analyzed period, according to the calculated data, the GDP growth trend will continue, both in crop production and in animal husbandry. There will be annual growth, on average by 8-9% in animal husbandry, and by 11-12% in crop production, in the absence of force majeure. There will be growth in the service sector, and as a result, the level of profitability of agricultural production will increase. However, these funds are still insufficient, it is necessary to increase investments in research and development, in the introduction of new technologies, the development of innovative infrastructure, intensive management methods, especially in the field of animal husbandry, where, given the prevailing trends, the dynamics of declining profitability of production will continue (table 4).

One of the important factors in the growth of innovation activity and investment in the agricultural sector is the joint cooperation of the state with representatives of agribusiness aimed at the development of innovative infrastructure.

Based on the conducted research, we came to the conclusion that further successful development of agriculture is possible in conditions of significant investments in environmental protection, in scientific research of innovative products, which will contribute to the production of environmentally friendly products and GDP growth in agriculture (Abraliyev O., Sugirova G., Velesco S.) [15].

Conclusion

Thus, in order to ensure innovative growth in the agro-industrial complex, it is necessary to develop innovative infrastructure based on joint cooperation between the state and agribusiness, including the following activities:

- allocation of funds and investments for the formation of a scientific, technical and innovative strategy for the development of agriculture;
- formation of a consulting and information type of management in public local

institutions, based on the timely provision of consulting, engineering and marketing services to agricultural producers, which will reduce innovation and investment risks;

- improvement of the regulatory and legislative framework in the field of agriculture, to improve the system of insurance and guarantee of investments against environmental risks;

- active participation of unions and associations of agricultural producers in activities aimed at realizing the goals of innovative agricultural policy;

- formation and training of personnel in the field of innovation management in the agro-industrial complex, to develop measures to stimulate and attract young and creative specialists to the agricultural sector.

Author's contribution: Zhagalbayev Bolat: idea of the selected publication, methodology development, data analysis and collection, data processing, writing, visualization, confirmation of research results; Wei Feng: coordination of research, mentoring of research and all its stages; Kazhiyeva Zhaniya: interpretation of the research results, editing and revision of the publication.

Conflict of interests: on behalf of all authors, the corresponding author declares that there is no conflict of interest.

References

- [1] Об утверждении национального проекта по развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021-2025 годы. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан [Электронный ресурс].– 2021.– URL:<https://www.adilet.zan.kz/> (дата обращения: 16.12.2023).
- [2] Жангирова, Р. Инновации в развитии аграрного сектора Казахстана / Р.Жангирова // Проблемы агорынка.- 2020.- №1.- С. 27-33.
- [3] Григорьева, И.А. Стратегический менеджмент: учеб.пособие для вузов / И.А. Григорьева // Москва: Изд-во Юрайт, 2021.- 149с.
- [4] Ушачев, И.Г. Импортзамещение и обеспечение продовольственной безопасности России / И.Ушачев, В. Маслова, В. Чекалин //Овощи России.- 2019.- №2. – С.3-8. DOI: <https://doi.org/10.18619/2072-9146-2019-2-3-8>
- [5] Matt, D.T. The Role of Small- and Medium-Sized Enterprises in the Transformation / D. Matt, E. Rauch//Industry 4.0 for SMEs, 2020.- 36p.
- [6] Houneida, B.B. The Effects of Human Capital on the Total Quality Management: High Technology Sectors / B.B. Houneida, H. Slim // Journal of Management Research.- 2019.-

N.10(3).- P.1-13. <https://doi.org/10.5296/jmr.v10i3.13103>

[7] Seitzhanov, S. Stimulation of entrepreneurs' innovative activity: evidence from Kazakhstan / S. Seitzhanov, N. Kurmanov, M. Petrova, U. Aliyev, N. Aidargaliyeva // *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. - 2020.- №7(4). – P. 2615-2629. DOI: [http://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4\(4\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4(4))

[8] Сапарова, Г.К. Цифровизация АПК Казахстана в условиях перехода к «зеленой экономике» / Г.К. Сапарова, Д.А. Сапарова, С.А. Сагинова // *Вестник университета «Туран»*. - 2022.- № 3.- С.175-186.

[9] Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2022.- URL: -<https://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 20.12.2023).

[10] Suieubayeva, S. N. Satellite systems and digital technologies in agriculture: state, problems, professional competencies / S. N. Suieubayeva, A. Gola, A. M. Zakimova // *Problems of AgriMarket*. – 2023.– № 2. – P. 81-95.

[11] Соловьева, Н.А. Корреляционно-регрессионный анализ в программном обеспечении для решения задач агроинженерии / Н.А. Соловьева, Л.Н. Кондратенко, Д.О. Емельянов // *Форум молодых ученых*. -2019.- N1. – С.29-32.

[12] Нгуен, Т. В. Анализ и прогноз тенденций использования терминов в компьютерных науках на основе нейросетевых моделей / Т. В. Нгуен, А. Г. Кравец, К.Х.Т. Зьонг // *Вестник компьютерных и информационных технологий*. – 2021. – Т. 18, № 2. – С. 24–38.

[13] Дохолян, С.В. Инструменты государственного регулирования в обеспечении продовольственной безопасности страны / С.В.Дохолян // *Продовольственная политика и безопасность*. – 2021. – No4. – С. 227-232

[14] Yesbergen, R.A. State regulation of agricultural industry of the Republic of Kazakhstan in conditions of VUCA-world / R.A. Yesbergen, S.K. Yessengazyeva, G.N. Asrepov // *Problems of AgriMarket*. -2022.-№2. - P. 71-77.

[15] Abraliyev, O. Agricultural sector of Kazakhstan: focus on innovative development/ O.A. Abraliyev, G.S. Sugirova, S.Velesco // *Problems of AgriMarket*. - 2023. - №(1). - P.23-31. <https://doi.org/10.46666/2023-1.2708-9991.02>

References

[1] Ob utverzhdenii nacional'nogo proekta po razvitiyu agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2021-2025 gody. Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan [On the approval of the national project for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025. Information

and legal system of regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan] (2021). Available at: <https://adilet.zan.kz/> (date of access: 16.12.2023) [in Russian].

[2] Zhangirova, R.N. (2020). Innovacii v razvitiu agrarnogo sektora Kazahstana. [Innovations in agricultural sector development of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, (1), 27-33 [in Russian].

[3] Grigor'eva, I. A. (2021). Strategicheskij menedzhment: uchebnoe posobie dlya vuzov [Strategic management: a textbook for universities]. *Moskva: Izdatel'stvo YUrajt - Moscow: Yurayt Publishing House*, 149 [in Russian].

[4] Ushachev, I.G., Maslova, V.V., Chekalin, V.S. (2019). Importozameshchenie i obespechenie prodovol'stvennoj bezopasnosti Rossii [Import substitution and ensuring food security in Russia]. *Ovoshchi Rossii - Vegetables of Russia*, (2),3-8. Available at: <https://doi.org/10.18619/2072-9146-2019-2-3-8> [in Russian].

[5] Matt, D.T. and Rauch, E. (2020). The Role of Small and Medium-Sized Enterprises in the Transformation. *Springer International Publishing, Industry 4.0 for SMEs*, 3–36.

[6] Houneida, B.B., Slim, H. (2019). The Effects of Human Capital on the Total Quality Management: High Technology Sectors. *Journal of Management Research*, 10(3), 1-13. Available at: <https://doi.org/10.5296/jmr.v10i3.13103>

[7] Seitzhanov, S., Kurmanov, N., Petrova, M., Aliyev, U. & Aidargaliyeva, N. (2020). Stimulation of entrepreneurs' innovative activity: evidence from Kazakhstan. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(4), 2615-2629.

[8] Saparova, G.K., Saparova, D.A., Saginova, S.A. (2022). Cifrovizaciya APK Kazahstana v usloviyah perekhoda k «zelenoj ekonomike» [Digitalization of the agro-industrial complex of Kazakhstan in the context of the transition to a “green economy”]. *Vestnik universiteta «Turan» - Bulletin of the University "Turan"*, (3), 175-186 [in Russian].

[9] Bjuo nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan [Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan Bureau of National statistics] (2022). Available at: <https://stat.gov.kz> (date of access: 20.12.2023).

[10] Suieubayeva, S.N., Gola, A., Zakimova, A.M. (2023). Satellite systems and digital technologies in agriculture: state, problems, professional competencies. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, (2), 81-95.

[11] Solov'eva, N.A., Kondratenko, L.N., Emel'yanov, D.O. (2019). Korrelyacionno - regressionnyj analiz v programmnom obespechenii dlya resheniya zadach agroinzhenerii [Correlation and regression analysis in software for solving agroengineering problems]. *Forum mo-*

**ОРТА МЕРЗІМДІ КЕЗЕҢГЕ ҚАЗАҚСТАН АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН
МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ**

STATE SUPPORT FOR AGRICULTURE IN KAZAKHSTAN FOR THE MEDIUM TERM

**ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА КАЗАХСТАНА
НА СРЕДНЕСРОЧНЫЙ ПЕРИОД**

Б.Е. РУСТЕМБАЕВ¹

э.ф.д., профессор

Д.Т. АХМЕТОВА^{2*}

э.ф.к.

Р.М. ЖУНУСОВА²

э.ф.к.

¹Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

²С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: dinra09@mail.ru*

B. RUSTEMBAYEV¹

Dr.E.Sc., Professor

D.T. AKHMETOVA^{2*}

C.E.Sc.

R.M. ZHUNUSOVA²

C.E.Sc.

¹Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development, Almaty, Kazakhstan

²S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University, Astana, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: dinra09@mail.ru*

Б.Е. РУСТЕМБАЕВ¹

д.э.н., профессор

Д.Т. АХМЕТОВА^{2*}

к.э.н.

Р.М. ЖУНУСОВА²

к.э.н.

¹Казахский научно-исследовательский институт экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан.

²Казахский агротехнический исследовательский университет им.С. Сейфуллина, Астана, Казахстан

**электронная почта автора: dinra09@mail.ru*

Аңдатпа. *Мақсаты* - ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау негізінде үш жылдық кезеңге арналған бюджеттің кірістері мен шығыстарын талдау. *Әдістері* – салыстырмалы талдау негізінде ауыл шаруашылығы өндірісінің есептік көрсеткіштері, қаржыландыру көлемі қаралды. *Нәтижелері* – Қазақстанның 2024-2028 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму болжамының есептік көрсеткіштерімен, сондай-ақ 2024-2025 жылдарға арналған бюджет көлемімен және Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасымен өзара байланысты 2024-2026 жылдарға арналған республикалық бюджет жобасының негізгі параметрлері зерделенген. Республикалық бюджет жобасын қалыптастыру мәселелері ел экономикасын дамытудың базалық сценарийіне сәйкес ұсынылған. Негізгі бюджеттік функционалдық топтар бөлінісінде салыстырмалы нысанда республикалық бюджет шығыстарын қаржыландырудың мөлшері, құрылымы және негізгі бағыттары көрсетілген. *Қорытындылар* – аграрлық секторды қаржыландырудың негізгі

Түйінді сөздер: республикалық бюджет, кірістер, шығыстар, тапшылық, бюджеттік бағдарламалар, қаржылық қолдау, несие беру, функционалдық топтар, экономиканың нақты секторы, мал шаруашылығы, өсімдік шаруашылығы.

Key words: republican budget, income, expenses, deficit, budget programs, financial support, lending, functional groups, real sector of economy, livestock farming, crop production.

Ключевые слова: республиканский бюджет, доходы, расходы, дефицит, бюджетные программы, финансовая поддержка, кредитование, функциональные группы, реальной сектор экономики, животноводство, растениеводство.

Кіріспе

2024-2025 жылдарға арналған республикалық бюджет жобасын қалыптастырудың негізгі қағидаты 2025 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспары аясында еліміздің орта мерзімді кезеңге арналған бағыты мен міндеттерін дәйекті түрде жүзеге асыру болып табылады. Бұл ретте еліміздің 2024-2028 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық дамуының болжамы, 2024-2025 жылдарға арналған бюджет параметрлері және Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі мемлекеттік қаржыны басқару тұжырымдамасы негізге алынды. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Президентінің 2023 жылғы 1 қыркүйектегі «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауында айтылған негізгі ережелер ескерілді (Президенттің Қазақстан халқына Жолдауы...) [1], (Қазақстан Республикасының 2024-2028 жылдарға...) [2].

Жүргізіліп жатқан реформаларды ескере отырып, шикізаттық емес сектордың үдемелі артуы есебінен экономикалық өсу көзделді. Бұған «Цифрлық Қазақстан» жаңа мемлекеттік бағдарламасы аясында цифрлық технологиялар негізінде келешегі бар салаларды дамыту бойынша қабылданып жатқан шаралар ықпал етеді.

Оған Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамыту барысын көздеген арнайы ұлттық жобасын іске асыру арқылы агроөнеркәсіптік кешеннің тұрақты өсу қарқынын сақтауды қосамыз. Бұл ретте алдағы үш жылға арналған республикалық бюджетті қалыптастыру кезінде елдің әлеуметтік-экономикалық даму жоспарының макроэкономикалық көрсеткіштерімен қатар, мемлекетіміздің заманауи экономикалық саясатының ережелері мен бағыттары ескерілді.

Қазіргі экономикалық саясат Қазақстанның 2050 жылға дейінгі стратегиялық бағдарламасында және Президенттің Қазақстан халқына Жолдауында көзделген ережелерді ескере отырып жасалған. Онда жоспарланған реформалардың басты

мақсаты – 2029 жылға қарай ұлттық экономиканы екі есеге ұлғайтып, 450 млрд. долларға жеткізу үшін 6-7 пайыздық тұрақты экономикалық өсім екені атап өтілген.

Ел экономикасының нақты секторын, аграрлық экономиканы қоса алғанда қарастырып отырған жылдарға арналған болжамдық параметрлерді негізге алсақ, онда оларды қаржыландыруға бірқатар қаржы бөлінуде. Дегенмен, бұл саланы қаржылық қолдаудың жыл сайын қысқаруы байқалатынын атап өткен жөн.

Қазақстан Республикасының үш жылдық жобасында ауыл шаруашылығына және онымен байланысты салаларға 2024 жылы 300,7 млрд. теңге, 2025 жылы 257,7 млрд. теңге және 2026 жылы 207,7 млрд. теңге бөлу қарастырылған, бұл жалпы шығындардың 1%-ын ғана құрайды (Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамыту жөніндегі 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жобаны бекіту туралы...) [3]. Қарастырып отырған саланы қаржыландыру мен бюджет тарапынан несиелендірудің жалпы көлемін қысқарту және олардың үлесін төмендету, ауыл шаруашылығының жалпы өнімін ұлғайтуға және оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етпейді.

Әдебиетке шолу

Экономикалық әдебиеттерде экономикалық аграрлық секторды көптеген зерттеушілер ауыл шаруашылық кәсіпорындарды мемлекеттік қаржылық қолдау жүйесінің жұмыс істейтін принциптеріне көңіл бөледі. Қаржыландыру және несие-леу саласындағы зерттеулермен айналысатын көптеген ғалымдардың, атап айтқанда Утибаева Г.Б., Утибаев Б.С. және т.б. [4], Байкадамов Н.Т. Жакупова Б.А., Кельбетова С.Ж. [5] келесі пікірлерін ерекше атап өтуге болады, яғни мемлекет қаржысын тиімді және ұтымды пайдалану, яғни қаржылық көмектің бағдарламалық-мақсаттық сипатын; тікелей және жанама мемлекеттік қолдау құралдарының оңтайлы үлесін анықтау; республикалық және аймақтық қолдау шараларын саралау.

Денисов В.И. [6], Аймурзина Б.Т., Каменова М.Ж., Батай М. [7] өздерінің еңбектерінде ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіп арасындағы айырбастың баламалылығын қамтамасыз ету қажеттілігін, ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерден түсетін табыстардың теңдігі мен реттелуін, индикативті және директивті тәсілдерді қолдану арқылы мемлекеттік қолдаудың үздіксіздігін, ғылыми негізділігін, кешендік сипатын, сонымен қатар мемлекет тарапынан тиімді қаржылық қолдау көрсетуден экономикалық, әлеуметтік және экологиялық әсерге қол жеткізу қажеттілігін атап көрсеткен.

Әр түрлі деңгейдегі бюджет қаражатын пайдалана отырып, қаржылық көмек көрсету шараларын саралап, оны іске асыру әлі де жеткіліксіз, өйткені ол тәжірибелік көрініске ие аймақтардың мүдделерін және олардың ерекшеліктерін ескере отырып, саланы басқару деңгейлері арасында қызметтерін нақты бөлу сұрақтары (Utibayeva G., Utibayev B., Zhunusova R.M. at al.) [8] еңбектерінде атап өтілген.

Қазақстан Республикасында аграрлық секторды несиелендіру мәселелері Конуспаев Р., Демесінов Т., Таипов Т. [9] сияқты Қазақстан ғалымдарының еңбектерінде көрсетілген, яғни ауыл шаруашылығын несиелендірудің болашағы ауыл шаруашылығы несиесі нарығын мемлекеттік реттеу және өзін-өзі реттеу құралдарының өзара іс-қимылы арқылы көрінеді. Мемлекет қазіргі кезеңде АӨК тікелей мемлекеттік қолдаудан бөлінген және банк секторы мен ауыл шаруашылығының өзара іс-қимылының нарықтық қағидаттарында дамып келе жатқан ауыл шаруашылығын несиелендірудің болашақ толыққанды жүйесін ұйымдастырушы рөлін атқаруға тиіс.

B.Aimurzina, A.Aidarova, G.Maulenkulova at al. [10] өздерінің еңбектерінде қазіргі жағдайда жұмыс істейтін қаржы құралдары мен тұтқаларының әсерлері әлі де болса ауыл шаруашылығының тұрақты өсуі мен дамуын қамтамасыз етпейтінін атап өткен. Мұнда ең алдымен мемлекеттік қаржылық қолдаудың негізгі нысаны болып табылатын ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді жеңілдетілген несиелеу жүйесі туралы айту керек.

Мұндай мемлекеттік қолдау үшін қысқа және ұзақ мерзімді несиелерді пайдалануға пайыздық мөлшерлемелерді субсидиялау болып табылады. Орта және шағын субъектілер мемлекет тарапынан берілетін мұндай субсидияларды әлі де

болса жеткіліксіз дейді, өйткені осындай көмек қазіргі кезде тек қана ірі ауыл шаруашылық тауар өндірушілеріне беріледі. Сонымен қатар, мамандар атап өткендей субсидияны беру шарттарын, яғни көлемін, ретін дамыту керек.

Осылайша, ауыл шаруашылығының өсуі мен дамуын қамтамасыз ету үшін мемлекеттік қаржылық қолдаудың жаңа нысандары мен түрлерін, сондай-ақ қолданыстағы қаржы құралдары мен тұтқаларын жетілдіру қажет. Осы мәселелерді аймақтық деңгейде шешу керек, өйткені мемлекеттік қаржылық қолдау көрсету жергілікті ерекшеліктер мен жағдайларға бағытталады.

Материалдары мен әдістері

Зерттеу әдістемесі болжамды бюджеттік көрсеткіштерді, бюджеттік бағдарламаларды қаржыландыру көлемін сипаттайтын динамикалық көрсеткіштерді салыстыру және есептеу әдістерін қолданды қамтыды. Қойылған міндетті шешу үшін біз мақалада салыстырмалы талдау әдістерін қолдандық, цифрлық нәтижелер диаграммалар түрінде берілген.

Бұл мақалада зерттеу материалы ретінде 2024-2026 жылдарға арналған республикалық бюджет жобасының үш жылдық болжамды көрсеткіштері пайдаланылды (Проект Закона Республики Казахстан...) [11]. Бұл ретте шығындардың функционалдық топтарын қаржыландыру үшін олардың көлемдерінің жеткіліктілігін ескере отырып, бюджеттің кіріс көздерін қалыптастыруға басты назар аударылды. Сонымен қатар, әзірленген үш жылдық бюджеттің Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған орта мерзімді Ұлттық жобасын іске асыруға бағытталу дәрежесі зерделенді.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы бюджеттердің кіріс бөлігін қалыптастырудағы болжамды динамикалық өзгерістерді, сондай-ақ функционалдық топтар бойынша шығындар көлемін зерттеуде жатыр. Бұл тәсіл функционалдық топтар бойынша, оның ішінде ауыл шаруашылығы саласындағы бюджеттердің кіріс бөлігін және шығындар көлемін қалыптастырудағы өзара байланыстарды әдістемелік тұрғыдан дұрыс баға беруге ықпал етеді.

Нәтижелер

2024-2026 жылдарға арналған республикалық бюджет жобасы Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуының болжамы негізінде қалыптастырылып, сонымен қатар 2021-2025

жылдарға арналған Қазақстан Республикасының Агроөнеркәсіп кешенін дамыту бойынша Ұлттық жобада белгіленген экономикалық саясат бағыттарына сабақтас және халықтың әл-ауқатын арттыру мен жалпы тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз етуге бағытталған. Бұл ретте үш жылдық республикалық бюджетте көрсетілген ауыл шаруашылығын қаржыландыру мен несиелендіру көлеміне қатысты бюджет кірістерінің серпінді өзгерістері қызығушылық тудырады.

Бұл бюджеттік міндеттер еліміздің әлеуметтік-экономикалық даму болжамымен сабақтас. Өйткені, Қазақстан Республикасының 2024-2028 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық даму болжамы, ең алдымен, ұлттық экономиканың макроэкономикалық тұрақтылығын сақтай отырып, еліміздің дамуы мен халқымыздың әлаухатын, сапасын жақсартуға бағытталған.

Экономикалық өсуді сапалы және тұрақты қамтамасыз етуді жоспарлау қашанда болса стратегиялық және бағдарламалық құжаттарға негізделеді. Ал мұндай құжаттарда белгіленген индикаторларды іске асыру арқылы экономиканың дамуы жоспарланады, оның аясына, ең алдымен, еңбек өнімділігінің артуы, сосын экспортқа бағытталған өндірістің дамуы және өңдеуші өнеркәсіптің өсуі кіреді.

Осыған байланысты кейбір ғалымдар мемлекеттің инвестициялық саясатын іске асырудың тиімді құралдарының бірі ретінде бюджеттік инвестицияларды жоспарлау мен қаржыландырудың бағдарламалық-мақсатты механизмін пайдалануды негіздейтінін атап өтеміз. Мұндай бағдарламалардың басты құндылығы, біздің ойымызша, олар бюджеттік инвестициялардың көлемін де, оларды пайдаланудан күтілетін нәтижелерін де бақылай алады.

Бірқатар авторлардың ауыл шаруашылығы өндірісінің өсуіне және ауылдық жерлерде кедейшіліктің төмендеуіне ғылыми ауыл шаруашылық зерттеулеріне, білім беруге және инфрақұрылымды дамытуға жұмсалатын шығыстар сияқты бюджет шығыстарының баптары ықпал етеді деген пікірімен келіспеуге болмайды. Өрине, бұл арада бірсыпыра жекелеген ғалымдардың да еңбектерін айтқан жөн, өйткені оларда да мемлекеттік ауыл шаруашылық бағдарламаларды қаржыландыру мен ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерді әртүрлі әдістермен мемлекет тарапынан қолдау жөніндегі мәселелер қарастырылған (Мизанбекова С.К., Калыкова Б.Б., Нурманбекова Г.К.) [12].

Экономикасы дамыған елдерде (АҚШ), мысалы, мемлекеттік қолдау көрсету алдында ауыл шаруашылығында қаржылық қолдауды қажет ететін саланы және қажетті көмек көлемін анықтайды. Содан кейін өндірілген өнімдер айтарлықтай жоғары бағамен сатып алынады, осылайша өндірушілерді аз жұмысшылармен және төмен шығындармен жұмыс істеуге ынталандырады.

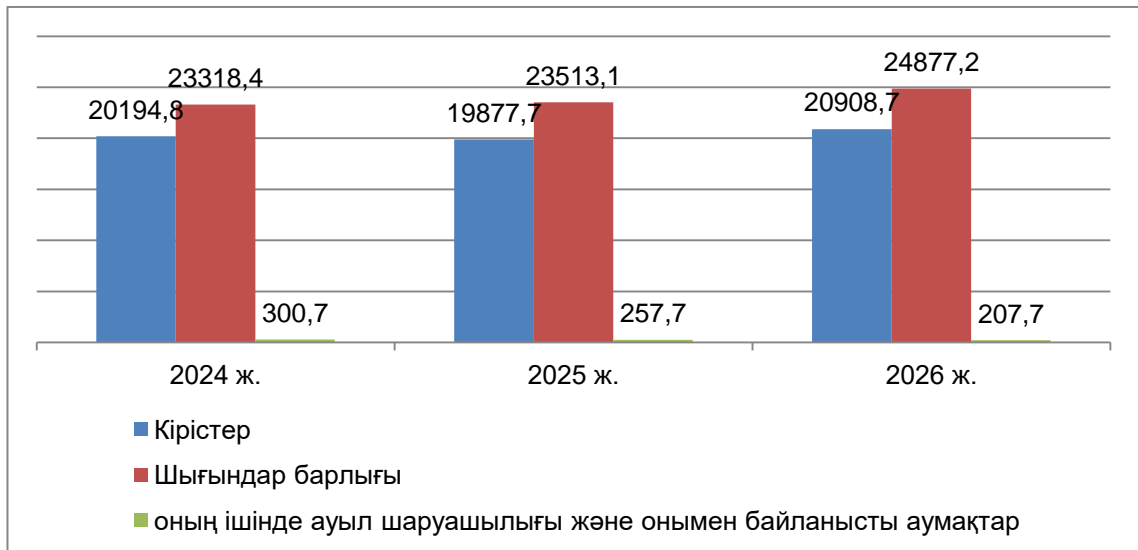
Алдағы уақытта халықтың аз қамтылған топтарына мемлекет тарапынан қаржылай қолдау көрсеткен арнайы дүкендерден сол өнім түрлерін сатып алуға талондар беріледі. Міне, осылайша бұл елдер ауыл шаруашылығын дамытуды қолдау міндеті мен өмір сүру деңгейі төмен халықты қамтамасыз ету мәселелерін бір мезгілде шешеді (Akimbekova G., Nurmanbetova A., Zhussupov Y. at al...) [13].

Зерттеу материалы ретінде 2024-2026 жылдарға арналған республикалық бюджет жобасының болжамдық көрсеткіштерін оқып-білу бағыттарында бірнеше көрсеткіштерді динамика қарастыру негізінде салыстыру және есептеу әдістерін пайдалану негізінде жүргізілді. Біз сол себептен, осы мақалада қарастырып отырған сауалдарды шешу барысында талдаудың салыстырмалы әдістерін қолдану нәтижесінде алынған есептеулерді диаграммалар түрінде ұсынып отырмыз (1 сурет).

Республикалық бюджеттің кірістері мен шығыстарының болжамдық мөлшерлері келтірілген 1 суреттегі деректер бойынша кірістердің орташа жылдық өсу қарқыны 101,7%-ға тең болса, оның шығыстарының орташа жылдық өсу қарқыны 103,3% құрайтынын анықтадық.

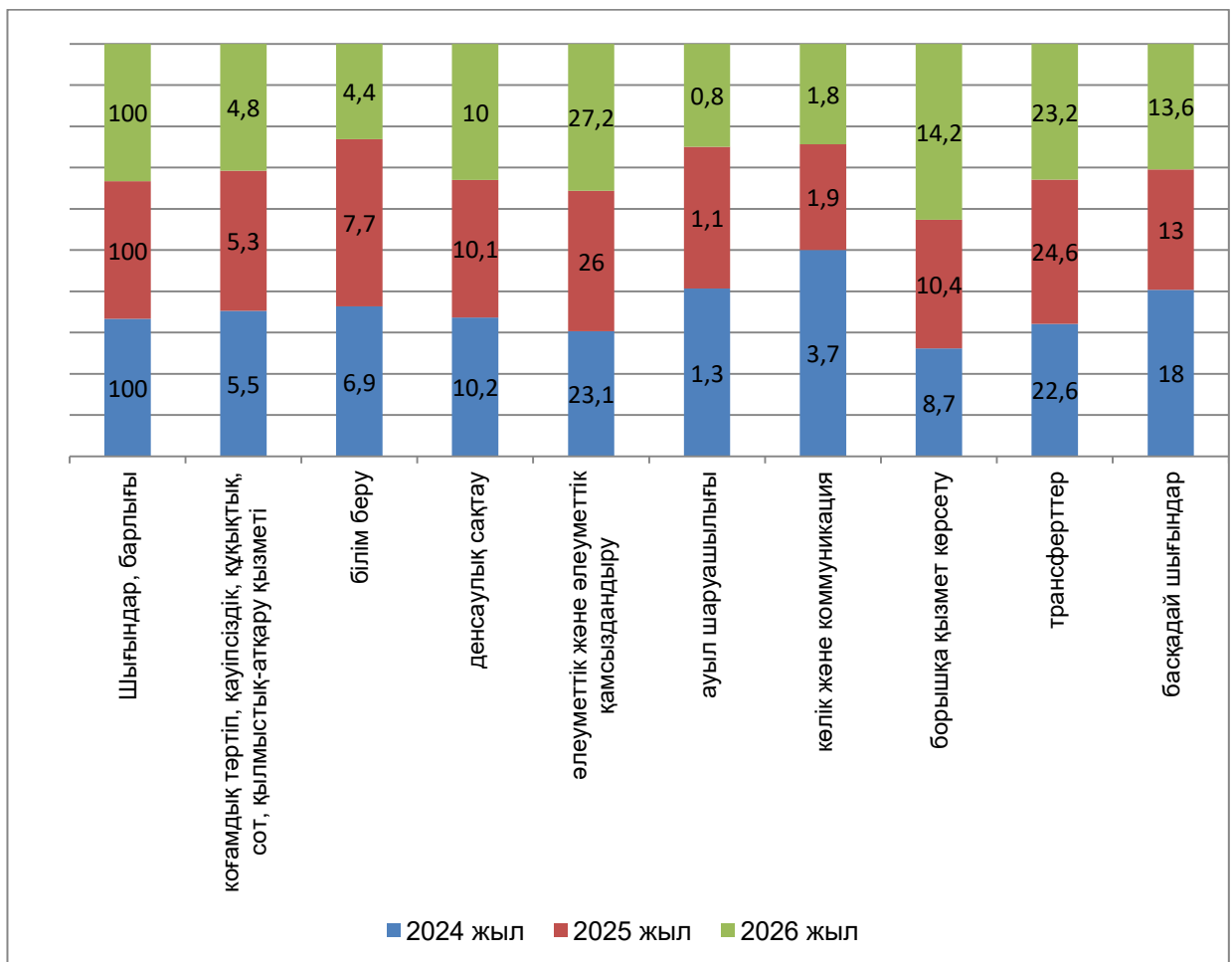
Жалпы алғанда, кіріспен салыстырғанда шығындардың жылдам өсуі әрқашан теріс бағаланады. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығы саласын қаржыландыру құнын 2024 жылғы деңгеймен салыстырғанда 2026 жылға қарай шамамен 31%-ға қысқарту жоспарлануда. Оның құрамы мен құрылымы (бюджет қаражатын пайдалану бағыттары) 2 суретте толығырақ көрсетілген.

2 суреттегі мәліметтерден шығындардың бюджеттің функционалдық топтары бойынша үлес салмақтарын бағалауға болады. Республикалық бюджеттің әлеуметтік бағыттылығы бәрімізге мәлім. Сондықтан, шығындардың басым бөлігі осы «Әлеуметтік қамсыздандыру және әлеуметтік көмек» атты функционалдық тобына бағытталып отыр, яғни осы топтың үлесіне барлық шығындардың 2024 ж. - 23,1%, 2025 ж. - 26,0%, 2026 ж. - 26,2% келеді.

Ескерту: Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамыту... [3] деректердің негізінде құрастырылған.

1 сурет – Республикалық ауыл шаруашылығына арналған бюджеттің кірістері мен шығыстарының болжамдық параметрлері, млрд. теңге

Ескерту: Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамыту... [3] деректердің негізінде құрастырылған.

2 сурет – Республикалық бюджет шығыстарының құрамы мен құрылымы...%

Осы функционалдық топ бойынша болжамдалған қаржы көлемінің жылдан-жылға өсуінің себептері ретінде зейнетақылар мен жәрдемақыларды жоғарылату үшін әлеуметтік төлемдерді инфляция мөлшеріне индексациялау болып табылса, екінші жағынан – мұғалімдер мен дәрігерлердің жалақыларын көтеру мен Әлеуметтік медициналық сақтандыру қорына мемлекет аударымдарды арттыру.

Мысалы, денсаулық сақтау шығындарын қаржыландыру 2024 жылға арналған болжам бойынша білім беруді қаржыландыру мөлшерінен 46,3% жоғары, ал одан кейінгі жылдары мұндай шығындардың өсу қарқыны шамалы (100,3% және 105,1%). Сонымен, ең жоғары өсім, 2 суреттегі мәліметтерден көрініп тұрғандай, жалпы шығындардың 6,9%, 7,7% және 4,4% құрайтын білім беру секторында қарастырылған.

Қарастырып отырған жылдарға арналған болжамдық параметрлерді негізге алсақ, онда ел экономикасының нақты секторын, аграрлық экономиканы қоса алғанда, оларды қаржыландыруға бірқатар қаржы бөлінуде. Дегенмен, бұл саланы қаржылық қолдаудың жыл сайын қысқаруы байқалатынын атап өткен жөн. Жасалған талдау көрсеткендей, үш жылдық республикалық бюджетте ауыл шаруашылығын қаржыландыруға көзделген қаражат көлемі 2024 жылғы 307 млрд. теңгеден 2026 жылы 207,7 млрд. теңгеге дейін немесе 31 пайызға қысқарған.

Бюджеттік несиелендіруге келетін болсақ, оның көлемі өткен жылдармен салыстырғанда айтарлықтай артып келеді. Мәселен, жобаны бюджеттік қаржыландыру көлемі 300,7 млрд. теңге болса, ауыл шаруашылығы саласына бөлінген сома 69,3 млрд. теңгеге немесе 23%-ға артып, болжам бойынша 370 млрд. теңгеге жетеді. Алайда келесі жылдары бюджеттік несиелеу 265 млрд. теңгеге немесе 28,4%-ға төмендеуі болжануда. Бұл, біздің ойымызша, саланы қаржыландыруды да, несиелеуді де негізсіз қысқарту.

Ауыл шаруашылығы саласындағы бюджеттік бағдарламаларды қаржыландырудың көзделген көлемдеріндегі өзгерістер де ерекше қызығушылық тудырады. Бюджеттік бағдарлама бойынша қаржыландыруды 3 суреттен көруге болады.

3 суреттегі мәліметтерден ауыл шаруашылығына және онымен байланысты салаларға болжам бойынша бөлінетін қаржы ресурстары жыл сайын атқарылып жатқан бағдарламаларды көбірек қамтамасыз етуге бағытталатыны анық. Ондай бағдарламалар су, орман ресурстары мен жану-

арлар әлемін сақтау мен дамыту болып табылады. Одан кейінгі бағдарламалар ірі қара мал басын ұлғайту мен осы сала бойынша өнім өндіруге, өткізуге жағдай жасау болып табылады. Содан соң, негізгі ресурстардың бірі, атап айтқанда, жыртынды, жайылым, шабынды сияқты жерлерді пайдалануға арналған бағдарламаларды қолдауға бағытталған (Utibaev B.S., Zhunusova R.M.); (Рахметова А., Калкабаева Г., Курманалина А. и др.) [14, 15].

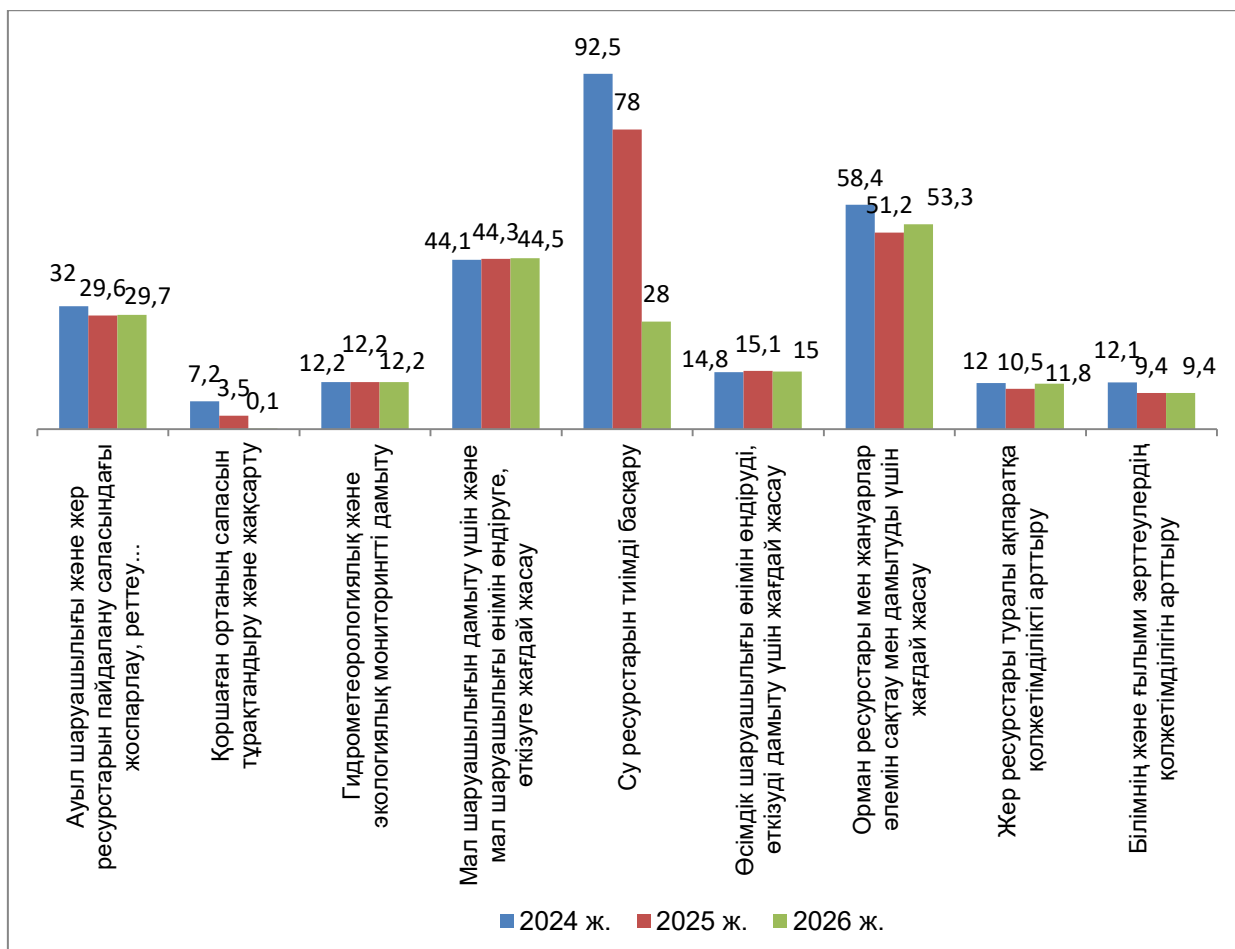
Бірақта, 2024 жылы мұндай қаражат көлемі 226,9 млрд. теңгені немесе қаржыландырудың жалпы көлемінің 75,5%-ын құраса, 2025 жылы олар 203,1 млрд. теңгеге немесе үлесі 10,5%-ға дейін қысқарады. Біздің ойымызша, су ресурстарын тиімді басқаруға байланысты бюджеттік бағдарламалардың күрт қысқаруы (92,5 млрд. теңгеден 28,0 млрд. теңгеге немесе 70%-ға жуық) негізсіз болып табылады, сондай-ақ қоршаған ортаның сапасын тұрақтандыру және жақсарту 7,2 млрд. теңгеден 0,1 млрд. теңгеге дейін немесе 98,7%-ға өсті. Мал шаруашылығын (44,3 млрд. теңге) және өсімдік шаруашылығын (шамамен 15 млрд. теңге) дамытуды қаржыландыру бірдей деңгейде күтілуде.

3 суреттегі мәліметтерден көріп отырғандай, 2024 ж. салыстырғанда 2025-ші және 2026 жж.-да білім мен ғылыми зерттеулерге болжамдалған қаражат бөлу қысқарғаны байқалады, сонымен қатар 2025 ж. арналған болжамға сәйкес жер ресурстары туралы ақпараттың қолжетімділігі артады.

Оңынан бағаланатын бір жайт – ол осы ауыл шаруашылығы саласында әртүрлі қызметтерді көрсетуге және басқаруға байланысты бюджеттік бағдарламаны қаржыландыруда белгілі бір төмендеу байқалғаны, бұл біздің ойымызша, осы саладағы дағдарыс жағдайында оң бағаланады, керісінше оны азайту керек.

Болжамдық көрсеткіштерден байқағандай, қарастырып отырған саланы қаржыландыру мен бюджет тарапынан несиелендірудің жалпы көлемін қысқарту және олардың үлесін төмендету, біздің ойымызша, ауыл шаруашылығының жалпы өнімін ұлғайтуға және оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етпейді.

Осы алдымыздағы үш жылға болжамдалған республикалық бюджеттің нұсқауда белгіленген шығыстар көлемінің өсуі еліміздің жалпы ішкі өнімі құнының өсуінен аспайтынын байқауға болады және де бюджет шығындары мемлекеттік және салалық бағдарламаларды жүзеге асыруға көбірек бағытталған деп есептейміз.

Ескерту: Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамыту... [3] деректердің негізінде құрастырылған.

3 сурет – Бюджеттік бағдарлама және оны қаржыландыру, млрд. теңге

Талқылау

Осы алдымыздағы үш жылға болжамдалған республикалық бюджеттің нұсқауда белгіленген шығыстар көлемінің өсуі еліміздің жалпы ішкі өнімі құнының өсуінен аспайтынын байқауға болады және де бюджет шығындары мемлекеттік және салалық бағдарламаларды жүзеге асыруға көбірек бағытталған деп есептейміз. Сондай-ақ, қарастырып отырған алдағы үш жылға арналған республикалық бюджет жобасының барлық шығындардың орта есеппен 25,5%-ы әлеуметтік көмек пен әлеуметтік қамсыздандыруға, 10,1%-ден-саулық сақтауға, 6,3%-білім беруге бағытталғанын атап өткен жөн.

Басқа жақтан қарағанда мынадай жағдай орын алғанын айта кету керек – жалпы шығындардың 1,1%-ға жуығы ғана ауыл шаруашылығы мен онымен байланысты салаларды қаржыландыруға бағытталған. Өрине, бұл көрсеткішті ел экономикасының әлеуметтік салаға бағытталған шығындарымен салыстыру дұрыс болмайтын шы-

ғар, бірақта, неге бұл көрсеткішті, мысалға, мемлекеттік басқару аппаратын ұстауға кететін шығындармен салыстырмауға? Ондай салыстыру тек таңқаларлық жағдай, өйткені олар үш еседен астам жоғары.

Аграрлық секторды бюджеттік несиелеу көлемін кем дегенде 2020 жылға дейінгі деңгейде сақтау қажет деп санаймыз, бұл бюджеттік қаржыландыру жағдайындағы ауыл шаруашылығы өндірісінің ұлғаюын да қамтамасыз етеді. Бюджеттік несиелер негізінен ауыл шаруашылығына беріледі, бірақ олардың көлемі қысқарған. Бұл саланы бюджеттік қаржыландыру мен несиелендірудің көлемі мен үлесін айтарлықтай қысқарту, ең бастысы, ауыл шаруашылығын жеткіліксіз қаржыландыру, сайып келгенде бұл жалпы өнімнің ұлғаюына және оның бәсекеге қабілеттілігінің артуына әкеле алмайды.

Қорытынды

1. 2024-2026 жылдарға арналған республикалық бюджеттің болжамды нұсқасын зерделеу негізінде, біріншіден, оның

шығыстарының үш жылдық өсу қарқыны ел экономикасының жалпы ішкі өнімінің жоспарлы өсу қарқынынан аспайтын деңгейде қамтылған, екіншіден, жылдар бойы сақталып отырған өзінің әлеуметтік бағытын жоғалтпағанын айтуға болады.

2. 2024-2026 жылдарға арналған республикалық бюджет кірістерінің болжамдық көлемі тұтастай алғанда өсу үрдісінде болса да, бірақта ондай түсімдердің өсуін экономиканың шикізаттық емес секторының тарапынан деп айтуға болмайды, өйткені бұл өсім мұнай кірістеріне тәуелді.

3. 2024-2026 жылдарға арналған республикалық бюджет шығыстарының ауыл шаруашылығы және онымен байланысты салаларды қаржыландыруға арналған үлесі орта есеппен алғанда бар-жоғы 1,1% шамасында болжамдалған.

4. 2024-2026 жылдарға арналған республикалық бюджет тарапынан жоғарыда айтылған аграрлық саланы қаржыландыру болжамы бүгінгі күні жүргізіліп отырған экономикалық саясатқа сай емес екенін айтуға болады.

5. Аграрлық-өнеркәсіптік саланың тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін бюджет тарапынан жасалатын әртүрлі қаржылық көмектің көлемін ғана арттыру емес, сондай-ақ, қаржыландырудың жалпы үлесі де артқаны орынды болар еді.

Барлық қорытындылардың түйіні ретінде бір ғана мынадай ой-пікірді атап өтсек: егер мемлекет тарапынан ауылдық экономиканы дамытуға жасалып жатқан қаржылық көмектер жеткілікті деңгейде бір жолды экономикалық саясат негізінде жүргізілсе, жоғарыда келтірілген әртүрлі талқылаулар мен ұсыныстар тек бір шартта жүзеге асады.

Авторлардың үлесі: Рүстембаев Базархан Ергешұлы: тұжырымдамалау, әдіснамалау және көрнекіліктеу; Ахметова Динара Толеухановна: мәліметтер жинау мен зерттеу нәтижелерін талқылау; Жүнісова Раушан *Мустафиевна*: талдау, редакциялау және басылымды өңдеу.

Мүдделер қақтығысы: барлық авторлардың атынан корреспондент-автор мүдделер қақтығысы жоқ деп мәлімдейді.

Әдебиеттер тізімі

[1] Президенттің Қазақстан халқына Жолдауы «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары», 01 қыркүйек 2023 жыл [Электрондық ресурс]. 2023.- URL: <https://www.akorda.kz/public/kz> (қаралған күні 14.12.2023).

[2] Қазақстан Республикасының 2024-2028 жылдарға арналған әлеуметтік-экономи-

калық даму болжамы, РБК-нің 2023 жылғы 17 мамырдағы отырысында мақұлданды, №9 хаттама [Электрондық ресурс]. 2023.- URL: <http://www.gov.kz> (қаралған күні 14.08.2023).

[3] Қазақстан Республикасының агро-өнеркәсіптік кешенін дамыту жөніндегі 2021–2025 жылдарға арналған ұлттық жобаны бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 732 қаулысы [Электрондық ресурс].-2021.-URL: <http://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000732> (қаралған күні 05.09.2023).

[4] Утибаева, Г.Б. Эффективность деятельности кредитных товариществ и кредитных сельхозтоваропроизводителей / Г.Б. Утибаева, Б.С. Утибаев, Р.М. Жунусова, Д.Т. Ахметова // Вестник науки КазАТУ им. С.Сейфуллина. – 2019. - №3 (102). – С.283-292.

[5] Байкадамов, Н.Т. Меры государственной поддержки агропромышленного производства Республики Казахстан / Н.Т. Байкадамов, Б.А.Жакупова, С.Ж.Кельбетова // Проблемы агорынка. – 2020.- №3.-С.51-59.

[6] Денисов, В.И. Ускорение развития аграрного сектора экономики России на основе повышения эффективности государственной поддержки сельских товаропроизводителей / В.И. Денисов // Проблемы прогнозирования. – 2019. – № 1.– С. 95–105.

[7] Аймурзина, Б.Т. Роль аграрного сектора Казахстана в обеспечении продовольственной безопасности / Б.Т., Аймурзина, М.Ж. Каменова., М. Батай // Проблемы агорынка. – 2019. – № 2. – С. 20–27.

[8] Utibayeva, G.B. Implementation of the republican budget and assessment of agricultural financing: A case study / G.B. Utibayeva, B.S. Utibayev, R.M. Zhunusova, B.I. Tukenova, D.T. Akhmetova, A.K. Baidakov // Entrepreneurship and Sustainability Issues. - 20219. - №7 (2). – P.919-928.

[9] Конуспаев, Р. Қазақстан Республикасының аграрлық секторындағы несиелендіру /Р.Конуспаев, Т.Демесінов, Т.Таипов // Проблемы агорынка. - 2019. - №3. – Б.92-98.

[10] Aimurzina, B. Financing the Agricultural Sector of the Economy and Its Impact on Sustainable Environmental Aspects / B. Aimurzina, A. Aidarova, G. Maulenkulova, M. Daurbaeva // Journal of Environmental Management and Tourism. -2022. -№13(5). –P.1481-1492.

[11] Проект Закона Республики Казахстан «О республиканском бюджете на 2024-2026 годы» от 21 августа 2023 года [Электронный ресурс].- 2023.- URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000043/info> (дата обращения: 13.12.2023).

[12] Мизанбекова, С.К. Приоритетные направления регулирования агропродовольственного рынка / С.К.Мизанбекова, Б.Б. Калыкова, Г.К. Нурманбекова // Проблемы агорынка. – 2019. - №1. – С.30- 39.

[13] Akimbekova, G. Priority Areas for Increasing the Competitiveness of the Agro-Industrial Complex and Environmental Sustainability / G.Akimbekova, A.Nurmanbetova, Y.Zhussupov, G.Kaliakparova, Y.Khan. - 2022. - 13(1). - P. 39-50.

[14] Utibaev, B.S., Zhunusova R.M. Evaluation of the effectiveness of the agrarian credit corporation / B.S. Utibaev, R.M. Zhunusova //News of the Issyk-Kul Forum of Accountants and Auditors of Central Asian Countries. –2020.-No.1(28).-P. 110–114.

[15] Рахметова, А. Финансово-кредитный и инновационный секторы экономики: оценка макроэкономических эффектов регулирования и взаимодействия секторов / А. Рахметова, Г. Калкабаева, А. Курманалина, Г. Серикова, Б. Аймурзина // Проблемы предпринимательства и устойчивого развития. – 2020. -№8 (1). –С. 1224-1237.

References

[1] Prezidenttiñ Qazaqstan halqyna Joldaуy «Ädiletti Qazaqstannyñ ekonomikalyqbağdary», 01 qyrküiek 2023 jyl [Address of the President to the people of Kazakhstan "Economic direction of fair Kazakhstan", September 1, 2023] (2023). Available at: <https://www.akorda.kz/public/kz> (date of access: 05.09.2023) [in Kazakh].

[2] Qazaqstan Respublikasynyñ 2024-2028 jylдарға арналған әлеуметтік-ekonomikalyq даму болжамы, RBK-ниñ 2023 jylғы 17 мамырдағы отырысында мақұлданды, №9 hattama [Government of the Republic of Kazakhstan. Socio-economic development plan for 2024-2028, approved by the meeting of RBK on May 17, 2023, No. 9 bulletin] (2023). Available at: <http://www.gov.kz> (date of access: 14.08.2023) [in Kazakh].

[3] Qazaqstan Respublikasynyñ agroñnerkäsiptik keşenin damytu jönindegi 2021–2025 jylдарға арналған ұлттық jobany bekitu turaly. Qazaqstan Respublikasy Ükimetiniñ 2021 jylғы 12 qazandaғы № 732 qaulysy [National plan for the development of the agro-industrial sector of Kazakhstan for 2021-2025. Decree No. 732 of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 12, 2021] (2021). Available at: <http://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000732> (date of access: 05.09.2023) [in Kazakh].

[4] Utibaeva, G.B., Utibaev, B.S., Junusova, R.M., Ahmetova, D.T. (2019). Efektivnost' deiatelnosti kreditnyh tovarişestv i kredituemyh selhoztovaroproizvoditelei [Efficiency of credit cooperatives and agricultural producers' credits]. *Vestnik nauki KazATU im. S.Seifullina - Bulletin of Science of KazATU named after S.Seifullin*, 3 (102), 283-292 [in Russian].

[5] Baikadamov, N.T. Jakupova, B.A., Kelbetova, S.J. (2020). Mery gosudarstvennoi podderjki gromyšlennogo proizvodstva

Respubliki Kazahstan [Measures of state support for agro-industrial production of the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 3, 51-59 [in Russian].

[6] Denisov V.I. (2019). Uskorenie razvitija agrarnogo sektora jekonomiki Rossii na osnove povyšeniya jeffektivnosti gosudarstvennoj podderzhki sel'skih tovaroproizvoditelej [Accelerating the development of Russia's agricultural sector through increased efficiency of state support for rural producers], *Problemy prognozirovaniya - Forecasting Issues*, 1, 95–105 [in Russian].

[7] Ajmurzina B.T., Kamenova M.Zh., Bataj M. (2019). Rol' agrarnogo sektora Kazahstana v obespechenii prodovol'stvennoj bezopasnost [Role of Kazakhstan's agricultural sector in ensuring food security]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 2, 20–27 [in Russian].

[8] Utibayeva, G.B., Utibayev, B.S., Zhunusova, R.M., Tukenova, B.I., Akhmetova, D.T., Baidakov, A.K. (2019). Implementation of the republican budget and assessment of agricultural financing: A case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7 (2), 919-928.

[9] Konuspaev, R., Demesinov, T., Taipov, T. (2019). Qazaqstan Respublikasynyñ agrarlyq sektoryndaғы nesielendiru [Investment in the agricultural sectors of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 3, 92-98 [in Russian].

[10] Aimurzina, B., Aidarova, A., Maulenkulova, G., Daurbaeva, M. (2022). Financing the Agricultural Sector of the Economy and Its Impact on Sustainable Environmental Aspects. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 13(5), 1481-1492.

[11] Proekt Zakona Respubliki Kazahstan «O respublikanskom bjudzhetе na 2024-2026 gody» ot 21 avgusta 2023 goda [Draft Law of the Republic of Kazakhstan "On the republican budget for 2024-2026" dated August 21, 2023] (2023). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000043/info> (date of access: 13.12.2023) [in Russian].

[12] Mizanbekova, S.K., Kalykova, B.B., Nurmanbekova, G.K. (2019). Prioritetnye napravlenia regulirovaniya agroprodovol'stvennogo rynka [Priority areas for regulating the agro-food market]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 30- 39 [in Russian].

[13] Akimbekova, G., Nurmanbetova, A., Zhussupov, Y., Kaliakparova, G., Khan, Y. (2022). Priority Areas for Increasing the Competitiveness of the Agro-Industrial Complex and Environmental Sustainability. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 13(1), 39-50.

[14] Utibaev, B.S., Zhunusova, R.M. (2020). Evaluation of the effectiveness of the agrarian credit corporation. *News of the Issyk-Kul Forum of Accountants and Auditors of Central Asian Countries, Bishkek*, 1 (28), 110–114.

[15] Rahmetova, A., Kalkabaeva, G., Kurmanalina, A., Serikova, G., Aimurzina, B. (2020). Finansovo-kreditnyi i innovatsionnyi sektory ekonomiki: osenka makroekonomicheskikh efektov regulirovaniya i vzaimodeistviya sektorov [Assessment of macroeconomic effects of regula-

tion and interaction of financial, credit, and innovation sectors of the economy]. *Problemy predprinimatelstva i ustoychivogo razvitiya – Problems of entrepreneurship and sustainable development*, 8 (1), 224-1237 [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Рүстембаев Базархан Ергешұлы; экономика ғылымдарының докторы, профессор; Басқарма Төрағасы; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сатпаев көш., 30б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: diartur@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0523-5648>.

Ахметова Динара Төлеухановна – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты; «Есеп және қаржы» кафедрасының доценті; С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: dinra09@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6107-6565>.

Жунусова Раушан Мустафиевна; экономика ғылымдарының кандидаты; «Есеп және қаржы» кафедрасының доценті; С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: ubs_51@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0018-8424>.

Information about authors:

Rustembayev Bazarkhan; Doctor of Economic Sciences, Professor; Chairman of the Management Board; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpayev str., 30b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: diartur@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0523-5648>.

Akhmetova Dinara Toleukhanovna - **The main author**; Candidate of Economic Sciences; Associate Professor of the Department of Accounting and Finance; S. Seifullin Kazakh AgroTechnical Research University; 010011 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: dinra09@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6107-6565>.

Zhunosova Raushan Mustafievna; Candidate of Economic Sciences; Associate Professor of the Department of Accounting and Finance; S. Seifullin Kazakh AgroTechnical Research University; 010011 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: ubs_51@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0018-8424>.

Информация об авторах:

Рүстембаев Базархан Ергешович; доктор экономических наук, профессор; Председатель Правления; Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 30б, г. Алматы, Казахстан; e-mail: diartur@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0523-5648>.

Ахметова Динара Төлеухановна - **основной автор**; кандидат экономических наук; доцент кафедры «Учет и финансы»; Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина; 010011 пр. Победы, 62; г. Астана; Казахстан; e-mail: dinra09@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6107-6565>.

Жунусова Раушан Мустафиевна; кандидат экономических наук; доцент кафедры «Учет и финансы»; Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина; 010011 пр. Победы 62, г. Астана, Казахстан; e-mail: ubs_51@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0018-8424>.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖЕТІСУ ОБЛЫСЫНЫҢ ТЕХНИКАЛЫҚ
ДАҚЫЛДАРЫН ӨСІРУ МЫСАЛЫНДА АГРАРЛЫҚ СЕКТОРДЫ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ

STATE REGULATION OF AGRICULTURAL SECTOR BASED
ON THE EXAMPLE OF CULTIVATION OF INDUSTRIAL CROPS IN THE ZHETISU REGION
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ АГРАРНОГО СЕКТОРА
НА ПРИМЕРЕ ВОЗДЕЛЫВАНИЯ ТЕХНИЧЕСКИХ КУЛЬТУР ОБЛАСТИ ЖЕТИСУ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Г.Р. БАЙТАЕВА *

э.ф.к., доцент

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: Baytaeva@mail.ru*

G.R. BAYTAEVA *

C.E. Sc., Associate Professor

I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: Baytaeva@mail.ru*

Г.Р. БАЙТАЕВА *

к.э.н., доцент

Жетісуский университет им.И.Жансугурова, Талдықорған, Казахстан

**электронная почта автора: Baytaeva@mail.ru*

Аңдатпа. *Мақсаты* - аграрлық секторды мемлекеттік қолдау тетіктері зерттелген (Жетісу облысының техникалық дақылдары мысалында), Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік өндірісінің ағымдағы жай-күйіне талдау жүргізілді, проблемалар мен оларды шешу жолдары қаралған. *Әдістері* - жұмыстың теориялық негізін шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектері құрайды, талдау әдісімен Жетісу облысының АӨК дамуына баға берілген, техникалық дақылдар мен азық-түлікке баға деңгейін реттеу. Статистикалық әдісті қолдана отырып, оларды өндірудің қазіргі жағдайы мен болашағы туралы қорытындылар жасалған. Модельдеу әдісі аграрлық саланы басқарудың тиімді моделін қалыптастыруға мүмкіндік береді. *Нәтижелері* - аграрлық сектордың шикізат бағытына байланысты проблемалар, өндірістік қуаттардың толық жүктелмеуі, инновациялық технологиялар мен техникалық жарақтандыруды енгізудің төмен деңгейі ауыл шаруашылығы саласының даму қарқынын бәсеңдетеді. Осы міндеттерді шешу жолдары белгіленген: ауыл шаруашылығы инфрақұрылымына инвестициялау және өндірістік және қызмет көрсететін кооперативтер желісін кеңейту арқылы шағын бизнесті қаржыландырудың қолжетімділігін жақсартуға, Жетісу облысының аграрлық экономикасын мемлекеттік қолдаудың тиімділігін арттыруға бағытталған ұсыныстар дайындалған. *Қорытындылар* - зерттеу барысында алынған негізгі ғылыми ережелер өңірде техникалық дақылдарды өсіру, қайта өңдеу және сату жөніндегі тиімді саясатты әзірлеу және іске асыру үшін ақпараттық-талдамалық материал ретінде пайдаланылуы мүмкін. Табиғи және еңбек ресурстары облысқа азық-түлікпен қамтамасыз етуде өзін-өзі қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Агроөнеркәсіптік өндірісті реттеудің қазіргі заманғы мемлекеттік саясатының негізгі бағыттары көрсетілген: азық-түлік тауарлары мен шикізатқа сұраныстың орнықты өсуін қолдау үшін жағдайлар қалыптастыру; инфрақұрылым, көтерме және бөлшек сауда нарықтары жүйесін құру; халықтың азық-түлікке деген сұранысын қанағаттандыратын баға жүйесін қолдау.

Abstract. *The goal* is to study the mechanisms of state support for agricultural sector (using the example of industrial crops in the Zhetisu region), analyze the current state of agro-industrial production in the Republic of Kazakhstan, consider problems and ways of their solution. *Methods* – theoretical basis of the work consists of the works of foreign and domestic scientists; the analysis method assesses the development of agro-industrial complex of the Zhetisu region,

regulation of the price level for industrial crops and food. Using the statistical method, conclusions on the current situation and prospects for their production. The modeling method made it possible to form effective model for managing agricultural sector. *Results* – problems associated with raw materials orientation of agricultural sector, incomplete utilization of production capacity, low level of introduction of innovative technologies and technical equipment slow down the pace of development of agricultural industry. Ways to solve these problems have been outlined: proposals aimed at improving the availability of financing for small businesses through investing in agricultural infrastructure and expanding the network of production and service cooperatives, increasing the efficiency of state support for agricultural economy of the Zhetisu region have been prepared. *Conclusions* – the main scientific principles obtained during the study can be used as information and analytical material for the development and implementation of effective policies for cultivation, processing and sale of industrial crops in the region. Natural and labor resources will allow the region to become self-sufficient in food supply. The main directions of modern state policy for regulating agricultural production are indicated: creating conditions for maintaining sustainable growth in demand for food products and raw materials; creation of infrastructure, system of wholesale and retail markets; support of price system that satisfies the population's demands for food.

Аннотация. *Цель* – исследованы механизмы государственной поддержки аграрного сектора (на примере технических культур области Жетісу), проведен анализ текущего состояния агропромышленного производства Республики Казахстан, рассмотрены проблемы и пути их решения. *Методы* – теоретическую основу работы составляют труды зарубежных и отечественных ученых, методом анализа дана оценка развития АПК области Жетісу, регулирования уровня цен на технические культуры, продовольствие. При помощи статистического метода сделаны выводы по сложившейся ситуации и перспективам их производства. Метод моделирования позволил сформировать эффективную модель управления аграрной сферой. *Результаты* – проблемы, связанные с сырьевой направленностью аграрного сектора, неполная загрузка производственных мощностей, низкий уровень внедрения инновационных технологий и технического оснащения замедляют темпы развития сельскохозяйственной отрасли. Обозначены пути решения этих задач: подготовлены предложения, направленные на улучшение доступности финансирования малого бизнеса через инвестирование в инфраструктуру сельского хозяйства и расширение сети производственных и обслуживающих кооперативов, повышение эффективности государственной поддержки аграрной экономики области Жетісу. *Выводы* – основные научные положения, полученные в ходе исследования, могут быть использованы в качестве информационно-аналитического материала для разработки и реализации эффективной политики по выращиванию, переработке и реализации технических культур в регионе. Природные и трудовые ресурсы позволят области стать самодостаточной в обеспечении продовольствием. Указаны основные направления современной государственной политики регулирования агропромышленного производства: формирование условий для поддержания устойчивого роста спроса на продовольственные товары и сырье; создание инфраструктуры, системы оптовых и розничных рынков; поддержка системы цен, удовлетворяющей запросам населения на продукты питания.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, мемлекеттік қолдау, субсидиялау, өсімдік шаруашылығы, тамақ өнімдерін өндіру, нарық, экспорт, импорт, тұтыну қарқыны.

Key words: agricultural sector, government support, subsidies, crop production, food production, market, export, import, consumption rate.

Ключевые слова: аграрный сектор, государственная поддержка, субсидирование, растениеводство, производство пищевой продукции, рынок, экспорт, импорт, темпы потребления.

Кіріспе

Өзектілігі. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіп кешеніндегі экономиканың жаһандануына және нарықтық қатынастардың дамуына байланысты мемлекеттік органдар өндірушілерге әсер етудің бұрын қолданылған нысандары мен әдістерін толықтай қолдана алмайды, сонымен бірге 90-шы жылдардағы рефор-

малар XX ғасыр агроөнеркәсіп кешеніндегі өндірістің айтарлықтай құлдырауына, тауар өндірушілердің қиын қаржылық-экономикалық жағдайына және көптеген әлеуметтік мәселелердің туындауына әкелді.

Мемлекеттік басқару, оның ішінде агроөнеркәсіп кешенін реттеу мен мемлекеттік қолдау қазіргі жағдайда объективті түрде қажет. Мемлекеттік басқарудың

функцияларына болжау, жоспарлау (нарық жағдайында, негізінен индикативті), реттеу, ұйымдастыру, үйлестіру және бақылау жатады. Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдау ауылды қажетті материалдық және қаржылық көмекпен қамтамасыз етуден, тек ауыл шаруашылығын ғана емес, сонымен қатар агроөнеркәсіптік кешеннің оған тәуелді салаларын, экономиканың басқа секторларын қамтиды (банктер, сақтандыру және инвестициялық компаниялар және т.б.).

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіп кешеніндегі экономиканың жаһандануына және нарықтық қатынастардың дамуына байланысты мемлекеттік органдар өндірушілерге әсер етудің бұрын қолданылған нысандары мен әдістерін толықтай қолдана алмайды, сонымен бірге 90-шы жылдардағы реформалар XX ғасыр агроөнеркәсіп кешеніндегі өндірістің айтарлықтай құлдырауына, тауар өндірушілердің қиын қаржылық-экономикалық жағдайына және көптеген әлеуметтік мәселелердің туындауына әкелді. Сондықтан, мемлекеттік басқару, оның ішінде агроөнеркәсіп кешенін реттеу мен мемлекеттік қолдау қазіргі жағдайда өте қажет.

Мақаланың мақсаты қазіргі жағдайда Жетісу облысының мысалында экономиканың аграрлық секторының жай-күйін егжей-тегжейлі зерделеу болып табылады.

Міндеттер ретінде мыналар айқындалды: өңірде өсімдік шаруашылығы өнімдерін, атап айтқанда техникалық дақылдарды өндіру мен сатудың неғұрлым маңызды проблемаларын анықтау, өңірдің аграрлық саласын қолдау жөніндегі шаралар кешені.

Зерттеудің жұмыс гипотезалары өңірдегі аграрлық секторды мемлекеттік қолдаудың тиімділігін арттыру үшін, біріншіден, өңірде Азық-түлік корпорациясының филиалын құру, екіншіден, ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтерін құру қажет деп санаймыз.

Әдебиетке шолу

Нарықтық экономикасы бар елдерде аграрлық өндірісті дамытудың шетелдік тәжірибесіне аналитикалық шолуды қорытындылай келе, кәсіпорындар мен кәсіпкерлердің экономикалық қызметіне мемлекеттің араласу дәрежесі негізінен жанама екенін атап өтуге болады. Мемлекет экономикаға заңнамалық шектеулер, міндетті төлемдер мен аударымдар, салық жүйесі, мемлекеттік инвестициялар, жеңілдіктер, субсидиялар, несие беру, мемлекеттік, әлеуметтік және экономикалық

бағдарламаларды жүзеге асыру арқылы әсер етеді.

Экономиканы мемлекеттік басқару қажеттілігін жоғалту туралы жекелеген ғалымдардың пікірлерінің негізсіздігін көптеген қазақстандық және шетелдік ғалымдар теориялық тұрғыдан дәлелдеп, дүние жүзінің барлық дерлік елдерінің тәжірибесімен расталды.

Экономиканың аграрлық секторын мемлекеттік реттеу және қолдау проблемасын XVIII ғасырда шетелдік ғалымдар көтерді, олар өндіріс пен тұтыну арасындағы өзара байланысты зерттей отырып, негізгі теориялық-әдіснамалық негіздер мен қағидаттарды негізге алды Ялгаров Я.С. [1] жұмыстарында көрініс тапты және т.б.

XX ғасырдан бастап аграрлық секторды мемлекеттік қолдау 1974-2009 жылдардағы конференцияларда кеңінен талқылана бастады. Экономиканың аграрлық секторын мемлекеттік қолдаудың көптеген аспектілері ресейлік зерттеушілер Гапоненко А.Л. [2], Гамарник Г.Н. [3], жұмыстарында көрініс тапты және т.б.

Қазақстанда аграрлық саясатты зерттеуге арналған отандық ғалымдардың жұмыстары, мысалы, Танкиева А.Қ. [4], өз жұмысында негізгі проблемаларды анықтады аграрлық саланы мемлекеттік реттеу. Айтаханов Е.С. [5], Алдияров С.И., Кабдуалиева К., Елеусиз Л. [6].

Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласын мемлекеттік реттеу тетіктерін ұсынады, ал Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласын мемлекеттік реттеу тетіктерін ұсынады, атап айтқанда: ауылдық ипотеканы пайдалану, ауылды дамыту бағдарламасын жетілдіру, фермерлік шаруашылықтарды дамыту және т.б. Смағұлова, Г.С. [7], аграрлық саясат проблемаларын және оны шешу жолдарын негіздейді, онда негізгі міндеті пайызсыз кредиттер мен субсидиялар түрінде мемлекет тарапынан мемлекеттік қолдау негізінде қолжетімді сапалы өнім болып табылады.

Еңбек бөлінісі және елдердің халықаралық қолдауы жағдайында әлемдік азық-түлік секторын құру проблемаларын, сондай-ақ Шарипов А.К. [8], Ахметов К.А. [9] қарайды.

Материалдары мен әдістері

Мақалада, зерттеу нәтижесінде Жетісу облысы мысалында, аграрлық секторының даму жолдары қарастырылған. Зерттеу барысында ғылыми мақалалар, әдебиеттер және аграрлық секторға арналған ашық мәліметтер қолданылған. Сонымен қатар,

мемлекеттік құжаттар, заңнамалар мен мемлекеттік бағдарламалардың мәліметтері талданды. Талдауда, ресмиаймақтық статистикалық деректер қолданылды.

Зерттеудің әдіснамалық негізін экономикалық құбылыстар мен процестерді талдау әдістері құрайды, атап айтқанда: теориялық жалпылау, салыстыру, талдау және синтездеу, индукция және шегеру, құрылымдық-логикалық талдау, жүйелік талдау, монографиялық әдістері.

Зерттеу нәтижесінде экономикалық талдау әдісі: салыстыру, салыстырмалы мөндердің ауытқуларын талдау, логикалық негіздеу әдісі және экспорттық бағалау қолданылды. Байқау, өлшеу және салыстыру сияқты зерттеудің эмпирикалық әдістері қолданылады. Тағы бір негізгі әдіс модельдеу болды.

Зерттеудің әдіснамалық негізін экономикалық құбылыстар мен процестерді талдау әдістері құрайды, атап айтқанда: теориялық жалпылау, салыстыру, талдау және синтездеу, индукция және шегеру, құрылымдық-логикалық талдау, жүйелік талдау, монографиялық әдістері.

Талдау барысында 2022ж.-2023 жартыжылдық Жетісу облысы ауыл шаруашылығының дамуы жайлы есебі пайдаланылды. Мақалада шетел және зиялы отандық ғалымдардың еңбектері қолданылды.

Зерттеу нәтижесінде Жетісу облысы аграрлық саланың мемлекеттік қолдау шараларын ұсынды.

Нәтижелер

Экономиканы мемлекеттік басқару қажеттілігін жоғалту туралы жекелеген ғалымдардың пікірлерінің негізсіздігін қазақстандық және шетелдік ғалымдар дәлелдеп, дүние жүзінің барлық дерлік елдерінің тәжірибесімен расталды.

Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдау ауылды қажетті материалдық және қаржылық көмекпен қамтамасыз етуден, тек ауыл шаруашылығын ғана емес, сонымен қатар агроөнеркәсіптік кешеннің оған тәуелді салаларын, сондай-ақ ауыл шаруашылығы және өнеркәсіптік өндірісті барлық қажеттілігімен қамтамасыз ететін, басқа секторларын қамтиды (банктер, сақтандыру және инвестициялық компаниялар және т.б.).

Қазақстанда аграрлық саланы дамыту үшін толықтай барлық ресурстары жеткілікті. Облыс елдің оңтүстік-шығысында орналасқан, қазіргі шекараларында 2022 жылы құрылған.

Бүгінде облыс ауыл шаруашылығы өнімдерінің, қанттың, электр аккумулятор-

ларының және туристік қызметтердің ірі жеткізушісі болып табылады. Өңір қолайлы географиялық орналасуға ие, бұл оған үлкен көліктік-логистикалық әлеуетті қамтамасыз етеді.

Облыс Қытай Халық Республикасымен, Абай облысымен және Алматы облысымен шектеседі. Өңірде Қазақстандағы ең ірі халықаралық "Қорғас" шекара маңы ынтымақтастық орталығы орналасқан. Облыс аумағы – 118 мың шаршы км. Әкімшілік-аумақтық құрылымы 8 аудан және облыстық бағыныстағы 2 қала кіреді. Әкімшілік орталығы – Талдықорған қаласы.

Облыс халқы – 698,9 мың адам (2023 жылғы 1 қыркүйектегі жағдай бойынша). Урбандалу деңгейі – 44,4%.

Облыс экономикасы аграрлық-индустриялық. 2023 жылдың бірінші жартыжылдығының қорытындысы бойынша жергілікті экономиканы қалыптастыруға өнеркәсіп (15,8%), ауыл шаруашылығы (11,3%), көлік және қоймалау (9,9%), сауда (8,1%) және құрылыс саласы (7,0%) ең көп үлес қосады (Жетісу облысының әлеуметтік экономикалық жағдайы) [10].

Жан басына шаққандағы ЖӨӨ 2023 жылдың 1 жартыжылдығында – 730,3 мың теңге немесе \$1 650,4. Бұл көрсеткіш бойынша облыс еліміздің 20 өңірі арасында 19-шы орында. 2023 жылы өңірде 401,4 млрд. теңгеге ауыл шаруашылығы өнімі өндірілді.

Облыстың қолайлы табиғи-климаттық аймақтағы географиялық орналасуы, құнарлы жерлер мен су ресурстарының болуы, оның аумағы арқылы көлік дәліздерінің өтуі, сондай-ақ басқа елдердің аумақтарына жақындығы облыстың ағымдағы мамандануын айқындайды.

Жетісу облысы экономиканың аграрлық бағытымен сипатталады. Облыстың ауыл шаруашылығы республикадағы жалпы ауыл шаруашылығы өнімінің 5,5%-ын өндіреді. Облыстың ауыл шаруашылығына 19 842 шаруа қожалығы, ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдеумен 165 кәсіпорын айналысады (Жетісу облысының әлеуметтік экономикалық жағдайы) [10].

Бүгінгі күнге нарықтық саясат, нарықтық экономика деген желеумен министрліктердің ішінен холдингтер, ұлттық компаниялар, агенттіктер, басқалары тағы бар, құрып ешкім ештеңеге нақты жауап бермейтін жағдайға келген сияқтымыз. Нарықтық қатынаста жоспарлау болмайды, нарық өзі реттеп алады деген түсінік түбегейлі қате.

Таза пайда 2019 жылдың нәтижесі бойынша 2018 жылдың сәйкес көрсеткішімен салыстырғанда 173%-ға өсіп, 2,7 млрд. теңгені құрады. Баланс 69,4 млрд. теңгені құрап, міндеттемелерді өтеу есебінен өткен жылмен салыстырғанда 15%-ға азайды. Бұл Азық-түлік корпорациясы арқылы берілген Солтүстік облыстардағы қарыз ақшаның біршамасының қайтпай жатқанын көрсетеді.

Ауыл шаруашылығы министрлігі Азық-түлік келісім-шарт корпорациясының негізінде қосымша экспорттық орталық құруды жоспарлап отыр. Бұл туралы ҚР Агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасына енгізілетін түзетулер жобасында айтылған. Ауыл шаруашылығы министрлігі Азық-түлік корпорациясына жаңа функцияларды беруде азық-түлік келісімшарт корпорациясының неғұрлым белсенді рөл атқаруы тиіс деп тұжырымдайды.

Қажет болса, интервенцияларды жүзеге асырумен бірге, бағаның өсуін тежей алады. Азық-түлік корпорациясы ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірудің, сақтаудың және өткізудің толыққанды желісін құруда жеке нарыққа жәрдемдесуге ат салысу керек. Сондай-ақ, Ауыл шаруашылығы министрлігі ұсынған түзетулерде қазақстандық өндірушілердің сыртқы нарықтарға қолжетімділігін кеңейту үшін астық нарығы операторы арқылы астық экспортын біртіндеп ұлғайту міндеті қойылып отыр. «Экспорт үлесі 50%-дан асқан кезде астық нарығы жөніндегі оператор Қазақстанның бірыңғай экспорттық орталығының функцияларын орындай алады», - деп құжатта айтылған.

Бүгінгі күні Елімізде аграрлық саланың 8% немесе 16 917 бірлігін алып жатқан ауыл шаруашылығы кәсіпорындары ауыл шаруашылығы өнімдерінің 46%, ал 92% немесе 249 544 бірлікті құрайтын шаруа және фермер қожалықтары ауыл шаруашылығы өнімдерінің 56%-ын өндіреді.

2021 жылдың 1 қыркүйегінде Мемлекет басшысы Қазақстан халқына Жолдауында соңғы бес жылда ғана субсидияға 2 трлн. теңгеден астам бөлінгенін айтқан болатын. «Өкінішке қарай, агроөнеркәсіп кешеніне қатысты қозғалған қылмыстық істердің жартысынан астамы субсидияны талан-таражға салуға байланысты болып отыр. Бұған жол беруге болмайды. Нормативтік негізін нығайтып, тиімді жоспарлау және мониторинг жүргізу жүйесін енгізу қажет.

Субсидияны рәсімдеу тәртібі түсінікті ері толығымен ашық болуға тиіс.

Шағын және орта шаруашылықтар үшін субсидия толығымен қолжетімді болуы керек.

Ауыл шаруашылығын технологиялық тұрғыдан қайта жабдықтауды қолдау тәсілдерін мұқият қарауымыз қажет», - деді Мемлекет басшысы. Қазір көп жерде 60-70%, жерді қосалқы жалға беру дамыған (Жетісу облысының әлеуметтік экономикалық жағдайы) [10]. Соған сәйкес, ауыл шаруашылығы өнімдерінің екінші рет жалған кірістеу, кооператив құру орнына қосарлы жалға алу етек жайған. Оны заңдастырудың бірден-бір жолы – әр жер үлесін иеленушінің жарғылық қорға жалдау құқығын беру арқылы кооперативтер ұйымдастыру. Ұйымдастырылған тексерулер көрсеткендей, кооперативтердің 77 пайызы белсенді емес, 60 пайызы жалған, ал бүкіл әлемде дамыған елдер кооператив жағдайда жұмыс істейді.

Жергілікті басқару органдарының индикативтік көрсеткішін қолданбаған салдарынан көп жерде кооперативтік қозғалыс алдыға жылжымай қалды. Құзыретті орган аталған кемшіліктерді жою бойынша нақты шараларды қабылдамады, керісінше, кооперативтерге 50 пайыздық инвестициялық субсидияны алып тастады

«Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» алғашқы Заң жобасында ауыл шаруашылығы кооперативі үшін жыл сайынғы міндетті ішкі аудит енгізу қарастырылған, ол үшін әрбір кооператив Ресейдегі және басқа озық шет елдердегідей ауыл шаруашылығы кооперативтерінің тексеру одағының құрамына кіруге міндетті болатын. Бұл норма олардың қатысушылары үшін кооперативтер қызметінің ашықтығын арттыруға, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің құрылған кооперативтерге сенімін арттыруға бағытталды.

Соңғы нұсқада заң шығарушылар қайта қарау кезінде ауыл шаруашылығы кооперативтері одағының құрамына кіруді «міндетті» дегеннен «еріктіге» қайта жіктеді (Dissart J.) [11]. Нәтижесінде 2018 жылғы 1 сәуірдегі жағдай бойынша т.а. осы заң күшіне енгеннен кейін 2 жыл ішінде республикада тіркелген 2 849 кооператив үшін бірде-бір ауыл шаруашылығы кооперативтерінің тексеру одағы құрылмаған. 2022 жылы Республикада ауыл шаруашылығы кооперативтерінің тек 6 тексеру одағы тіркелді.

Тексеру одағының құрамында әрқайсысында 20 құрылтайшы бар 11 АӨК болса, онда барлық 220 құрылтайшылардың

тіркеу күні атқару парағы бойынша бірде-бір борышкер болмауы керек, бұл айтарлықтай проблема.

Бұл кедергіні еңсеру үшін республикада алғаш рет 2018 жылдың 4 шілдесінде тіркелген Алматы облысындағы «Талдықорған аймағының ауыл шаруашылығы кооперативтерінің тексеру одағы» 6 ай уақыт жұмсады (2017 жылдың желтоқсанынан маусым айына дейін). Осының салдарынан «Талдықорған аймағының ауыл шаруашылығы кооперативтерінің тексеру одағы» 2021 жылға шарт бойынша көрсетілген 40 ішкі аудиторлық қызметтің 19-ы (СПК) одаққа мүше, қалған 21-і мүшелерінің қарызына орай тіркеле алмауына байланысты, келісімшарт бойынша ішкі аудиторлық қызмет көрсетілді.

Маңызды мәселенің бірі – жер заңнамасының жетілдірілмегендігі. 2003 жылы Қазақстан Республикасының Жер кодексінде «жерді сатуға рұқсат берілді», 13 жылдан кейін жерді сатуға мораторий жариялады, ал 10 жылдан бері бүкіл Қазақстан халқы «рұқсат етеміз» немесе «рұқсат етпейміз» деп дауласудамыз. Бұл кооперативтерді ұйымдастыруды және қосалқы жалға беруді заңдастыруды баяулатады.

Ауыл шаруашылығы саласында субсидияны негізінен ірі фермерлер алады. Жетісу облысы аймағында 580 шаруа қожалығы болса, оның 56-61-ы субсидия алады, немесе 11 пайыздан аспайды. Қалған 90%-ы субсидиялау жүйесінің күрделілігіне және жерді қосалқы жалға берудің пайдаланылуына байланысты сыбайлас жемқорлық тексерулерінен жалтару үшін, бұл жеңілдіктерді алмайды, ал кейбіреулері алғысы келмейді. Бұған шаруа қожалықтарында есеп жүргізу талаптарының жоқтығы және жалпы табыстың 3 пайызынан аспайтын жеңілдікті салық салу ықпал етіп отыр.

Осының барлығы ауылдағы көлеңкелі экономиканың өркендеуіне, сыбайлас жемқорлыққа әкеліп соғады. 2020 жылдан бастап шаруа қожалықтарына салық салудың өзгеруіне және гектарлық салық салу базасынан кіріске көшуге байланысты «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы 2007 жылғы» Қазақстан Республикасының Заңына өзгерістер енгізу қажет. Осы Заңға сәйкес 2-бап, 2-тармақ

Дара кәсіпкерлер патент, оңайлатылған декларация негізінде арнаулы салық режимдерін қолдану шарттарын сақтай отырып, бухгалтерлік есепке алуды (бастапқы құжаттарды жасау мен сақтауды қоспағанда) және қаржылық есептілікті

жасауды жүзеге асырмауға құқылы. Бірнеше рет талқылаудан кейін бұл өзгертілді. Осы тармақ бір мезгілде шағын, орта және ірі кәсіпкерлік субъектілеріне қатысты болғандықтан, жаңа редакцияда - ҚР 24.06.21 No 52-VII Заңымен 2022 жылдың 1 қаңтарында қолданысқа енгізілді.

Қазақстан Республикасының салық заңнамасына сәйкес шағын кәсіпкерлік субъектілері үшін арнаулы салық режимдерін қолдануға;

Қазақстан Республикасында Ресейдегі 100% акциясы мемлекет иелігінде Россельхозбанк сияқты. Қытай, Беларусь, Швейцария мен Германияның, Нидерланды мен Жаңа Зеландияның агробанктеріне негізінде мемлекеттен берілетін субсидиялардың, субвенциялардың, дотациялардың бәрін біріктіретін шаруаларға «біртерезе» қағидаты бойынша қызмет көрсететін Агробанк болуы керек (Barenholdt J.O.) [12]. Бүгінгі күнде ауыл шаруашылығын қаржыландыру мәселесін шешу мақсатында мамандандырылған Агробанк құру қажеттігі айқын аңғарылады.

Себебі, ауыл шаруашылығына көмек ретінде берілетін қаржы сан тарапқа бөлінген. Субсидия алу бір тарапта, несие басқа тараптан, техника алатын несие үшінші жақта, басқасы тағы бар (Iorpolo G.) [13]. Өр-қайсысының өзінің ерекше талаптары бар. Осы мәселелерді және басқа да ауыл шаруашылығын қаржыландыру жұмыстарын бір жүйеге келтіріп, үкімет тарапынан қаралған қаржылай көмектің тиімділігін және ауыл шаруашылығын несиелеу саясатын арттыру мақсатында Агробанк құру қажет.

Құрылған Агробанк құрамына оңтайландырылған, ғылыми түрде негізделген штат кестесімен қазіргі АҚ Агроқаржы корпорациясы, Агронесие корпорациясы бөлімдері ретінде енуі керек.

Интернет, басқа да байланыс саласы дамыған кезде аудандарда үлкен филиалдар ашу қажеттілігі жоқ деп есептейміз. Аудандарда 2-3 банктің өкілдері отырып шаруалардың құжаттарын жинастырып тиімді байланыс жүйесімен облыстық филиалға жолдап, жетіспегенін толтырып ол жердің мақұлдауын шаруаларға жеткізіп отырса жеткілікті. Әрине бұл жұмысты ұйымдастырудың күрделі шаралары көп болады. Негізі жоғарыда аталған шаралар болса деп ойлаймыз.

Облыста 2023 жылы, көктемгі дала жұмыстарына несие алғандары 110 фермер, немесе жалпы санының 0,6 пайызы. Облыстық несие кооперациясы фермерлер-

ді аудандық несие серіктестіктеріне жібереді, олар фермерлерді мүше қылып алуға, жарна төлеуге мәжбүрлейді. Бұның юстициядан тіркеуден өтуі және кепілдікті рәсімдеу мәселесі біршама уақытқа созылып, несиеге көбісі қолжетімсіз болып отыр.

Үкіметтің жоспарындағы 150 км жердегі тиімсіз пайдаланылмай жатқан жерлерді қант зауыты балансына беріп, оны тиімді пайдалану бұл шарасыз іске аспайды. Оған өткен 30 жылдық тарихымыз куә.

Жетісу облысында Ақсу қант зауытын инвестициялауда 2017-2023 жылдары 13 млрд. теңге мемлекеттік қаражаты салынды. Еліміздегі ең ірі Ақсу қант зауытының жарғылық қорының 49 пайызы мемлекеттік үлестің "Жетісу" ӘКК АҚ-на құрайтынын ескеріп, озық дүние жүзілік мемлекеттердің тәжірибесіне сәйкес қант зауыттары мәртебесін қайта қараса, қант қызылшасы егіс алқаптарының көбейіп, оларды тиімді пайдаланудың негізгі факторларының бірі болар еді.

Көксу қант зауытың 2021 жылдан бері қант қызылшасын тоннасы 23 000 теңге орнына 15 000 теңгеден қабылдап, монополиялық қағидатқа сүйеніп, зауыт сатып алу бағасын 2021-2023 жылдары өзгеріссіз қалдыруда. Бұны Ауыл шаруашылық министрлігі, Облыстық әкімдік басшылары қолдап отыр. Бұл Көксу қант зауыты 1-2 адам басшылығының осы аралықта (2021-2023жж.) бір жақты 10 млрд. теңгеден астам пайда табуына мүмкіншілік беруде, ал негізгі жұмыс атқаратын 250-ден астам фермерлер сыртта қалуда.

Талқылау

Зерттеу барысында Шәріпов А.К. ұсынған экономиканың аграрлық секторындағы мемлекет пен бизнестің өзара іс-қимыл жасау моделі пысықталды, ол өңірлерде аграршыларды қолдау жөніндегі мемлекеттік саясаттың тиімділігін арттырады. Мақалада экономиканың аграрлық секторын реттеудің қалдық қағидатына байланысты проблемалар зерттеледі.

Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдау ауылды қажетті материалдық және қаржылық көмекпен қамтамасыз етуден, ауыл шаруашылығын ғана емес, сондай-ақ агроөнеркәсіптік кешеннің оған тәуелді салаларын, сондай-ақ ауыл шаруашылығы және өнеркәсіптік өндірісті барлық қажетті заттармен қамтамасыз ететін, Тәуекелдерді жоғарылататын экономиканың басқа секторларын қамтиды (банктер, сақтандыру және инвестициялық компаниялар және т.б.) (Whitford M.) [14]. Шаруалардың проблемалары көктемнен басталады.

«Қандай дақылды егіп, одан алған өнімді қайда сақтайды, қандай бағамен кімге өткізеді?» деген сұрақтар көп жағдайда белгісіз болып келеді.

Қорытынды

Жетісу облысының ауыл шаруашылығын дамыту болашақта перспективалы бағыт жүгері, қант қызылшасы, майлы дақылдар, темекі, азықтық дақылдарды, жеміс шаруашылығы және жүзім шаруашылығын өндіруі қарастырылған тиімді деп санаймыз.

Жетісу облысы аграрлық саланы мемлекеттік қолдау шаралары келесіні қамтиды:

1. Жергілікті басқару жүйесіндегі индикативтік жоспарлау жүйесінде қосымша әр аудандарда егілетін негізгі ауыл шаруашылық өнімдердің көлемі, гектары, түсімі көрсетілуі тиіс. Аудан басшылары әр округке бұл көсеткіштерді жеткізіп, олар ауылдық округ қауымдастығы жиналысында әр фермергеауыспалы егістік талабын сақтай отырып бөлуі тиіс. Олар сол өнімдерді қай жерге, қандай бағамен өткізетінін жасалған келісімшарт талабына сәйкес алдын-ала білуі тиіс. Бұл жұмысқа 2024 жылдан бастап әр округте құрылатын қоғамдық кеңеспен қатар фермерлер қауымдастығы белгілі рөл атқаруы керек.

2. Жетісу облысында Азық-түлік корпорациясының филиалын құрып, оның қызметін түбегейлі қайта қарау керек.

3. Ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтерін ұйымдастыру кезінде ауыл шаруашылығы кооперативтеріне техника сатып алуға 50% инвестициялық субсидияларды бір мезгілде қалпына келтіре отырып, кооперативтік қордың ең төменгі деңгейін 20 миллион теңгеден кем емес белгілеу (Whitford M.) [15].

4. «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» Заңға өзгеріс енгізу, онда ауыл шаруашылығы кооперативі үшін жыл сайынғы міндетті ішкі аудитті енгізу, ол үшін әрбір кооператив ауыл шаруашылығы кооперативтерінің тексеру одағының құрамына кіруге міндетті болуын қарастыру және 2025 жылға дейін тексеру одақтары шығындарын субсидиялауды қалдыру.

5. Барлық жерде кооперативтер (АӨК) ұйымдастыру үшін соңғы жылдардағы жер заңнамасындағы өзгерістерді зерделеу үшін фермерлерді оқытуды ұйымдастыру.

6. Қант зауыттарының заңды мәртебесінің өзгертуін қарастырып, қант қызылшасын өндірушілер мен өңдеушілерді бір ұйымға біріктіру бұрынғыдай Қазақстандағы және қазіргі уақытта Беларусь Республи-

касы мен Ресей мемлекеттері сияқты, арасында әділ бағаның болуы.

Автордың үлесі: Байтаева Гульнара Рахметовна: деректерді талдау және жинау, зерттеу нәтижелерін түсіндіру, жарияланымды редакциялау және пысықтау.

Мүдделер қақтығысы: автор мүдделер қақтығысы жоқ деп жариялады.

Әдебиеттер тізімі

[1] Ялгаров, Я.С. История экономических учений / Я.С. Ялгаров. - М: Экономика, 2019. - 117с.

[2] Гапоненко, А.Л. Разработка стратегии территориального саморазвития / А.Л. Гапоненко. - 2020. – Санкт-Петербург: издательство БСГ.- 131 с.

[3] Гамарник, Г.Н. Управление экономикой Казахстана: методология, методы, пути реализации / Г.Н. Гамарник. – Алматы: Экономика, 2019. – 281с.

[4] Танкиева, А.Қ. Мемлекеттік басқару теориясы / А.Қ. Танкиева. – Алматы: Ақнұр, 2019. - 120 б.

[5] Айтаханов, Е. Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығын басқару проблемалары / Е. Айтаханов // ҚазҰУ хабаршысы. Экономика сериясы. - 2019. - №2. - Б. 12-15.

[6] Алдияров, С. Қазақстан аймақтарының негізгі әлеуметтік-экономикалық индикаторлары және дамуды жалпы бағалау әдісі / С. Алдияров, К. Кабдуалиева, Л. Елеусиз // Транзиттік экономика. - 2020. - №1. - Б. 81-86.

[7] Смағұлова, Г.С. Ауыл шаруашылығын басқару мәселелері / Г.С. Смағұлова // Проблемы агрорынка. - 2019. - №2. - Б. 27-33.

[8] Шарипов, А.К. Индустриально-инновационный механизм развития АПК Казахстана / А.К. Шарипов // Проблемы агрорынка.- 2021.-№1.-С.17-22.

[9] Ахметов, К.А. Оценка возможных вариантов регионального развития / К.А. Ахметов // Экономист. - 2019. - №9. - С. 80-83.

[10] Жетісу облысының әлеуметтік экономикалық жағдайы [Электрондық ресурс]. - 2023.- URL: <https://www.zhetysu.gov.kz> (қаралған күні: 10.12.2023).

[11] Dissart, J. Landscapes and territory [Electronic resource].- 2019.- URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264837710001158> (date of access: 11.12.2023).

[12] Barenholdt, J.O. Regional Development and Noneconomic Factors. [Electronic resource].-2019.-URL:<https://www.forskning.ruc.dk/en/publications/regional-development-and-noneconomic-factors> (date of access: 11.12.2023).

[13] Ioppolo, G. Developing a Territory Balanced Scorecard approach to manage projects for local development: Two case studies [Electronic resource].- 2019.- URL:<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264837710001158> (date of access: 11.12.2023).

[encedirect.com/science/article/abs/pii/S0264837711001190](https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264837711001190) (date of access: 11.12.2023).

[14] Whitford, M. A. Framework for the development of event public policy: Facilitating regional development [Electronic resource]. - 2019. - URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261517708001647> (date of access: 11.12.2023).

[15] Whitford, M. Local Development [Electronic resource]. - 2020. - URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261517708001647> (date of access: 11.12.2023).

References

[1] Yalgarov, Ya. S. (2019). Istoriya ekonomicheskikh uchenij [History of Economic Exercises]. *M: Ekonomika - Moscow: Economics*, 117 [in Russian].

[2] Gaponenko, A.L. (2020). Razrabotka strategii territorial'nogo samorazvitiya [Development of a strategy for territorial self-development]. *BSG*, 131 [in Russian].

[3] Gamarnik, G.N. (2019). Upravlenie jekonomikoi Qazahstana: metodologija, metody, puti realizacii [Management of the economy of Kazakhstan: methodology, methods, ways of implementation]. *Almaty: Jekonomika*, - *Almaty: Economics*, 281 [in Russian].

[4] Tankieva, A.Q. (2019). Jergilikti ekonomikany basqaru [Management of the local economy]. *Almaty: Aknur*, 120 [in Kazakh].

[5] Aitahanov, E. (2019). Qazaqstan Respublikasynyñ auyl şaruashylyğyn basqaru problemalary [Problems of agricultural management of the Republic of Kazakhstan]. *QazUU habarşysy. Ekonomika seriasy – Bulletin of KazNU. Economics series*, (2), 12-15 [in Kazakh].

[6] Aldiarov, S., Kabdualieva, K., Eleusiz, L. (2020). Qazaqstan aimaqtarynyñ negizgi әleumettik-ekonomikalıyq indikatorlary және damudy jalpy baғalau әdisi [The main socio-economic indicators of the regions of Kazakhstan and the method of general assessment of development]. *Tranzittik ekonomika - Transit economy*, (1), 81-86 [in Kazakh].

[7] Smağūlova, G.S. (2019). Auyl şaruashylyğyn basqaru мәseleleri [Problems of agricultural management]. *Problema agrorynka – Problems of AgriMarket*, (2), 27-33 [in Kazakh].

[8] Sharipov, A.K. (2021). Industrial'no-innovacionnyj mekhanizm razvitiya APK Kazahstana [Industrial-innovative mechanism of development of agro-industrial complex of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 17-22 .

[9] Ahmetov, K.A. (2019). Ocenka vazmozhnyh variantov regional'nogo razvitiya [Assessment of possible options for regional development]. *Jekonomisit - Economist*, (9), 80-83. [in Russian].

[10] Jetisu oblysynyñ äleumettik ekonomikalıq jaǵdaiy [Social and economic situation of Zhetysu region] (2023). Available at: www.zhetysu.gov.kz (date of access: 10.12.2023) [in Kazakh].

[11] Dissart, J. (2019). Landscapes and territory. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264837710001158> (date of access: 11.12.2023).

[12] Barenholdt, J.O. (2019). Regional Development and Noneconomic Factors. Available at: <https://forskning.ruc.dk/en/publications/regional-development-and-noneconomic-factors> (date of access: 11.12.2023).

[13] Ioppolo, G. (2019). Developing a Territory Balanced Scorecard approach to manage

projects for local development: Two case studies. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264837711001190> (date of access: 11.12.2023).

[14] Whitford, M. (2019). A framework for the development of event public policy: Facilitating regional development. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261517708001647> (date of access: 11.12.2023).

[15] Whitford, M. (2020) Local Development. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261517708001647> (date of access: 11.12.2023).

Авторлар туралы ақпарат

Байтаева Гульнара Рахметовна – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; Құқық және экономика жоғары мектебінің доценті; І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті; 040009 Жансүгіров көш., 187А, Талдықорған қ., Қазақстан; e-mail: Baytaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0001-2667-9950>

Information about authors:

Baytaeva Gulnara Rakhmetovna – **The main author**; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Higher School of Law and Economics; I. Zhansugurov Zhetysu University; 040009 Zhansugurov str., 187A, Taldykorgan, Kazakhstan; e-mail: Baytaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0001-2667-9950>

Информация об авторах:

Байтаева Гульнара Рахметовна – **основной автор**; кандидат экономических наук, доцент; доцент Высшей школы права и экономики; Жетісуский университет им. И. Жансүгірова; 040009 ул.Жансүгірова, 187А, г.Талдықорған, Казахстан; e-mail: Baytaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0001-2667-9950>

**НАЛОГОВОЕ СТИМУЛИРОВАНИЕ В АГРАРНОЙ СФЕРЕ:
ПОКАЗАТЕЛИ И РЕЗУЛЬТАТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

**АГРАРЛЫҚ САЛАДАҒЫ САЛЫҚТЫҚ ҮНТАЛАНДЫРУ:
ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТКІШТЕРІ МЕН НӘТИЖЕЛЕРІ**

**TAX INCENTIVES IN AGRICULTURAL SECTOR:
INDICATORS AND PERFORMANCE RESULTS**

Н.Н. ИБРИШЕВ^{1*}

д.э.н., профессор

Р.Ж. КАЛГУЛОВА²

к.э.н., профессор

Т.А. АЙЫПОВА²

магистр экономических наук

¹Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

²Казахский автомобильно-дорожный институт им.Л.Б. Гончарова, Алматы, Казахстан

*электронная почта автора: n_ibrishev@mail.ru

Н.Н. ИБРИШЕВ^{1*}

э.ф.д., профессор

Р.Ж. КАЛГУЛОВА²

э.ф.к., профессор

Т.А. АЙЫПОВА²

экономика ғылымдарының магистрі

¹Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

²Л.Б. Гончаров атындағы Қазақ автомобиль-жол институты, Алматы, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: n_ibrishev@mail.ru

N.N. IBRISHEV^{1*}

Dr.E.Sc., Professor

R.ZH. KALGULOVA²

C.E.Sc., Professor

T.A. AIYPOVA²

Master of Economic Sciences

¹Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development, Almaty, Kazakhstan

² L.B. Goncharova Kazakh Automobile and Road Institute, Almaty, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: n_ibrishev@mail.ru

Аннотация. *Цель* – показать сложившееся состояние и перспективы налогового стимулирования в аграрном секторе. *Методы* – экономико-статистический, факторного анализа, сравнения и синтеза, логического обоснования. *Результаты* – обосновано, что прямые методы поддержки отдельных отраслей агропромышленного комплекса могут быть эффективно заменены на косвенные методы за счет различий в ставке единого земельного налога для крестьянских (фермерских) хозяйств, а для остальных форм хозяйствования разницы в базе корпоративного подоходного налога. В частности, прямая поддержка компенсируется налоговыми механизмами в сельскохозяйственных формированиях, производящих растениеводческую продукцию (уровень рентабельности в среднем за 202-2022 гг. составил 49,6%) за исключением выращивания риса, а также в индивидуальном предпринимательстве и крестьянских (фермерских) хозяйствах, специализирующихся на производстве продуктов животноводства (рентабельность – 35,6%). Дана оценка возможных поступлений в бюджет при условии полного контроля и применения мер ответственности за неправильное или нецелевое использование сельскохозяйственных земель. *Выводы* – приводится

расчет потенциальных объемов финансирования, которые могут быть использованы для улучшения землепользования. Нерациональное использование земель сельхозназначения связано с неэффективной их эксплуатацией: несовершенные методы обработки или внесения удобрений, неправильное планирование севооборотов. Следует принимать во внимание региональные особенности, обуславливающие различные проблемы и потребности, требующие адаптации координирующих мер и регулирования. Необходимо продолжать работу по охвату всей территории Казахстана сельскохозяйственными картами для обеспечения полной и точной информации о состоянии и использовании земельных ресурсов, что предотвратит возможные нарушения, за которые могут быть взысканы штрафы с повышением налоговых ставок.

Аңдатпа. *Мақсаты* – аграрлық секторда салықтық ынталандырудың қалыптасқан жай-күйі мен перспективаларын көрсету. *Әдістері* – экономикалық-статистикалық, факторлық талдау, салыстыру және синтездеу, логикалық негіздеме. *Нәтижелері* – агроөнеркәсіптік кешеннің жекелеген салаларын қолдаудың тікелей әдістері шаруа (фермер) қожалықтары үшін бірыңғай жер салығының мөлшерлемесіндегі айырмашылықтар есебінен, ал шаруашылық жүргізудің қалған нысандары үшін корпоративтік табыс салығы базасындағы айырмашылықтар есебінен жанама әдістермен тиімді ауыстырылуы мүмкін екендігі негізделген. Атап айтқанда, күріш өсіруді қоспағанда, өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіретін ауыл шаруашылығы құрылымдарында (2020-2022 жж. орташа рентабельділік деңгейі 49,6% құрады), сондай-ақ мал шаруашылығы өнімдерін өндіруге маманданған (рентабельділік – 35,6%) жеке кәсіпкерлік пен шаруа (фермер) қожалықтарында тікелей қолдау салық механизмдерімен өтеледі. Ауыл шаруашылығы жерлерін дұрыс емес немесе мақсатсыз пайдаланғаны үшін жауапкершілік шараларын толық бақылау және қолдану шартымен бюджетке ықтимал түсімдердің бағасы берілді. *Қорытындылар* – жер пайдалануды жақсарту үшін пайдаланылуы мүмкін қаржыландырудың ықтимал көлемін есептеу келтірілген. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді ұтымсыз пайдалану олардың тиімсіз пайдаланылуымен байланысты: өңдеудің немесе тыңайтқыштарды енгізудің жетілмеген әдістері, ауыспалы егістерді дұрыс жоспарламау. Үйлестіру шаралары мен реттеуді бейімдеуді талап ететін әртүрлі проблемалар мен қажеттіліктерді анықтайтын аймақтық ерекшеліктерді ескеру қажет. Жер ресурстарының жай-күйі мен пайдаланылуы туралы толық және нақты ақпаратты қамтамасыз ету үшін Қазақстанның бүкіл аумағын ауыл шаруашылығы карталарымен қамту жөніндегі жұмысты жалғастыру қажет, бұл салық ставкаларын арттыра отырып, айыппұлдар өндірілуі мүмкін ықтимал бұзушылықтардың алдын алады.

Abstract. *The goal* is to show the current state and prospects for tax incentives in agricultural sector. *Methods* – economic-statistical, factor analysis, comparison and synthesis, logical justification. *Results* – it is substantiated that direct methods of supporting certain sectors of agro-industrial complex can be effectively replaced by indirect methods due to differences in the rate of unified land tax for peasant (farm) enterprises, and for other forms of business there are differences in the corporate income tax base. In particular, direct support is compensated by tax mechanisms in agricultural formations producing crop products (the average level of profitability for 202-2022 was 49,6%), with the exception of rice cultivation, as well as in individual entrepreneurship and peasant (private) farms specializing in production of livestock products (profitability – 35,6%). An assessment of possible budget revenues is given, in conditions of full control and application of liability measures for improper or inappropriate use of agricultural land. *Conclusions* – calculation of the potential funding volumes that can be used to improve the land use is provided. The irrational use of agricultural land is associated with their ineffective exploitation: imperfect methods of cultivation or fertilization, improper planning of crop rotations. Regional characteristics, which cause different problems and needs that require adaptation of coordination measures and regulation should be taken into account. It is necessary to continue the work to cover the entire territory of Kazakhstan with agricultural maps to provide complete and accurate information on the condition and use of land resources, which will prevent possible violations for which fines and increased tax rates may be levied.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, налоговая политика, налоговое стимулирование, фермерские хозяйства, рациональное использование сельскохозяйственных земель, государственная поддержка.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, салық саясаты, салықтық ынталандыру, фермерлік қожалықтар, ауыл шаруашылығы жерлерін ұтымды пайдалану, мемлекеттік қолдау.

для сельхозтоваропроизводителей. Приведены результаты исследования применяемых сельхозтоваропроизводителями режимов налогообложения, с целью выявления имеющего наиболее низкую налоговую нагрузку и позволяющего обеспечивать конкурентные условия функционирования малого и среднего бизнеса в аграрном секторе экономики. Проведен анализ применения единого сельскохозяйственного налога, выявлены его недостатки, приведены пути, позволяющие их нивелировать.

Государство системно и целенаправленно воздействует на социально-экономические отношения в аграрной сфере и поддерживает аграрное производство посредством совокупности мер, отражающих множество целей государственной политики и приоритетных направлений поддержки исследованы в публикациях Воронцовой Н.В. [7].

Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан Бюро национальной статистики представляет формирование статистической методологии по налоговому стимулированию АПК (Агентство по стратегическому планированию....) [8].

Материалы и методы

Субъекты предпринимательства АПК (крестьянские и фермерские хозяйства, производители сельскохозяйственной продукции и сельскохозяйственные кооперативы) могут выбрать один из режимов налогообложения: специальный налоговый режим для малого бизнеса; специальный налоговый режим для крестьянских или фермерских хозяйств; специальный налоговый режим для юридических лиц-сель-

хозпроизводителей и сельских потребительских кооперативов.

Финансовые субсидии могут предоставляться в виде компенсации затрат на производство, снижение процентных ставок по кредитам или предоставление безвозмездных субсидий. Это позволит субъектам АПК улучшить свое финансовое положение и повысить свою конкурентоспособность на рынке (Инновационная деятельность в современном...) [9]. Использование дополнительных инструментов дает возможность избежать финансового иждивенчества. Это означает, что если компания добилась значительных финансовых преимуществ за счет использования налоговых льгот, она должна придерживаться принципа жесткости и демонстрировать положительные результаты своей деятельности.

Налоговые методы обеспечивают справедливое перераспределение бюджетных средств для поддержки населения. Предоставление субсидий базируется на индивидуальном подходе, при котором решение о предоставлении поддержки принимается с учетом конкретных обстоятельств и не всегда является субъективным. Налоговые льготы для сельхозпроизводителей представляют собой особую возможность получить финансовые средства после создания добавленной стоимости, что, в свою очередь, способствует повышению эффективности производства (Гохман В.В.) [10].

Результаты

В ходе проведения исследования были проанализированы особенности режимов налогообложения сельхозпроизводителей и переработчиков продукции (таблице 1).

Таблица 1 - Режимы налогообложения сельхозпроизводителей и переработчиков продукции

Показатель	Уплачиваемые налоги*								
	СН	КПН	ИПН	НДС	ЕЗН	ЗН	ПЭО	НТ	НИ
Специальный для малого бизнеса	+ ¹	+ ¹	+ ¹	+ ²	-	+	+	+	+
Специальный для крестьянских или фермерских хозяйств	+ ⁴	-	-	-	+	-	-	- ³	- ³
Специальный для юридических лиц-сельхозпроизводителей и сельских потребительских кооперативов ⁵	+	+	+	+	-	+	+	+ ⁶	+
Общеустановленный для производителей сельскохозяйственной продукции	+ ⁹	+ ⁷	+	+ ⁸	-	+	+	+	+

Примечание: составлена на основе источника (Гохман В.В.) [10]

В таблице 2 демонстрируется уровень рентабельности (убыточности) различных видов продукции растениеводства и животноводства в сельскохозяйственных формированиях (СХФ), в том числе в сельско-

хозяйственных предприятиях (СХП), индивидуальном предпринимательстве (ИП) и крестьянских (фермерских) хозяйствах (К(Ф)Х)) в 2020-2022 годы.

Таблица 2 - Уровень рентабельности (убыточности) продукции растениеводства и животноводства в среднем за 2020-2022гг., %

Показатель	СХФ	СХП	К(Ф)Х+ИП
Растениеводство	49,6	53,4	44,0
Культуры зерновые (за исключением риса) и бобовые	53,3	54,3	51,6
Культуры масличные	60,9	66,4	54,2
Рис	20,0	24,7	16,9
Овощи	29,3	28,1	30,9
Бахчевые культуры	33,1	13,6	35,1
Картофель	47,2	59,6	43,5
Свекла сахарная	37,5	-8,9	47,7
Табак	26,9	нд	26,9
Хлопок	33,2	18,4	34,3
Культуры кормовые	35,2	19,7	37,9
Животноводство: из них:	23,6	19,0	35,8
Реализовано на убой скота и птицы в живой массе: <i>из них:</i>	23,7	17,9	36,2
Крупный рогатый скот	27,2	22,3	37,5
Овцы и козы	34,1	23,9	36,1
Свины	23,6	24,4	23,1
Лошади	32,4	25,9	35,4
Верблюды	21,8	19,4	22,5
Птица	15,8	15,8	23,6
Молоко: из них:	32,5	32,0	33,9
коровье	33,0	32,2	33,4
кобылье	34,6	25,8	38,3
верблюжье	30,6	25,6	37,8
Яйцо, тыс. шт.	14,4	14,4	31,1
Шерсть	14,9	13,1	20,9
Мед	74,5	62,3	78,5

Примечание: составлена на основе источника (Комитет Государственных доходов...) [11]

По данным таблицы 2 можно отметить, что уровень рентабельности растениеводства позволяет сельскохозяйственным формированиям производить растениеводческую продукцию на основе расширенного воспроизводства (минимальный уровень – 25-30% рентабельности) за исключением производства продукции риса. Уровень рентабельности животноводства пока не даёт возможности в полной мере расширенно воспроизводить животноводческую продукцию в целом и в особенности скотоводческую и птицеводческую продукцию. В разрезе категорий агроформирований растениеводческая продукция более прибыльно производится в сельскохозяйственных предприятиях, а животноводческая – в индивидуальном предпринимательстве и крестьянских (фермерских) хозяйствах.

Таким образом, потенциальные возможности для расширенного применения налоговых механизмов стимулирования производства имеются в сельскохозяйственных формированиях, производящих растениеводческую продукцию за исключением производства продукции риса, а также в индивидуальном предпринимательстве и крестьянских (фермерских) хо-

зяйствах, специализирующихся на производстве животноводческой продукции.

Господдержка в странах с развитой экономикой является дифференцированной как по отраслям агропромышленного комплекса, так по доходам и размерам его субъектов. В Казахстане специальные льготные налоги, как уже отмечалось (таблица 1), предусмотрены в разрезе категорий и масштабов СХФ: для малого агробизнеса, крестьянских или фермерских хозяйств, производителей сельскохозяйственной продукции и сельских потребительских кооперативов. Условия применения специальных налоговых режимов в разрезе категорий и в зависимости от размеров земель или доходов СХФ даны в таблице 3.

Льготы, предусмотренные для крестьянских (фермерских) и других малых неюридических форм хозяйствования, обеспечивают, по данным КГД МФ РК, значительное сокращение налоговой нагрузки по сравнению с юридическими формами хозяйствования. Так, налоговая нагрузка крестьянских (фермерских) и других малых неюридических форм хозяйствования составляет в среднем по республике 0,9%, а для юридических лиц – 5,1%.

Таблица 3 - Условия применения налоговых режимов в разрезе категорий СХФ

Режим налогообложения	Условия применения по численности работающих, размеру земель или доходов	
	для малого бизнеса	по категориям СХФ
Специальный для крестьянских или фермерских хозяйств	среднегодовая численность работающих не более 100 человек; среднегодовой доход не выше 300 тыс. МРГ	среднегодовая численность работающих более 100 человек; среднегодовой доход выше 300 тыс. МРГ; размер предельной площади земельного участка по территориальным зонам: менее 5 000 га для 1 зоны; менее 3 500 га для 2 зоны; менее 1500 га для 3 зоны; менее 500 га для 1 зоны.
Специальный для юридических лиц-сельхозпроизводителей и сельских потребительских кооперативов	среднегодовая численность работающих не более 100 человек; среднегодовой доход не выше 300 тыс. МРГ	среднегодовая численность работающих более 100 человек; среднегодовой доход выше 300 тыс. МРГ
Общеустановленный для производителей сельхозпродукции	среднегодовая численность работающих не более 100 человек; среднегодовой доход не выше 300 тыс. МРГ	среднегодовая численность работающих более 100 человек; среднегодовой доход выше 300 тыс. МРГ
Примечание: составлена на основе источника (Комитет Государственных доходов...) [11]		

Между тем использование специальных льготных налогов в малом агробизнесе, крестьянских или фермерских хозяйствах не обеспечивает применение перспективных технологий и техники. По результатам выборочного обследования учёными НПЦ «Агроинженерия» установлено, что новая высокопроизводительная техника сконцентрирована в северных областях в крупных сельхозпредприятиях зерновых агрохолдингов. В малоземельных хозяйствах имеется в основном старая техника с большим износом.

Однако необходимо также учитывать, что проводимая государством налоговая политика может иметь и отрицательные последствия. Например, если освобождение от уплаты налогов не сопровождается достаточной бюджетной компенсацией, это может привести к сокращению доходов государства и ограничению его возможностей для финансирования социальных программ и развития инфраструктуры. В то же время льготное свойство освобождения от уплаты НДС является спорным. Они считают, что налоговые льготы для сельскохозяйственных товаропроизводителей способствуют устареванию технологий и инноваций в данной отрасли. Кроме того, такие льготы могут создавать искажения на рынке, приводя к искусственному увеличе-

нию производства определенных товаров и нерациональному использованию ресурсов.

Некоторые эксперты считают, что налоговые льготы для сельскохозяйственных товаропроизводителей могут стимулировать коррупцию и неэффективное использование средств государства. И как следствие, ухудшить финансовое положение сельхозпроизводителей, особенно в условиях снижения цен на сельхозпродукцию. Отмена НДС может повлечь за собой перераспределение налогового бремени на другие сектора экономики, что может быть несправедливым и неэффективным социально-экономическим критериям. Кроме того, отмена НДС может усложнить контроль за уплатой налогов и способствовать развитию теневой экономики. В целом отмена НДС имеет негативные последствия как для сельхозпроизводителей, так и для экономики в целом.

Для решения этой проблемы необходимо провести ряд мероприятий. Во-первых, следует совершенствовать материально-техническую базу аграрного сектора, внедряя современное оборудование и технологии. Это позволит повысить эффективность использования ресурсов, снизить риски и увеличить устойчивость агрокомплекса к изменениям внешней среды. Во-вторых, развивать инновацию в аграрном секторе. Необходимо стимулировать

научно-исследовательскую деятельность в данной области, финансировать исследования и разработки новых технологий, а также создавать инкубационные центры и инновационные кластеры, где предприятия и научные учреждения могут взаимодействовать и совместно разрабатывать инновационные решения.

Как уже ранее отмечалось, прямые методы поддержки отдельных отраслей сельскохозяйственного производства могут быть эффективно заменены на косвенные методы. В частности, прямая поддержка может быть компенсирована налоговыми механизмами в сельскохозяйственных формированиях, производящих растениеводческую продукцию (уровень рентабельности продукции в среднем за 2020-2022гг. составлял 49,6%) за исключением производства продукции риса, а также в индивидуальном предпринимательстве и крестьянских (фермерских) хозяйствах, специализирующихся на производстве животноводческой продукции (уровень рентабельности - 35,6%).

Замена прямых методов поддержки сельскохозяйственного производства косвенными может быть обеспечена различиями в ставке единого земельного налога для крестьянских или фермерских хозяйств, а для остальных форм хозяйствования различиями в ставке корпоративного подоходного налога.

В качестве перспективных направлений налогового стимулирования в аграрном секторе экономики предлагаются механизмы стимулирования рационального землепользования для сельскохозяйственного производства.

Проблема реформирования земельных отношений и системы землепользования в Казахстане остается нерешенной до настоящего времени, так как основная задача - обеспечение рационального, экологически безопасного и эффективного использования и охраны земельно-ресурсного потенциала - не была решена. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 5 января 2005г. N3 была утверждена «Программа по рациональному использованию земель сельскохозяйственного назначения на 2005-2008гг.», в которой предусматривалась разработка механизма экономического стимулирования или санкции соответственно за повышение или понижение качества земель. Однако в дальнейшем выполнение этой программы не анализировалось, разработки республиканских программ по данному направлению прекратились и были переданы на местный

уровень, где они также выполнялись в неполной мере.

Можно выделить два ключевых направления в механизме стимулирования эффективности использования сельскохозяйственных земель:

- поддержание качественного состояния сельскохозяйственных земель в общей системе мер за полученный конечный результат. Это означает, что фермеры могут получить поддержку и стимулы от государства или других организаций за сохранение и улучшение качества земель и за достижение определенных результатов в сельском хозяйстве;

- разработка специальных мер стимулирования за качественное выполнение наиболее важных мероприятий по охране, восстановлению и повышению качественного состояния сельскохозяйственных земель, т.е. фермеры могут получить стимулы и поощрения за активное участие в программах по охране и восстановлению земельного ресурса, что способствует улучшению экологической обстановки и повышению урожайности.

Земельный кодекс Республики Казахстан, «Правила рационального использования земель сельскохозяйственного назначения» не содержат экономических рычагов воздействия на поведение юридических и физических лиц, как субъектов земельных правоотношений, направленных на выполнения ими обязанностей собственников земли и землепользователей по повышению плодородия почв и сохранения полезных свойств земли. Экономическое стимулирование рационального использования и охраны земель необходимо предусмотреть в Земельном кодексе, которое должно быть направлено на повышение заинтересованности собственников земли и землепользователей, в том числе арендаторов, в сохранении и воспроизведении плодородия грунтов, на защиту земель от негативных последствий производственной деятельности

Для рационализации использования земель сельскохозяйственного назначения необходимо:

- * совершенствование системы земельных отношений и установление четких правил использования земель сельскохозяйственного назначения;

- * разработка и внедрение мер по охране и восстановлению плодородного слоя почвы.

Уровень нарушений по неразумному использованию или неосвоению земель

сельскохозяйственного назначения, выявленных контролирующими органами за 2021г. в Республике Казахстан, составляет всего 4,3% успешной работы комиссии необходимо также внести изменения в законодательство. Например, можно предложить следующие изменения:

- ужесточение наказания за нарушение правил использования земель сельскохозяйственного назначения, включая штрафы и возможность конфискации земли;

- введение обязательной регистрации всех сделок с землей и ежегодной отчетности по использованию земель;

- увеличение штрафов за неправильную оценку и классификацию земель.

Такие меры позволят повысить контроль за использованием земель сельскохозяйственного назначения, пресечь незаконные сделки с землей и повысить эффективность использования сельхозугодий. Это поможет улучшить сбор налогов и сбалансировать использование земельных ресурсов в стране.

Основные показатели экономического стимулирования землевладельцев и землепользователей, занимающихся сельскохозяйственным производством: увеличение урожайности сельскохозяйственных культур, сокращение затрат на обработку почвы и производство удобрений, внедрение современных технологий и инноваций в сельском хозяйстве, поддержка малых и средних аграрных предприятий, разработка и реализация программ по обучению и консультированию землевладельцев и землепользователей, субсидирование расходов, связанных с закупкой семян, удобрений и сельскохозяйственной техники, предоставление льготных кредитов для сельскохозяйственных предприятий и индивидуальных фермеров, государственная поддержка при введении новых сельскохозяйственных культур или технологий.

Возмещать землепользователю расходы на повышение плодородия почвы должен собственник земли. Применительно к землепользователям необходима значительная доработка вышеуказанных «Правил рационального использования земель сельскохозяйственного назначения» с количественной денежной оценкой понятий «прирост плодородия», «ухудшение качества земель».

Рост стоимости земли может предоставить частному владельцу возможность получить большую выгоду при продаже земельного участка или повысить стоимость аренды при сдаче его во временное поль-

зование на новый срок. Кроме того, владелец может получить компенсацию за понесенные им расходы на улучшение плодородия почвы, что также может повысить стоимость земли. Эти факторы могут быть выгодными для частного владельца и помочь ему получить большую прибыль от использования своего земельного участка. Да, вы правильно понимаете. Если землепользователь вложил деньги и труд в улучшение качества земли, то прирост плодородия становится его собственностью. Владелец земли должен приобрести этот прирост плодородия у землепользователя, чтобы воспользоваться его преимуществами. Это является справедливым и обычным практическим подходом, который позволяет учесть вложения и улучшения, сделанные землепользователем.

Во многих юридических системах, включая многие страны, если землепользователь ухудшил плодородие земельного участка, он может быть обязан уплатить компенсацию владельцу за совершенный вред. В зависимости от конкретных обстоятельств и законодательства это может быть обсуждено в суде или регулироваться законом или договором между сторонами. В этой связи необходимо отметить, что «Правила рационального использования земель сельскохозяйственного назначения» больше подходят для землевладельцев, чем для землепользователей, логически не завершены, так как не содержат механизмов стимулирования эффективного землепользования (Приказ и.о. Министра национальной экономики Республики Казахстан...) [12].

В республиканском законодательстве обычно выделяются следующие виды нарушений в землепользовании:

- порча земель - это процесс, при котором земля теряет свои природные качества и становится непригодной для использования в сельском хозяйстве или других целях (статья 337 КОАП РК);

- нерациональное использование или неиспользование земель сельскохозяйственного назначения означает ситуацию, когда земельные участки, предназначенные для сельскохозяйственного производства, либо не используются вообще, либо используются неэффективно (статья 338 КОАП РК);

- использование земель не по целевому назначению (статья 339 КОАП РК);

- неосуществление мероприятий по охране земель, предусмотренных законо-

дательным актом в области земельных отношений (статья 339 КОАП РК);

- невыполнение обязанностей по приведению временно занимаемых земель в состояние, пригодное для дальнейшего использования по назначению (статья 340 КОАП РК).

Вышеуказанные недостатки ведут к наложению административного наказания, а также приостановлению деятельности. Если выяснится, что уже после наложения административного штрафа ненадлежащее применение земельного участка продолжилось, то это основание для судебного изъятия у собственника и землепользователя земельного участка (статьи 92,93 ЗК РК).

Разделение нарушений на две категории в данном контексте имеет смысл и является логичным подходом.

Нецелевое использование и неиспользование земельных участков относится к случаям, когда земля не используется по назначению или вообще не используется, что может привести к негативным последствиям, таким как заброшенность, обезлесение и снижение плодородия почвы. В таких случаях налоговые инструменты могут быть эффективным способом стимулирования правильного использования земельных участков. С помощью налоговых санкций или льгот возможно воздействовать на владельцев земли таким образом, чтобы они использовали ее по назначению или передавали в пользование другим лицам, которые могут эффективно использовать землю.

Нерациональное использование земель сельскохозяйственного назначения связано с неэффективным использованием земли, например, использование неподходящих методов обработки, неправильное планирование севооборотов или неправильное внесение удобрений. В таких случаях более целесообразно применять административные меры ответственности, такие как штрафы или административные наказания, чтобы привлечь виновных к ответственности и навести порядок в сельскохозяйственной деятельности.

При этом следует учитывать, что оба вида нарушений могут быть взаимосвязаны и в некоторых случаях могут потребоваться комбинированные меры контроля и ответственности. Например, владелец земли может не использовать ее по назначению и нерационально использовать сельскохозяйственные методы одновременно. В таких случаях может потребоваться комбинация налоговых и административных

инструментов для достижения желаемых результатов.

Следует также принимать во внимание местные особенности и условия, так как в разных регионах могут существовать различные проблемы и потребности, которые требуют адаптации мер контроля и ответственности.

Обсуждение

Возможные меры ответственности для сельскохозяйственных организаций в случае неиспользования или нецелевого использования земельных участков таковы:

- в случае неиспользования или нецелевого использования сельскохозяйственных земельных участков, организация будет обязана платить повышенный земельный налог, установленный законом. Да, введение экономических механизмов воздействия на использование земельных ресурсов может привести к увеличению доходов местных бюджетов за счет налогов и штрафов, а также повышению ответственности субъектов земельных правоотношений. Организация, следующая правилам и обязанностям по использованию земли, не должна беспокоиться о прекращении права пользования землей, так как они несут ответственность за свои действия и имеют возможность улучшить свою деятельность и доходы через эффективное использование земельных ресурсов (Stal E., Andreassi T., Fujino A.) [13];

- в случае обнаружения иных нарушений, будет продуктивным назначение административной наказаний. Подобные нарушения считаются исключительными, поэтому величина штрафов по всей вероятности складывается в каждом конкретном случае отдельно. Штрафные санкции являются единичными действиями наказания. При исправлении нарушений и примет решения по улучшению земель, то она может продолжать свою деятельность без экономического урона.

Все эти меры ответственности направлены на стимулирование эффективного использования сельскохозяйственных земельных участков и улучшения их качества.

Статья 509 НК РК содержит пункт 5 «По земельным участкам сельскохозяйственного назначения, не используемым по назначению или используемым с нарушением законодательства Республики Казахстан, базовые ставки налога, установленные статьей 503 настоящего Кодекса, увеличиваются в двадцать раз с даты вручения собственнику или землепользователю письменного предписания об устранении

нарушений требований земельного законодательства Республики Казахстан районными (кроме районов в городах) исполнительными органами, местными исполнительными органами городов областного значения». Однако данная норма носит декларативный характер, так как в отчёте органов государственного контроля над использованием земли. Суммарный аналитический обзор о состоянии и использовании земель за 2021 год в государстве РК отражает, что не было засвидетельствовано нарушений, из-за которых взысканы бы штрафы с поднятием налоговых тарифов.

На начало 2022г. реальная обеспеченность земли страны земледельческими картами составила - 81,5 млн га, или 29,9% общей площади страны. Это говорит о том, что большая часть территории на сегодняшний день не была охвачена картами.

Для интенсивного земледелия по степени хозяйственного использования земель, предназначены только 7,8 млн га (или 2,9%), в то же время 73,7 млн га либо 27,0% отведены под развитое земледелие. Это означает, что большая часть земель предназначена для развитого земледелия, что может указывать на уровень развития аграрного сектора в стране.

В целом данный отчёт показывает, что необходимо продолжать работу по охвату всей территории Республики Казахстан сельскохозяйственными картами, чтобы обеспечить более полную и точную информацию о состоянии и использовании земельных ресурсов. Это поможет повысить эффективность использования земель и предотвратить возможные нарушения, за которые могут быть взысканы штрафы с повышением налоговых ставок.

Для решения данной проблемы можно предложить следующие меры:

1. Увеличить ставки земельного налога для неиспользуемых или нецелевого использования земель. Повысить налоговое давление с целью стимулирования владельцев земли к активному использованию

и развитию сельскохозяйственного производства.

2. Вводить штрафы за нарушение правил использования земель. Постоянные проверки и контроль со стороны государственных органов помогут выявить случаи несоблюдения законодательства и введения штрафов или иных санкций за такие нарушения.

3. Повышать эффективность системы налогообложения земли. Необходимо провести анализ и определить наиболее эффективные методы налогообложения, которые будут подстегивать владельцев земли к интенсивному использованию и развитию сельскохозяйственной деятельности.

4. Обеспечить прозрачность и доступность информации о земельных участках. Создать единую базу данных, содержащей информацию о земельных участках и их владельцах для отслеживания использования земли и выявления случаев нецелевого использования.

5. Обучать и консультировать сельскохозяйственных предпринимателей. Разработать образовательные программы и проводить консультации по эффективному использованию земли и внедрению новых методов земледелия для повышения качества сельскохозяйственного производства и снижения случаев нецелевого использования земель.

Реализация подобных мер позволит ужесточить санкции за неиспользование и нецелевое использование земель, а также повысить эффективность использования сельскохозяйственных земель в Казахстане (Klyukovich Z.A., Dodokhyan T.M.) [14]. Ниже приводится расчёт потенциальных объёмов возможного финансирования, которые на определённом этапе могут быть использованы для стимулирования землепользования.

В таблице 4 дана оценка возможных поступлений в бюджет в случае полного контроля и применения мер ответственности за неправильное или нецелевое использование сельскохозяйственных земель.

Таблица 4 – Налоговые поступления от реализации мероприятий по стимулированию рационального землепользования

Показатель	Фактические (земельная инспекция, 2022г.)	Прогнозные (межведомственная комиссия)	
		2023г.	2026г.
Площадь земель, охваченная проверкой, тыс. га	151,1	81 500,0	129 500,0
Площадь земель, охваченная цифровыми сельскохозяйственными картами, тыс. га	81 500,0	81 500,0	129 500,0
Число нарушений по нерациональному ис-	38	539	857

пользованию или неиспользованию земель сельскохозяйственного назначения			
Штраф за нерациональное использование или неиспользование земель сельскохозяйственного назначения, тыс. тенге	138,0 на субъектов малого предпринимательства 241,5 на субъектов среднего предпринимательства 690,0 на субъектов крупного предпринимательства		
Сумма штрафа за нерациональное использование или неиспользование земель сельскохозяйственного назначения, млн тенге	38 x 0,7(средний штраф за 1 нарушение земельного законодательства) = 26,6	74,4- 371,9	118,3- 591,3
Сумма повышенного штрафа за нерациональное использование или неиспользование земель сельскохозяйственного назначения, млн тенге	-	1 488- 7 438	2 366- 11 826
Примечание: принимается пропорционально увеличению площади, охваченной проверкой			

Заключение

1. Развитие сельского хозяйства направлено на увеличение производства сельскохозяйственных продуктов, повышение их качества, эффективности использования земли, водных ресурсов и других природных ресурсов, а также сокращение негативного влияния на окружающую среду. В результате реформ и модернизации сельского хозяйства достигается повышение уровня жизни сельского населения, снижение уровня бедности и развитие сельской инфраструктуры.

2. Развитие сельского хозяйства и его отраслей имеет решающее значение для экономического, социального и экологического благополучия государства, обеспечивая продовольственную безопасность и независимость (Drobnjak R.) [15].

3. Обосновано, что прямые методы поддержки отдельных отраслей сельскохозяйственного производства могут быть эффективно заменены на косвенные методы. В частности, прямая поддержка может быть компенсирована налоговыми механизмами в сельскохозяйственных формированиях, производящих растениеводческую продукцию (уровень рентабельности продукции в среднем за 2020-2022гг. составлял 49,6%) за исключением производства продукции риса, а также в индивидуальном предпринимательстве и крестьянских (фермерских) хозяйствах, профилирующих на производстве продукции животноводства (уровень рентабельности - 35,6%).

4. В качестве перспективных направлений налогового стимулирования в аграрном секторе экономики предложен механизм стимулирования рационального землепользования для сельскохозяйственного производства.

Вклад авторов: Ибришев Нурман Нурсеитович: постановка цели и задач исследования, обоснование методического подхода, написание, наставничество ис-

следования и всех его этапов, подтверждение практической реализуемости и эффективности результатов исследования; Калгулова Роза Жумахметовна: анализ и сбор исходных данных, наложение теоретических результатов исследования на реальные условия, редактирование и доработка публикации; Айыпова Толкын: интерпретация результатов исследования, визуализация.

Конфликт интересов: авторы объявили, что нет конфликтов интересов.

Список литературы

[1] Кодекс Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.02.2024г.) [Электронный ресурс]. - 2024. -URL <https://www.adilet.zan.kz/> (дата обращения: 14.02.2024).

[2] К вопросу о налоговой политике и стимулирующей роли налогов и сборов [Электронный ресурс]. 2023.-URL: <http://www.juristmoscow.ru/nalogovye-sporu/publik/10466/> (дата обращения: 20.12.2023).

[3] Пьянова, М.В. Зарубежный опыт налогового регулирования самозанятости / М.В. Пьянова // *Налоги и налогообложение*. -2022. - № 2. - С. 47 - 71.

[4] Черник, Д.Г. Налоговая политика государства: учебник и практикум для вузов / Д. Г. Черник, Ю. Д. Шмелев, М. В. Типалина. - М.: Издательство Юрайт. - 2020. - 509 с.

[5] Воробьева, Г.И. Конкурентоспособное сельскохозяйственное предприятие / Г.И. Воробьева, В.И. Сушкова. – М.: РУСАЙНС, 2023. - 187 с.

[6] Овсянко, Л.А. Эффективность системы налогообложения в оценках органов местного самоуправления и субъектов АПК / Л.А. Овсянко, К.В. Чепелева, Т.А. Бородина, Н.И. Пыжикова // *Международный сельскохозяйственный журнал*.- 2023.- № 2.-С. 147-153.

[7] Воронцова, Н.В. Взаимосвязь мировых тенденций и политики развития сельских

территорий (на примере международного опыта) / Н.В. Воронцова // Экономические отношения. – 2021. – Т.11. – № 1. – С. 221-235.

[8] Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.old.stat.gov.kz> (дата обращения: 10.12.2023).

[9] Воронин, Б.А. Инновационная деятельность в современном агропромышленном комплексе: теория и практика / Б.А. Воронин, И.П. Чупина, Я.В. Воронина // Аграрное образование и наука. – 2022. – №2. – С.45-46.

[10] Гохман, В.В. Точное земледелие и ГИС [Электронный ресурс]. – 2019. – URL: https://www.esricis.ru/news/arcreview/detail.php?ID=24059§ion_ID=1095 (дата обращения: 05.12.2023).

[11] Комитет Государственных доходов. Министерство финансов РК. [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.kgd.gov.kz> (дата обращения: 18.12.2023).

[12] Приказ и.о. Министра национальной экономики Республики Казахстан от 27 марта 2015 года № 268. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 20 января 2020 года № 19893 [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://www.adilet.zan.kz/> (дата обращения: 10.01.2024).

[13] Stal, E. The role of university incubators in stimulating academic entrepreneurship. RAI Revista de Administragao e Inovacao / E. Stal, T. Andreassi, A. Fujino // RAI Revista de Administragao e Inovacao. – 2019. – 13 №2. – P. 89-98.

[14] Klyukovich, Z. A. Uniform agricultural tax as a source of local budget revenues. Nauchnyzhurnal Rossiiskogo NIIProblem melioratsii / Z. A. Klyukovich, T. M. Dodokhyan // Scientific Journal of Russian Scientific Research Institute of Land Improvement Problems. – 2019. – №1. – P. 217-230.

[15] Drobnyak, R. Agriculture and entrepreneurship as a factor of sustainable development of Montenegro. Green economy in the Western Balkans: Towards a sustainable future. Bingley: Emerald Publishing Ltd / R. Drobnyak // In book: Green Economy in the Western Balkans. – 2020. – P. 395-419.

References

[1] Kodeks Respubliki Kazahstan «O nalogah i drugih obyazatel'nykh platezhah v byudzheth» (Nalogovyy kodeks) (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 12.02.2024g.) [Republic of Kazakhstan Tax Code "On Taxes and Other Mandatory Payments to the Budget" (Tax Code) (as amended and supplemented as of February 12, 2024)]. Available at: <https://www.adilet.zan.kz/> (date of access: 14.02.2024).

[2] K voprosu o nalogovoy politike i stimuliruyushchey roli nalogov i sborov [On the Issue of Tax Policy and the Stimulating Role of Taxes and Fees] (2023). Available at: <http://www.juristmoscow.ru/nalogovye-spory/publik/10466/> (date of access: 20.12.2023).

[3] Pyanova, M.V. (2022). Zarubezhnyy opyt nalogovogo regulirovaniya samozanyatosti [Foreign Experience of Tax Regulation of Self-Employment]. *Nalogi i nalogoblozheniye - Taxes and Taxation*, (2), 47-71 [in Russian].

[4] Chernik, D.G., Shmelev, Y.D., Tupalina, M.V. (2020). Nalogovaya politika gosudarstva: uchebnik i praktikum dlya vuzov [Tax Policy of the State: Textbook and Workshop for Universities]. *Moscow: Izdatelstvo Yurayt* [in Russian].

[5] Vorobyeva, G.I., Sushkova, V.I. (2023). Konkurentosposobnoye selskokhozyaystvennoye predpriyatiye [Competitive Agricultural Enterprise]. *Moscow: RUSAYNS* [in Russian].

[6] Ovsyanko, L.A., Chepeleva, K.V., Borodina, T.A., Pyzhikova, N.I. (2023). Effektivnost' sistemy nalogoblozheniya v otsenkakh organov mestnogo samoupravleniya i subyektov APK [The Efficiency of the Taxation System in the Assessments of Local Self-Government Bodies and Subjects of the Agro-Industrial Complex]. *Mezhdunarodnyy selskokhozyaystvennyy zhurnal - International Agricultural Journal*, (2), 147-153 [in Russian].

[7] Vorontsova, N.V. (2021). Vzaimosvyaz' mirovykh tendentsiy i politiki razvitiya selskikh territoriy (na primere mezhdunarodnogo opyta) [The Interconnection of Global Trends and Development Policy of Rural Territories (Based on International Experience)]. *Ekonomicheskiye otnosheniya - Economic Relations*, 11(1), 221-235 [in Russian].

[8] Agentstvo po strategicheskomy planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan. Byuro natsional'noy statistiki Agentstva po startegicheskomy planirovaniyu i reformam [Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms] (2023). Available at: <https://www.old.stat.gov.kz> (date of access: 10.12.2023) [in Russian].

[9] Voronin, B.A., Chupina, I.P., Voronina, Y.V. (2022). Innovacionnaya deyatel'nost' v sovremennom agropromyshlennom komplekse: teoriya i praktika [Innovative activity in the modern agro-industrial complex: theory and practice]. *Agrarnoe obrazovanie i nauka - Agrarian Education and Science*, (2), 45-46 [in Russian].

[10] Gokhman, V.V. (2019). Tochnoye zemledeliye i GIS [Precision Agriculture and GIS]. Available at: https://www.esricis.ru/news/arcreview/detail.php?ID=24059§ion_ID=1095 (date of access: 05.12.2023) [in Russian].

[11] Komitet Gosudarstvennykh dokhodov. Ministerstvo finansov RK [Committee of State Revenues. Ministry of Finance of the Republic of

Kazakhstan] (2023). Available at: <https://www.kgd.gov.kz> (date of access: 18.12.2023) [in Russian].

[12] Prikaz i.o. Ministra natsional'noy ekonomiki Respubliki Kazakhstan ot 27 marta 2015 goda № 268. Zaregistririvan v Ministerstve yustitsii Respubliki Kazakhstan 20 yanvarya 2020 goda № 19893 [Order of the Acting Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan of March 27, 2015 No. 268. Registered in the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on January 20, 2020 No. 19893] (2020). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/> (date of access: 10.01.2024) [in Russian].

[13] Stal, E., Andreassi, T., Fujino, A. (2019). The role of university incubators in

stimulating academic entrepreneurship. *RAI Revista de Administração e Inovação - Journal of Administration and Innovation*, 13(2), 89-98 [in Russian].

[14] Klyukovich, Z.A., Dodokhyan, T.M. (2019). Uniform agricultural tax as a source of local budget revenues. *Nauchnyi zhurnal Rossiiskogo NII problem melioratsii - Scientific Journal of the Russian Scientific Research Institute of Land Improvement Problems*, (1), 217-230 [in Russian].

[15] Drobnjak, R. (2020). Agriculture and entrepreneurship as a factor of sustainable development of Montenegro. In *Green Economy in the Western Balkans: Towards a Sustainable Future*. Bingley: Emerald Publishing Ltd, 395-419.

Информация об авторах:

Ибришев Нурман Нурсеитович – **основной автор**; доктор экономических наук, профессор; руководитель проекта; Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий; 050057 ул.Сатпаева 30б, г.Алматы, Казахстан; e-mail: n_ibrishev@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9171-0029>

Калагулова Роза Жумахметовна; кандидат экономических наук, профессор; заведующая кафедрой «Экономика»; Казахский автомобильно- дорожный институт им. Л.Б.Гончарова; 050061 пр.Райымбек, 415Б, г.Алматы, Казахстан; e-mail: k.ekonomika@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3636-4688>

Айыпова Толкын Аскарровна; магистр экономических наук; Казахский автомобильно- дорожный институт им. Л.Б.Гончарова; 050061 пр.Райымбек, 415Б, г.Алматы, Казахстан; e-mail: tolkin_bota@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0489-4262>

Автор туралы ақпарат:

Ибришев Нурман Нурсеитович – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты, профессор; жоба менеджері; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сатпаев көш., 30б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: n_ibrishev@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9171-0029>

Калагулова Роза Жумахметовна; экономика ғылымдарының кандидаты, профессор; «Экономика» кафедрасының меңгерушісі; Л.Б.Гончарова атындағы Қазақ автомобиль-жол институты; 050061 Райымбек даңғ., 415Б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: k.ekonomika@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3636-4688>

Айыпова Толкын Аскарровна; экономика ғылымдарының магистрі; Л.Б.Гончарова атындағы Қазақ автомобиль-жол институты; 050061 Райымбек даңғ., 415Б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: tolkin_bota@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0489-4262>

Information about author:

Ibrishev Nurman Nurseitovich – **The main author**; Doctor of Economic Sciences, Professor; Project Manager; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpaev str., 30b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: n_ibrishev@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9171-0029>

Kalagulova Roza Zhumakhmetovna; Candidate of Economic Sciences, Professor; Head of the Department of Economics; L.B. Goncharova Kazakh Automobile and Road Institute; 050061 415B Rayymbek Ave., 415B, Almaty, Kazakhstan; e-mail: k.ekonomika@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3636-4688>

Aiyпова Tolkin Askarovna; Master of Economic Sciences; L.B. Goncharova Kazakh Automobile and Road Institute; 050061 Rayymbek Ave., 415B, Almaty, Kazakhstan; e-mail: tolkin_bota@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0489-4262>

**РЕГИОНАЛЬНЫЕ ЭКОСИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ЮЖНОМ КАЗАХСТАНЕ**

**ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӨЛЕУМЕТТІК БАҒДАРЛАНҒАН КӘСІПКЕРЛІКТІҢ
АЙМАҚТЫҚ ЭКОЖҮЙЕЛЕРІ**

**REGIONAL ECOSYSTEMS OF SOCIALLY ORIENTED ENTREPRENEURSHIP
IN SOUTHERN KAZAKHSTAN**

А.М. ДЖУЛАЕВА *

К.Э.Н.

А.А. ЕРЕЖЕПОВА

К.Э.Н.

Б.З. НУРМАНОВА

старший преподаватель

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

**электронная почта автора: danone0303@list.ru*

А.М. ДЖУЛАЕВА *

Э.Ф.К.

А.А. ЕРЕЖЕПОВА

Э.Ф.К.

Б.З. НУРМАНОВА

аға оқытушы

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: danone0303@list.ru*

А.М. DZHULAEVA *

C.E.Sc.

А.А. YEREZHEPOVA

C.E.Sc.

B.Z. NURMANOVA

Senior Lecturer

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: danone0303@list.ru*

Аннотация. *Цель* – научная работа основана на определении концептуальных подходов к формированию региональной экосистемной модели социально ориентированного предпринимательства и выявлении возможностей ее реализации для устойчивого роста социально-экономического развития регионов. *Методы* – библиографического анализа научных статей по данному направлению. Метод моделирования способствовал обоснованию необходимости формирования региональной «бизнес-экосистемы». Статистический метод позволил сделать выводы о состоянии и перспективах расширения социальной предпринимательской деятельности в Республике Казахстан. *Результаты* – обзор источников литературы позволил обозначить направление, нацеленное на решение социальных задач как базовой формы проявления социализации и инклюзивности современной экономики, обеспечивающих ее устойчивое развитие посредством достижения не только социальной эффективности предпринимательской инициативы, но и экономической доходности; показана значимость различных видов социальных проектов, исходя из основополагающего принципа предпринимательской практики, суть которого заключается в обеспечении ее самоокупаемости: некоммерческие организации (НКО), в том числе социально ориентированные. *Выводы* – для эффективного и результативного использования потенциала социальных стартапов в контексте устойчивого развития общества необходимо исследовать их феномен и развивать экосистему корпоративной социальной ответственности не только на микроэкономическом уровне в индивидуальной и коллективной формах предприятия, но и макроэкономическом формате института региональной экосистемы социально ориентиро-

Введение

Актуальность. На современном этапе нарастающие диспропорции и противоречия в развитии общества, выражающиеся в экономическом росте на основе низкой социальной эффективности, углубления социального неравенства, социально-экологических, социально-культурных проблем, обуславливают острую необходимость поисков и определения способов устойчивого, сбалансированного, более гармоничного развития общества.

Цель статьи заключается в определении концептуального подхода к выявлению возможностей, способов обеспечения устойчивого развития общества на основе повышения социальной эффективности его экономического роста. В современных условиях увеличение влияния человеческого ресурса, социальных факторов на общество отражает процесс социализации экономики, переход от рыночной экономики к социальной экономике. Системообразующим элементом социальной экономической системы является социально ориентированное предпринимательство.

В качестве задач определены: исследование концептуальных подходов к развитию социально ориентированного предпринимательства, обоснование необходимости развития экосистемной модели развития социально ориентированного предпринимательства на микроэкономическом и макроэкономическом региональном уровнях для устойчивого развития Южного Казахстана, анализ и выявление территориальных, отраслевых диспропорций, социально-демографической несбалансированности в процессе формирования социального предпринимательства в Казахстане уже на начальном этапе, что является барьером на пути реализации его потенциала, обеспечения устойчивого развития общества.

Рабочие гипотезы исследования предполагают, что для достижения устойчивого развития общества, во-первых, необходимо понимание обществом сущности и роли социального предпринимательства не в узком «благотворительном» смысле, а в широком системообразующем значении. Во-вторых, важно различать виды социального предпринимательства исходя из базового принципа предпринимательской деятельности, суть которого заключается в обеспечении самокупаемости этой деятельности, и обеспечивать приоритетное развитие социально ориентированного предпринимательства как системообразующего элемента, а некоммерческий сектор социального предпринимательства рас-

сматривать как элемент инфраструктуры. В-третьих, для динамичного развития социально ориентированного предпринимательства необходимо развивать экосистему социально ориентированного предпринимательства, которая создает условия для саморазвития и масштабирования на микроэкономическом уровне. Важным условием достижения этого является развитие экосистемы на макроэкономическом региональном уровне.

Литературный обзор

Концептуальные представления о социальном предпринимательстве тесно связаны с развитием теоретических воззрений о социализации и инклювизации экономики, о приоритетности человеческого развития, о сущности и особенностях следующего эволюционного типа экономической системы.

Термин «социальная экономика» в рамках широких этических воззрений о справедливости и равенстве применяется в фундаментальных трудах представителей неокейнсианства, социально-институционального направления экономикс. Однако, несмотря на давнюю традицию применения, в научной литературе еще не сформировалось однозначное понимание содержания экономической социализации и определение критериев отнесению к ней конкретных явлений. Исследование учеными вопросов генезиса социальной экономики показывает, что подлинно социальная экономика характеризуется социализацией, гуманизацией, инклювизацией.

Смысл инклюзивности как критерия цивилизованности позволяет преодолеть широко распространенный в научной литературе подход, рассматривающий инклюзивность лишь как проявление социальной благотворительности. Социализация и инклювизация, являющиеся базовыми характеристиками формирующейся сегодня новой цивилизации, изменяют содержание экономического роста при переходе в его оценке с экономических критериев на критерии развития ресурсов человека.

На наш взгляд, базовым условием практической реализации социализации и инклювизации экономики является социальное предпринимательство. Этому явлению уделяется все большее внимание исследователей. По мнению Дионисио М. [1], Нокерта К. [2], развитие знаний об этой деятельности происходит довольно быстро. Многочисленные исследования феномена социального предпринимательства на данном этапе, как показывают Trabskaia I., Gorgadze A., Raudsaar M. et al. [3], сосредоточены на обосновании отличий ком-

мерческих, некоммерческих и благотворительных организаций. По мнению зарубежных исследователей социального предпринимательства Austin J.E., Stevenson H., Wei-Skillern J. [4], Austin J. E., Seitanidi M.M. [5], социальные предприниматели отличаются как от филантропов, так и от традиционных предпринимателей. Mair J., Bacq S., Janssen F. [6] к определению понятия «социальное предпринимательство» подходят преимущественно с точки зрения целеполагания этой деятельности и ее основной характеристикой выступает создаваемая социальная ценность.

Нажимудинова С.С. [7] приходит к выводу, что «если к концу 2000-х в платформе Web of Science было обнаружено всего 152 научных статьи о СП, то начиная с 2015г. количество исследований в области СП резко увеличилось». На современном этапе растет интерес к различным аспектам социального влияния, бизнес-стратегии и бизнес-модели социального предпринимательства, интеграции коммерческих целей и социальной логики в рамках гибридных моделей социальных предприятий, о чем свидетельствуют научные изыскания Bacq S., Alt E. [8], Beule F., Bruneel J., Dobson K. [9], Gupta P., Chauhan S., Paul J. et al. [10].

Однако, несмотря на растущую популярность социальных предпринимателей как участников рынка, роль социальных предпринимателей в предпринимательских экосистемах, степень их социального воздействия мало изучена. По мнению Roundy P. [11], это является серьезным упущением в предыдущих исследованиях, поскольку остается неясным, как предпринимательские экосистемы и социальное предпринимательство могут повлиять друг на друга.

Материалы и методы

Теоретической базой исследования являются труды ученых социально-институционального направления экономикс, труды современных исследователей социальной экономики (Boschee J., Dees J.G., Alvord S.H., Brown L.D., Letts C.W., Roberts D., Woods C., Austin J., Stevenson H., Roundy P., Абалкин Л.И., Мамедов О.Ю., Водяненко О.И., Никифоров В.М., Быченко Ю.Г., Логинова Л.В., Плотникова Т.В.), труды отечественных ученых (Баймуратов У.Б., Алиев У.Ж., Есбергген Р., Беспалый С.В.)

В качестве материала для эмпирического изучения используются статистические данные Агентства по статистике РК о состоянии социального предпринимательства в РК и в Южном Казахстане; информация о деятельности Подкомитета по развитию социального предприниматель-

ства при НПП «Атамекен», созданного для коммуникации между структурами власти и социальными предпринимателями, для сбора информации о проблемах развития от социальных предпринимателей со всего Казахстана, информация государственного реестра для социальных предпринимателей. Данные для исследования из представленных источников обеспечивают достоверность выводов и методов исследования.

В процессе исследования применялся метод библиографического анализа научных публикаций ученых по рассматриваемой проблеме, метод моделирования, а также статистический анализ развития социального предпринимательства в Республике Казахстан.

Результаты

При изучении научной литературы установлено, что социализация и инклювизация являются ключевыми факторами устойчивого развития общества, которые позволят выйти из системного кризиса и перейти к новой системе социально-инклюзивной экономики, определяемой подлинной социально-экономической результативностью.

Исследуя вопрос о влиянии социального предпринимательства на предпринимательские экосистемы, о его роли как средства экономического возрождения, который Roundy P. [11], определяет как критически нерешенный вопрос современных исследований, мы предлагаем рассматривать социальное предпринимательство в качестве базовой формы проявления социализации и инклювизации современной экономики.

Социализированность, сбалансированная с рыночностью, характеризует экономическую систему, присущую более развитому типу экономической системы, о чем свидетельствуют базовые признаки, определяемые новыми целями и новыми ресурсами системы. «Новая парадигма позиционирует социальное предпринимательство как экономическую деятельность, направленную на решение социальных проблем инновационными методами, изобретая или комбинируя социальные и экономические ресурсы, позволяющие создать самовоспроизводящийся и способный к расширению механизм производства и предоставления целевых социальных благ, действуя таким образом, на социальный организм в целом» (Социальное предпринимательство и некоммерческие...) [12].

Для эффективного и результативного применения потенциала социального пред-

принимательства в контексте устойчивого развития общества, необходимо исследовать феномен социально ориентированного предпринимательства.

Проведенный нами концептуальный анализ социального предпринимательства позволяет сформулировать понятие социально ориентированного предпринимательства как базовую характеристику проявления социализации и инклювизации рыночной экономической системы, развитую форму социального предпринимательства, обеспечивающую не только достижение социальной эффективности предпринимательской деятельности, но и экономическую доходность. Изучение механизма практической реализации социального предпринимательства позволило определить две формы реализации: НКО и социально ориентированное предпринимательство. НКО нацелены на выполнение социальной миссии, но не рассматривают социально-экономическую эффективность своей деятельности, что не способствует в полной мере раскрытию и использованию потенциала социального предпринимательства.

Социально ориентированное предпринимательство, в отличие от НКО - формы социального предпринимательства, преду-

сматривает не только решение социальных задач, но и достижение социально-экономической результативности и эффективности своей деятельности.

Таким образом, социально ориентированное предпринимательство является базовой формой проявления социализации и инклювизации современной экономики, обеспечивающих ее устойчивое развитие посредством достижения не только социальной эффективности предпринимательской деятельности, но и экономической доходности.

Социализация субъектов социальной экономической системы создает и пополняет ресурсы системы новыми ресурсами: синергией и инклюзией. Эти ресурсы (синергия и инклюзия) формирующейся новой социально-экономической системы (социально-инклюзивной экономики) отличаются от классических ресурсов в виде природных, материальных, трудовых, финансовых, информационных ресурсов по практически безграничному потенциалу влияния на результат экономической, предпринимательской, социальной деятельности общества в силу их человеческой природы (рисунок).

Примечание: составлен авторами на основе источников (Christopoulos T.P., Verga P. Matos, R.D. Borges) [15]; (Джулаева А.М.) [20]

Рисунок – Социально ориентированное предпринимательство в системе предпринимательства

Для реализации мощного потенциала социально ориентированного предпринимательства, определяемого уникальной природой синергетического ресурса и инклюзивационного ресурса социальной экономики. Социально ориентированному предпринимателю жизненно необходима институциональная поддержка в виде социально ориентированного государства, но и как института экосистемы социально ориентированного предпринимательства.

Понятие «экосистема» в бизнесе позволило определить подлинную значимость взаимодействия организаций. Концепция инновационной экосистемы глубоко базируется на создании инновации как процесса, который является результатом синергии деятельности множества его участников: компаний, университетов, исследовательских компаний, венчурных фондов. «Инновационная экосистема представляет такой «густой» уровень взаимосвязей между участниками инновационного процесса, который создает синергетический эффект» (Джулаева А.М., Манапова М.) [13]. Такой уровень взаимосвязей достигается в условиях высокой степени инклюзии, сотрудничества и кооперации между участниками экосистемных отношений, которые создают синергетический ресурс.

Таким образом, экосистема, создаваемая как сеть по принципу модульности управления, а не по иерархическому управлению, принципу инклюзии, синергии участников сети, принципу совместного создания социальной ценности, является субъектом, обладающим высоким потенциалом устойчивости в современных условиях. В литературе чаще всего отмечается, что экосистемы, основанные на сетевом взаимодействии, позволяют эффективно использовать ресурсы путем снижения трансакционных издержек, расширения возможностей участников в получении доступа к информации.

Аналогия с природными экосистемами, принятая в литературе, также основана на констатации характеристики социально-экономической экосистемы как сложной самоорганизующейся, саморегулирующейся и саморазвивающейся системы. Исследования новых свойств, возникающих в современной экономике посредством применения экосистемных признаков, активно растут (Jacobides M.G., Cennamo C., Gawer A.) [14]. Вместе с тем, несмотря на динамичный рост научных публикаций, они остаются новой перспективной областью исследований.

На наш взгляд, глубинная суть экосистемы социально ориентированного предпринимательства выражается в том, что она как сложная самоорганизующаяся и саморазвивающаяся система реализует инклюзию и синергию всех субъектов экосистемы, достигая устойчивости развития, обеспечивает социальную эффективность и экономическую доходность предпринимательской деятельности.

Исходя из этого, мы предлагаем рассмотреть механизм ее практической реализации посредством понятия экосистемной модели социально ориентированного предпринимательства, которое определяем следующим образом: «Экосистемная модель социально ориентированного предпринимательства является механизмом его реализации, который обеспечивает устойчивость развития социально-инклюзивной экономики, во-первых, посредством расширения ресурсной обеспеченности путем включения синергетического и инклюзивного ресурсов, во-вторых, посредством сетевой координации деятельности субъектов экосистемы».

В соответствии с этим мы считаем базовым элементом механизма реализации социальной экономики на микроэкономическом уровне экосистему социального предпринимательства в индивидуальной и коллективной форме предприятия, а на макроэкономическом уровне – экосистему социального предпринимательства в пределах региона.

Экосистема социально ориентированного предпринимательства на уровне региона является основой его устойчивого развития и включает весь спектр институтов, образующих субъектную определенность региона. Актуальность исследования такого аспекта экосистем социального предпринимательства, связанного с ее проектированием на региональный уровень, подчеркивается в современных зарубежных исследованиях. «Действительно большинство исследований социального предпринимательства сосредоточено либо на уровне индивидуального социального предпринимателя, либо на уровне социального предприятия, а не на более широкой социальной, культурной и экономической системе, в которой осуществляется деятельность социального предпринимательства» (Christopoulos T.P., Matos Verga P., Borges R.D.) [15]. Региональная экосистема социально ориентированного предпринимательства является сложной институциональной системой.

Ученые утверждают, что предпринимательские экосистемы лучше всего концептуализировать как сложные системы, в которых их поведение на макроуровне одновременно влияет и возникает в результате взаимодействия между агентами, составляющими систему. На данном этапе в зарубежных исследованиях экосистем с применением институционального подхода большое внимание уделяется роли государства как регулирующего и стимулирующего субъекта в процессах построения экосистемы. Исследователи рассматривают экосистему, которую формируют субъекты коммерческого, некоммерческого и государственного секторов, представляющие предложение, спрос, посредничество. Институциональный подход позволяет рассматривать модель их взаимоотношений в этой экосистеме.

Обсуждение

В контексте рассматриваемой концепции социально ориентированного предпринимательства с целью обеспечения устойчивого развития общества необходимо понимать, что развитие социального предпринимательства в Казахстане находится на начальном этапе. «Актуальность развития социального предпринимательства определяется не только нерешенностью острых социальных проблем и поиском качественно новых, инновационных решений для успешных преобразований в социальной сфере. Социальное предпринимательство в принципе может оказаться тем институтом, который способен заполнить брешь между государством,

бизнесом и обществом для решения социальных проблем» (Окутаева С.Т.) [16].

Социальное предпринимательство в Казахстане условно разделяется на 2 этапа. Первый этап (2000г.) связан с деятельностью неправительственных организаций (НПО), развивающие коммерческие направления в этой сфере. Второй этап (примерно с 2020г.) характеризуется привлечением общественного мнения к проблемам социального предпринимательства» (Орынбекова Г.А., Асылбеков Н.А.) [17]. На данном этапе в стране формируются правовые и институциональные условия развития социального предпринимательства. В соответствии с Законом РК от 24 июня 2021г. № 52-VII с 6 июля 2021г. Предпринимательский кодекс дополняется новой главой 6-1 «Социальное предпринимательство», в которой определяется предпринимательская деятельность субъектов социального предпринимательства, способствующая решению социальных проблем граждан и общества, осуществляемая в соответствии с определенными условиями.

Субъектами социального предпринимательства являются индивидуальные предприниматели и юридические лица (за исключением субъектов крупного предпринимательства), включенные в реестр субъектов социального предпринимательства (Предпринимательский кодекс Республики Казахстан...) [18, Ст. 79-1]. Законодательно установлены 4 категории в определении статуса «социального предпринимателя» (таблица 1).

Таблица 1 - Численность социальных предпринимателей по данным государственного реестра в соответствии с категориями

Категория социального предпринимателя	Численность социальных предпринимателей по данным реестра
1. «Предприниматели, которые способствуют занятости социально уязвимых категорий населения. Среднегодовая численность лиц, относящихся к любой из таких категорий (одной или нескольким таким категориям), среди работников субъекта социального предпринимательства, составляет не менее 50% (но не менее двух лиц, относящихся к таким категориям)	58
2. Субъект социального предпринимательства способствует реализации производимых товаров, выполняемых работ, оказываемых услуг граждан из числа категорий, указанных в подпункте 1) настоящей статьи	3
3. Субъект социального предпринимательства осуществляет деятельность по производству товаров, выполнению работ, оказанию услуг, предназначенных для инвалидов, в целях создания для них условий, позволяющих преодолеть или компенсировать ограничения их жизнедеятельности, а также предназначенных для иных лиц, указанных в подпункте 1) настоящей статьи	35

4. Субъект социального предпринимательства осуществляет деятельность при условии, что доля доходов от осуществления такой деятельности (видов такой деятельности) по итогам предыдущего календарного года составляет не менее 50% в общем объеме доходов субъекта социального предпринимательства [18, Ст. 79-3]	70
	Всего: 166
Примечание: составлена на основе источника (Приложение к приказу Министра национальной экономики...) [19]	

Институциональной поддержкой социального предпринимательства является Реестр социальных предпринимателей, представляющий электронную базу данных, «в которой содержатся сведения об

индивидуальных предпринимателях и юридических лицах, являющихся субъектами социального предпринимательства» (Приложение к приказу Министра Национальной экономики...) [19, Ст. 79-4] (таблица 2).

Таблица 2 - Количество зарегистрированных социальных предпринимателей по регионам

Область	Всего	В городе	В поселке
Республика Казахстан	166	149	17
Абайская	3	3	-
Акмолинская	2	1	1
Актюбинская	11	8	3
г. Алматы	6	6	-
г. Астана	45	45	-
Атырауская	4	3	1
Западно-Казахстанская	25	24	1
Жамбылская	1	1	-
Жетысуская	1	1	-
Костанайская	19	18	1
Кызылординская	7	6	1
Мангистауская	10	6	4
Павлодарская	6	5	1
Северо-Казахстанская	7	7	-
Туркестанская	4	-	4
Восточно-Казахстанская	8	8	-
г. Шымкент	7	7	-
Алматинская	-	-	-
Карагандинская	-	-	-
Улытауская	-	-	-
Примечание: составлена по источнику (Приложение к приказу Министра национальной экономики...) [19]			

Анализ статистических данных о численности социальных предпринимателей, зарегистрированных в государственном реестре, их распределения по регионам, городской и сельской местности, позволяет рассчитать, что в регионах Южного Казахстана численность социальных предпринимателей составляет лишь 15% общего количества в стране [20]. Причем численность социальных предпринимателей в сельской местности значительно меньше, чем в городах, подобная несбалансированность не может способствовать устойчивому росту региона.

Заключение

1. На основе обзора научной литературы обоснованы и сформулированы 2 ключевых положения: социализирован-

ность, сбалансированная с рыночностью, характеризует переход к новому, более развитому типу экономической системы - социальной экономике; социализация субъектов социальной экономической системы позволяет создавать и пополнять ее новыми ресурсами: синергией и инклюзией. Эти новые ресурсы (синергия и инклюзия) формирующейся «новой» социально-экономической системы (социально-инклюзивной экономики) отличаются от классических ресурсов практически безграничным потенциалом влияния на результат экономической, предпринимательской, социальной деятельности общества.

2. Предоставлено концептуальное определение социально ориентированного предпринимательства как базовой формы

проявления социализации и инклюзивизации современной экономики, обеспечивающих ее устойчивое развитие путем достижения социальной эффективности предпринимательской деятельности и экономической доходности; установлены виды социального предпринимательства, исходя из базового принципа предпринимательской деятельности, суть которого заключается в обеспечении самокупаемости этой деятельности: некоммерческие организации (НКО) и социально ориентированные предпринимательские организации.

3. Разработаны экосистемные модели социально ориентированного предпринимательства, как субъекта, обладающего высоким потенциалом устойчивости в современных условиях, на микроэкономическом уровне - в индивидуальной и коллективной формах предприятия, на макроэкономическом уровне – экосистему социально ориентированного предпринимательства.

4. Проведенный анализ условий развития социально ориентированного предпринимательства в Южном Казахстане позволяет заключить, что территориальная и отраслевая несбалансированность не могут способствовать устойчивому росту региона.

Вклад авторов: Джулаева Алмажан Мударисовна: концептуализация, разработка методологии, написание, координация исследования; Ережепова Айманкуль Абдыкаимовна: написание, анализ и сбор данных, визуализация; Нурманова Бикен Зейнулловна: интерпретация результатов исследования, редактирование и доработка публикации.

Конфликт интересов: от имени всех авторов автор-корреспондент заявляет, что конфликта интересов нет.

Источник финансирования: данное исследование финансировалось Комитетом науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (грант № AP19677016).

Список литературы

[1] Dionisio, M. The Evolution of Social Entrepreneurship Research: a Bibliometric Analysis /M. Dionisio // Social Enterprise Journal. – 2019.- Vol. 41. - N. 1. - P. 22-45.

[2] Hockerts, K. Determinants of Social Entrepreneurial Intentions / K. Hockerts //Entrepreneurship Theory and Practice. - 2017. - Vol. 41. - N. 1. - P. 105-130.

[3] Trabskaia, I. A Bibliometric Analysis of Social Entrepreneurship and Entrepreneurial Ecosystems / I.Trabskaia, A. Gorgadze, M. Raudsaaar, H. Myurylainen //Journals Administrative

Sciences. – 2023. - 13(3). - P.1-17. <https://doi.org/10.3390/admsci13030075>

[4] Austin, J.E. Social and Commercial Entrepreneurship: Same, Different, or Both? Entrepreneurship Theory and Practice// J.E. Austin, H. Stevenson, J. Wei-Skillern // Journal of Service Science and Management.- 2015.- Vol.8.- No3.- P.1-22. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-6520.2006.00107.x>

[5] Austin, James E. Collaborative value creation: A review of partnering between non-profits and businesses. Part 2: Partnership processes and outcomes/ James E. Austin, Maria May Seitani // Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly.- 2012.- Vol.41.- Issue 6.- P. 929-968.

[6] Mair, J. Structuring the Field of Social Entrepreneurship: A Transatlantic Comparative Approach/ S. Bacq, F. Janssen //The Entrepreneurship Research in Europe: Evolving Concepts and Processes - 2011.- N. 3. - P. 153-185.

[7] Нажимудинова, С.С. Социальное предпринимательство в центральной Азии: термины и определения/ С.С. Нажимудинова // Вектор экономики.- 2022.- №9.- С.1-16. http://dx.doi.org/10.51691/2500-3666_2022_9_2

[8] Bacq, S. Feeling capable and valued: A prosocial perspective on the link between empathy and social entrepreneurial intentions/ S. Bacq, E. Alt //Journal of Business Venturing.- 2018.- No11.- P.135-155. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbusvent.2018.01.004>

[9] Beule, F. The internationalization of social enterprises: The impact of business model characteristics/ F. Beule, J. Bruneel, K. Dobson // International Business Review.- Vol. 32.- Issue 6.- P. 102-108.

[10] Gupta, P. Social entrepreneurship research: A review and future research agenda/ P. Gupta, S. Chauhan, J. Paul, M.P. Jaiswal // Journal of Business Research.- 2020.–Vol.113.- P.209-229.

[11] Roundy, P. Social Entrepreneurship and Entrepreneurial Ecosystems: Complementary or Disjointed Phenomena?/ P. Roundy // International Journal of Social Economics.- 2017.- 44(9).- №1.- P.1-18. <http://dx.doi.org/10.1108/IJSE-02-2016-0045>

[12] Социальное предпринимательство и некоммерческие организации: современное состояние, проблемы и перспективы развития в меняющемся мире: монография. – М.: Креативная экономика, 2020. - 488 с. <http://dx.doi.org/10.18334/9785912923173.15-21>

[13] Джулаева, А.М. Концептуальные аспекты формирования локальных инновационных экосистем и их применение в казахстанской практике / А.М. Джулаева, Ж. Манпова // Труды Карагандинского технического университета им. А. Сагинова.- 2020.- 4 (81).- С.137-141. http://dx.doi.org/10.52209/1609-1825_2020_4_129 УДК 338.23

[14] Jacobides, M.G. Towards a Theory of Ecosystems/ M.G. Jacobides, C. Cennamo, A. Gawer //Strategic Management Journal. - 2018.- 39(8).- P.2255-2276. <http://dx.doi.org/10.1002/smj.2904>

[15] Christopoulos, T.P. An Ecosystem for Social Entrepreneurship and Innovation: How the State Integrates Actors for Developing Impact Investing in Portugal. / T.P. Christopoulos, Verga P. Matos, R.D. Borges //Journal of the Knowledge Economy.- 2023. - №6. - P.203-228.

[16] Окутаева, С.Т. Особенности развития социального предпринимательства в Казахстане/ С.Т. Окутаева // Вестник университета «Туран». - 2023. - № 3(99).- С.37-47.<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-3-37-47>

[17] Орынбекова, Г.А. Особенности социального предпринимательства в сельском хозяйстве Казахстана/ Г.А. Орынбекова, Н.А. Асылбеков //Вестник Казахской Академии труда и социальных отношений.- 2020.- № 2. - С.17-29.

[18]] Предпринимательский кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года №375-V «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.02.2023г.) [Электронный ресурс].- URL: <https://online.zakon.kz/> (дата обращения: 11.12.2023).

[19] Приложение к приказу Министра Национальной экономики РК.-2023.- №40 [Электронный ресурс].- URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34000178&pos=3;-88#pos=3;-88 (дата обращения:11.12.2023).

[20] Джулаева, А.М. Организация бизнеса: учеб. пособие / А.М. Джулаева.- Алматы: Казахский национальный госуниверситет.-2019.- С.240.

References

[1] Dionisio, M. (2019). The Evolution of Social Entrepreneurship Research: A Bibliometric Analysis. *Social Enterprise Journal*, 12, 22-45.

[2] Hockerts, K. (2017). Determinants of Social Entrepreneurial Intentions. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 41 (1), 105-130.

[3] Trabskaia, I., Gorgadze, A., Raudsaar, M., Myrskylainen, H. (2023). A Bibliometric Analysis of Social Entrepreneurship and Entrepreneurial Ecosystems. *Journals Administrative Sciences*, 13(3), 1-17.

[4] Austin, J.E., Stevenson, H., Wei-Skillern, J. (2015). Social and Commercial Entrepreneurship: Same, Different, or Both? *Entrepreneurship Theory and Practice. Journal of Service Science and Management*, 8 (3), 1-22.

[5] Austin, J. E., Seitanidi, M.M. (2012). Collaborative value creation: A review of partnering between nonprofits and businesses. Part 2: Partnership processes and outcomes. *Non-*

profit and Voluntary Sector Quarterly, 41(6), 929-968. Available at: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=Gz5xg8sAAAAJ&citation_for_view=Gz5xg8sAAAAJ:70eg2SAElzC.

[6] Bacq, S., Janssen, F. (2011). Structuring the Field of Social Entrepreneurship: A Transatlantic Comparative Approach. *The Entrepreneurship Research in Europe: Evolving Concepts and Processes*, 3, 153-185.

[7] Nazhimudinova, S.S. (2022). Socialnoe predprinimatelstvo v Centralnoy Azii: terminy i opredeleniya [Social entrepreneurship in Central Asia: terms and definitions]. *Elektronnyy nauchnyy zhurnal «Vektor ekonomiki» - Electronic scientific journal «Economy vector»*, 9, 1-16. [in Russian].

[8] Bacq, S., Alt, E. (2018). Feeling capable and valued: A prosocial perspective on the link between empathy and social entrepreneurial intentions. *Journal of Business Venturing*, 11, 135-155.

[9] Filip, De B., Johan, B., Kieran, D. (2023). The internationalization of social enterprises: The impact of business model characteristics. *International Business Review*, 32 (6), 102-108.

[10] Gupta, P., Chauhan, S., Paul, J., Jaiswal, M.P. (2020). Social entrepreneurship research: A review and future research agenda. *Journal of Business Research*, 113, 209-229.

[11] Roundy, Philip (2017). Social Entrepreneurship and Entrepreneurial Ecosystems: Complementary or Disjointed Phenomena? *International Journal of Social Economics*, 44(9), 1-18.

[12] Socialnoe predprinimatelstvo i nekommercheskie organizatsii: sovremennoe sostoyaniye, problemy i perspektivy razvitiya v menyayushchemsya mire [Social entrepreneurship and non-profit organizations: current state, problems and development prospects in a changing world] (2020). *Monografiya. Moskva: Kreativnaya ekonomika - Monograph. Moscow: Creative Economy*, 488 [in Russian].

[13] Dzhulaeva, A.M., Manapova, Zh. (2020). Kontseptual'nyye aspekty formirovaniya lokal'nykh innovatsionnykh ekosistem i ikh primeneniye v kazakhstanskoy praktike [Conceptual aspects of the formation of local innovation ecosystems and their application in Kazakh practice]. *Trudy universiteta KarTU - Proceedings of the University*, 4(81), 137-141 [in Russian].

[14] Jacobides, M., Cennamo, C., Gawer, A. (2018). Towards a Theory of Ecosystems. *Strategic Management Journal*, 39(8), 2255-2276.

[15] Christopoulos, T.P., Matos, Verga P., Borges, R.D. (2023). An Ecosystem for Social Entrepreneurship and Innovation: How the State Integrates Actors for Developing Impact Invest-

ing in Portugal. *Journal of the Knowledge Economy*, 3, 203-228.

[16] Okutaeva, S.T. (2023). Osobennosti razvitiya socialnogo predprinimatelstva v Kazahstane [Features of the development of social entrepreneurship in Kazakhstan]. *Nauchnyy zhurnal «Vestnik universiteta Turan» - Scientific journal «Bulletin of the University Turan»*, 3(99), 37-47 [in Russian].

[17] Orynbekova, G.A., Asylbekov, N.A. (2020). Osobennosti socialnogo predprinimatelstva v selskom hozyaystve Kazahstana [Features of social entrepreneurship in agriculture of Kazakhstan]. *Vestnik Kazahskoy Akademii truda i socialnyh otnosheniy - Bulletin of the Kazakh Academy of Labor and Social Relations*, 2, 17-29 [in Russian].

[18] Zakon Respubliki Kazakhstan ot 29 oktyabrya 2015 goda «Predprinimatel'skiy kodeks Respubliki Kazakhstan» [Law of the Republic of Kazakhstan dated October 29, 2015 "Enterprise Code of the Republic of Kazakhstan"]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375> [in Russian].

[19] Prilozheniye k prikazu Ministra Nats. ekonomiki RK [Appendix to the order of the Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34000178&pos=3;-88#pos=3;-88 (date of access: 01.02.2023) [in Russian].

[20] Dzhulaeva, A.M. (2019). Organizatsiya biznesa: uchebnoe posobie [Organization of business: textbook]. *Kazakh University, Almaty*, 240 [in Russian].

Информация об авторах:

Джулаева Алмажан Мударисовна - **основной автор**; кандидат экономических наук; старший преподаватель кафедры «Менеджмент»; Казахский национальный университет им. аль-Фараби; A15E3B4 пр. аль-Фараби, 71, г. Алматы, Казахстан; e-mail: danone0303@list.ru; <http://orcid.org/0000-0003-1533-7979>

Ережепова Айманкуль Абдыкаимовна; кандидат экономических наук; старший преподаватель кафедры «Экономика»; Казахский национальный университет им. аль-Фараби; A15E3B4 пр. аль-Фараби, 71, г. Алматы, Казахстан; e-mail: aiman.yerezhpova@mail.ru; <http://orcid.org/12345678>

Нурманова Бикен Зейнуллоевна; старший преподаватель кафедры «Экономика»; Казахский национальный университет им. аль-Фараби; A15E3B4 пр. аль-Фараби, 71, г. Алматы, Казахстан; e-mail: nurmanovabiken@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1926-0008>

Авторлар туралы ақпарат:

Джулаева Алмажан Мударисқызы - **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты; «Менеджмент» кафедрасының аға оқытушы; Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті; A15E3B4 Аль-Фараби даңғ., 71 Алматы қ., Қазақстан; e-mail: danone0303@list.ru; <http://orcid.org/0000-0003-1533-7979>

Ережепова Айманкүл Әбдіқайымқызы; экономика ғылымдарының кандидаты; «Экономика» кафедрасының аға оқытушы; Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті; A15E3B4 Аль-Фараби даңғ., 71, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: aiman.yerezhpova@mail.ru; <http://orcid.org/12345678>

Нурманова Бикен Зейнуллақызы; «Экономика» кафедрасының аға оқытушы; Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті; A15E3B4 Аль-Фараби даңғ., 71, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: nurmanovabiken@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1926-0008>

Information about authors:

Dzhulaeva Almazhan Mudarisovna - **The main author**; Candidate of Economic Sciences; Senior Lecturer of the Department of Management; Al-Farabi Kazakh National University; A15E3B4 Al-Farabi Ave., 71, Almaty, Kazakhstan; e-mail: danone0303@list.ru; <http://orcid.org/0000-0003-1533-7979>

Yerezhpova Aimankul Abdykaimovna; Candidate of Economic Sciences; Senior Lecturer of the Department of Economics; Al-Farabi Kazakh National University; A15E3B4 Al-Farabi Ave., 71, Almaty, Kazakhstan; e-mail: aiman.yerezhpova@mail.ru; <http://orcid.org/12345678>

Nurmanova Biken Zeinullova; Senior Lecturer of the Department of Economics; Al-Farabi Kazakh National University; A15E3B4 Al-Farabi Ave., 71, Almaty, Kazakhstan; e-mail: nurmanovabiken@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1926-0008>

**СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ВНУТРЕННИЕ РЕЗЕРВЫ И ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЖИВОТНОВОДСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ
ЖАҒДАЙЫ, ІШКІ РЕЗЕРВТЕРІ ЖӘНЕ БӘСЕКЕГЕ ҚАБИЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ**

**CURRENT STATE, INTERNAL RESERVES AND WAYS TO INCREASE THE
COMPETITIVENESS OF LIVESTOCK FARMING IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Э.О. ҚЫДЫРБАЕВА *

Ph.D

С.К. БАЙДЫБЕКОВА

К.Э.Н.

А.Г. ТОЛАМИСОВА

магистр экономических наук

Жетысуский университет им. И.Жансугурова, Талдықорған, Казахстан

**электронная почта автора: ekydyrbaeva@mail.ru*

Э.О. ҚЫДЫРБАЕВА *

Ph.D

С. К. БАЙДЫБЕКОВА

Э.Ф.К.

А.Г. ТОЛАМИСОВА

экономика ғылымдарының магистрі

¹І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: ekydyrbaeva@mail.ru*

Е.О. КҮДЫРБАЕВА *

Ph.D

S.K. BAIDYBEKOVA

C.E.Sc.

A.G. TOLAMISOVA

Master of Economic Sciences

¹I.Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: ekydyrbaeva@mail.ru*

Аннотация. Актуальность – отрасль животноводства занимает стратегическое положение в экономике всех стран поскольку снабжает население доступными продуктами питания, тем самым обеспечивает продовольственную безопасность государств и регионов. Цель – рассматривается рынок животноводческой продукции Казахстана и его влияние на состояние агропромышленного производства; мониторинг сельскохозяйственных производителей по численности сельскохозяйственных животных; анализ объемов и сравнительного преимущества продуктов животноводческого комплекса по различным категориям хозяйств; выявление основных проблем и перспектив отраслей диверсификации. При проведении исследования в работе применялись методы анализа и синтеза, графический, экономико-статистический, системный подход. Основные источники информации при проведении исследования – данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан за 2019-2023 годы, труды ученых по развитию животноводческого сегмента. Результаты – авторы отмечают, что наибольшее увеличение поголовья крупного рогатого скота наблюдается в личных подсобных и крестьянских (фермерских) хозяйствах, которые являются основными производителями и поставщиками продукции животноводства, обеспечивающими рынок продовольствия республики. Обозначены основные проблемы, затрудняющие наращивание объемов продукции животного происхождения: преобладание мелкотоварных хозяйств; низкий уровень селекции; неразвитая кормовая база; слабая мотивация труда у сельскохозяйственных работников. Выводы – расширение рыночной ниши животноводческих товаров как одного из приоритетных

оказывает непосредственное влияние на качество питания и уровень жизни населения.

В последние годы в связи с ростом численности населения во всем мире увеличивается спрос на животноводческую продукцию. В связи с этим, возникает необходимость разработки новых подходов к экономике замкнутого цикла и устойчивому экологически чистому производству, отраженные в работе Zanten H.E. Van, Martin K. Van Ittersum, J.M. De Boer_Imke [9]. В исследованиях Dalevska, N., Khobta, V., Kwilinski, A. et al. [10] разработана модель для проведения оценки социальных и экономических показателей устойчивого развития стран.

На уровень совершенствования сельского хозяйства, в частности, количество и качество сельскохозяйственной продукции, повышение производительности и эффективности труда, как отметили He Y., Wu J., Zhou G. et al. [11], воздействует применение инновационных технологий, от которых зависит устойчивость сельских районов. Helen Walls [12] в процессе исследования определил, что продовольственная безопасность, сохранность пищевых продуктов и здоровое питания населения тесно взаимосвязаны между собой. Эпштейн Д.Б. [13] в своих исследованиях провел анализ существующих подходов к проблеме организационно-экономического механизма развития сельских территорий.

Материалы и методы

В ходе исследований применялись экономико-статистические методы: анализ и синтез, дедукция и индукция, экономический анализ динамики основных показателей, системный подход.

Для определения динамики изменения показателей были использованы данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан за 2019г. - 1 октября 2023г. (Официальный интернет – ресурс Бюро национальной...) [14].

Развитие и совершенствование сельского хозяйства невозможно без формирования и укрепления агропромышленного комплекса (АПК), в состав которого входят не только сельское хозяйство, но и предприятия по переработке сельхозпродукции, хранению и транспортировке продукции, предприятия, снабжающие сельское хозяйство сельскохозяйственной техникой и др.

Дальнейшее развитие и совершенствование аграрного сектора экономики требует применение комплекса мер одним из которых является широкая модернизация аграрной отрасли, которая должна быть направлена на все отрасли сельского хозяйства. В частности, в отрасли животноводства необходимо использование передовой техники и технологий, внедрение современных автоматизированных систем, совершенствование селекционной работы, подъем престижа работников и специалистов в целом в аграрной сфере, и конкретно в животноводческой отрасли (Белова Т.Н., Чернышева И.Н., Губанов Р.С.) [15].

Результаты

Для повышения уровня развития сельского хозяйства, в частности, выращивания сельскохозяйственных растений и разведения животных, актуальным фактором является наличие достаточного количества земельных угодий. По данным Департамента национальной статистики Республики Казахстан, в 2023г. площадь сельскохозяйственных угодий составляет около 217 млн га, пахотных земель – 35 млн гектаров.

Главной отраслью сельского хозяйства является животноводство, для развития которого в Казахстане имеются достаточные территории, позволяющие заниматься такими видами, как: скотоводство, овцеводство, коневодство, свиноводство, верблюдоводство и др.

В таблице 1 приведена динамика изменения численности животных за 2019-2022гг., а также по состоянию на 1 октября 2023 года.

Таблица 1 - Численность скота и птицы в Казахстане

Вид животных	2019г.	2020г.	2021г.	2022г.	На 1.10.2023г.	Отклонения 2023г. от	
						2019г.	2022г.
Крупный рогатый скот	7 436,4	7 850,0	8 192,4	8 538,1	9 220, 5	1 784,1	682,4
Овцы и козы	19 155,7	20 057,6	20 876,8	21 786,0	24 260,8	5 105,1	2 474,8
Свиньи	813,3	816,7	776,1	705,0	832,0	18,7	127,0
Лошади	2 852,3	3 139,8	3 489,8	3 856,0	4 095,1	1 242,8	239,1
Птица, млн. гол.	45,0	43,3	47,9	49,8	52,1	7,1	2,3

Примечание: данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, 2019-2023гг.

тыс. гол.

Отрасль скотоводства обеспечивает рынок продовольствия приплодом, мясом и молоком.

Как видим из данных таблицы 1, численность крупного рогатого скота в стране имеет тенденцию к увеличению, т.е. повысилась с 7 436,4 тыс. гол. в 2019г. до 9 220,5 тыс. гол. в 2023г., или на 1 784,1 тыс. гол., с 2022г. – на 982,4 тыс. голов.

Увеличилась численность овец и коз: в 2023г. до 24 260,8 тыс. гол., тогда как в 2019г. данный показатель составлял 19 155,7 тыс. гол., наблюдается увеличение численности на 5 105,1 тыс. гол., по сравнению с 2022 г. - +2 474,8 тыс. голов.

За последние годы поголовье лошадей также выросло с 2 852,3 тыс. гол. в 2019г. до 4 095,1 тыс. гол. в 2023г., т.е. увеличение составило 1 242,8 тыс. голов. Численность птицы также увеличилась с 45,0 млн гол. до 52,1 млн гол. в 2023г., или на 7,1 млн голов.

Численность свиней за последние годы также имеет тенденцию к повышению с 813,3 тыс. гол. в 2019г. до 832,0 тыс. гол. в

2023г., т.е. увеличение в отчетном году по сравнению с 2019г. составило 18,7 тыс. гол. (Официальный интернет – ресурс Бюро национальной...) [14].

Выращиванием сельскохозяйственных животных занимаются предприятия таких категорий, как: сельскохозяйственные предприятия, крестьянские и фермерские хозяйства, а также хозяйства населения, обеспечивающие рынок продовольствия различными видами животноводческой продукцией.

В зависимости от различных объективных и субъективных факторов объем производства сельскохозяйственной продукции в настоящее время имеет тенденцию к повышению, что является положительным фактором.

Изменение объема производства продукции животноводства по отдельным видам за 2022г., а по состоянию на 1 октября 2023г. по всем категориям хозяйств, а также в разрезе отдельных категории отражено в таблице 2.

Таблица 2 - Производство отдельных видов продукции животноводства

Вид продукции животноводства	Все категории хозяйств		Сельхоз-предприятия		Крестьянские и фермерские хозяйства		Хозяйства населения	
	на 1.10. 2023г.	2022г.	на 1.10. 2023г.	2022г.	на 1.10. 2023г.	2022г.	на 1.10. 2023г.	2022г.
Забито в хозяйстве или реализовано на убой скота и птицы (в ж.в.), тыс. т	1 535,9	1 464,5	443,7	394,2	303,2	291,5	789,0	778,8
Забито в хозяйстве или реализовано на убой скота и птицы (в уб.в.), тыс. т	891,1	847,0	319,8	285,8	157,7	152,0	413,6	409,1
Молоко коровье, тыс. т	5 227, 0	5 087,7	447,3	398,5	1 147,9	1 100,1	3 631,8	3 589,2
Яйцо куриное, млн шт.	3 753,2	3 824,4	2 729,7	2 790,5	18,5	19,7	1 004,7	1 014,2
Шкуры крупные, тыс. шт.	2 352,3	2 308,3	176,1	161,7	631,1	608,4	1 545,1	1 538,1
Шкуры мелкие, тыс. шт.	5 261,6	5 176,7	93,1	65, 9	1 358,9	1 310,5	3 809,5	3 800,4
Шерсть овечья, тыс. т	41,7	40,6	1,7	1,8	17,8	16,8	22,3	22,1

Примечание: данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, 2022-2023 г.

Исходя из данных таблицы 2, можно отметить, что в общем объеме производства продукция животноводства занимает количество произведенного и реализованного скота и птицы, который в 2023г. по сравнению с 2022г. увеличился на 71 405,8 тонн и составил 1 535 885,0 тонн. Наибольший объем производства и реализации скота и птицы в живом весе наблюдается среди хозяйств населения, в которых объем производства продукции в 2023г. по

сравнению с 2022г. увеличился на 10 280,5 тонн, составив 789 033,7 тонн.

Производство молока в 2023г. достигло 5 087 718,3 т, тогда как в 2022г. – 5 227 035,5 т, т.е. произошло увеличение производства данного вида продукции на 139 317,2 тонны.

Практически по всем видам произведенной продукции животноводства наибольшая доля валового выпуска наблюдается в хозяйствах населения, затем крестья-

янских и фермерских хозяйствах, обеспечивающих продовольственный рынок мясомолочной продукцией.

Отрасль животноводства развита практически во всех регионах, но вместе с тем следует отметить, что в стране имеются аграрные и промышленные регионы, где

объем производства сельскохозяйственной продукции резко отличается. Производство отдельных видов продукции животноводства по всем категориям хозяйств в 2023г. в целом по стране, а также в разрезе регионов предоставлено в таблице 3.

Таблица 3 – Производство отдельных видов продукции животноводства по регионам в 2023 г. ТОНН

Регион	Скот и птица всех видов	В том числе						
		крупный рогатый скот	овцы	козы	свиньи	лошади	верблюды	птица
Казахстан	1 535 885,0	703 467,1	208 849,1	25 902,8	74 997,5	210 972,6	8 898,0	302 797,8
Абай	117 666,7	55 552,7	16 739,8	1 790,4	737,7	26 020,5	2,1	16 823,7
Акмолинская	153 035,9	34 874,6	5 880,7	319,8	6 964,5	11 073,3	0,4	93 922,7
Актюбинская	103 652,3	69 121,6	15 393,3	2 005,9	1 023,0	14 526,5	1 080,1	501,9
Алматинская	194 435,6	73 886,9	21 447,6	584,1	3 225,4	15 271,5	173,3	79 846,9
Атырауская	38 609,6	18 512,7	8 273,6	1 999,1	5,4	6 736,0	2 988,7	94,3
Западно-Казахстанская	75 944,6	42 432,5	11 507,2	2 230,6	1 647,6	9 527,9	119,1	8 479,7
Жамбылская	96 056,9	40 234,1	25 608,2	3 169,9	675,6	13 382,5	279,5	12 707,1
Жетісу	76 292,2	47 355,4	14 561,0	1 682,2	1 111,0	10 755,0	11,7	815,9
Карагандинская	81 792,8	40 020,0	9 263,8	2 608,5	7 373,2	15 179,2	35,7	7 312,5
Костанайская	71 166,9	40 773,7	3 906,7	212,6	8 430,3	6 529,5	0,4	11 313,7
Кызылординская	28 091,1	15 371,4	3 929,2	1 736,0	81,9	5 801,6	1 156,1	14,9
Мангистауская	14 101,6	1 493,8	1 377,1	590,6	-	1 462,8	2 003,6	7 173,8
Павлодарская	80 895,4	36 752,1	6 562,3	829,4	15 005,8	19 025,3	-	2 720,6
Северо-Казахстанская	82 349,1	38 152,5	5 666,7	184,0	23 735,2	11 502,9	-	3 107,9
Туркестанская	172 238,6	91 506,2	47 516,1	3 121,4	119,4	24 580,0	1 045,8	4 349,7
Ұлытау	23 295,4	11 533,9	3 202,2	767,1	36,4	7 716,3	-	39,6
Восточно-Казахстанская	119 786,1	41 464,1	7 295,1	2 066,0	4 804,1	11 386,8	1,6	52 768,5
г. Астана	73,7	38,6	8,5	1,7	-	24,4	-	0,5
г. Алматы	16,0	13,2	0,0	0,4	0,7	0,7	-	1,0
г. Шымкент	6 384,5	4 377,3	710,3	3,3	20,3	470,2	-	803,1

Примечание: данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК., 2023г.

Данные таблицы 3 свидетельствуют, что объем произведенной продукции животноводства в целом по стране в 2023г. достиг 1 535 885 т, в том числе объем производства по всем основным отраслям животноводства. Наибольшие объемы производства животноводческой продукции отмечены в Туркестанской области – 172 238,6 т, Алматинской – 194 435,6 т, Акмолинской – 153 035,9 т, Восточно-Казахстанской области – 119 786,1 т, области Абай – 117 666,7 т, где занимаются разведением и выращиванием крупного рогатого скота, овец и коз, птиц и др. и обеспечивают регионы животноводческой продукцией.

Наименьший объем произведенной продукции наблюдается в мегаполисах и промышленных регионах: г.Астана – 73,7 т, г.Алматы – 16,0 т, Мангистауская область –

14 101,6 т, Атырауская – 18 512,7 тонн. В мегаполисы и регионы, которые относятся к промышленным, продукция животноводства завозится из других регионов, которые преимущественно занимаются разведением и выращиванием сельскохозяйственных животных и относятся к аграрным.

Производством сельскохозяйственной продукции занимаются такие категории хозяйств как: предприятия сельского хозяйства, крестьянские и фермерские хозяйства, хозяйства населения.

Основной отраслью в животноводстве является скотоводство, которое дает сельскохозяйственную продукцию в виде мяса, молока, приплода и др.

В таблице 4 отражена доля сельскохозяйственных производителей по численности поголовья КРС за 2019-2023гг.

Таблица 4 – Доля сельскохозяйственных производителей по численности поголовья КРС в 2019-2023гг.

Категория хозяйств	2019г.	2020г.	2021г.	2022г.	2023г.	Отклонения 2023г. от			
						2019г.	2020г.	2021г.	2022г.
Все категории хозяйств	100	100	100	100	100	-	-	-	-
Сельхозпредприятия	9,7	9,6	9,4	10,0	9,5	-0,2	-0,1	0,1	-0,5
Крестьянские хозяйства	35,3	36,4	38,2	50,0	51,0	15,7	14,6	12,8	1,0
Хозяйства населения	55,0	54,0	52,4	40,0	39,5	-15,5	-14,5	-12,9	-0,5

Примечание: данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК за 2019-2023 гг.

Как видно, наибольшая доля среди сельскохозяйственных производителей по численности поголовья КРС приходится на хозяйства населения. Так, за период 2019-2023гг. численность хозяйств населения по поголовью КРС варьируется в пределах 39,5–55,0% от общей численности производителей сельхозпродукции. Доля крестьянских и фермерских хозяйств также занимает значительный удельный вес и варьируется в пределах 35,3-51,0 %. Доля сельскохозяйственных предприятий колеблется в пределах от 9,4 до 10,0%.

Выращиванием крупного рогатого скота достигается главная цель животноводства – обеспечение агропродовольственного рынка необходимыми и доступными продуктами питания: молоком и мясом. Для увеличения производства животноводческой продукции сельскохозяйственные предприятия стремятся создавать условия, способствующие росту поголовья крупного рогатого скота. Динамика изменения за 2019-2023гг. отражена в таблице 5.

Таблица 5 - Численность крупного рогатого скота во всех категориях хозяйств РК, тыс. гол.

Показатель	2019г.	2020г.	2021г.	2022г.	На 01.10. 2023г.	Отклонения 2023г. от			
						2019г.	2020г.	2021г.	2022г.
Все категории хозяйств	7 436,4	7 850,0	8 192,4	8 395,0	9 220,5	1 784,1	1 370,5	1 028,1	825,5
С/х предприятия	717,9	753,8	771,7	806,4	876,4	158,5	122,6	104,7	70,0
КФХ	2 624,3	2 859,3	3 132,5	3 372,5	3 843,6	1 219,3	984,3	711,1	471,1
Хозяйства населения	4 094,3	4 236,9	4 288,2	4 216,2	4 500,6	406,3	263,7	212,4	284,4

Примечание: данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК за 2019-2023 гг.

На основании данных таблицы 5 можно увидеть, что практически во всех категориях хозяйств за период с 2019г. по 1 октября 2023г. поголовье крупного рогатого скота увеличилось, что служит положительной тенденцией и дает возможность обеспечивать продовольственный рынок необходимой продукцией.

По данным анализа можно сделать вывод о том, что поголовье крупного рогатого скота (КРС) в Казахстане за последние 5 лет увеличилось с 7 436,4 тыс. гол. в 2019г. до 9 220,5 тыс. гол., т.е. увеличение составило 1 784,1 тыс. голов.

На основании проведенных исследований можно отметить, что наибольшее увеличение поголовья крупного рогатого скота произошло в хозяйствах населения и крестьянских хозяйства, которые являются основными производителями и поставщи-

ками продукции животноводства и обеспечивающих рынок продовольствия страны.

Так, в 2019г. в крестьянских (фермерских) хозяйства численность КРС составила 2 624,3 тыс. гол., в 2023г. - 3 843,6 тыс. гол., т.е. увеличение составило 1 219,3 тыс. гол., или на 46,5%.

В хозяйствах населения число КРС в 2019г. составило 4 094,3 тыс. гол., тогда как в 2023г. – 4 500,6 тыс. гол., т.е. увеличение составило 406,3 тыс. гол., или на 9,9%. Наибольшее увеличение поголовья КРС наблюдается в хозяйствах населения, крестьянских (фермерских) хозяйствах.

Обсуждение

В ходе проведения исследования рассмотрены проблемы рынка животноводческой продукции в стране основными из которых являются следующие:

- преобладание мелкотоварного производства. В настоящее время в сельском

хозяйстве, особенно в животноводстве, преобладают мелкие фермерские, крестьянские хозяйства, которые занимаются выращиванием животных. В мелкотоварных хозяйствах наблюдается недостаток финансовых ресурсов для роста и развития производства, например, для приобретения дорогостоящего оборудования и др.;

- низкий уровень селекции в животноводстве. Работа селекции заключается в применении комплекса мер по выведению новых пород животных, а также в улучшении качественных свойств уже имеющихся пород. Необходимо применять современные методы в селекции и биотехнологии в животноводстве, а также привлекать инвестиции (Есина Ю.Л., Степанкова Н.М.) [16];

- слабая кормовая база. Одним из факторов устойчивого развития животноводства является формирование кормовой базы, которое будет способствовать наращиванию производства животноводческой продукции;

- низкий уровень цифровизации и автоматизации производственных и технологических процессов. Необходимо применение цифровых технологий в сельском хозяйстве как составной части аграрной политики государства (Аварский Н.Д., Тарин В.В., Гасанова Х.Н.) [17];

- слабая мотивация труда у сельскохозяйственных работников и др.

Развитие агропродовольственного рынка в стране является приоритетным направлением в обеспечении продовольственной и экономической безопасности любого государства. Это необходимо для сохранения независимости, стабильности и динамического, экономического развития страны. На основании проведенного обсуждения можно отметить, что рост и совершенствование продовольственного рынка в большей степени зависят от уровня государственной поддержки сельскохозяйственных производителей (Шик О.В.) [18].

Заключение

1. По результатам проведенных исследований предложены основные меры по развитию и совершенствованию рынка животноводческой продукции как одной из основных приоритетных направлений аграрного сектора экономики:

- дальнейшее формирование и развитие сельскохозяйственных производственных кооперативов – как наиболее приемлемая и эффективная форма хозяйствования на селе;

- повышение продуктивности сельскохозяйственных животных путем проведения планомерной и систематической работы по селекции и племенной работе, с це-

лью выведения новых высокопродуктивных пород животных;

- внедрение и применение современных инновационных технологий в животноводстве;

- улучшение кормовой базы, способствующей повышению продуктивности сельскохозяйственных животных;

- привлечение как отечественных, так и зарубежных инвестиций в развитие сельского хозяйства, повышение конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции и устойчивому развитию сельских территорий и др.

2. Применение комплексных мер позволяет развивать и совершенствовать животноводческую отрасль. Развитие отрасли животноводства является основным приоритетным направлением экономической политики для развития продовольственного рынка страны.

Вклад авторов: Кыдырбаева Эльмира Омирсериковна: концептуализация, разработка методологии, написание, координация исследования, наставничество исследования; Байдыбекова Салтанат Кенжебаевна: анализ и сбор данных, интерпретация результатов исследования, редактирование и доработка публикации; Толамисова Анар Габдылкаримовна: визуализация, подтверждение результатов исследования.

Конфликт интересов: от имени всех авторов автор-корреспондент заявляет об отсутствии конфликта интересов.

Список литературы

[1] Каменова, М.Ж. Особенности форм хозяйствования агропромышленного комплекса в устойчивом развитии сельского хозяйства /М.Ж. Каменова, Б.К. Джазыкбаева // Вестник Карагандинского университета. Серия «Экономика». - 2019. -№ 2. - С.52-62.

[2] Молдаше, А.Б. Проблемы устойчивого функционирования продовольственной системы Республики Казахстан / А.Б.Молдашев, Г.А.Никитина // Проблемы агрорынка.- 2019.-№2.-С.11-19.

[3] Камысбаев, М.К. Агропромышленное производство Казахстана: вопросы диверсификации как приоритетного направления развития / М.К. Камысбаев, А.Б. Молдашев, Г.М. Бердикулова // Проблемы агрорынка.- 2022.-№.- С.13-20.

[4] Bhaskara, S. Societal Digital Platforms for Sustainability: Agriculture. Sustainability / S. Bhaskara, S.B. Kamaljit.-2021.-N.13(9).-P. 5048.

[5] Ferraris, L. The pursuit of sustainable agriculture in EU free trade agreements / L.Ferraris. - Wageningen: Wageningen Academic Publishers, 2020. - 288 p.

References

- [6] Borrero, J.D. A Case Study of a Digital Data Platform for the Agricultural Sector: A Valuable Decision Support System for Small Farmers / J.D Borrero, K.A. Mariscal // *Agriculture*.-2022.-N 12(6).-P.767.
- [7] Bertoglio, R. The Digital Agricultural Revolution / R. Bertoglio, K. Corbo, F.M Renga, M. Matteucci // *A Literature review on Bibliometric analysis*. -2021.-N9 (1).-P. 62-82.
- [8] Teixeira, A. Consumer perceptions towards healthier meat products / A. Teixeira, S. Rodrigues // *Current Opinion in Food Science*. - 2021. - Vol. 38. - P. 147-154.
- [9] Zanten, H.E. The role of farm animals in a circular food system/ H. Zanten, K. Van Iffersum Martin, J.M. De Boer Imke // *Global Food Security*, 2019. – N 21.-P.18-22. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2019.06.003>.
- [10] Dalevska, N. A model for estimating social and economic indicators of sustainable development / N. Dalevska, V.Khobta, A.Kwilinski, S. Kravchenko // *Entrepreneurship and Sustainability*.-2019. - N 6(4). - P.1839-1860.
- [11] He, Y., Discussion on rural sustainability and rural sustainability science / Y. He., J.Wu, G.Zhou, B.Zhou// *Acta Geographica Sinica*.-2020. - N 75(4).- P.736-752.
- [12] Helen, Walls. Food security, food safety & healthy nutrition: are they compatible? / Walls Helen//*Global Food Security*.-2019.-P.69-71.
- [13] Эпштейн, Д.Б. Научные основы организационно-экономического механизма поддержки сельских территорий / Д.Б. Эпштейн // *АПК: Экономика, управление*.- 2022.-№11.- С.36-45.
- [14] Официальный интернет-ресурс Бюро национальной статистики Агентства Республики Казахстан по стратегическому планированию и реформам [Электронный ресурс].-URL: <https://stat.gov.kz/> (дата обращения 08.01.2024).
- [15] Белова, Т.Н. Продуктовые сегменты агропродовольственного рынка: единый подход или точечное государственное регулирование/Т.Н. Белова, И.Н. Чернышева, Р.С. Губанов // *Экономика региона*.-2023.-№19(2).- С.511-523.
- [16] Есина, Ю.Л. Совершенствование региональной инвестиционной политики на основе комплексной программы развития сельских территорий / Ю.Л. Есина, Н.М. Степанкова//*Экономика региона*.-2021.-№1.-С.262-275.
- [17] Аварский, Н.Д. Проблемы технической модернизации сельскохозяйственных товаропроизводителей и их реализация на современном этапе / Н.Д.Аварский, В.В.Тарин, Х.Н.Гасанова // *АПК: Экономика, управление*.-2023.-№3.-С.85-96.
- [18] Шик, О.В. Влияние государственной поддержки на сельскохозяйственных производителей и потребителей в России / О.В Шик // *Вопросы экономики*.-2023.-№4.-С.67-84.
- [1] Kamenova, M.J. & Jazykbaeva, B.K. (2019). Osobennosti form hozyajstvovaniya agropromishlennogo kompleksa v ustojchivom razvitii sel'skogo hozyajstva [Features of the forms of management of the agro-industrial complex in the sustainable development of agriculture]. *Vestnik Karagandinskogo universi-teta. Seriya «Ekonomika» - Bulletin of Kara-ganda University. The series "Economics"*, 2, 52-62 [in Russian].
- [2] Moldashev, A.B. & Nikitina, G.A. (2019). Problemy ustojchivogo funkcionirovaniya prodovol'stvennoj sistemy Respubliki Kazahstan [Problems of sustainable functioning of the food system of the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 2, 11-19 [in Russian].
- [3] Kamysbaev, M.K., Moldashev, A.B. & Berdykulova, G.M. (2022). Agropromyshlennoe proizvodstvo Kazahstana: voprosy diversifikacii kak prioritetnogo napravleniya razvitiya [Agro-industrial production in Kazakhstan: issues of diversification as a priority area of development]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 3, 13-20 [in Russian].
- [4] Bhaskara, S., Kamaljit, S.B. (2021). Societal Digital Platforms for Sustainability: Agriculture. *Sustainability*, 13(9), 5048.
- [5] Ferraris, L. (2020). The pursuit of sustainable agriculture in EU free trade agreements. *Wageningen: Wageningen Academic Publishers*, 288.
- [6] Borrero, J.D., Mariscal, K.A. (2022). A Case Study of a Digital Data Platform for the Agricultural Sector: A Valuable Decision Support System for Small Farmers. *Agriculture*, 12(6), 767.
- [7] Bertoglio, R. Corbo, K., Renga, F.M., Matteucci, M. (2021). The Digital Agricultural Revolution. *A Literature review on Bibliometric analysis*, 9 (1), 62-82.
- [8] Teixeira, A., Rodrigues, S. (2021). Consumer perceptions towards healthier meat products. *Current Opinion in Food Science*, 38, 147-154.
- [9] Zanten H. (2019). The role of farm animals in a circular food system. *Global Food Security*, 21, 18-22. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2019.06.003>.
- [10] Dalevska, N., Khobta, V., Kwilinski, A. & Kravchenko, S. (2019). A model for estimating social and economic indicators of sustainable development. *Entrepreneurship and Sustainability*, 6(4), 1839-1860.
- [11] He, Y., Wu, J., Zhou, G. & Zhou, B. (2020). Discussion on rural sustainability and rural sustainability science. *Acta Geographica Sinica*, 75(4), 736-752.
- [12] Helen Walls. (2019). Food security, food safety & healthy nutrition: are they compatible? *Global Food Security*, 69–71.
- [13] Epstein, D.B. (2022). Nauchnye osnovy organizacionno-ekonomicheskogo mekhaniz-

ma podderzhki sel'skih territorij [Scientific foundations of the organizational and economic mechanism for supporting rural areas], *APK: Ekonomika, upravlenie - Agro-industrial complex: Economics, management*, 11, 36-45 [in Russian].

[14] Oficial'nyj internet-resurs: Byuro nacional'noj statistiki Agentstva Respubliki Kazahstan po strategicheskomu planirovaniyu i reformam [Official Internet resource of the Bureau of National Statistics of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and Reforms]. Available at: <https://stat.gov.kz/> (date of access: 08.01.2024) [in Russian].

[15] Belova, T.N., Chernysheva, I.N. & Gubanov, R.S. (2023). Produktovye segmenty agropodovol'stvennogo rynka: edinyj podhod ili tochechnoe gosudarstvennoe regulirovanie [Product segments of the agri-food market: a unified approach or targeted government regulation]. *Ekonomika regiona - Economy of Regions*, 19(2), 511-523 [in Russian].

[16] Avarsky, N.D., Tarin, V.V. & Hasanova, H.N. (2023). Problemy tekhnicheskoy moder-

nizacii sel'skohozyajstvennoj tovaroproizvoditelej i ih realizaciya na sovremennom etape [Problems of technical modernization of agricultural producers and their implementation at the present stage]. *APK: Ekonomika, upravlenie - Agro-industrial complex: Economics, management*, 3, 85-96 [in Russian].

[17] Yesina, Y.L. & Stepankova, N.M. (2021). Sovershenstvovanie regional'noj investicionnoj politiki na osnovе kompleksnoj programmy razvitiya sel'skih territorij [Improving regional investment policy based on a comprehensive rural development program]. *Ekonomika regiona - Economy of Regions*, 1, 262-275 [in Russian].

[18] Chic, O.V. (2023). Vliyanie gosudarstvennoj podderzhki na sel'skohozyajstvennyh proizvoditelej i potrebitelej v Rossii [The impact of government support on agricultural producers and consumers in Russia], *Voprosy ekonomiki - Economic issues*, 4, 67-84 [in Russian].

Информация об авторах:

Қыдырбаева Эльмира Омирсериковна – **основной автор**; Ph.D; ассоциированный профессор образовательной программы в сфере менеджмента и государственного управления; Жетысуский университет им. И.Жансугурова; 040009 ул.Жансугурова, 187 А, г.Талдықорған, Қазақстан; e-mail: ekydyrbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4489-0896>.

Байдыбекова Салтанат Кенжебаевна; кандидат экономических наук; ассоциированный профессор образовательной программы учета и финансов; Жетысуский университет им. И. Жансугурова; 040009 ул. Жансугурова, 187А, г.Талдықорған, Қазақстан; e-mail: b-saltanat@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7974-1236>.

Толамисова Анар Габдылкаримовна; магистр экономических наук; преподаватель-ассистент образовательной программы в сфере менеджмента и государственного управления; Жетысуский университет им. И.Жансугурова; 040009 ул. Жансугурова, 187А, г.Талдықорған, Қазақстан; e-mail: zhantokab@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0003-4269-0433>.

Авторлар туралы ақпарат:

Қыдырбаева Эльмира Омирсериковна – **негізгі автор**; Ph.D; менеджмент және мемлекеттік басқару саласындағы білім беру бағдарламасының қауымдастырылған профессоры; І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті; 040009 Жансүгіров көш., 187 А, Талдықорған қ., Қазақстан; e-mail: ekydyrbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4489-0896>.

Байдыбекова Салтанат Кенжебаевна; экономика экономика ғылымдарының кандидаты; есеп және қаржы білім бағдарламасының қауымдастырылған профессоры; І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, 040009 Жансүгіров көш., 187А, Талдықорған қ., Қазақстан, e-mail: b-saltanat@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7974-1236>.

Толамисова Анар Габдылкаримовна; экономика ғылымдарының магистрі; менеджмент және мемлекеттік басқару саласындағы білім беру бағдарламасының ассистенті; І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті; 040009 Жансүгіров көш., 187А, Талдықорған қ., Қазақстан; e-mail: zhantokab@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0003-4269-0433>.

Information about authors

Kydyrbaeva Elmira Omirserikovna - **The main author**; Ph.D; Associate Professor of the Management and State Government Educational Program; I.Zhansugurov Zhetysu University; 040009 A.Zhansugurova str., 187 A, Taldykorgan, Kazakhstan; e-mail: ekydyrbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4489-0896>.

Baidybekova Saltanat Kenzhebaevna; Candidate of Economic Sciences; Associate Professor of Accounting and Finance Educational Program; I.Zhansugurov Zhetysu University; 040009 Zhansugurova str., 187A, Taldykorgan, Kazakhstan; e-mail: b-saltanat@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7974-1236>.

Tolamisova Anar Gabdylkarimovna; Master of Economic Sciences; Assistant Teacher of the Educational Program in the Field of Management and Public Administration; I.Zhansugurov Zhetysu University; 040009 Zhansugurova str., 187A, Taldykorgan, Kazakhstan; e-mail: zhantokab@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0003-4269-0433>.

**ПРОИЗВОДСТВО МЯСА И ПРОДУКТОВ ЕГО ПЕРЕРАБОТКИ В УСЛОВИЯХ
ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА
ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ**

**ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІН
ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒҒЫРТУ ЖАҒДАЙЫНДА ЕТ ЖӘНЕ
ОНЫ ҚАЙТА ӨНДЕУ ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУ**

**PRODUCTION OF MEAT AND PROCESSED PRODUCTS IN THE CONDITIONS OF
TECHNOLOGICAL MODERNIZATION OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX
OF THE EAST KAZAKHSTAN REGION**

Ш.Д. ЖАЙЛАУБАЕВА^{1*}

к.э.н., доцент

Е.И. КЕНДЮХ²

д.э.н.

Г.К. ДАМБАУЛОВА³

к.э.н., профессор

¹Университет им. Шакарима, Семей, Казахстан

²Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

³Костанайский региональный университет им. А.Байтұрсынова, Костанай, Казахстан

*электронная почта автора: zhaylaubaeva.shynar@mail.ru

Ш.Д. ЖАЙЛАУБАЕВА^{1*}

э.ф.к., доцент

Е.И. КЕНДЮХ²

э.ф.д.

Г.К. ДАМБАУЛОВА³

э.ф.к., профессор

¹Шәкәрім атындағы университеті, Семей, Қазақстан

²М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл, Қазақстан

³А. Байтұрсынова атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: zhaylaubaeva.shynar@mail.ru

SH. ZHAILAUBAYEVA^{1*}

C.E.Sc., Associate Professor

Y. KENDYUKH²

Dr.E.Sc.

G.K. DAMBAULOVA³

C.E.Sc., Professor

¹Shakarim University, Semey, Kazakhstan

²M. Kozymbayev North Kazakhstan university, Petropavlovsk, Kazakhstan

³A. Baitursynov Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: zhaylaubaeva.shynar@mail.ru

Аннотация. Цель – рассмотрены сложившаяся ситуация и перспективные направления развития мясной отрасли Восточно-Казахстанской области, определены сдерживающие факторы ее роста. В процессе исследования в контексте комплексного анализа применялись расчетно-конструктивный, статистико-экономический, экспертный, монографический методы. Результаты – представлена оценка основных параметров животноводческого комплекса и сферы переработки мяса в Восточному регионе за последние пять лет. На основании результатов исследования выявлено, что в мясном секторе наблюдаются позитивные сдвиги, однако в целом производство продукции недостаточно эффективно. Авторы отмечают недостаток сырьевых ресурсов и высокую стоимость сырья. Импорт продовольствия занимает существенное место, а мелкотоварность хозяйств приводит к снижению конкуренто-

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, ет саласы, қайта өңдеу өнеркәсібі, өнім нарығы, сұраныс пен ұсыныс, шығындарды азайту, жеңілдетілген несиелеу.

Key words: agro-industrial complex, meat industry, processing industry, product market, supply and demand, cost reduction, preferential lending.

Введение

Актуальность. В настоящее время мясной сектор выступает в качестве основополагающего фактора в вопросах динамичного роста агропромышленного комплекса республики. От уровня ее развития зависит продовольственная и экономическая безопасность государства. Установлены факторы, сдерживающие и препятствующие его развитию, а именно дефицит отечественного сырья, неустойчивость ситуации на различных уровнях и слабая обеспеченность мясоперерабатывающим оборудованием и техникой собственного производства. Как следствие, у преобладающей части предприятий отмечается экстенсивный путь производства, а также снижение конкурентной способности выпускаемого товара и активности в области инноваций.

В создавшейся ситуации требуются новые подходы к государственному регулированию и разработке мер по поддержке мясного подкомплекса с целью устойчивого, сбалансированного роста экономики. Для обеспечения жителей республики мясной продукцией рост и поддержка конкурентных преимуществ собственных компаний мясной сферы следует рассматривать как приоритетное направление в стратегии государства. В связи с вышесказанным появляется потребность в изучении данных вопросов с учетом сложившейся ситуации как в Восточно-Казахстанской области, так и в республике в целом.

Цель – проведение анализа развития мясной отрасли в Восточно-Казахстанской области и определение факторов, сдерживающих ее развитие; выявление направлений, способствующих повышению конкурентных преимуществ производимой продукции, а также снижению показателей импорта и увеличению экспорта. Рассмотрение условий и факторов, сдерживающих развитие мясной отрасли, в частности, в животноводстве и мясоперерабатывающей промышленности; установление стратегических приоритетов и направлений развития предприятий мясного подкомплекса на региональном уровне в рамках развития Восточно-Казахстанской области.

Решение вопросов перспективного планирования предприятиями, с учетом

использования различных стратегий и установления соответствующего рыночного поведения, является необходимым моментом в их деятельности.

Рабочие гипотезы исследования предполагают, что для динамичного, сбалансированного развития мясной отрасли, имеющей большое значение в решении вопросов продовольственной безопасности страны, требуется разработка комплекса мер по государственному регулированию и поддержке.

Литературный обзор

На сегодняшний день одной из главных проблем является обеспечение продовольственной безопасности страны (Jafarvand E., Abdollahi Z., Edalati et al.; Tolysbayeva M.B., Kirdasinova, K.A., Kabdullina G.K. et al.) [1,2] путем эффективного функционирования отраслей и производств, входящих в состав АПК. Проблемы эффективности, ее оценка на уровне государства, отрасли, предприятия рассмотрены в трудах казахстанских (Молдашев А.Б., Акимбекова Г.У., Есполов Т.И. и др.) и зарубежных ученых (Ансофф И., Дракер П., Котлер Ф. и др.).

Особое место занимает мясной подкомплекс, который согласно мнениям исследователей (Зюзя Е.В., Пыжикова Н.И.) [3], обладающий сложной структурой, объединяющей взаимосвязанные производства, а также отрасли и подотрасли сельского хозяйства, переработки, сервиса, торговли и т.д. Его целью является соединение всех этапов в совместное действие, где управление между ними осуществляет система связей производственно-экономического характера. Вместе с этим каждый субъект имеет свойственную ему самостоятельность и свою обособленность.

По мнению ученых, имеющиеся связи в отрасли несостоятельны ввиду отсутствия общности целей всех их звеньев. Данное положение дел приводит к дисбалансу, сырьевым потерям, что влияет на результативность деятельности всеобщей системы (Vachev H.) [4].

При достижении общей цели любое звено процесса должно придерживаться тактики оптимального ограничения. Следует использовать согласованную стратегию, где равно учитываются как собственные,

так и партнерские интересы. Основными задачами подобных взаимосвязей выступают регулирование и согласование деятельности всех звеньев сферы вместе с рациональным потреблением ресурсов различного характера и выполнением высоких показателей (Акимбекова Г.У., Никитина Г.А.) [5].

Таким образом, в мясной отрасли для осуществления поставленных целей требуется согласованность стремлений как поставщиков ресурсов, так и предприятий по переработке. Также важны вопросы по приобретению сырья, зачета и расчета продукции и другое (Nurlankyzy Zh., Shulenbayeva F., Rustembayev B. Et al.) [6]. В то же время развитие взаимовыгодных отношений на основе кооперации и интеграции является высокоэффективным (Trusova Natalia V, Hryvkivska O.V., Kotvytska Nataliia M. I. et al.) [7]. В целом решение продовольственной безопасности возможно путем развития аграрной сферы с регулирующей политикой государства (Тиреуов К.М., Рахимжанова Г.М.) [8].

Материалы и методы

Изучение вопросов современного положения и перспектив развития мясной отрасли Восточно-Казахстанской области осуществлялось на основе научных работ по направлению темы исследования (монографии, статьи, тезисы, казахстанские и зарубежные периодические и интернет-издания). Кроме того, использовались статистические данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по ВКО по основным показателям развития животноводства и перерабатывающей промышленности восточ-

ного региона; нормативно-правовые акты Республики Казахстан, размещенные на официальных и открытых сайтах; документация производителей и переработчиков сельскохозяйственной продукции.

В процессе исследования применялись статистико-экономический, монографический, балансовый, абстрактно-логический, описательный и другие методы, которые позволяют упорядочить и систематизировать информацию, проводить статистические исследования, создавать модели и теории и т.д. Их использование дает возможность рассмотреть риски и неопределенности предприятия или процесса, получать подтвержденные и проверенные итоги, разрабатывать рекомендации практического характера для развития предприятий мясной отрасли. В целом применение этих подходов обеспечит комплексность и системность работы.

Результаты

Мясной подкомплекс – одна из главных составляющих АПК Восточно-Казахстанской области. Увеличение спроса потребителей на мясо и мясную продукцию, а также проблемы инвестиционной активности и зависимости от завезенной продукции (импорта) указывают на целесообразность последующего его изучения и развития.

Животноводческая отрасль занимает ключевое место в мясной сфере, где объединенные и взаимосвязанные сегменты участвуют в производственном и товарном процессе кругооборота конечного товара (Кажиева Ж.Х.) [9]. Процессы его развития за последние годы в восточном регионе претерпевают определенные изменения. Это касается также вопросов производства скота и птицы на убой в живом весе (таблица 1).

Таблица 1 - Забито в хозяйстве или реализовано на убой скота и птицы (в живом весе) в Восточно-Казахстанской области за 2019-2024гг., тыс. т

Объем производства	2019г.	2020г.	2021г.	2022г.	2023г.	2023/2019,%
Все категории хозяйств						
Скот и птица	288,9	299,4	309,0	153,2	174,4	60,4
в том числе:						
Крупный рогатый скот	136,3	145,3	148,7	62,4	64,4	47,3
Овцы и козы	45,2	45,2	46,3	15,2	14,9	33,0
Лошади	43,9	48,9	49,5	17,0	17,5	39,9
Свиньи	8,5	8,5	8,8	7,5	6,1	71,8
Верблюды	0	0	0	0	0	0
Птица	54,8	51,9	55,5	51,1	71,5	130,5

Примечание: составлена авторами на базе данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по ВКО

Данные таблицы 1 показывают, что за последние 5 лет произошло снижение показателей по объемам производства скота и птицы на убой на 39,6% (Статистический сборник «Сельское, лесное...») [10]. В частности, наблюдается уменьшение показателей крупного рогатого скота, овец и коз, лошадей, свиней на 52,7; 67; 60,1; 28,2% соответственно.

Вместе с тем птицеводство в Восточно-Казахстанской области занимает лидирующее положение в общем объеме производства скота и птицы на убой в живом весе. Его удельный вес составляет 41,0%. Так, во всех категориях хозяйств производство птицы на убой в живом весе составило в 2023г. 130,5 тыс. т, что на 75,7

тыс. т больше показателя 2019г. Основными причинами роста и развития данной подотрасли является экологическая безопасность продукции, способность длительного хранения, а также вкусовые и питательные качества продукции. Кроме того, мясо птицы продуктивно и адаптировано к современным технологиям.

Произошли изменения в структуре поставок скота и птицы на убой хозяйствами разных категорий (таблица 2). Так, на сегодняшний день большую часть поставок осуществляют сельскохозяйственные организации (43%) и хозяйства населения (39,8%). Доля индивидуальных предпринимателей и крестьянских или фермерских хозяйств составляет всего лишь 17,2%.

Таблица 2 - Забито в хозяйстве или реализовано на убой скота и птицы (в живом весе) по категориям хозяйств, тыс. т

Показатель	2019г.	2020г.	2021г.	2022г.	2023г.	2023/2019, %
Сельхозпредприятия	57,4	55,9	59,0	54,1	75,0	130,7
Индивидуальные предприниматели и крестьянские или фермерские хозяйства	100,5	107,7	112,3	30,5	30,0	29,9
Хозяйства населения	131,0	135,8	137,7	68,6	69,4	53

Примечание: составлена авторами на базе данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по ВКО

Лидирующее участие крупных предприятий в вопросах производства мяса является положительным фактором, так как именно здесь налажено эффективное производство. Что касается хозяйств населения, то играя важную роль в обеспечении продуктами питания население страны, они не могут в полной мере производить достаточно конкурентоспособную продукцию. При этом у данной категории хозяйств в основном отсутствуют стимулы, так как производят преимущественно для собственного потребления и возможностей (недостаток техники, технологий организации производства, знаний, финансов) для повышения производительности. Очевидно, что преобладание мелкотоварного производства в агропродовольственном комплексе, не ориентированной на рынок, является неэффективным.

Вышерассмотренные вопросы тесно взаимосвязаны с показателями численности поголовья скота и птицы в хозяйствах всех категорий (рисунок 1). Так, данные рисунка 1 показывают, что за 2019-2023гг. произошло снижение численности КРС на 564,9 тыс. гол., свиней – на 19,9 тыс. гол., лошадей – на 183,7 тыс. гол. Наблюдается значительное снижение численности овец

и коз – на 1 024,7 тыс. гол. (63,6%). В то же время отмечается рост численности птиц на 26,2 тыс. гол., или на 0,7%.

Следует подчеркнуть, что снижение показателей численности скота и птицы прослеживается с 2022г., когда была образована область Абай путем выделения ее из состава Восточно-Казахстанской области и 47% населения и 32% предприятий ВКО перешли в Абайскую область. Следовательно, уменьшились показатели по различным направлениям деятельности, в том числе по агропромышленному комплексу.

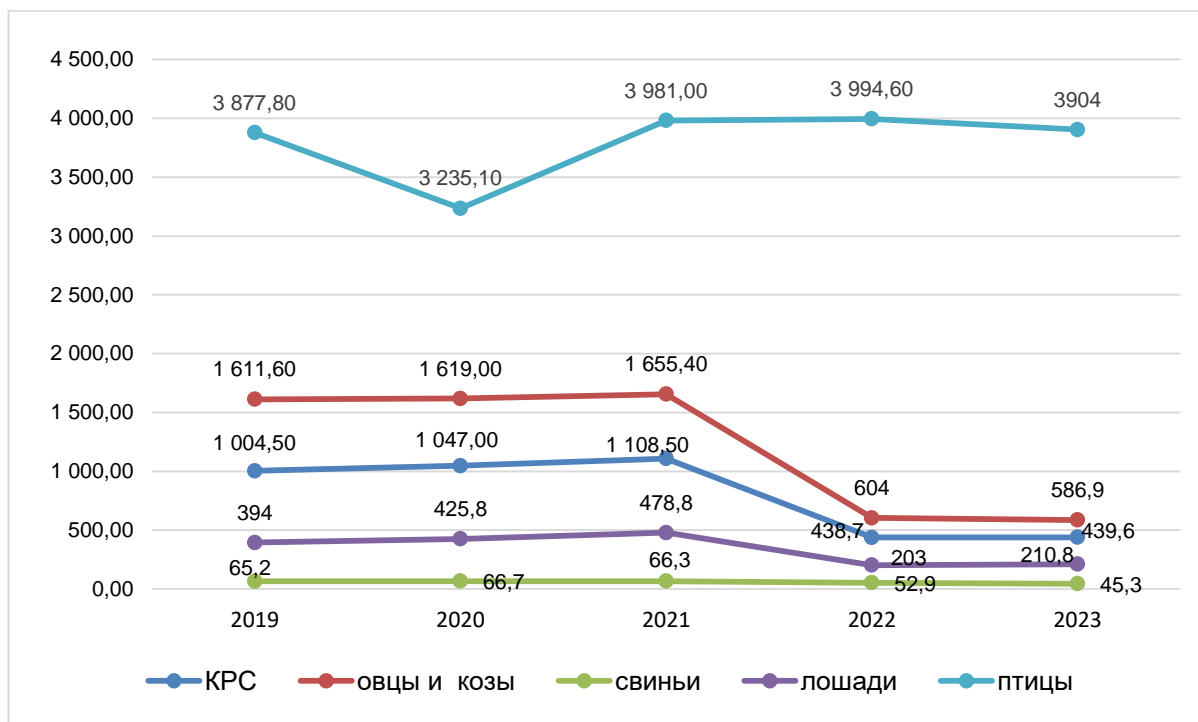
Численность скота, а также производство скота и птицы на убой тесно взаимосвязаны с вопросами переработки мясной продукции.

Мясная промышленность является важным сегментом агропромышленного комплекса области. Наиболее крупными предприятиями в этой сфере в восточном регионе являются ТОО «Батыс-Нық» и АО «Усть-Каменогорская птицефабрика» (УКПФ).

ТОО «Батыс-Нық» было создано в 2014г. в рамках государственной программы по развитию отечественного производителя. В 2015г. начато строительство мясокомбината. В 2016г. компания открыла убойный комбинат производственной мощ-

ностью КРС - 50 гол. в сутки и МРС - 300 гол. в сутки. Основными видами деятельности являются мясопереработка, мясозаготовка, оптовая торговля мясopодуктами. ТОО «Батыс-НЫҚ» выпускает высококаче-

ственную, экологически чистую мясную продукцию из отборного, натурального сырья местных сельхозпроизводителей в полном соответствии со стандартами качества.

Примечание: составлен с использованием данных статистического сборника «Сельское, лесное...» [10]

Рисунок 1 - Численность поголовья скота по видам и птицы во всех категориях хозяйств в ВКО за 2019-2024гг., тыс. гол.

АО «Усть-Каменогорская птицефабрика» (УКПФ) – крупное птицеводческое предприятие с законченным технологическим циклом, которое занимается выращиванием и переработкой цыплят-бройлеров на мясо, производством и реализацией полуфабрикатов, субпродуктов и готовой продукции на территории Республики Казахстан и за ее пределами. Созданная в 1976г. птицефабрика вот уже 40 лет обеспечивает потребителей широкой линейкой высококачественных продуктов. АО «УКПФ» расположилась на территории 338 га и является одной из крупнейших птицефабрик Республики Казахстан. Находится в 20 км от областного центра Восточного Казахстана – г.Усть-Каменогорск. Вся продукция птицефабрики соответствует международным стандартам.

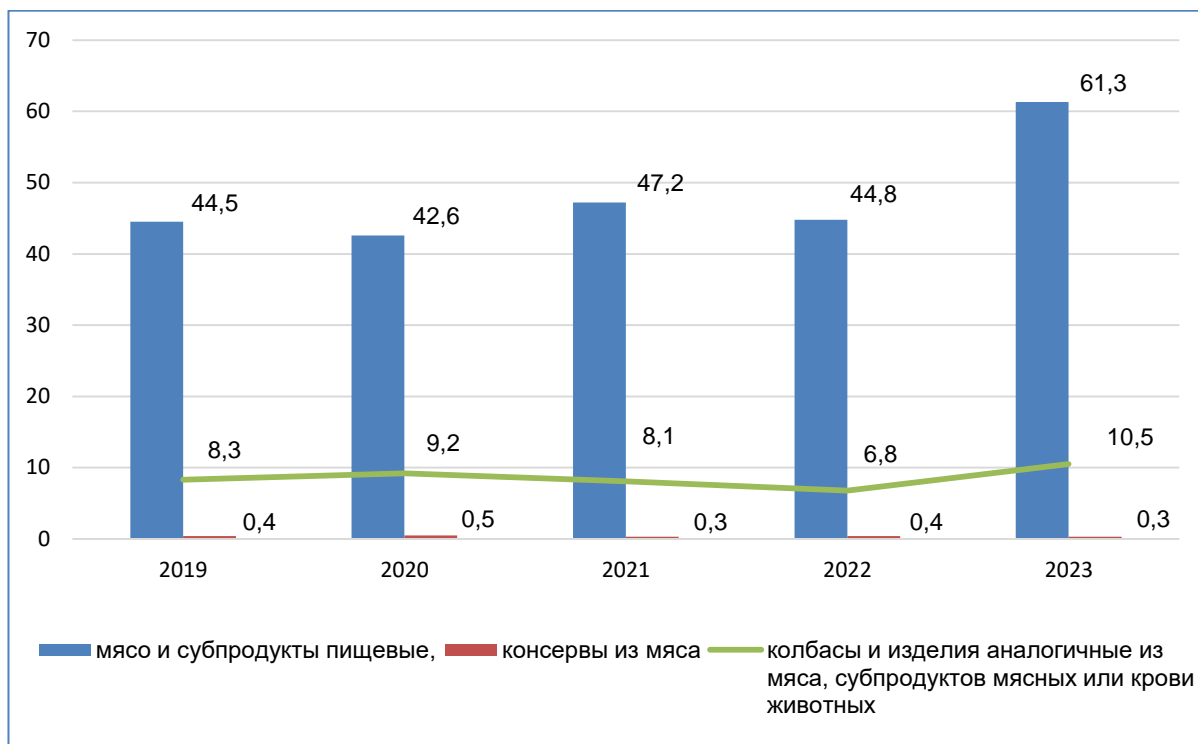
Помимо прочего в области в 2024г. (г.Усть-Каменогорск) планируется запуск нового многофункционального комплекса по производству и оптово-розничной продаже мясных полуфабрикатов.

Производственные результаты по основным группам мясной продукции в пери-

од с 2019-2023гг. показаны на рисунке 2 (Статистический сборник «Промышленность Восточно-Казахстанской ...») [11].

Так, за последние 5 лет прослеживается увеличение производства мяса и субпродуктов пищевых на 16,8 тыс. т (37,7%), наблюдается рост выпуска колбасы и изделий аналогичных из мяса, субпродуктов мясных или крови животных на 2,2 тыс. т, или на 26,5%. В производстве консервов из мяса отмечается определенный спад, который составил 0,1 тыс. т, или 25%.

Основным производителем консервов в области является ТОО «Усть-Каменогорский мясо-консервный завод - Улан», расположенный в п.Меновное г.Усть-Каменогорска. В его составе 2 цеха (консервный, жестяно-баночный) и холодильное устройство объемом 500 тонн. С целью обеспечения надлежащего качества производимого товара на предприятии существует лаборатория, функциями которой является проведение анализов, проб, тестов, экспертиз, испытаний и других исследований.

Примечание: составлен с использованием данных статистического сборника «Промышленность Восточно-Казахстанской...» [11]

Рисунок 2 - Производство основных видов мясных продуктов в Восточно-Казахстанской области за 2019-2023гг., тыс. т

Производственная деятельность в компании выполняется высококлассными специалистами с многолетним опытом работы по данному направлению. В процессе изготовления товара применяется местное сырье, а сопутствующие ресурсы имеют в основном иностранное происхождение. Изготовленная продукция имеет спрос как со стороны населения страны, так и за рубежом.

Таким образом, проведенный анализ развития мясного подкомплекса в Восточно-Казахстанской области показал тенденцию к его развитию. В то же время ее деятельность на сегодняшний день нельзя считать достаточно эффективной. Имеет место мелкотоварность производства за счет увеличения количества хозяйств населения и т.д., а также развитие производства по экстенсивному направлению, низкие показатели рентабельности, конкурентоспособности и инновационной активности (Lukhmanova G., Baisholanova K., Shiganbayeva N. et al.) [12].

Наблюдается дефицит сырьевых ресурсов и высоких затрат на нее. Причем доля местного сырья от используемого при переработке продукции составляет около 20-30%, остальное – импорт. В результате

продукция отечественных компаний менее конкурентоспособна. В то же время вертикально-интегрированные структуры, имеющие свое кормовое обеспечение, исходное сырье, не испытывают сильных рыночных колебаний. Их роль значима в вопросах роста объема выпуска товаров посредством осуществления инвестиционных программ и технического перевооружения. В большинстве государств агропромышленная интеграция получила широкое распространение. Кроме того, наблюдается усиление данных процессов в менее развитых странах.

С учетом сказанного решение вопросов возможно путем комплексных мер, включающих государственное регулирование мясной отрасли, развитие кооперационных и интеграционных взаимосвязей и формирований, экономический рост регионов, а также повышение конкурентоспособности производимого товара в мясном секторе.

Обсуждение

Роль мясной отрасли в совершенствовании агропромышленного комплекса и обеспечения продовольственной безопасности страны является достаточно актуальной (Ахметова К.А., Тержанова А.Ж.,

Ахметова А.А.) [13]. В настоящее время, несмотря на положительные сдвиги в ее развитии, в целом оно недостаточно успешно и устойчиво. В качестве наиболее существенных, требующих внимания проблем, следует назвать недостаточное количество местного сырья на рынке и ее высокая стоимость, преобладание импорта продукции, мелкотоварность производства и т.д. Функционирование большего числа компаний в основном сосредоточено на необходимости обеспечения рынка внутри страны. Вопросы долгосрочного развития вызваны преимущественно изменениями ситуаций на различных уровнях экономики.

В современных условиях стоит вопрос о формировании нового рынка мяса и сопутствующих ему товаров с участием предприятий, нацеленных на использование различных стратегий и инновационных подходов (Sokolova A.P., Sukharev O.A.) [14].

Одна из главных задач – налаживание взаимовыгодных отношений между сельхозтоваропроизводителями, перерабатывающими предприятиями и торговлей. Ее достижение возможно посредством совершенствования ценового механизма, развития рыночной инфраструктуры, государственной поддержки и т.д. При этом регулирование продовольственного рынка со стороны государства должно осуществляться с помощью экономических, организационных, а также административных мер.

Значительная роль также отводится созданию и развитию интегрированных формирований, способствующих увеличению производства и переработки мясных изделий в стране (Latif A., Karim A., Sugianto S.et al.) [15].

Заключение

На основе проведенного исследования предоставлены следующие рекомендации по вопросам развития мясной отрасли Восточно-Казахстанской области, а именно:

1. Подготовка и внедрение комплекса мероприятий организационного и экономического направления с целью повышения эффективной деятельности всех подразделений мясного сектора.

2. Государственное регулирование вопросов развития мясного подкомплекса посредством предоставления различных льгот и субсидий.

3. Более активное развитие кооперации и интеграции в рамках единой целостной системы.

4. Упор на формирование экономики регионов с учетом их территориальных особенностей.

5. Создание конкурентных преимуществ производимого товара в мясной сфере.

Вклад авторов: Жайлаубаева Шынар Далеловна: постановка цели и задач исследования, анализ, координация исследования, написание, редактирование, доработка публикации; Кендюх Евгений Иванович: сбор и обработка данных, интерпретация результатов исследования. Дамбаулова Гульмира Каримжановна: сбор и обработка данных, доработка публикации.

Конфликт интересов: от имени всех авторов автор-корреспондент заявляет об отсутствии конфликта интересов.

Список литературы

[1] Jafarvand, E. Food Security Threats Worldwide and in Iran / E. Jafarvand, Z. Abdollahi, S. Edalati, M. Niknam & M. Jalali // Iranian journal of culture and health promotion. – 2022. – N 6 (3). -P. 443-451.

[2] Tolysbayeva, M.B. Modern tendencies of the development of a food belt in Kazakhstan / M.B. Tolysbayeva, K.A. Kirdasinova, G.K. Kabdullina, R.K. Sabirova, K.M. Utepkaliyeva, M.K. Uandykova // Bulgarian Journal of Agricultural Science.- 2019.-N 25 (2).- P. 217–223.

[3] Зюзя, Е.В. Теория и методология оптимизации бизнес-процессов / Е.В. Зюзя, Н.И. Пыжикова.– Ачинск: Красноярский государственный аграрный университет. Ачинский филиал, 2020. – 172 с.

[4] Bachev, H. About the Governance Efficiency of Agricultural Farms. The Case of Bulgaria / H. Bachev // Journal of Applied Economic Sciences. - 2022.- Vol. 12.- P. 5-20.

[5] Акимбекова, Г.У. Приоритетные направления развития агропромышленного комплекса Казахстана / Г.У. Акимбекова, Г.А. Никитина // Проблемы агрорынка.-2020.-№ 4.- С.13-23. DOI: 10.46666/2020-4-2708-9991.01.

[6] Nurlankyzy, Zh. The Basic Tendencies of the Agricultural Sector of Kazakhstan's Economy in the Sheep Industry / Zh. Nurlankyzy, F. Shulenbayeva, B. Rustembayev, B. Ainakanova, A. Kazkenova // RevistaESPACIOS. – 2017.– Vol. 38. - N 44. – P. 33-45.

[7] Trusova, Natalia V. Determinants of the innovative and investment development of agriculture / Natalia V.Trusova, O.V. Hryvkivska, Nataliia M. Kotvytska, A.Svitlana, Tetiana I. Nesterenko, Olha V. Kotyk Yavorska // International Journal of Agricultural Extension. 2021. - Vol.9. - Special Issue. - P. 81–100.

[8] Тиреуов, К.М., Рахимжанова Г.М. Перспективы повышения безопасности продовольствия на рынке животноводческой продукции Казахстана / К.М Тиреуов., Г.М.

Рахимжанова // Проблемы агрорынка. - 2019. - № 2. - С. 131-137.

[9] Кажиева, Ж.Х. Животноводческий под-комплекс Восточно-Казахстанской области: оценка состояния и целевые ориентиры / Ж.Х. Кажиева // Проблемы агрорынка. -2021.- №1.- С.108-114. DOI:10.46666/2021-1-2708-9991.13

[10] Статистический сборник «Сельское, лесное и рыбное хозяйство Восточно-Казахстанской области» за 2017-2021гг. Департамент Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Восточно-Казахстанской области [Электронный ресурс].- 2022.- URL: / https://www.old.stat.gov.kz/region/264990/statistical_information/industry/6314 (дата обращения: 19.02.2024).

[11] Статистический сборник «Промышленность Восточно-Казахстанской области 2017-2021гг. Департамент Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Восточно-Казахстанской области [Электронный ресурс].-2022.-URL:https://www.old.stat.gov.kz/region/264990/statistical_information/industry/63151 (дата обращения: 19.02.2024).

[12] Lukhmanova, G. Innovative development of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan / G.Lukhmanova, K.Baisholanova, N.Shiganbayeva, B.Abenov, A.Sambetbayeva, B.S. Gussenov // *Espacios*.- 2019.- Vol.40(32).- P. 6-5.

[13] Ахметова, К.А. Государственное регулирование аграрного сектора Казахстана /К.А. Ахметова, А.Ж. Тержанова, А.А. Ахметова // Проблемы агрорынка. -2020.- No3. - С.60-66. DOI: 10.46666/2020.2708-9991.07.

[14] Sokolova, A.P. Directions and Efficiency of Innovative Development of Agricultural Enterprises / A.P. Sokolova, O.A. Sukharev //Complex Systems: Innovation and Sustainability in the Digital Age. Studies in Systems, Decision and Control. - 2020.- Vol. 282.- P. 401–407. https://doi.org/10.1007/978-3-030-44703-8_43.

[15] Latif, A. Evaluation of the spatial planning in agropolitan area development in NaganRaya Regency, Indonesia/ A.Latif, A. Karim., S.Sugianto, Rusdi M. Romano //International Review for Spatial Planning and Sustainable Development.-2022.-Vol.10.- Issue 2.-P.219-34. https://doi.org/10.14246/irspds.10.2_219.

References

[1] Jafarvand, E., Abdollahi, S., Edalati, M., Niknam, Z. & Jalali, M. (2022). *Food Security Threats Worldwide and in Iran. Iranian Journal of Culture and Health Promotion*, 6(3), 443-451.

[2] Tolysbayeva, M.B., Kirdasinova, K.A., Kabdullina, G.K., Sabirova, R.K., Utepkaliyeva,

K.M., & Uandykova, M.K. (2019). Modern Tendencies of the Development of a Food Belt in Kazakhstan. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 25(2), 217-223.

[3] Zjuzja, E.V. & Pyzhikova, N.I. (2020). Teorija i metodologija optimizacii biznes-processov [Theory and methodology of business process optimization]. Achinsk: Krasnoyarsk State Agrarian University. *Achinsk branch*, 172 [in Russian].

[4] Bachev, H. (2022). About the Governance Efficiency of Agricultural Farms: The Case of Bulgaria. *Journal of Applied Economic Sciences*, 12, 5-20.

[5] Akimbekova, G.U., Nikitina, G.A. (2020). Prioritetnye napravlenija razvitija agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana [Priority directions of agro-industrial complex development of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 4,13-23, DOI: 10.46666/ 2020-4-2708-9991.01[in Russian].

[6] Nurlankyzy, Zh., Shulenbayeva, F., Rustembayev, B., Ainakanova, B., Kazkenova, A. (2017). The Basic Tendencies of the Agricultural Sector of Kazakhstan's Economy in the Sheep Industry. *Revista ESPACIOS*, 38 (44) 33-45.

[7] Trusova, N.V., Hryvkivska, O.V., Kotvytska, N.M., Nesterenko, S.A., Yavorska, T.I., Kotyck, O.V. (2021). *Determinants of the innovative and investment development of agriculture. International Journal of Agricultural Extension*, 9 (Special Issue), 81-100.

[8] Tireuov, K.M., Mizanbekova, S.K. & Mizanbekov, I.T. (2020). Prodovol'stvennaya bezopasnost' kak vazhnyj faktor social'no-ekonomicheskogo razvitiya strany [Food security as an important factor in the socioeconomic development of the country]. *Agarnaya ekonomika - Agrarian economy*, 3, 63-72 [in Russian].

[9] Kazhieva, Zh.H. (2021). Zhivotnovodcheskij podkompleks Vostochno-Kazahstanskoj oblasti: ocenka sostojanija i celevye orientiry [Livestock subcomplex of the East Kazakhstan region: condition assessment and targets]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 108- 114. DOI: 10.46666/2021-1-2708-9991.13 [in Russian].

[10] Statisticheskij sbornik «Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozjajstvo Vostochno-Kazahstanskoj oblasti» za 2016-2021gg. Departament Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan [Statistical collection "Agriculture, forestry and fisheries of the East Kazakhstan region" for 2017-2021. Departament Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] Available at: https://old.stat.gov.kz/region/264990/statistical_information/industry/6314 (date of access:19.02.2024) [in Russian].

[11] Statisticheskij sbornik «Promyshlennost' Vostochno-Kazahstanskoj oblasti 2017-

2021gg. Departament Bjuro nacional'noj statistiki Agenstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstanpo Vostochno-Kazahstanskoj oblasti [Statistical collection "Industry of the East Kazakhstan region 2017-2021. Department of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan for the East Kazakhstan region]. Available at: https://old.stat.gov.kz/region/264990/statistical_information/industry/63151 (date of access: 19.02.2024) [in Russian].

[12] Lukhmanova, G., Baisholanova, K., Shiganbayeva, N., Abenov, B., Sambetbayeva, A., & Gussenov, B.S. (2019). Innovative development of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan. *Espacios*, 40(32), 6-5.

[13] Akhmetova, K.A., Terzhanova, A.Zh. & Akhmetova, A.A (2020). Gosudarstvennoe regu-

lirovanie agrarnogo sektora Kazahstana [State regulation of the agricultural sector of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of Agri-Market*, 3, 60-66. DOI: 10.46666/2021-1-2708-9991.13 [in Russian].

[14] Sokolova, A.P. & Sukhareva, O.A. (2020). Directions and Efficiency of Innovative Development of Agricultural Enterprises. In: Bogoviz, A. (eds) *Complex Systems: Innovation and Sustainability in the Digital Age. Springer: Studies in Systems*, 282. Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-030-44703-8_43.

[15] Latif, A., Karim, A., Sugianto, S., & Muhammad Rusdi, R. (2022). Evaluation of the spatial planning in agropolitan area development in Nagan Raya Regency, Indonesia. *International Review for Spatial Planning and Sustainable Development*, 10, 2, 219-234. Available at: https://doi.org/10.14246/irspsd.10.2_219.

Информация об авторах:

Жайлаубаева Шынар Далеловна - **основной автор**; кандидат экономических наук, доцент; ассоциированный профессор кафедры «Экономика и финансы»; Университет им. Шакарима; F19A1T8 ул. Шугаева, 159а, г.Семей, Казахстан; e-mail: zhaylaubaeva.shynar@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7483-3185>

Кендюх Евгений Иванович; доктор экономических наук; доцент кафедры «Финансы и менеджмент»; Северо-Казахстанский университет им. Манаша Козыбаева; 150000 ул. Пушкина, 86, г. Петропавловск, Казахстан; e-mail: kendum@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1691-8647>

Дамбаулова Гульмира Каримжановна; кандидат экономических наук, профессор; руководитель регионального Smart-центра; Костанайский региональный университет им. А.Байтурсынова; 110000 ул. А.Байтурсынова, 47, г. Костанай, Казахстан; e-mail: mira03@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3002-396X>

Авторлар туралы ақпарат:

Жайлаубаева Шынар Далелқызы – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; қауымдастырылған профессор «Экономика және қаржы» кафедрасының; Шәкәрім атындағы университеті; F19A1T8 Шугаева көш., 159а, Семей қ., Қазақстан; e-mail: zhaylaubaeva.shynar@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7483-3185>

Кендюх Евгений Иванович; экономика ғылымдарының докторы; доцент «Қаржы және менеджмент» кафедрасының; М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті; 150000 Пушкин көш., 86, Петропавл қ., Қазақстан; e-mail: kendum@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1691-8647>

Дамбаулова Гульмира Каримжановна - **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты, профессор; аймақтық Smart-орталықтың бастығы; А.Байтурсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті; 110000 А.Байтурсынов көш., 47, Қостанай қ., Қазақстан; e-mail: mira03@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3002-396X>

Information about authors:

Zhailaubayeva Shynar – **The main author**; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Economics and Finance; Shakarim University; F19A1T8 Shugaeva str., 159a, Semey city, Kazakhstan; e-mail: zhaylaubaeva.shynar@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7483-3185>

Kendyukh Yevgeniy; Doctor of Economic Sciences; Associate Professor of the Department of Finance and Management; M. Kozybayev North Kazakhstan university; 150000 Pushkin str., 86, Petropavlovsk, Kazakhstan; e-mail: kendum@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1691-8647>

Dambaulova Gulmira Karimzhanovna – **The main author**; Candidate of Economic Sciences, Professor; Head of the Regional Smart-center; A. Baitursynov Kostanay Regional University; 110000 A. Baitursynov str., 47, Kostanay, Kazakhstan; e-mail: mira03@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3002-396X>

**CURRENT PROBLEMS AND PROSPECTS OF POULTRY INDUSTRY:
INNOVATIVE VECTOR**

**ҚҰС ШАРУАШЫЛЫҒЫ САЛАСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН
ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ: ИННОВАЦИЯЛЫҚ ВЕКТОР**

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПТИЦЕВОДЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ:
ИННОВАЦИОННЫЙ ВЕКТОР**

ZH. GABBASSOVA^{1*}

Master of Economic Sciences

A. DOSSANOVA¹

Master of Economic Sciences

SONG SOO LIM²

Ph.D, Pofessor

¹Zhangir khan West Kazakhstan Agrarian-Technical University, Uralsk, Kazakhstan

²Korea University, Seoul, Korea

*corresponding author email: dzhuma1981@mail.ru

Ж.Ж. ГАББАСОВА^{1*}

экономика ғылымдарының магистрі

А.К. ДОСАНОВА¹

экономика ғылымдарының магистрі

SONG SOO LIM²

Ph.D, профессор

¹Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті,

Орал, Қазақстан

²Корея университеті, Сеул, Корея

* автордың электрондық поштасы: dzhuma1981@mail.ru

Ж.Ж. ГАББАСОВА^{1*}

магистр экономических наук

А.К. ДОСАНОВА¹

магистр экономических наук

SONG SOO LIM²

Ph.D, профессор

¹ Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана,

Уральск, Казахстан

²Университет Корея, Сеул, Корея

*электронная почта автора: dzhuma1981@mail.ru

Abstract. Poultry farming in Kazakhstan is one of the most progressive and dynamically developing areas of agriculture, which is profitable and quickly pays off. *The goal* is to study the economic indicators of poultry farming industry, develop directions for its development, and analyze government support measures. *Methods* – statistical analysis, comparison and generalization, observation with subsequent conclusions. *Results* - the authors show the state of poultry farms, identify problems and factors that negatively affect the growth of production volumes, and consider issues of subsidizing producers. It is noted that poultry production, including chickens and eggs, has increased, which is important to meet the growing demand for these food products. Efforts are being made to develop the domestic poultry sector through various initiatives, including investment in infrastructure, improvement of technological processes, and government assistance. These measures are aimed at reducing dependence on imported poultry meat and increasing self-sufficiency in poultry products. Vaccination programs are being implemented and biosafety protocols and monitoring systems are being improved. The republic's poultry farmers are introducing modern production methods and technologies to

Methods - Scientific abstraction and statistical analysis.

Results - the authors studied the state of poultry farming and identified problems and factors that negatively affect the development of poultry farming, state subsidies for poultry farming.

Conclusions - Based on the experience of developed countries, through investments in research and development, the introduction of advanced technologies, efficient production methods, broad access to markets and compliance with high quality standards, it is proposed to raise the level of poultry farming in the country. However, it is important to note that the success of each country in poultry farming depends on specific geographical, economic, and cultural factors.

Literature Review

Poultry farming in the Republic of Kazakhstan has been rapidly increasing the pace of quantitative and qualitative development in recent years. The number of livestock and poultry is increasing at a steady pace. As of January 1, 2023, compared to last year, the bird population increased by 3.8% and amounted to 49.6 million heads. As of January 1, 2023, of the total number of 23.9% in households; 1.1% in peasant or farm enterprises and individual entrepreneurs; 75% in agricultural enterprises (About the results of the work...) [2].

The poultry industry in Kazakhstan is expanding its production capacity to meet growing demand. Steady revenue growth reflects the poultry industry's investment in infrastructure, technology, and marketing efforts. M. Alzhanova, R. Uteev claims that even though poultry farming in the country is developing dynamically, prices for poultry meat and eggs are not decreasing due to the high cost of not only feed, but also electricity tariffs (Alzhanova M., Uteev R.) [3].

T. Dzhumazhanov claims, the sharp jump in the dollar exchange rate due to the outbreak of hostilities in Ukraine and Western sanctions against Russia became a cold shower for poultry farmers in Kazakhstan in early spring. Enterprises in the industry are extremely dependent on imports. Breeding chickens, hatching eggs, feed additives, veterinary drugs - all this and much more is imported from abroad and purchased for foreign currency (Dzhumazhanov T.) [4].

At the same time, the development of poultry farming cannot be hindered either in diversified agricultural enterprises or in peasant (farm) farms, since these commodity producers also have certain advantages and po-

tential, which helps to effectively complement large-scale poultry farming (Wright L.) [5].

The decrease in productivity can have a negative impact on the country's economy, and most importantly, lead to the loss of thousands of jobs and a new rise in food prices for the population ((Ajeigbe H. A., Angarawai I. I., Inuwa A. H. et al.) [6].

Laurens K. [7] argued that limited access to affordable credit and financial support can be a barrier for small and new poultry farmers. Difficulty obtaining credit, high interest rates and a lack of specialized financial services for the poultry sector can hinder farm growth and expansion. Lack of technical knowledge and training programs is a barrier for poultry farmers, especially in remote or rural areas. Access to expert advice, training in advanced poultry management, disease control and modern production methods can significantly improve farmers' skills and productivity.

Poultry farming is inherently a progressive part of the agricultural sector. Technological innovations are emerging every day, from sophisticated air purifiers that remove more than 90% of ammonia emissions to robotic assistants that clean litter (Relf-Eckstein J.E, Ballantyne Anna T., Phillips Peter W.B.) [8].

I.I. Davletov [9]. postulated that a 3D printer provides a unique opportunity to preserve rare, expensive breeds of birds and preserve the gene line, which can significantly improve the quality of meat and eggs.

The contribution of genetics and breeding to the development of industrial poultry farming far exceeds technology and nutrition. It is estimated that selection contributes 80% to broiler welfare and 30% to nutritional improvement (The United States has a highly developed...) [10].

Materials and methods

Innovation and Technological Advances: The poultry industry is constantly evolving due to advances in genetics, nutrition, biosecurity, and management practices. Innovations such as improved breeds, vaccines, automation, and precision farming techniques are improving productivity, animal welfare and biosecurity standards. Overall, the essence of poultry farming lies in its contribution to food production, economic development, resource efficiency, value addition, scalability, and improved livelihoods. It plays a vital role in the agricultural sector by providing a sustainable and affordable source of protein, contributing to socio-economic development and food security.

Identifying the key factors driving innovation in the poultry industry in the digital age and examining successful management strate-

gies relied on a comprehensive review of existing literature, research articles, industry reports and case studies related to industry innovation.

The method of scientific abstraction was a fundamental method of research for the purpose of this paper; the method of statistical analysis made it possible to identify the current state of the poultry industry over a period of 5 years and make suggestions and recommendations. Many works have been written by domestic and foreign authors since the innovative development of poultry farming; thus, through the method of deduction, conclusions were drawn, and proposals were developed to improve poultry farming in Kazakhstan.

Results

There are several types of poultry production methods, each with its own characteristics, management approaches and production systems. Here are some common types of poultry farming:

1. Broiler farming focuses on raising chickens specifically for meat production. Chickens, known as broilers, are typically raised in large-scale intensive systems, and bred to grow quickly and efficiently convert feed into meat.

2. Raising laying hens involves the production of eggs by hens. Laying farms can range from small backyard setups with a few hens to large commercial operations with thousands or even millions of hens.

3. A breeding farm is designed to produce parent stock, which are hens and roosters used to produce fertilized eggs to hatch into chicks. Breeding farms focus on maintaining the genetic traits and reproductive performance of birds. Special management techniques are used to maximize egg production, fertility, and hatchability. Breeding farms are often combined with hatcheries to provide a consistent supply of high-quality chicks for broiler or layer production.

4. Free-Range Farming: Free-range poultry farming allows birds to have access to open areas where they can roam, feed, and exhibit natural behaviors. Birds have more space than conventional systems and can access pasture, sunlight, and fresh air. Free-range systems require appropriate fencing and predator control measures to protect the birds. This rearing method is popular among consumers who value animal welfare and prefer products from birds with more natural living conditions.

5. Organic poultry production adheres to strict organic standards that prohibit the use of

synthetic chemicals, antibiotics, hormones, and genetically modified organisms (GMOs) in feed and production methods. Organic poultry farms focus on providing birds with organic feed, access to outdoor space, and natural living conditions. The emphasis is on sustainability, environmental stewardship, and compliance with organic certification.

6. Duck farming involves raising ducks to produce meat, eggs or down (feathers). Ducks are known for their adaptability to aquatic environments and their ability to forage on land. Duck farms can be established in either extensive or intensive systems, depending on production goals and available resources.

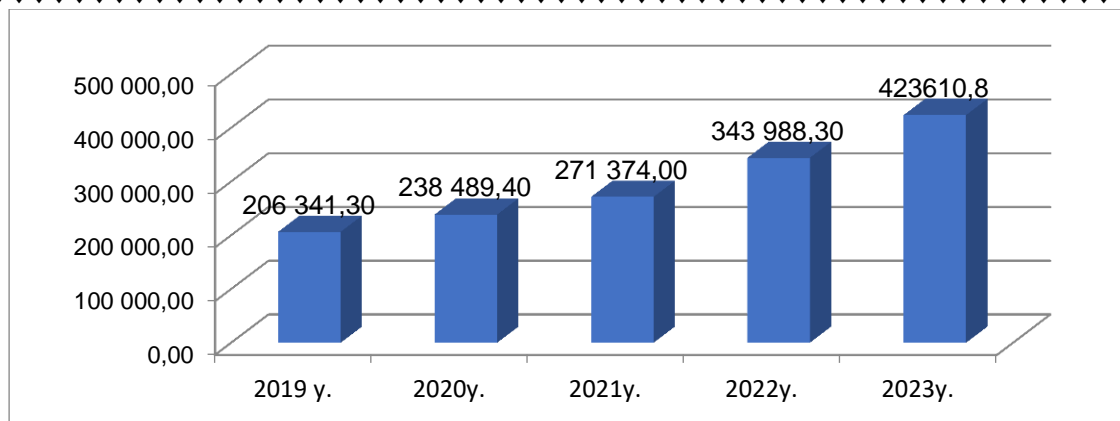
7. Turkey farming focuses on raising turkeys for meat. Indian farms can range from small operations to large commercial operations. Turkeys require special management techniques to meet their specific nutritional needs and ensure proper growth. Turkeys have a longer production cycle than broilers as they take longer to reach marketable weight.

Overall, poultry farming plays a critical role in food production, economic development, nutrition, and poverty alleviation. In addition, advances in technology and practice can help minimize environmental impacts by optimizing feed efficiency, reducing water use and effectively managing waste.

The importance of poultry farming lies in its contribution to global food security, providing a significant portion of the world's meat and egg production. Poultry is a rich source of high-quality protein, and poultry products such as eggs and lean meats are highly nutritious. They are rich in essential amino acids, vitamins (vitamin B complex, especially vitamin B12) and minerals (iron, zinc, and selenium).

Including poultry in the diet helps meet people's nutritional needs, especially in areas where access to a variety of food sources is limited. It also provides employment opportunities for farmers, farm workers and those involved in the poultry supply chain, such as feed manufacturers, veterinarians, and hatcheries. It also contributes to the local and national economy through the sale of poultry products, and poultry farming can be carried out on a small scale by individuals or households, providing them with a source of income and livelihood.

Let's look at the current state of the poultry industry in Kazakhstan for the last 2019-2023 at the beginning of the period in figure 1.

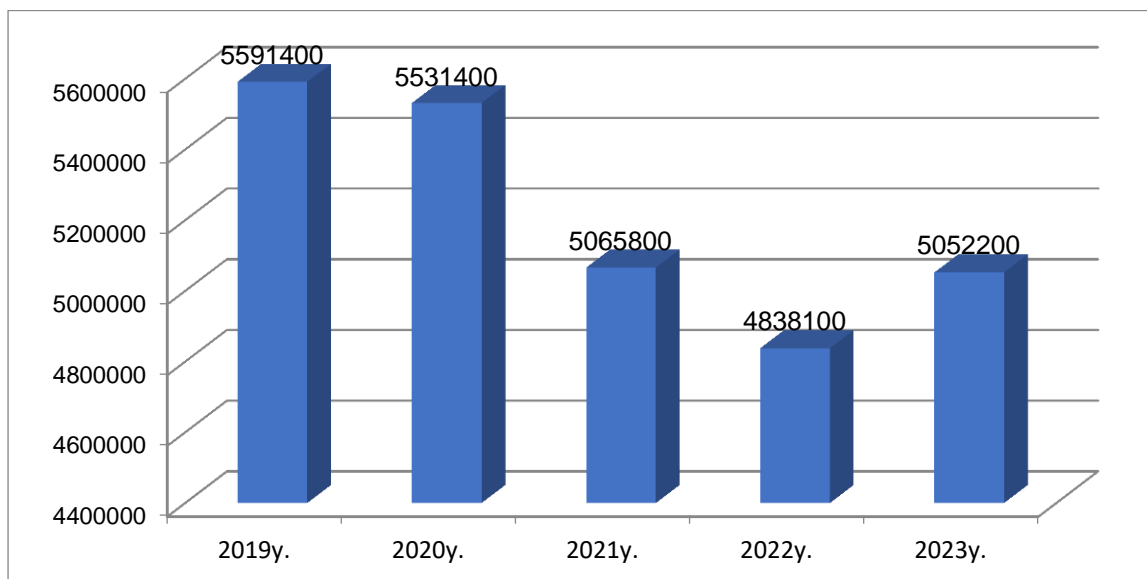
Note: compiled by the authors based on the source (6 Latest Tech...) [11].

Figure 1 - Indicators of poultry farming in Kazakhstan for 2019-2023, units

This figure depicts the income of poultry farming in Kazakhstan from 2019 to 2023 in million tenge. Over the past five years, revenue from poultry farming in Kazakhstan has had a steady upward trend. Starting from 206.341.3 million tenge in 2019, revenue increased by 15.5% to 238.489.4 million tenge in 2020, by 13.8% to 271.374.0 million tenge in 2021, by 26.7 % to 343.988.3 million tenge in 2022 and, finally, by 23.1% reached 423.610.8 million tenge in 2023. The poultry

revenue growth rate in Kazakhstan shows positive and sustained growth during the period under review, with a sustained double-digit growth rate year-on-year. Which indicates a thriving poultry industry in Kazakhstan. The upward trend in revenue suggests growing demand for poultry products in Kazakhstan, driven by factors such as population growth, changing food preferences and urbanization.

Let's look at egg production in Kazakhstan over the past 5 years (figure 2).

Note: compiled by the authors based on the source (6 Latest Tech...) [11].

Figure 2 - Egg production in Kazakhstan for 2019-2023, million pieces.

Based on the data provided, we can observe the following trends in egg production. In 2019, egg production was 5.591.4 million, and in 2020, egg production decreased slightly to 5.531.4 million, down about 1.1% from the previous year. In 2021, egg production fell further to 5.065.8 million, reflecting a decline of approximately 8.4% compared to the previous year. In 2022, egg production continued

to decline, reaching 4.838.1 million, indicating a further decline of approximately 4.5% compared to the previous year. In 2023, egg production increased slightly to 5.052.2 million, up about 4.4% from the previous year.

In conclusion, the data shows a variable trend in egg production over the years considered. Although there was a slight decline in production between 2019 and 2020, larger

declines were observed in 2021 and 2022 because of the COVID-19 pandemic and factors such as changes in demand, market conditions, disease outbreaks and production challenges faced by the poultry industry. industry in crisis years.

Even though in 2023 there was a slight recovery with a slight increase in egg production, however, pre-pandemic growth as in 2020 was not observed, which is primarily due to subsidies for egg producers. Let's consider the list of areas and standards of subsidies in table 1.

Table 1 - List of areas and standards of subsidies for 2023

No	Subsidy area	Unit	Subsidy standards for 1 unit, tenge
Poultry farming			
1.	Purchase of breeding day-old young animals of the parent/grandparent form	acquired head	600
2.	Reducing the cost of poultry meat production		
2.1	actual production from 15,000 tons	kilogram sold	80
2.2	actual production from 10,000 tons		70
2.3	actual production from 5,000 tons		60
2.4	actual production from 500 tons		50
3.	Reducing the cost of turkey meat production*		
4.	Reducing the cost of waterfowl meat production		40
Egg farming			
1.	Purchase of day-old young animals of the final form of the egg direction obtained from breeding birds	acquired head	60
2.	Reducing the cost of producing food eggs for actual production of 5 million pieces (valid until January 1, 2023)	realized item	3
Note: compiled by the authors based on the source (6 Latest Tech...) [11].			

Subsidizing for the meat sector has remained virtually unchanged, however, the subsidy for poultry farmers has been changed not in the amount of 3 tenge per egg, but depending on the size of the enterprise's production, that is, subsidies are paid from 5 million pieces. The abolition of subsidies for eggs of small entrepreneurs will have a negative impact on the industry, as many poultry farms are now on the verge of bankruptcy.

In Kazakhstan, the poultry industry faces several challenges and problems that may affect the productivity and profitability of the industry. Here are some common problems faced by poultry farmers in Kazakhstan:

Outbreaks of diseases such as avian influenza or Newcastle disease pose a significant threat to poultry farms. These diseases can spread quickly and cause high mortality rates, resulting in significant financial losses.

Appropriate biosecurity measures, vaccination programs and monitoring systems are essential to prevent and control disease outbreaks. Availability and quality of poultry feed is a problem in some regions of Kazakhstan. Access to high quality feed ingredients such as grains, protein sources and additives at affordable prices can impact the growth, health, and productivity of poultry. Farmers may have to rely on imported feed ingredients, which can be expensive and subject to fluctuations in international markets.

The lack of infrastructure in some areas is inadequate and may hamper poultry farming. These include issues such as limited access to electricity, water supplies, transport networks and adequate waste management systems. Inadequate infrastructure increases production costs, limits market access, and hinders the growth of the poultry industry. Vari-

able supply and cost of inputs: Poultry farmers in Kazakhstan face challenges related to the availability and cost of inputs such as chicks, hatching eggs, vaccines, and medicines. Inconsistencies in supply chains and fluctuations in input prices can disrupt production and profitability.

Market challenges: Poultry farmers may face challenges related to market access, pricing, and competition. Limited distribution channels, low bargaining power and price fluctuations can affect the profitability of poultry products. Developing strong market linkages, improving distribution networks, and exploring export opportunities can help overcome these challenges. Climate change and extreme weather conditions.

Kazakhstan's varied climate and extreme weather events such as cold winters or hot summers can affect poultry production. Extreme temperatures, humidity, and natural disasters can affect bird health, housing conditions, and food availability. Adaptation strategies, improved housing design, and climate-resilient management practices can help mitigate these challenges.

Addressing these challenges requires collaboration between government agencies, industry stakeholders, research institutions and farmers themselves. Supporting the poultry sector through infrastructure investment, research and development, access to credit, technical assistance and market development can contribute to the growth and sustainability of the poultry industry in Kazakhstan. It is necessary to develop the economy of the poultry industry in Kazakhstan primarily based on a narrow specialization of industrial-type enterprises, concentrating production in areas close to large markets.

In the source of literature, Brazil will remain the world leader in the production of poultry meat notes that in modern conditions of high competition in poultry farming, those who invest in new technologies succeed (Stadnicka K., Aleksandra D., Bartosz T.) [12]. Since, in parallel with the increase in the level of automation of production, the total income also increases. If in a small poultry house, it is still possible to do without innovative developments, then to reach a more global level they are simply necessary. One of the innovative solutions to the problems of poultry farming in Kazakhstan is the introduction of smart farming and precision farming technologies. This approach uses advanced technology and data-driven systems to optimize various aspects of poultry production. Here are some key components of this innovative solution:

Internet of Things (IoT) sensors. Deploying IoT sensors in poultry houses allows you to monitor and collect real-time data on factors such as temperature, humidity, air quality and bird behavior. This information can help farmers quickly identify and correct potential problems, ensuring optimal living conditions for birds. Automated Environmental Control Systems: The introduction of automated environmental control systems can regulate temperature, ventilation, lighting and other parameters in poultry houses. These systems can be integrated with sensor data and programmed algorithms to maintain optimal conditions, reduce stress on birds and improve their health and productivity.

Data analytics and decision support systems. Analyzing the collected data using advanced analytics and machine learning algorithms can provide valuable insights and predictive capabilities. Farmers can make informed decisions about feed formulation, disease management and herd health based on data patterns and predictive models, increasing efficiency, and reducing risk. Precision Feeding and Nutrition Management: Using precision feeding techniques, farmers can optimize feed composition and delivery based on the specific nutritional needs of poultry at different growth stages. Accurate feeders, combined with bird performance and health data, can ensure accurate and efficient feed distribution, minimizing waste and increasing productivity.

Remote Monitoring and Management: Using mobile apps and remote monitoring systems, farmers can access real-time data and manage their poultry farms remotely. This allows them to monitor critical parameters, receive alerts and manage systems even if they are not physically present on the farm. Remote access enables quick response and efficient management, increasing operational efficiency. Disease Detection and Prevention: The introduction of advanced disease detection technologies such as computer vision systems or thermal imaging cameras can help in the early detection of diseases or abnormalities in birds. When combined with data analytics and machine learning, these systems can identify patterns associated with disease outbreaks and alert farmers, enabling timely intervention and disease prevention.

Robotics and automation. Integrating robotics and automation technologies can simplify labor-intensive tasks such as cleaning, feeding and egg collection. Robotic systems can operate with high precision, reduce human errors and optimize operational efficiency.

This automation frees up labor resources for other important operations on the farm. Platforms for collaboration and knowledge sharing. Creating collaboration platforms, online forums or mobile apps that facilitate knowledge sharing, best practice sharing and networking among poultry farmers can encourage innovation and create a supportive community. Farmers can learn from each other's experiences, receive expert advice, and stay abreast of industry trends and advances.

Using smart farming and precision farming technologies, poultry farmers in Kazakhstan can increase productivity, optimize resource use, improve animal welfare, reduce risks, and make data-driven decisions. This innovative solution has the potential to revolutionize poultry farming practices and contribute to the sustainability and competitiveness of the industry. Lack of funds is a limitation for current activities and investments for technical re-equipment and expansion of production. There may be several approaches in this regard, and among them is the search for external investors. But this is associated with a certain loss of economic independence of commodity producers. It is undesirable to cross a certain line to preserve agriculture as a sector of the country's economy.

Several countries have successfully developed their poultry industries to become major producers and exporters of poultry products, to mention a few notable examples: The United States of America has a highly developed and technologically advanced poultry industry. It is one of the world's largest producers and exporters of poultry meat and eggs. Petracci M., Estévez M. [13] claims the industry is characterized by large-scale production, advanced breeding programs, efficient feed conversion and strict biosecurity measures.

Brazil has become a world leader in the production and export of poultry meat. It has a strong integrated poultry industry with modern production systems, favorable climatic conditions, abundant feed resources and competitive cost structure. Busse M., Schwerdtner W., Siebert R. et al. [14]. emphasized, Brazil is known for its efficient production methods and high-quality poultry products.

Discussions

Effective poultry management involves implementing good management practices to ensure the welfare, health, and productivity of the poultry flock. Providing suitable housing that will protect birds from adverse weather conditions, predators, and disease. Adequate ventilation, lighting, temperature control, and

adequate space for comfortable movement and minimizing stress are important. Maintain cleanliness and hygiene in the home, a balanced and suitable diet that meets the nutritional needs of the bird.

Provide a constant supply of clean and fresh water to prevent dehydration and maintain proper digestion, implement effective biosecurity measures to prevent the entry and spread of diseases on the farm. This includes controlling visitor access, disinfecting shoes and equipment, and following proper quarantine procedures for new birds. Regular monitoring of bird health, behavior, and performance, as well as important parameters such as feed intake, egg production, weight gain, vaccination history and any observed health problems, is required to prevent infestations of insects, rodents and other pests that could harm the flock poultry.

China's poultry industry is experiencing rapid growth, driven by rising domestic consumption and urbanization (Hu Zafar F., Khan A., Manzoor S. A. et al.) [15]. It has a diverse poultry sector, including both large-scale commercial operations and small backyard farms (Kukk M., Pöder A., Viira A.-H et al.) [16]. Studies of Abraliev O.A., Sugirova G.S., Velesko S. [17] postulated, China has introduced modern production methods, advanced breeding programs and improved biosecurity measures to meet the growing demand for poultry products.

European Union: The European Union (EU) has a well-established poultry industry, with countries such as France, Germany and the Netherlands being the main producers Ryskeldi O., Shelomenceva V.P., Narynbaeva A.S. informed the EU has strict regulations on animal welfare, food safety and environmental sustainability, which have contributed to the development of high-quality and sustainable poultry farming systems (Ryskeldi O., SHelomenceva V.P., Narynbaeva A.S.) [18].

Thailand has made significant progress in poultry farming and is a major exporter of poultry products, especially chicken meat. The country has adopted modern production technologies, efficient processing plants and strict quality control measures. Thailand's poultry industry is successfully expanding into international markets and meeting the needs of global consumers.

The Netherlands is known for its advanced and innovative poultry industry. The company has developed sustainable and high-tech poultry production systems with a focus on animal welfare, food safety and environmental sustainability. The country has ex-

expertise in poultry genetics, precision farming technologies and efficient supply chains. These countries have successfully developed their poultry sectors through investment in research and development, adoption of advanced technologies, efficient production methods, wide access to markets and adherence to high quality standards. However, it is important to note that each country's success in poultry production depends on specific geographic, economic, and cultural factors.

Conclusion

1. Thus, the poultry industry in Kazakhstan is trending upward, however, to maintain this positive trend and become innovative, stakeholders must focus on solving potential problems and promoting further development of the poultry sector. For innovative development, we have proposed development paths that are directly related to digitalization and the introduction of innovative technologies and can be in use for state bodies managing agriculture, enterprises.

2. The use of innovative technologies is a pattern for developed countries and the adoption of progressive experience from countries such as the United States of America, Brazil, China, Thailand, the European Union, in particular: France, Germany, and the Netherlands, will allow Kazakhstan to increase not only poultry production, but also increase economic country growth. For future research it is needed to deepen the analysis of innovations implemented successfully by farmers.

3. Research and development programs in poultry needs to develop.

4. Expand to international market by providing export privileges to the strong poultry farmers

5. Promote and support production-research-market collaborating by state funding.

Author's contribution: Gabbassova Zhumagyz: setting goals and objectives, methodology development, writing, research coordination, editing and revision of the publication; Dossanova Aliya: analysis and collection of data, interpretation of research results; Lim Song Soo: writing, mentoring research and all its stages, visualization, confirmation of research results.

Conflict of interests: on behalf of all authors, the corresponding author declares that there is no conflict of interests.

References

[1] Кулашева, А. Птицеводство – отрасль сельского хозяйства [Электронный ресурс].- 2022.- URL: [https://www.world-](https://www.world-nan.kz/blogs/ptitsevodstvo-otrasl-selskogo-khozyaystva)

[nan.kz/blogs/ptitsevodstvo-otrasl-selskogo-khozyaystva](https://www.world-nan.kz/blogs/ptitsevodstvo-otrasl-selskogo-khozyaystva) (дата обращения 25.12.2023).

[2] О результатах работы за 2022 год отрасли птицеводства Республики Казахстан [Электронный ресурс].- 2022.- URL: <https://www.palata.ptica.kz/news/o-rezultatah-raboty-za-2022-god-otrasli-pticevodstva-respubliki-kazahstan> (дата обращения 20.12.2023).

[3] Альжанова, М., Утеев, Р. Казахстан обеспечивает себя яйцом на 100% [Электронный ресурс].- 2022.- URL: <https://www.almaty.tv/news/obschestvo/2007-kazahstan-obespechivaet-sebya-yaytsom-na-100percent> (дата обращения 20.12.2023).

[4] Джумажанов, Т. Отечественные птицеводы оказались под давлением [Электронный ресурс].-2022.- URL: <https://www.kapital.kz/economic/105602/otechestvennyye-ptitsevody-okazalis-pod-davleniyem.html> (дата обращения 25.12.2023).

[5] Wright, L. The illustrated book of poultry. Wright BoD–Books on Demand / L.Wright.- London, 2023.- 550 p.

[6] Ajeigbe, H. A. Handbook on Improved Pearl Millet Production Practices in Northeastern Nigeria. International Crops Research Institute for Semi-Arid Tropics/ H.A. Ajeigbe, I.I. Angarawai, A.H Inuwa, F.M Akinseye, T. Abdulazeez //The U.S. Government's Global Henger & Food Security Initiative, Nigeria, 2020.- 125 p.

[7] Laurens, K. A review of social science on digital agriculture, smart farming, and agriculture 4.0: New contributions and a future research agenda / K. Laurens// NJAS Wageningen Journal of Life Sciences. -2019.- № 90-91.- P. 1-16.

[8] Relf-Eckstein, J.E. Farming Reimagined: A case study of autonomous farm equipment and creating an innovation opportunity space for broadacre smart farming/ J.E. Relf-Eckstein, Anna T. Ballantyne, Peter W.B. Phillips // NJAS: Wageningen Journal of Life Sciences. - 2019.- N 1.–P1-23.

[9] Давлетов, И.И. Инновационный вектор развития птицеводства пермского края [Электронный ресурс].- 2022.- URL: <https://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=41405> (дата обращения 20.12.2023).

[10] Соединенные Штаты имеют высоко развитую и технологически продвинутую птицеводческую промышленность [Электронный ресурс]. -2022.- URL: <https://www.svoya-ptica.com/ssha-ptitsevodstvo-obespechivaet-1-6-milliona-rabochikh-mest> (дата обращения 05.12.2023).

[11] 6 новейших технических инноваций для птицеводов [Электронный ресурс].-2022.- URL: <https://www.agrovent.ru/blog/novosti-kompanii/6-noveyshikh-tekhnicheskikh-innovatsiy-dlya-ptitsevodov> (дата обращения 25.12.2023).

[12] Stadnicka, K. Poultry Science: The Many Faces of Chemistry in Poultry Production

and Processing / K. Stadnicka, D. Aleksandra, T. Bartosz. – Berlin. Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2023.- 22p.

[13] Petracci, M. Improving poultry meat quality / M. Petracci, M. Estévez. -London: Burleigh Dodds Science Publishing, 2023.- 156 p.

[14] Busse, M. Analysis of animal monitoring technologies in Germany from an innovation system perspective/ M. Busse, W. Schwerdtner, R. Siebert .et al. /Agricultural Systems.- 2020.- Vol. 138.- Issue C.- P. 55-65.

[15] Hu Zafar, F. Modeling pesticide use intention in Pakistani farmers using expanded versions of the theory of planned behavior / F. Hu Zafar, A. Khan, S. A Manzoor, M. Akmal, M. Usama Imran, M. Taqi, S. Manzoor, M. Lukac, Gul, H. Tahira, S.V. Joseph// Man and Ecological Risk Assessment: An International Journal. -2021.-Vol 27. – P.687-707.

[16] Kuk M., Pöder A., Viira A.-H. /The role of public policies in the digitalization of the agri-food sector. A systematic review / M. Kuk, A. Pöder A.-H. Viira // NJAS: Impact in Agricultural and Life Sciences. -2022.- Vol 94, issue 1.- P.217–248.

[17] Абралиев, О.А. Аграрный сектор Казахстана: ориентация на инновационное развитие / О.А. Абралиев, Г. С. Сугирова, С.Велеско// Проблемы агрорынка. - 2023.- N1.-С.23-31.

[18] Рыскелді, О. Развитие АПК на основе цифровизации: зарубежный опыт / О. Рыскелді, В.П. Шеломенцева, А.С. Нарынбаева//Проблемы агрорынка.-2023.-N1.-С.32-40.

References

[1] Kulasheva, A. (2022). Pticevodstvo – otrasl' sel'skogo hozyajstva [Poultry farming is a branch of agriculture]. Available at: <https://worldnan.kz/blogs/ptitsevodstvo-otrasl-selskogo-khozyaystva> (date of access 25.12.2023) [in Russian].

[2] O rezultatah raboty za 2022 god otrasli pticevodstva Respubliki Kazahstan [Results of work for 2022 of the poultry industry of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://palata.ptica.kz/news/o-rezultatah-raboty-za-2022-god-otrasli-pticevodstva-respubliki-kazahstan> (date of access: 20.12.2023) [in Russian].

[3] Alzhanova, M., Uteev, R. (2022). Kazakhstan obespechivaet sebya jajcom na 100% [Kazakhstan provides itself with eggs by 100%]. Available at: <https://almaty.tv/news/obschestvo/2007-kazahstan-obespechivaet-sebya-yayt-som-na-100percent> (date of access: 20.12.2023) [in Russian].

[4] Dzhumazhanov, T. (2022). Otechestvennye pticevody okazalis' pod davleniem [Domestic poultry farmers are under pressure]. Available at: https://kapital.kz/economic/1056_02/otechestvennyye-ptitsevody-okazalis-pod-davleniyem.

vennyye-ptitsevody-okazalis-pod-davleniyem.html (date of access: 25.12.2023) [in Russian].

[5] Wright, L. (2023). The illustrated book of poultry. *Wright BoD–Books on Demand*, 550.

[6] Ajeigbe, H.A., Angarawai, I.I., Inuwa, A.H., Akinseye, F.M. & Abdulazeez (2020). Handbook on Improved Pearl Millet Production Practices in Northeastern Nigeria. *International Crops Research Institute for Semi-Arid Tropics. The U.S. Government's Global Hanger & Food Security Initiative, Nigeria*, 125.

[7] Laurens, K. (2019). A review of social science on digital agriculture, smart farming, and agriculture 4.0: New contributions and a future research agenda. *NJAS Wageningen Journal of Life Sciences*, 90-91, 100307.

[8] Relf-Eckstein, J.E. (2019). Farming reimaged: A case study of autonomous farm equipment and creating an innovation opportunity space for broadacre smart farming. *NJAS: Wageningen Journal of Life Sciences*, 1, 1-23.

[9] Davletov, I.I. (2022). Innovacionnyj vektor razvitiya pticevodstva permskogo kraya [Innovative vector of poultry farming development in Perm Krai]. Available at: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=41405> (date of access: 20.12.2023) [in Russian].

[10] Soedinennye S Htaty imeyut vysokorazvityuyu i tekhnologicheskuyu pticevodcheskuyu promyshlennost' [The United States has a highly developed and technologically advanced poultry industry]. Available at: <https://svoya-ptica.com/ssha-ptitsevodstvo-obespechivaet-1-6-milliona-rabochikh-mest> (date of access: 05.12.2023) [in Russian].

[11] 6 novejshih tekhnicheskikh innovacij dlya pticevodov [6 latest technical innovations for poultry farmers]. Available at: <https://agrovent.ru/blog/novosti-kompanii/6-noveyshikh-tekhnicheskikh-innovatsiy-dlya-ptitsevodov/> (date of access: 25.12.2023) [in Russian].

[12] Stadnicka, K., Aleksandra, D., Bartosz, T. (2023). Poultry Science: The Many Faces of Chemistry in Poultry Production and Processing. *Berlin/ Boston: Walter de Gruyter GmbH*.

[13] Petracci, M., Estévez, M. (2023). Improving poultry meat quality. *London: Burleigh Dodds Science Publishing*.

[14] Busse, M., Schwerdtner, W., Siebert, R., Doernberg, A., Kuntosch, A., König, B. Bokelmann, W. (2015). Analysis of animal monitoring technologies in Germany from an innovation system perspective. *Agricultural Systems*, 138, 55-65.

[15] Hu, Zafar, F., Khan, A., Manzoor, S.A., Akmal, M., Usama Imran, M., Taqi, M., Manzoor, S., Lukac, M., Tahira Gul, H., & Joseph, S.V. (2021). Modeling pesticide use intention in Pakistani farmers using expanded versions of the theory of planned behavior. *Man and Ecological Risk Assessment: An International Journal*, 27, 687-707.

[16] Kukk, M., Pöder, A., Viira, A.-H. (2022). The role of public policies in the digitalization of the agri-food sector. A systematic review. *NJAS: Impact in Agricultural and Life Sciences*, 94(1), 217–248.

[17] Abraliev, O.A., Sugirova, G.S., Velesko, S. (2023). Agrarnyj sektor Kazahstana: orientaciya na innovacionnoe razvitie [Agricultural sector of Kazakhstan: focus on innovative de-

velopment]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, (1), 23-31.

[18] Ryskeldi, O., SHelomenceva, V.P., Narynbaeva, A.S. (2023). Razvitie APK na osnove cifrovizacii: zarubezhnyj opyt [Development of agro-industrial complex based on digitization: foreign experience]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, (1), 32-40.

Information about authors:

Gabbassova Zhumagyz - **The main author**; Master in Economic Sciences; Senior Teacher of Economics and Audit of High School; Zhangir khan West Kazakhstan Agrarian-Technical University; 090009 Zhangir khan str., 51, Uralsk, Kazakhstan; e-mail: Dzhuma1981@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7841-4981>.

Dossanova Aliya; Master in Economic Sciences; Senior Teacher of Economics and Audit of High School; Zhangir khan West Kazakhstan Agrarian-Technical University; 090009 Zhangir khan str., 51, Uralsk, Kazakhstan; e-mail: Dosalia@mail.ru; <https://orcid.org/000-0003-2590-229X>

Lim Song Soo; Ph.D; Professor of the Department of Food and Resource Economics; Korea University; 02841 Anam-ro, Seongbuk-gu, 145, Seoul Republic of Korea; e-mail: songsoo@korea.ac.kr; <https://orcid.org/0000-0002-2894-1879>.

Авторлар туралы ақпарат:

Габбасова Жумакыз Жаксыгереевна - **негізгі автор**; экономика ғылымдарының магистрі; Экономика және аудит жоғары мектебінің аға оқытушысы; Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті; 090009 Жәңгір хан көш., 51, Орал, Қазақстан; e-mail: Dzhuma1981@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7841-4981>.

Досанова Алия Карамановна; экономика ғылымдарының магистрі; Экономика және аудит жоғары мектебінің аға оқытушысы; Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті; 090009 Жәңгір хан көш., 51 Орал, Қазақстан; e-mail: Dosalia@mail.ru; <https://orcid.org/000-0003-2590-229X>

Lim Song Soo; Ph.D; профессор «Тамақ және ресурстар экономикасы» кафедрасы; Корея университеті; 02841 Анам-ро, Сонбук-гу, 145, Сеул, Корея Республикасы; e-mail: songsoo@korea.ac.kr; <https://orcid.org/0000-0002-2894-1879>.

Информация об авторах:

Габбасова Жумакыз Жаксыгереевна - **основной автор**; магистр экономических наук; старший преподаватель Высшей Школы Экономика и аудит; Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана; 090009 ул.Жангир хана, 51, Уральск, Казахстан; e-mail: Dzhuma1981@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7841-4981>.

Досанова Алия Карамановна; магистр экономических наук; старший преподаватель Высшей Школы Экономика и аудит; Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана; 090009 ул.Жангир хана, 51, Уральск, Казахстан; e-mail: Dosalia@mail.ru; <https://orcid.org/000-0003-2590-229X>.

Lim Song Soo; Ph.D; профессор кафедры «Продовольственная и ресурсная экономика»; Университет Корея; 02841 Анам-ро, Сонбук-гу, 145, Сеул, Корея; e-mail: songsoo@korea.ac.kr; <https://orcid.org/0000-0002-2894-1879>.

DAIRY-PRODUCT COMPLEX: FEATURES OF FUNCTIONING

СҮТ-АЗЫҚ-ТҮЛІК КЕШЕНІ: ЖҰМЫС ІСТЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

МОЛОЧНО-ПРОДУКТОВЫЙ КОМПЛЕКС: ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

A.B. UCHKAMPIROVA^{1*}

Ph.D

M.A. TLEUZHANOVA²

C.E.Sc., Associate Professor

G.K. AMRENOVA¹

Master of Economic Sciences

¹ *L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan,*

² *International University of engineering and technology, Almaty, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: Aygulya82@mail.ru*

A.Б. УЧКАМПИРОВА^{1*}

Ph.D

М.Ә. ТЛЕУЖАНОВА²

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Ғ.Қ. АМРЕНОВА¹

экономика ғылымдарының магистрі

¹ *Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан*

² *Халқаралық инженерлік-технологиялық университет, Алматы, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: Aygulya82@mail.ru*

A.Б. УЧКАМПИРОВА^{1*}

Ph.D

М.А. ТЛЕУЖАНОВА²

к.э.н., ассоциированный профессор

Г.К. АМРЕНОВА¹

магистр экономического наук

¹ *Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан*

² *Международный инженерно-технологический университет, Алматы, Казахстан*

**электронная почта автор: Aygulya82@mail.ru*

Abstract. *The goal is to monitor functioning of dairy product complex, including production, management, marketing and economic aspects, on the basis of which the current state and prospects for its development are considered, problems and possible solutions are identified, optimal options for intensifying production processes are shown to increase their efficiency and improving the quality of dairy products. Methods – statistical collection and analysis of data on volumes, productivity levels, consumer demand, prices for dairy products; economic analysis made it possible to study production component, including the study of costs, profits, structure of expenses and income, factors influencing on profitability and competitiveness of dairy enterprises. By familiarizing with technological schemes of the dairy industry, quality level, living conditions of animals, methods of storage and transportation of milk and dairy products were analyzed, and promising directions of production cycle were assessed. Results - recommendations for the effective use of technologies to increase labor productivity and product competitiveness have been prepared. A study of dairy sector of agriculture, which makes a significant contribution to the country's economy, made it possible to identify problematic segments: high costs, instability of prices for raw materials and products, as well as insufficient demand in foreign trade. It is recommended to develop a strategy for promoting domestic products and meeting the needs of domestic and foreign markets. Conclusions - regular updating of equipment, constant training of personnel and adaptation to changing market requirements are the key to success in increasing the volume of the dairy industry.*

ing production, updating products, incorporating innovative technologies, enhancing services, and focusing on product quality. The company is also engaging in efforts such as exploring optimal sales methods, implementing after-sales service, and warranty services.

The stage of maturity of a dairy production enterprise is accompanied by its financial stability, improvement of financial results, expansion of the range and volumes of dairy products, and an increase in consumer demand. At the maturity stage, both external and internal factors can influence the competitiveness of an enterprise. With pessimistic factors, there may also be a decline in the enterprise at the maturity stage due to a decrease in the competitiveness of dairy products. In this case, the company must withdraw from the dairy market or diversify the production process.

Thus, the life cycle of a dairy production enterprise is a more increase in competitiveness of products, in which the competitive advantages of dairy products are strengthened and expanded. Dairy production enterprises operate in a perfect competitive environment, and therefore each enterprise has its own strategic program, depending on what stage of the life cycle the enterprise is at.

The life cycle of production of any type of dairy products is closely related to the desires of customers and their interest in buying a particular type of product. The functioning of dairy production enterprises is focused on customers, on the degree of their satisfaction with the products of a particular enterprise relative to other industry markets.

Stages of the life cycle of dairy production, various measures are implemented to increase its competitiveness in the industry market (Zinchenko A.P., Ukolova A.V., Demichev V.V.) [1]:

- statistical and economic analysis of the activities of an enterprise for the production of milk and dairy products is necessary to identify the financial stability of the activity and further determine the industry market for the sale of a commercial product;

- research on the marketing of the industry market, to determine the perception of consumers of certain types of milk and dairy products, establishing communication with retail and wholesale trade networks is very important at the stage of entering the industry market of new types of dairy products;

- in the case of entering new markets for dairy products, it is necessary to diversify production to expand the range of dairy products, new sales channels will be needed, which will

affect the competitiveness of the enterprise for the production of dairy products;

- the stages of maturity of milk and dairy products are the most "dangerous" stages in conditions of perfect competition in this environment. To stay in the dairy market, it is necessary to take into account and improve the better quality characteristics of milk and dairy products by increasing the safety of raw materials or by improving packaging;

- avoids the loss of competitiveness of the enterprise and dairy products due to changes in the enterprise, changes in production processes, reminiscent of advertising, the formation of a new image of the enterprise.

Literature Review

The competitiveness of dairy production enterprises depends on a number of factors, which should be defined into four main groups.

In his research, Gorfinkel V. Ya. [2] classifies the above factors into price and non-price ones. Further, Fatkhuddinov R.A. [3] considered the management of the competitiveness of the organization, Azoev G.L. and Chelenkov A.P. [4] also considered the competitive advantages of the company. Price factors occur with an increase in labor productivity and a decrease in production costs (enterprise costs or production costs). To increase labor productivity, it is necessary to use innovative technologies for the production of dairy products, new equipment and production lines. The implementation of these measures, first of all, will reduce the cost of production, therefore the products will be competitive in price parameters.

Non-price factors of product competitiveness are manifested in the quality of marketable products, the image of the enterprise, the brand and brand of dairy products, the system of sales channels and trade of goods, advertising, after-sales service.

When conducting factor analysis and index indicators, to check the quality and reliability of the index, it is necessary to divide it into two levels. The first stage includes the qualitative safety properties of dairy products. These signs are important for customers, because in the structure of purchases, milk and dairy products occupy a large share in the structure of public spending on food. All the competitiveness coefficients of a dairy enterprise have certain specifics.

The dairy market in modern times is very saturated with various goods that are close in quality and price range. In this regard, each enterprise must conduct effective advertising activities in order to gain a foothold in the in-

dustry market. It is necessary to form public opinion on the quality of the brand of dairy products, since attracting a buyer in the dairy market is a very difficult activity. With each period of time, new analog products appear on the markets, with new attractive packages and updated quality properties.

The analysis of statistical data indicates that the dairy cattle industry with the entire system of processing and marketing of products was characterized by a high level of efficiency. According to researchers, the main reasons that have led to devastating consequences in cattle breeding and continue to have a negative impact are: unstable level of purchase prices for milk; an imperfect mechanism of state regulation of imports of products, imported at significantly lower prices, puts the producer in unequal conditions and threatens further curtailment of production; lack of a credit policy beneficial to the producer aimed at updating fixed assets; weak integration of production, processing and sale of dairy products, which leads to sharp fluctuations in purchase prices milk prices; low solvency of the population; a significant decrease in the number of large specialized enterprises with high.

Materials and methods

Improving the welfare of the population, the emergence of new types of dairy products give rise to new types of competitiveness. The growth of purchasing power is changing the structure of consumption of dairy products by the population. Buyers want to purchase new types of dairy products with various flavorings, new types of bacteria, with improved taste properties. People are more active in leading a healthy lifestyle. Therefore, dairy production enterprises compete in the production of healthy products.

A change in one factor of the competitiveness of dairy products causes a change in a number of other factors, which ultimately affects the competitiveness of dairy enterprises themselves. The Technical Regulations of the Customs Union are the normative legal documents for the production of dairy products. Dairy products should be safe for human life and health, it is necessary to identify possible dangerous factors of chemical, physical and biological origin at all stages of the production cycle.

Dairy products have a limited shelf life, must have modes and conditions of storage, transportation and sale of finished products. In addition, dairy products must comply with the

requirements established by law (appearance, consistency, taste, smell and color). The need to meet technical requirements for the quality of dairy products increases production costs for the cost of dairy products and the final price (Kodolova T.A., Suvorova L.A.) [5]. The calculation of the price of dairy products has its own characteristics, since raw materials are often purchased from private farms, it is necessary to take into account the returnable waste of raw materials, services of third parties, logistics costs, fuel and electricity costs, packaging and packaging occupy a large share of the costs, risk insurance, various commercial expenses, etc.

Results

The strengthening of the competitive environment in the dairy market forces manufacturers to pay special attention to the quality of packaging of a marketable product. Today, in the dairy market, all types of packaging materials can be found on the shops of retailers: glass, polymer materials, foil, cardboard, plastic, metal, etc. (Suvorova L. A. Kodolova T. A.) [6]. Dairy products are divided by viscosity and chemical properties:

- * liquid products, which include milk, cream, kefir, fermented baked milk, liquid yoghurts, drinks, etc.;

- * viscous, which include cottage cheese, sour cream, condensed foods, viscous fermented dairy products, cheesecakes, processed cheeses, etc.;

- * bulk - milk powder;

- * hard – cheeses, hard fermented milk products, etc.

The types of packaging materials for dairy products have their advantages and disadvantages (table 1).

Improving the welfare of the population, the emergence of new types of dairy products give rise to new types of competitiveness. The growth of purchasing power is changing the structure of consumption of dairy products by the population. Buyers want to purchase new types of dairy products with various flavorings, new types of bacteria, with improved taste properties. People are more active in leading a healthy lifestyle. Therefore, dairy production enterprises compete in the production of healthy products.

The diversification of one factor of the competitiveness of milk and dairy products Leads to a change in a number of other factors, which ultimately affects the competitiveness of dairy enterprises.

Table 1 - Advantages and disadvantages of the type of packaging of dairy products

Type of packaging	Products	Advantages	Disadvantages
Polymer packaging	Milk, cream, fermented dairy products, yoghurts, sour cream, cottage cheese and cottage cheese products, butter	The presence of a convenient traffic jam	The packaging lets in light, and this spoils the taste and composition of the products, it is undesirable to add chemicals
Plastic packaging	Milk, cream, fermented milk products, beverages, yoghurts, sour cream, condensed milk	The packaging is almost weightless. Low cost of packaging, and therefore of products. Preserves the quality and taste of products	Low packing strength, may tear. It doesn't keep its shape. Reduces the shelf life of products
Cardboard packaging	Milk, cream, fermented milk products, drinks, yoghurts, sour cream	Light weight, compactness, durability. Environmental friendliness.	-
Tin packaging	Condensed milk	The possibility of recycling. Low cost. Protection from light. Tightness. Extended shelf life	The probability of metal ions entering the product
Laminated foil	Butter, margarine, cottage cheese	High strength, impact resistance. Long shelf life of products. Protection of the contents from exposure to light, gases, air, water and other environmental factors	High cost
Parchment paper	Butter, margarine, cottage cheese	Impenetrability, opacity. The ability to acquire and maintain a given shape. Provides a long shelf life	Transparency. Does not hold its shape, is not convenient for transportation
Note: compiled by the author			

The industrial regulations of the Customs Union are executed as regulatory legal documents in the production of dairy products (Dairy drinks market analysis ...) [8]. Dairy products must be safe for human life and health, it is necessary to identify possible hazards of chemical, physical and biological origin at all stages of the production cycle. Dairy products have a limited shelf life, must have modes and conditions of storage, transportation and sale of finished products. In addition, dairy products must comply with the requirements established by law (appearance, consistency, taste, smell and color).

Global dairy production. Dairy products are produced most of all in the countries of the European Union, the USA and India. In 2021, these countries together produced 52.3% of the world's dairy products. The world leaders in milk production are the EU countries, India and the USA, whose share in total in 2020 amounted to 52.3%. The dairy products output in the context of the main market leaders in the industry markets.

Germany, the USA, France, Italy and the Netherlands all export 54.6% of the global whey market. The leading position in the global butter market is occupied by New Zealand, the Netherlands, Ireland, Belgium and Germany -67.6% of all world exports. Most of

the cheeses are produced and exported by the EU and the USA. The main participants in the global buttermilk, yogurt and kefir markets are Saudi Arabia, Germany, France, Belgium and Austria, which account for 56% of all global exports.

It should be noted that many countries, for example, Germany is both the leader in exports and imports of dairy products of world production.

Kazakhstan must strictly comply with all the requirements of the Customs Union in compliance with the technical regulations for the production of dairy products. The Customs Union includes Russia, Belarus, Armenia, Kazakhstan and Kyrgyzstan.

In the EAEU countries, most milk and dairy products are produced in Belarus. The country has highly competitive enterprises equipped with the latest technological lines, producing competitive dairy products that are exported to world markets. Dairy products of this country are in great dispute in many countries and in almost all CIS countries. Dairy exports account for 60% of all dairy products produced. The country's 45 largest enterprises produce 1 500 types of dairy products.

In Armenia, the production of the entire volume of milk is concentrated in private

farms. In Kyrgyzstan, private farms produce about 50% of milk.

On average, 2 000 tons of milk are processed in Kazakhstan per year. The work is mainly carried out during warm periods of time, when there is a sufficient yield of whole milk-raw materials. In winter, due to the lack of raw materials, which are purchased from private farms, the capacities of dairies are operated by 20%. According to the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, there are about 165 dairy production enterprises in the country today. And only 35 of them have their own dairy farms for the production of raw materials - whole milk. Almost 80% of all Kazakhstani dairy production enterprises are dependent on third-party suppliers of raw materials.

As of 2020, only one third of the raw materials in Kazakhstan were produced on their own dairy farms by dairy producers. More than 600 thousand tons of milk were purchased from households (Price monitoring of agricultural products...) [10].

Raw milk is mainly produced on farms and farms in East Kazakhstan (16%), Turkestan (13%), Almaty (13%) and North Kazakhstan (10%) regions.

In 2022, about 170 dairy production enterprises were registered in Kazakhstan with a production volume of about 1 900 tons of marketable products per year. Cheeses are produced at 34 enterprises in the country. According to the Ministry of Agriculture, 41 enterprises in the country require modernization or reconstruction of milk processing facilities. As of 2022, dairy production enterprises in the country produced 1055 tons of pasteurized milk and cream, 34.6 thousand tons of butter and 9 300 tons of cheeses. One of the largest dairy production enterprises in Kazakhstan is JSC Food Master Company, which has been integrated into the international Lactalis Group (France) since 2004. The company's subsidiaries operate in three cities of Kazakhstan: Food Master-Issyk, Food Master-Shymkent and Food Master-Pavlodar. They have their own dairy farms and 16 retail chains and branches.

In 2009, the Food Master-Pavlodar enterprise diversified production with the installation of new production lines and modernization of the main workshop premises. Currently, the Food Master-Pavlodar enterprise is one of the most advanced in the dairy market with innovative dairy production processes. Since 2022, the Food Master-Issyk enterprise has been operating according to the international

system of risk analysis and critical points, which allows it to maintain its competitiveness at a high level.

Thus, in 2022, 6 large dairy farms with a total population of 3 810 heads of dairy cattle began operating in the Republic of Kazakhstan. Among them, 5 facilities are located in the Almaty region: the dairy farm of Aksut LLC LLP and the April company, the social and entrepreneurial corporation Plemzavod Almaty, the peasant farms Karabasova and Sadyhan. The diversification of the Turkestan dairy farm of Kazyna Zher LLP for 1 600 heads in the Turkestan region was also carried out. In 2023, it is planned to organize 16 dairy farms in Kazakhstan (Review of public policy in the field...) [11].

Kazakhstan's largest dairy production enterprises are increasing their export potential from year to year, which once again underlines their competitiveness in the industry market. In 2022, 6 dairy production enterprises received the official right to export their commercial products to China. These are the following enterprises - Gormolzavod LLP in Kokshetau, Akmola region, Daulet-Beket in Taldykorgan, Almaty region, Leader-2020 in Rudny, Kostanay region, Almaty Food Master, Eurasia Invest LTD" Karaganda region, Golden Camel Group LTD Turkestan region (Milk production is growing in Kazakhstan...) [12].

On average, enterprises in Kazakhstan supply 5,000 thousand tons of dairy raw materials to the dairy market per year, of which only 1000 tons are commercial milk, suitable as raw materials for further processing. Of these, about 75-78% are supplied by small farms, while large specialized commodity farms account for no more than 22% (Milk production is growing in Kazakhstan...) [13].

According to the data of the Dairy Union of Kazakhstan, indicators of consumption and resources of dairy products in the country for a number of years are presented. According to the indicators it is possible to judge the growth of raw materials-resources for milk processing by 7.5% in the period from 2017 to 2021. There is also an increase in dairy production by 5.3%. The consumption of dairy products by the population of Kazakhstan has also increased by 6.3% over 5 years.

The analysis shows that in January 2023, compared to the same previous period, exports of dairy products practically did not change, slightly increased by 0.4% (in January 2022 – 5 098 tons, in January 2023 1 year -5 079 tons) (table 2).

Table 2 - Indicators of production, import, export and sale of raw materials and processed dairy products in Kazakhstan

Indicator	Type (group) of dairy products, ton						
	milk and condensed cream	milk, condensed cream and powdered milk	buttermilk, yogurt, kefir	milk whey	butter	cheeses and cottage cheese	milk and condensed cream
Production of raw materials	82 227	49 758	2 611	1 859	4 172	1 745	20 082
Production of dairy products	70 717	48 159	97	1 405	2 358	591	17 145
Import of dairy products	11 511	1 599	2 513	454	1 814	1 154	2 937
Export of dairy products	5 079	3 648	56	59	214	2	933
Sales of dairy products in the Kazakhstan industry market	77 149	46 110	2 555	1 800	3 958	1 743	19 149
Note: compiled by the author							

The dairy market is significantly influenced by world prices for imported raw materials. The following prices were fixed at the auctions of the EAEU countries on April 7, 2023 (The official website of the Dairy...) [14]:

- the minimum price for unsalted cow's sweet butter, with a fat content of 82.5%, was set at 4.5 US dollars per kilogram, while the maximum price was set at 4.9 US dollars per kilogram. But in terms of tenge, it increased by about 5 compared to 2022 %;

- minor changes in the price of skimmed milk powder with a fat content of 1.5% - the minimum price increased by 2.7% relative to 2022 and settled at 2.7 US dollars per kilogram, while the maximum remained unchanged at 2.8 US dollars per kilogram.

An indicator on the ability of enterprises to compete in terms of the availability of raw materials. In Kazakhstan, raw materials are supplied mainly from small farms engaged in the breeding of dairy cattle.

To compare the availability of raw materials, an analysis of individual dairy processing enterprises in Kazakhstan was carried out.

However, there is a wide range of products for each basic name. Based on the research results, proposals have been developed to improve the competitiveness of dairy production enterprises in Kazakhstan (figure 1).

The proposals are classified into 4 areas:

- conducting economic research;
- improvement of production and management processes;
- product quality improvement;
- compliance with the new technical regulations of the Customs Union.

Discussion

In our opinion development of the dairy industry:

- * increasing the competitiveness of the dairy product itself through the ratio of quality and price. The quality of dairy products depends on the quality of raw materials – milk, which must have an affordable price and high quality revenue. The quality of raw milk, in turn, depends on the condition of the animals and their diet, their conditions of maintenance, and the ecological environment;

- * to protect dairy products, it is necessary to ensure compliance with the standards and technical regulations provided for in the regulations of the Customs Union, which enter into force on January 1, 2022. The logistics supply chain of raw materials for the transportation of milk and dairy products to the end consumer and their storage must be completely safe in order to increase the competitiveness of products (Lifshic I. M.; Kotler, F.) [15,16];

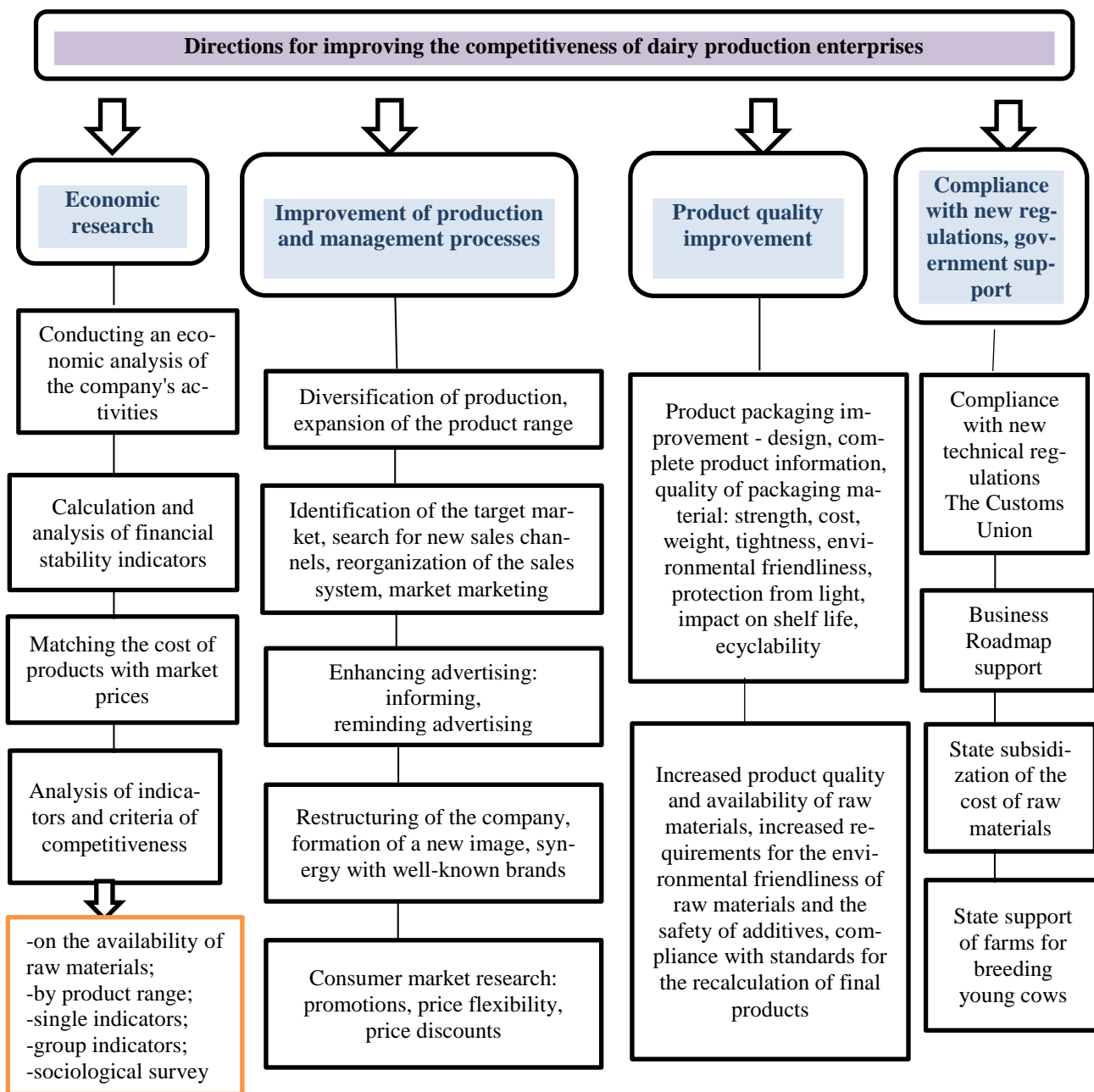
- * support for small and medium-sized enterprises - dairy producers in Kazakhstan is implemented through the "Business Roadmap";

- * the tasks of managing the competitiveness of enterprises producing dairy products include expanding industry markets; improving the level of technological processes, improving the quality of dairy products; reducing the level of defective commodity products; developing after-sales services;

- * support for small and medium-sized enterprises - dairy producers in Kazakhstan is implemented through the "Business Roadmap";

* the tasks of managing the competitiveness of enterprises producing dairy products include expanding industry markets; improving the level of technological processes, improving the quality of dairy products;

reducing the level of defective commodity products; developing after-sales services. The competitiveness of any enterprise is based on the competitive advantages of manufactured and marketed products.

Note: compiled by the author

Figure 1. Proposals for improving the competitiveness of dairy production enterprises

Conclusions.

At each stage of the life cycle of dairy production, various measures are implemented to increase its competitiveness in the industry market:

- statistical and economic analysis of the activities of the enterprise for the production of milk and dairy products;

- marketing research and market research of industry products;

- identification of consumers' perception of specific types of dairy products, performance of advertising work, formation and installation of communication with retail and wholesale structures;

- if it is necessary to diversify production in order to enter perfect markets for milk and

dairy products, new sales channels will be needed in order to expand the selection of dairy products;

- in order to stay in the dairy market, it is necessary to improve the quality parameters of dairy products;

- beware of damage to the competition of the enterprise, and the manufactured dairy products are just right due to the restructuring of the enterprise, the diversification of industrial technological processes, the formation of a new image of the enterprise.

Based on the research results, we have developed proposals to improve the competitiveness of dairy production enterprises in Kazakhstan. These proposals are grouped into four directions: conducting economic research; improvement of production and management processes; product quality improvement; compliance with the new technical regulations of the Customs Union and the use of state support tools for dairy production enterprises.

Author's contribution: Aigul Bahadirova Uchkampirova: idea of choosing an article topic, methodology development, writing, coordination of research; Manatshan Ashimkulovna Tleuzhanova - mentoring of research and all its stages, visualization, confirmation of research results; Galiya Kapbarovna Amrenova: data analysis and collection, interpretation of research results, editing and revision of the publication.

Conflict of interests: the authors have declared that there are no conflicts of interests.

References

- [1] Зинченко А.П. Экономика сельского хозяйства / А.П. Зинченко, А.В.Уколова, В.В. Демичев. - М.: Научный консультант, 2022.-260с
- [2] Горфинкель, В.Я. Экономика организации: учеб. для вузов / В.Я. Горфинкель. - М.: Юнити-Дана, 2020. - 767 с.
- [3] Фатхутдинов, Р.А. Управление конкурентоспособностью организации: учеб. Пособие / Р.А. Фатхутдинов. - М.: Эксмо, 2019. - 544 с.
- [4] Азоев, Г.Л. Конкурентные преимущества фирмы / Г.Л. Азоев, А.П. Челенков. - М.: Типография "Новости", 2000. - 255 с.
- [5] Кодолова, Т.А. Экономическая оценка конкурентоспособности молочной продукции: методические и практические аспекты: / Т.А. Кодолова, Л.А. Суворова //Вятский государственный университет. - Киров: научное издательство Вятского государственного университета, 2018. - 159 с.

[6] Суворова, Л.А. Синергетический эффект кластеризации отрасли: анализ, оценка, прогноз / Л.А.Суворова, Т.А. Кодолова // Вятский государственный университет. - Киров: Научное издательство Вятского государственного университета, 2017. - 159 с.

[7] Паршин, В. Ф. Методические основы оценки конкурентоспособности организации на рынке: ценовой аспект // Экономика и управление / В. Ф. Паршин. - 2020. - № 1. - С. 121–127.

[8] Анализ рынка молочных напитков в Российской Федерации // С-Mar Inform маркетинговое агентство. - М., 2023. - 47 с.

[9] Технический регламент Таможенного союза «О безопасности пищевой продукции». Решение Совета Евразийской экономической комиссии от 09.12.2011 № 880 с изменениями на 25 ноября 2022 года, дополнительно включено с 25 июля 2023 года [Электронный ресурс] 2023.- <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news> (дата обращения 15.12.2023).

[10] Ценовой мониторинг сельскохозяйственной продукции и продукции пищевой промышленности, производимой в государствах – членах Евразийского экономического союза. Департамент агропромышленной политики Евразийской экономической комиссии. - М.: Евразийский экономический союз, 2022.- 67 с.

[11] Обзор государственной политики в сфере агропромышленного комплекса государств Евразийского экономического союза. Департамент агропромышленной политики Евразийской экономической комиссии. - М., 2023.- 118 с.

[12] В Казахстане растет производство молока [Электронный ресурс].- год.- URL: <https://kapital.kz/economic/89512/v-kazakhstan-rastet-proizvodstvo-moloka.html> (дата обращения 15.12.23).

[13] Milk production is growing in Kazakhstan [Electronic resource].- 2023 -URL: <https://kapital.kz/economic/89512/v-kazakhstan-rastet-proizvodstvo-moloka.html> (date of access: 15.12.2023).

[14] The official website of the Dairy Union of Kazakhstan. Analytics [Electronic resource]. - 2023 -URL: <https://kzsut.com/tema/analitika/> (date of access: 15.12.2023).

[15] Лифшиц, И. М. Теория и практика оценки конкурентоспособности товаров и услуг/ И.М. Лифшиц.- М.: Юрайт, 2020.-223с.

[16] Котлер, Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер.-М.: «Бизнес-книга», 2021. - 580 с.

References

- [1] Zinchenko, A.P., Ukolova, A.V., Demichev, V.V. (2022) Jekonomika sel'skogo hozjajstva [Agricultural Economics]. Moskva: Nauchnyj konsul'tant, 260 [in Russian].

[2] Gorfinkel, V.Ya. (2020). *Ekonomika organizacii: ucheb. dlya vuzov* [Economics of Organization: Textbook for Higher Education Institutions]. Moskva: Yuniti-Dana, 767 [in Russian].

[3] Fathutdinov, R.A. (2019). *Upravlenie konkurentosposobnostyu organizacii: ucheb. posobie* [Management of Organizational Competitiveness: Textbook]. Moskva: Eksmo, 544 [in Russian].

[4] Azoev, G.L., Chelenkov, A.P. (2000). *Konkurentnie preimuschestva firmi* [Competitive Advantages of a Firm]. Moskva: Tipografiya "Novosti", 255 [in Russian].

[5] Kodolova, T.A., Suvorova, L.A. (2018). *Ekonomicheskaya ocenka konkurentosposobnosti molochnoi produkcii: metodicheskie i prakticheskie aspekti* [Economic Evaluation of Competitiveness of Dairy Products: Methodological and Practical Aspects]. Federalnoe gosudarstvennoe byudjetnoe obrazovatelnoe uchrejdenie visshogo obrazovaniya «Vyatskii gosudarstvennii universitet», Kirov: Nauchnoe izdatelstvo Vyatskogo gosudarstvennogo universiteta - Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education "Vyatka State University", Kirov: Scientific Publishing of Vyatka State University, 159 [in Russian].

[6] Suvorova, L.A., Kodolova, T.A. (2017). *Sinergeticheskii efekt klasterizacii otrasli: analiz, ocenka, prognoz* [Synergistic Effect of Industry Clustering: Analysis, Evaluation, Forecast]. Ministerstvo obrazovaniya i nauki Rossiiskoi Federacii, Vyatskii gosudarstvennii universitet. Kirov, Nauchnoe izdatelstvo Vyatskogo gosudarstvennogo universiteta - Ministry of Education and Science of the Russian Federation, Vyatka State University. Kirov, Scientific Publishing of Vyatka State University, 159 [in Russian].

[7] Parshin, V.F. (2020). *Metodicheskie osnovi ocenki konkurentosposobnosti organizacii na rinke_cenovoi aspekt* [Methodological Foundations of Organization Competitiveness Assessment in the Price Aspect]. *Ekonomika i upravlenie - Economics and Management*, 1, 121–127 [in Russian].

[8] *Analiz rinka molochnih napitkov v Rossiiskoi Federacii* [Market Analysis of Dairy Drinks in the Russian Federation] (2023). C-Mar Inform marketingovoe agentstvo, Moscow, 47 [in Russian].

[9] *Tehnicheskii reglament Tamojennogo soyuza «O bezopasnosti pischevoi produkcii»* [Technical Regulation of the Customs Union "On Food Safety"] (2023). Reshenie Soveta Evra-

ziiskoi ekonomicheskoi komissii ot 09.12.2011 № 880 s izmeneniyami na 25 noyabrya 2022 goda dopolnitelno vklyucheno s 25 iyulya 2023 goda - Decision of the Council of the Eurasian Economic Commission dated December 9, 2011, No. 880, with amendments as of November 25, 2022, additionally included as of July 25, 2023. Available at: <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news> (date of access: 15.12.2023) [in Russian].

[10] *Cenovoi monitoring selskohozyaistvennoi produkcii i produkcii pischevoi promishlennosti, proizvodimoi v gosudarstvakh – chlenah Evraziiskogo ekonomicheskogo soyuza* [Price Monitoring of Agricultural Products and Food Industry Products Produced in the Member States of the Eurasian Economic Union] (2022). Departament agropromishlennoi politiki Evraziiskoi ekonomicheskoi komissii - Evraziiskii ekonomicheskii soyuz - Department of Agricultural Policy of the Eurasian Economic Commission - Eurasian Economic Union, 67 [in Russian].

[11] *Obzor gosudarstvennoi politiki v sfere agropromishlennogo kompleksa gosudarstv - Evraziiskogo ekonomicheskogo soyuza* [Review of State Policy in the Agro-Industrial Complex of the Member States of the Eurasian Economic Union] (2023). Departament agropromishlennoi politiki Evraziiskoi ekonomicheskoi komissii - Department of Agro-Industrial Policy of the Eurasian Economic Commission, 118 [in Russian].

[12] *V Kazahstane rastet proizvodstvo moloka* [Milk Production is Growing in Kazakhstan] (2023). Available at: <https://kapital.kz/economic/89512/v-kazahstane-rastet-proizvodstvo-moloka.html> (date of access: 15.12.2023) [in Russian].

[13] *Milk production is growing in Kazakhstan* (2023). Available at: <https://kapital.kz/economic/89512/v-kazahstane-rastet-proizvodstvo-moloka.html> (date of access: 15.12.2023).

[14] *The official website of the Dairy Union of Kazakhstan. Analytics.* (2023). Available at: <https://kazsut.com/tema/analitika/> (date of access: 15.12.2023).

[15] Lifshic, I.M. (2020). *Teoriya i praktika ocenki konkurentosposobnosti tovarov i uslug* [Theory and Practice of Goods and Services Competitiveness Assessment]. Moskva: Yurait, 223 [in Russian].

[16] Kotler, F. (2021). *Osnovi marketinga* [Principles of Marketing]. Moskva: "Bizneskniga", 580 [in Russian].

Information about authors:

Uchkampirova Aigul Bahadirovna – The main author; Ph.D; Associate Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship; L. N. Gumilyov Eurasian National University; 10000 Satpayev str., 2, Astana, Kazakhstan; e-mail: Aygulya82@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7887-1696>

**КӨКӨНІС ЖӘНЕ КАРТОП ШАРУАШЫЛЫҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ
АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНДІРІСІНІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТЫ РЕТІНДЕ**

**VEGETABLE AND POTATO GROWING IN KAZAKHSTAN AS THE MAIN DIRECTION
OF AGRICULTURAL PRODUCTION**

**ОВОЩЕВОДСТВО И КАРТОФЕЛЕВОДСТВО КАЗАХСТАНА
КАК ОСНОВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА**

С.Т. ЖҰМАШЕВА^{1*}

э.ф.к., доцент

Ш.М. КАНТАРБАЕВА²

э.ф.д., доцент

С.С. ШИНТАЕВА³

Ph.D докторанты

¹Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

²Нархозуниверситеті, Алматы, Қазақстан

³«Тұран-Астана» университеті, Астана, Қазақстан;

*автордың электрондық поштасы: torehanoba@mail.ru

S.T. ZHUMASHEVA^{1*}

C.E.Sc.Associated Professor

SH.M. KANTARBAEVA²

Dr.E.Sc., Associated Professor

S.S. SHINTAEVA³

Ph.D student

¹Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development, Almaty, Kazakhstan

²Narхоз University, Almaty, Kazakhstan

³«Turan-Astana» University, Astana, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: torehanoba@mail.ru

S.T. ЖҰМАШЕВА^{1*}

к.э.н., доцент

Ш.М. КАНТАРБАЕВА²

д.э.н., доцент

С.С. ШИНТАЕВА³

Докторант Ph.D

¹Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

² Университет Нархоз, Алматы, Казахстан;

³ Университет «Тұран-Астана», Астана, Казахстан

*электронная почта автора: torehanoba@mail.ru

Аңдатпа. Мақсаты – картоп пен көкөніс шаруашылығының дамуын және олардың отандық және аймақтық аграрлық нарықтардың жағдайына әсерін бағалау, жақын болашақта жағдайды тұрақтандыру және жақсарту үшін ұсыныстар тұжырымдау. Әдістері – салыстырмалы талдау, экономикалық-статистикалық және құрылымдық тәсілдер. Нәтижелері – авторлар азық-түлік қауіпсіздігінің қажетті деңгейіне жету үшін ірі ауылшаруашылық кәсіпорындарында осы өнімдерді өсіру көлемін ұлғайту қажет, бұл тиісті сападағы көкөніс пен картоптың тауарлық өндірісінің өсуіне ықпал ететінін атап өткен. Көкөніс және картоп шаруашылықтарының жай-күйі мен әлеуеті, олардың өңірлік ерекшеліктері, көкөніс нарығын қалыптастыру, көкөніс шаруашылығы саласын ұлттық деңгейде мемлекеттік қолдау қарастырылған. Көкөніс өнімдерін өсіру мен өткізуді реттеу мәселелері талданған, Қазақстан Республикасының субъектілерінде оны тұтыну деңгейі және оны айқындайтын факторлар көрсетілген. Ашық далада өсірілген картоптың

Жеке көкөніс өнімдері мен картоптың жетіспеушілігі оны жақын және алыс шет елдерден импорттау есебінен жабылады, бірақ кіретін өнімдер әрдайым нитраттардың, пестицидтердің және басқа да зиянды элементтердің құрамында тиісті сапада бола бермейді, бұл халықтың денсаулығына зиян тигізуі мүмкін. Жағдайды өзгерту үшін, атап айтқанда, көкөністер мен картопты тұтынуды ұсынылған физиологиялық тұтыну деңгейіне дейін арттыру керек, сонымен бірге халықты пайдалы, сапалы өнімдермен қамтамасыз ету қажет.

Әдебиетке шолу

Көкөніс нарығының теориялық негізде-рін зерттеуіміз оны нарық жүйесінің көптеген элементтерін (сұраныс, ұсыныс, баға, бәсеке) қамтитын күрделі құрылымдық механизм ретінде сипаттауға мүмкіндік берді. Бұл көзқарас шетелдік зерттеушілер (Солдатенко А.В., Пивоваров В.Ф., Разин А.Ф. және т.б.; Пивоваров В.Ф., Солдатенко А.В., Пышная О.Н. және т.б.; Солдатенко А.В., Пивоваров В.Ф., Разин А.Ф. және т.б.) [4,5,6] еңбектерінде көрініс тапқан.

Ғалымдар Королькова А.П., Кузнецова Н.А., Заводио О.В. және т.б. [7] ғылыми еңбектері ауыл шаруашылығы мен ашық жердегі көкөніс шаруашылығы нарығының тұрақты даму проблемасының теориялық және әдіснамалық аспектілерін ғылыми зерттеуге арналған. Чутчева Ю., Залтан Е. [8] ғалымдардың зерттеу объектісі: сатушы (дайындаушы) мен сатып алушы (тұтынушы) арасындағы әлеуметтік-экономикалық қатынастардың жиынтығы.

Өзара еркін әрекеттесетін өндірушілер мен тұтынушыларды біріктіретін экономикалық жүйе; қажеттіліктерді ескере отырып жүзеге асырылатын дамыған тауар-ақша қатынастары, тұтынушылық тауарларды алу процесінде сұраныс пен ұсыныстың тұрақты өзара әрекеттесуімен экономикалық жүйенің қызмет ету формаларын ғалым еңбектерінде қарастырылған (Киренко Н.) [9].

"Тұрақты даму" ұғымы 1987 жылдан бастап кең таралды. Қоршаған орта және даму жөніндегі халықаралық комиссияның жұмысы арқасында. Тұрақты даму деп комиссия қазіргі заманның қажеттіліктерін қанағаттандыратын, бірақ болашақ ұрпақтың өз қажеттіліктерін қанағаттандыру қабілетіне нұқсан келтірмейтін дамуды түсінді. Бұл санат 1992 жылы Рио-де-Жанейрода БҰҰ-ның Қоршаған орта және даму жөніндегі саммиті мен конференциясында ғылыми әлемде ресми танылды. А. Аткис-

сон "тұрақты дамуды жүйенің ұзақ уақыт жұмыс істеуін (және дамуын) жалғастыру қабілеті ретінде" анықтайды (Тарасова Н.П.) [10].

Еуропалық комиссияның Агри ауыл шаруашылық дирекциясы келесі анықтаманы бөліп көрсетеді: "тұрақты даму дегеніміз – болашақ ұрпақтың қажеттілігіне қауіп төндірмей, тірі ұрпақтың қажеттілігін қамтамасыз ету – басқаша айтқанда, қазіргі және болашақтағы барлық адамдар үшін өмір сүру сапасы" (Серков А.Ф., Маслова В.В., Чекалин В.С.) [11].

Минаковтың И.А. [12]. пікірінше, көкөніс өнімдерінің төмен өсу қарқыны саланың негізінен импортқа бағытталған инерциялық нұсқа бойынша дамып келе жатқанын көрсетеді.

Алтухов А.И., Папцов А.Г., Шутьков А.А. және т.б. [13]. нарықты басқарудың жалпы принциптерін – тұтынушыға бағдарлану, таңдау еркіндігі, өндіруші еркіндігі, бәсекелестік, жеке мүдделердің басымдығы ретінде пайдаланады. Бондарев Н.С., Бондарева Г.С., Хазиева Е.Е. [14]. еркін индустрия, еркін аймақ, басым даму, өндірістің тұтынушыға бағдарлануы, тәуелсіздік пен еріктілік, тікелей және тең серіктестік қағидаттарын көрсетеді. Ресейлік ғалым Серова А.Ю. [15] жеміс-көкөніс шағын шаруашылықтарды біріктіруде, дамытуда кооперацияның құралы ретінде қолдануды ұсынады. Отандық ғалымдар жеміс-көкөніс өнімдерін сақтау, қайта өңдеу, шикізат және дайын өнімдердің нарықтарының жайкүйін анықтайтын аграрлық саясаттың мақсаттары мен міндеттерінің бірлігін қамтамасыз ету, жеміс-көкөніс нарығындағы тұтынушы мен өндірушілердің өзара қарым-қатынасының экономикалық қызығушылықтарына, ауыл шаруашылығы маркетингтік қызметін басқару принциптеріне назар аударуды ұсынады (Акимбекова Г.У., Сапаров А.С., Баймуханов А.Б. және т.б.) [16].

Материалдары мен әдістері

Қазіргі агроэкономика ғылымы зерттелетін материалдың негізділігі мен дәлелділігіне негізделеді және өзіне тән белгілері бар қолданылатын әдістемелер мен әдістермен анықталады.

Зерттеудің ақпараттық-талдамалық базасын мақаланың негізін құраған көкөніс пен картоп шаруашылығын тұрақты дамыту саласындағы кәсіби мерзімдік басылымдарда отандық және шетелдік ғалымдардың жарияланымдары құрайды. Зерттеудің ақпараттық базасы ғылыми ақпараттың құжаттық және электронды көздері болып табылады.

Әдеби дереккөздерді таңдау түйінді сөздерге ақпараттық сұраныс арқылы жүзеге асырылды. Ақпарат көздерін таңдаудың негізгі критерийлері жарияланымның беделі, ұсынылған ақпараттың өзектілігі, толықтығы және сенімділігі болып табылады.

Мақаланы жазуға танымның диалектикалық әдісі мен экономикалық талдау әдісі негіз болды: экономикалық-статистикалық тәсіл, салыстырмалы талдау әдісі және жүйелік-құрылымдық тәсіл қолданылды. Авторлар картоп пен көкөніс шаруашылығының дамуы мен талдауына аймақтық баға берді. Сонымен бірге мақалада монографиялық, есептеу-конструктивті және абстрактілі-логикалық зерттеу әдістері қолданылады.

Нәтижелер

Біздің зерттеуімізге қатысты көкөніс және картоп шаруашылығының тұрақты дамуы бір жағынан көкөніс өнімдері мен картоп өндірісінің тұрақты өсуін, осы өндірістің қоршаған ортаның тез өзгеретін факторларына қарсы тұрақтылығын, ал екінші жағынан тұтынушының қажеттіліктерін қанағаттандыруды, сонымен бірге экологиялық таза, органикалық өнім өндірісін ұлғайту арқылы оның денсаулығын сақтауды білдіреді.

Қазақстанның топырағы-климаттық жағдайы көкөністің әр түрін үлкен көлемде өндіруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, еліміз ішкі нарықты толық қамтамасыз етіп қана қоймай, көкөніс өнімдерін экспорттауға үлкен мүмкіндіктерге ие. Бұл жердегі Қазақстанның артықшылығы көкөністердің экологиялық тазалығы.

Көкөніс өнімдері нарығының ерекшеліктері. Көкөніс өнімдерінің қазіргі заманғы нарығы тұтастай алғанда елдің аграрлық нарығының бөлігі ретінде тікелей өндірілген өнім арасындағы экономикалық қатынастардың өзара байланысты жүйесі болып табылады (Анализ производства и потребления овощей, состояние тепличной отрасли) [17]. Экономикалық тетікті сыртқы және ішкі ортаның өзгермелі жағдайларына бейімдей отырып көкөніс шаруашылығы

өнімін өндірушілер, қайта өңдеу және тамақ өнеркәсібі кәсіпорындары, өндірістік және нарықтық инфрақұрылым субъектілері (өнімді сақтау, тасымалдау, сату алдындағы өңдеу-буып-түю, сұрыптау, калибрлеу, тауарларды өндіру, айырбастау, қайта өңдеу және өткізу саласын ұйымдастыру. Оның міндеті – ашық және қорғалған топырақты көкөніс өсіруді біріктіру арқылы қол жеткізілетін халықты көкөністермен жыл бойы үздіксіз қамтамасыз ету. Агроазық-түлік бөлігі ретінде көкөніс өнімдерінің нарығына оның қалыптасуы мен даму процесіне жан-жақты әсер ететін көптеген факторлар әсер етеді.

Көкөніс өнімдерін өндірудің ерекшеліктері осы саланың дамуына, ел өңірлерінде көкөніс дақылдарын орналастыруға, оларды өндіруді ұйымдастыруға және тиімділігіне айтарлықтай әсер етеді. Бұл ерекшеліктерге мыналар жатады (Аксенов А.А.) [18]:

- көкөніс шаруашылығы биологиялық және экономикалық белгілері бойынша ерекшеленетін бір, екі және көпжылдық дақылдардың көп мөлшерін біріктіреді;

- көкөніс дақылдарының үлкен ассортименті, олардың өсіру технологиялары бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленеді және қарқындылық деңгейіне, әсіресе техникалық жабдықталуы мен капитал сыйымдылығына әсер етеді;

- көкөніс өсіру АӨК-нің ең көп еңбекті қажет ететін салаларының бірі болып табылады, ол жеке дақылдарды өсіру кезінде қол еңбегін тартуды талап етеді;

- жеке көкөніс дақылдарын өсіру технологиялары көшеттерді өсіруді қажет етеді, бұл жылыжайларды және т.б. салуға қосымша шығындармен байланысты;

- өндірілетін өнімнің көп бөлігі тасымалданбайды және тез бұзылады, осыған байланысты логистиканың дамуы қажет.

Еліміздің дамыған елдерден ерекшелігі картоп пен көкөніс өндірісінің басым бөлігі халықтың қол еңбегі басым фермер қожалықтары мен жеке халықшаруашылықтарында шоғырланған (1 кесте).

1 кесте – Картоп және ашық топырақта өсірілген көкөністердің егістік алқабы, га

	Картоп			Ашық топырақта өсірілген көкөністер		
	2020ж.	2021ж.	2022ж.	2020ж.	2021ж.	2022ж.
Шаруашылықтардың барлық санаттары	194 376,4	195 793,6	199 470,9	163 578,1	168 630,0	170 227,8
Ауылшаруашылығы кәсіпорны	16 850,9	19 983,8	26 015,2	6 826,5	7 736,0	8 058,5
Жеке кәсіпкерлер және шаруа немесе фермер қожалықтары	71 982,6	70 920 ,5	70 390,7	93 260,7	96 553,4	97 540,9

Халық шаруашылықтары	105 542,7	104 891,7	103 065,0	63490,9	64340,0	64628,4
ҚР жалпы егіс алқабы	22 582 349,5	22 925 720,3	23 162 106,0	22 582 349,5	22 925 720,3	23 162 106,0
ҚР жалпы егіс алқабына пайызбен, %	0,86	0,87	0,86	0,72	0,74	0,74

Ескерту: ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері. Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы. 2017-2021 жылдардағы «ҚР ауыл, орман және балық шаруашылығы» статистикалық жинағы, Астана, 2022.; Бюллетень. ҚР ауыл шаруашылығы дақылдарының жалпы түсімі (1том, егістік және жиналған көлемі), 2022ж.

Қазақстанда 2022 жылы шаруашылықтардың барлық санаттары бойынша картоптың егістік алқабы 199,5 мың га құрады, бұл 2020 жылғы деңгейден 2,3%-ға (5,2 мың га) артық. Егіс алқаптарының кеңеюі ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында 47,3%-ға (9,1 мың га) байқалды.

Картоп егілген алқап бойынша ауыл шаруашылығы кәсіпорындары 13%-ын (26,0 мың га) құрады, жеке кәсіпкерлер мен

шаруа (фермер) қожалықтары – 35,1% (70,4 мың га), халық шаруашылықтарында егіс алқаптарының жоғары үлесі сақталуда – 51,9% (103,1 мың га). Облыстар бойынша осы дақылдың егістік көлемін талдай отырып, солтүстіктегі ең жоғары көрсеткіштерді атап өткен жөн – 31,5 мың га (үлес салмағы – 15,8%), Алматы – 26,1 мың га немесе 13,1%, Павлодар – 24,6 мың га немесе 12,4% (2 кесте).

2 кесте – Қазақстан Республикасының облыстары бойынша картоптың егіс алқаптарының динамикасы, 2018-2022 жж., мың га

Облыс	2018ж.	2019ж.	2020ж.	2021ж.	2022ж.	2022/ 2018, %	Үлес салмағы 2022ж., %
Қазақстан Республикасы	192,3	192,3	194,4	195,8	199,5	103,1	100,0
Ақмола	15,4	15,2	14,6	15,1	14,7	95,5	7,4
Қостанай	9,7	9,2	9	8,8	9,1	93,8	4,6
Павлодар	17,2	17,9	18,8	20,1	24,6	143,0	12,4
Солтүстік Қазақстан	35,2	33,7	32,7	30,7	31,5	89,5	15,8
Алматы	39,3	39,4	40,3	40,5	26,1	66,4	13,1
Жамбыл	9,7	10,2	11,1	11,4	11,8	121,6	5,9
Жетісу					11,6		5,8
Қызылорда	4,3	4	3,9	3,8	4,1	95,3	2,1
Түркістан	13,9	14,9	15,4	15,3	15,9	114,4	8,0
Ақтөбе	6,3	6,3	6,3	6,4	6,2	98,4	3,1
Атырау	2	2	2	2	2,0	100,0	1,0
Батыс Қазақстан	4,3	4,1	4,2	3,9	4,1	95,3	2,1
Шығыс Қазақстан	19,9	19,5	19,3	19,5	11,8	59,3	5,9
Абай					7,9		4,0
Қарағанды	14,5	15,5	15,8	16,3	16,0	110,3	8,1
Ұлытау					0,7		0,4

Ескерту : ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері. Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы. 2017-2021 жылдардағы «ҚР ауыл, орман және балық шаруашылығы» статистикалық жинағы, Астана, 2022.; Бюллетень. ҚР ауыл шаруашылығы дақылдарының жалпы түсімі (1 том, егістік және жиналған көлемі), 2022ж.

Жүргізіліп жатқан аграрлық саясаттың арқасында 2022 жылы ашық топырақта өсірілген көкөніс дақылдарының егістік алқаптары 2020 жылмен салыстырғанда 6,9 мың гектарға ұлғайып, 170,2 мың гектарды (2020ж. – 163,6 мың га) құрады. Ашық топырақты жерлерде өсірілген көкөністерде аумақты 4,1 пайызға ұлғайту

үрдісі байқалады. Облыс бойынша көкөніс егілген негізгі алқаптар Жамбыл (43,2 мың га), Түркістан (42,7 мың га) және Алматы (33,3 мың га) облыстарында орналасқан. Өз кезегінде көкөніс дақылдарының жалпы түсімі 269,5 мың тоннаға ұлғайды және 2022 жылдың қорытындысы бойынша 4610,2 мың тоннаны құрады (3 кесте).

	Картоп				Ашық топырақта өсірілген көкөністер			
	2020ж.	2021ж.	2022ж.	Үлес салмағы 2022ж., %	2020ж.	2021ж.	2022ж.	Үлес салмағы 2022ж., %
Шаруашылықтардың барлық санаттары	4 006,8	4 031,6	4 080,5	100,0	4 340,7	4 512,0	4 610,2	100,0
Ауыл шаруашылығы кәсіпорны	399,5	448,8	588,6	14,4	179,8	197,5	220,1	4,8
Жеке кәсіпкерлер және шаруа немесе фермер қожалықтары	1497,6	1 510,4	1 527	37,4	2 553,9	2 676,8	2 770,2	60,1
Халық шаруашылықтары	2 109,7	2 072,4	1 964,9	48,2	1 607,0	1 637,7	1 619,9	35,1

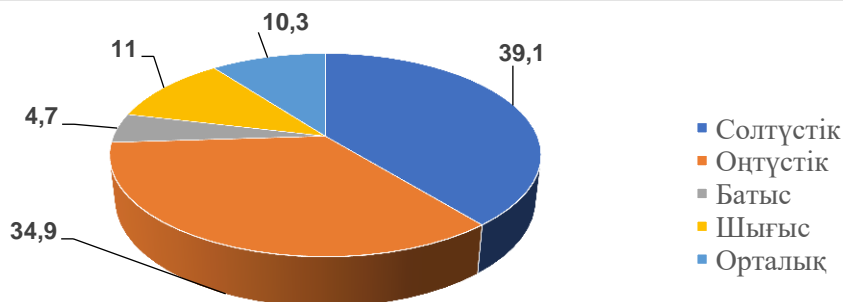
Ескерту: ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері. Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы. 2017-2021 жылдардағы «ҚР ауыл, орман және балық шаруашылығы» статистикалық жинағы, Астана, 2022.; Бюллетень. ҚР ауыл шаруашылығы дақылдарының жалпы түсімі (2-том Жалпы жинау), 2022ж.

2022 жылы республика бойынша 2020 жылмен салыстырғанда картоптың жалпы түсімі 7,2%-ға (73,7 мың тоннаға) артып, 4080,5 мың га құрады. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында бұл көрсеткіштер егістік алқаптарының ұлғаюына байланысты 51,7% (189,1 мың тонна), жеке кәсіпкерлер мен шаруа қожалықтары – 12,9% (29 мың тоннаға) деңгейінде болды. Халық шаруашылығында егіс алқабының 2,5 мың гектарға немесе 4,4%-ға азаюына байланысты бұл көрсеткіштің 144,8 мың тоннаға қысқаруы байқалды.

2022 жылы шаруашылық санаттары бойынша картоп өндірісінің құрылымында: халық шаруашылығының үлесі 48,2%, шаруа (фермер) қожалықтарының – 37,4%, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының 14,4% құрады. 2022 жылы аймақтар

бойынша картоптың жалпы түсімінің үлес салмағы келесі көрсеткіштер тізбегіне ие болды: ең жоғарысы – солтүстікте (39,1%) (1 594,7 мың тонна), оңтүстікте – 34,9% (1 423,4 мың тонна), шығыста – 11% (450,3 мың тонна), орталықта – 10,3% (419,7 мың тонна), батыста – 4,7% (192,3 мың тонна) (сурет).

2022 жылы республика шаруашылықтарының барлық санаттарында картоп өнімділігі 205,4 ц/га құрады, бұл 2021 жылғы деңгейден 1%-ға төмен (2 ц/га). Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында бұл көрсеткіш республикалық орташа көрсеткіштен 22,5 ц/га жоғары – 227,9 ц/га, жеке кәсіпкерлер және шаруа (фермер) қожалықтары тиісінше 218,7 ц/га, халық шаруашылықтарында – 190,7 ц/га (4 кесте).

Ескерту: Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика агенттігінің Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі бюросы, 2022

Сурет – Қазақстан Республикасының аймақтары бойынша шаруашылықтардың барлық санаттары бойынша картоптың жалпы түсімінің үлес салмағы, 2022ж., %

Облыстар бойынша жүргізілген өнімділік деңгейін зерттеу ең жоғары көрсеткішті Павлодар облысы – 273,4 ц/га көрсетіп отыр, Қарағанды облысы –

251,3 ц/га, Жамбыл облысы – 242,5 ц/га, Шығыс Қазақстан облысы – 236,5 ц/га және Қостанай облысы – 200,4 ц/га.

4 кесте – Қазақстан Республикасының 2018-2022 жылдарға арналған шаруашылық санаттары бойынша картоптың өнімділігінің динамикасы

Атауы	2018ж.	2019ж.	2020ж.	2021ж.	2022ж.	2022/ 2018,%
Шаруашылықтардың барлық санаттары	197,9	203,4	206,7	207,4	205,4	103,8
Ауыл шаруашылығы кәсіпорны	226,7	234,7	239,2	226,8	227,9	100,5
Жеке кәсіпкерлер және шаруа немесе фермер қожалықтары	199,8	207,2	209,3	216,3	218,7	109,5
Халық шаруашылықтары	192,2	196	199,9	197,8	190,7	99,2

Ескерту : ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері. Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы. 2017-2021 жылдардағы «ҚР ауыл, орман және балық шаруашылығы» статистикалық жинағы, Астана, 2022.; Бюллетень. ҚР ауыл шаруашылығы дақылдарының жалпы түсімі (3 том Түсімі), 2022ж.

Ауыл шаруашылық тауар өндірушілерінің картопты сату бағасына жүргізілген мониторинг мынаны көрсетті: 2022 жылы республика бойынша орташа есеппен 1 тоннасы 111 790 теңгеден сатылып, 2018 жылмен салыстырғанда баға 1,8 есеге, 2021 жылмен салыстырғанда 12 пайызға қымбат-

таған. Тұтыну нарығындағы картоптың бағасы 2022 жылы республика бойынша орташа есеппен тоннасына 182 000 теңге деңгейінде болды, яғни 2018 жылмен салыстырғанда 2,1 есе өсті, 2021 жылмен салыстырғанда – 31,9%-ға өскен (5 кесте).

5 кесте – Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің орташа бағасының серпіні және тұтыну бағасы, 2018-2022жж.

Атауы	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2022 ж./ 2018 ж, %	2022 ж./ 2021ж, %
Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің орташа бағасы, теңге/тонна	62 141	69 944	75 217	99 783	111 790	179,9	112,0
Тұтыну бағасы, теңге/тонна	86 000	97 000	113 000	138 000	182 000	211,6	131,9

Ескерту: Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика агенттігінің Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі бюросы, 2018-2022

Картоп бағасының өсуінің басты факторы – қорлардың азаюы, 2021 жылы 329 мың тоннаға дейін, сонымен бірге қазақстандық нарықта импорттық картоп бар, олардың бағасы 2021 жылдың қаңтар-сәуір айларында 2023 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 47%-ға өсті. Қазақстандық нарыққа картоптың негізгі жеткізушілері 58,5% үлесімен Пәкістан және Иран 36,4% мемлекеттері құрайды.

2022 жылы республика 241 755,3 тонна картопты экспорттады, бұл 2018 жылмен салыстырғанда 88 731 тоннаға (58%) көп, экспорттың ең жоғары көрсеткіші 2020 жылы 356 961,6 тоннаны құрады. 2018 жылы 1 тоннаның бағасы 116,1 АҚШ доллары (соңғы бес жылдағы ең жоғары) және 2020 жылы ең төмен (84,7 АҚШ доллары) деңгейінде болды. Картоп импортының көлемі

қысқарып, 2022 жылы 52 922,7 тг құрады, 2022 жылы 2021 жылмен салыстырғанда 49 122 тг төмендеген, 1 т бағасы 218,2 АҚШ доллары деңгейінде болды (6 кесте).

Экспортталатын картоптың ең көп көлемі Түркістан облысымен сипатталады – 69,8% (168 655,2 т.). ТМД елдерінен Өзбекстанда картопқа айтарлықтай сұраныс байқалды. Бұл өнімнің импорты да негізінен Түркістан облысына тиесілі болды (республика бойынша жалпы көлемнің 24,1%).

2022 жылы ауыл шаруашылығы кәсіпорындары 3 718,6 мың ц картоп сатты, барлық сатылған өнімнің құны 27 433 786 мың теңге, рентабельділігі 57,5%, жалпы пайда 10 012 793 мың теңге, сату бағасы 1 ц 7 377 теңге, сатылған өнімнің өзіндік құны 4 685 теңге 7 кестеде көрсетілген.

6 кесте – Жаңа піскен немесе салқындатылған картоптың экспорты мен импортының динамикасы, 2018-2022жж., мың тонна, АҚШ долл.

Жыл	Экспорт			Импорт		
	тонна	мың АҚШ долл.	1 тоннаның құны, АҚШ долл.	тонна	мың АҚШ долл.	1 тоннаның құны, АҚШ долл.
2018ж.	153 024,6	17 760,0	116,1	32 108,3	8697	270,9
2019ж.	262 971,3	22 598,3	85,9	36 512,1	5975,154	163,6
2020ж.	356 961,6	30 235,9	84,7	75 013,3	7098,647	94,6
2021ж.	199 486,9	22 445,2	112,5	102 045,1	16367,03	160,4
2020ж.	241 755,6	21 474,7	88,8	52 922,7	11547,63	218,2

Ескерту: Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика агенттігінің Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі бюросы, 2018-2022

7 кесте – 2022 жылы ҚР ауыл шаруашылық кәсіпорындарында картопты сатудың экономикалық тиімділігі

	Өткізілген өнімнің құны, мың теңге	Өткізілген өнімнің өзіндік құны, мың теңге	Жалпы пайда, мың теңге	Пайдалылық (залалдылық) деңгейі, %
Қазақстан Республикасы	27 433 786	17 420 993	10 012 793	57,5
Абай	95 694	99 032	- 3 337	- 3,4
Ақмола	2 167 273	1 277 906	889 368	69,6
Ақтөбе	260 472	242 651	17 822	7,3
Алматы	338355	259927	78 428	30,2
Атырау	118 875	107 488	11 387	10,6
Батыс Қазақстан	928 716	738 539	190 177	25,8
Жамбыл	380 660	345 872	34 788	10,1
Жетісу	4 320	2 160	2 160	100,0
Қарағанды	10 056 480	5 831 197	4 225 283	72,5
Қостанай	239 277	205 007	34 270	16,7
Қызылорда	5 953	5 277	676	12,8
Павлодар	9 907 508	6 439 842	3 467 666	53,8
Солтүстік Қазақстан	1 573 728	740 983	832 746	112,4
Түркістан	1 248 415	1 048 363	200 052	19,1
Шығыс Қазақстан	96 999	69 408	27 591	39,8
Астана	9 010	5 603	3 407	60,8
Алматы	x	x	250	16,1
Шымкент	x	x	61	32,1

Ескерту: Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика агенттігінің Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі бюросы, 2022

Картоп өнімі бойынша Қазақстан импортқа тәуелді ел болып табылмайды, өйткені картоптың ішкі өндірісі жалпы картопқа деген ішкі қажеттілікті қамтамасыз етеді. Мәселен, 2021 жылы қолда бар ресурстардан импорттың үлесі небәрі 3,5% құрады. Республикада картоптың үлкен көлемін жоспарлау егіннің өсірілген көлемін сақтауға арналған заманауи картоп қоймаларының болмауына байланысты орынсыз болып отыр. Сондықтан, көптеген ауыл кәсіпкерлері күзде делдалдарға өнімді төмен бағамен тапсыруға мәжбүр.

Картоптың шамамен 20%-ы өсірілетін Қазақстанның оңтүстігінде шаруа (фермер) қожалықтарында негізінен 1-3-тен 5-10 гектарға дейін жер бар. Бұл толық ауыспалы егістерді игеруге және жүргізуге; қолданыстағы машина-трактор паркін тиімді пайдалануға, әсіресе жаңа ауыл шаруашылық техникасын сатып алуға; заманауи картоп қоймаларын салуға мүмкіндік бермейді (Гриднева Е.Е., Калиакпарова Г.Ш.) [19].

Қазақстанда көптеген аймақтарда картопты әр түрлі факторлар әсерінен тұрақсыз өсіру байқалады: агротехниканың

төмен деңгейі, тыңайтқыштарды енгізу көлемінің жеткіліксіздігі; қолайсыз ауа райы-климаттық жағдайлардың елеулі әсері; материалдық ресурстар бағасының өсуі нәтижесінде картоп өндірудің өзіндік құнының жоғары болуы; картоптың ұсақ тауарлы өндірісі, оның едәуір бөлігін шаруа (фермер) қожалықтары мен халық шаруашылықтары алады.

Мәселелерді шешу жолдары: картоп өндірісін одан әрі дамыту заманауи ұйымдастыру мен технологияны ұдайы жетілдіруді, жаңа жоғары технологиялар мен құралдарды талап етеді, тұқымдық материалдарды өндіру жүйесін жетілдіре отырып, тұқымдық сорттардың сапасын арттыру, құрғақшылыққа бейімделген, аурулар мен зиянкестерге төзімді отандық сорттардың интенсификациялау үдерісін жеделдету және осы дақылдың өнімділігін арттыруға ықпал ететін инновациялық технологияларды дамыту; зиянкестердің санын зияндылықтың экономикалық шегіне дейін азайтуға бағытталған ауқымды іс-шаралар кешені; жаңадан құрылған отандық сорттардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру және сертифициатталған тұқымдық картоп өндірісін арттыру.

Республикада картоп өсіруді дамыту үшін топырақты дайындаудан, жоғары сапалы сертифициатталған тұқым материалын отырғызудан бастап, мамандандырылған автомобиль және теміржол көлігін пайдалана отырып, картопты жинауға, сұрыптауға, сақтауға түйнектерді салуға, тауарлық өңдеуге және сатуға дейін бүкіл технологиялық тізбек бойынша кешенді механикаландыруды енгізу қажет.

Халықтың қажеттілігін *көкөністердің негізгі түрлерімен* (пияз, сәбіз, қырыққабат, қияр, қызанақ, асханалық қызылша, бұрыш) қамтамасыз ету үшін мемлекет барлық қажетті шараларды қабылдайды, тұқым шаруашылығын дамытуға, минералды тыңайтқыштарды, өсімдіктерді қорғау құралдарын сатып алуға, суармалы су беруге бағытталған базалық субсидиялар түрінде мемлекеттік қолдау көрсетеді. Жалпы алғанда, әлеуметтік маңызы бар көкөніс дақылдарын өндіру олардың ішкі нарықтағы қажеттіліктерін толық қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Қазақстанда пияз негізінен оңтүстік өңірлерде өндіріледі. Алматы, Жамбыл, Жетісу және Түркістан облыстарында пияздың егіс алқаптарының 94%-ы орналастырылған. Елімізде пиязды орналастырудың негізгі ауқымы Жамбыл облысы болып табылады, оның алқабы 25,0 мың

га, шығымдылығы 298,8 ц/га құрайды, жалпы түсімі 2022 жылы 1 111,4 мың тоннаны құрады. Осы аймақта пияз өсіру үшін егістердің шамамен 80%-ында суды үнемдеу технологиясы қолданылады. Жеке шаруашылықтар гектарына 90 тоннаға дейін пияз жинайды. Соңғы 3 жылда пияз өндірісі 1,1 есе өсті. Пияз өндірісінің өсуі Жамбыл облысында (19,5%-ға) және Қызылорда облысында (11%-ға) орын алды. Соңғы 5 жылда Қазақстан өлемнің 33 еліне пиязды экспортқа шығарды және оларды 13 елден импорттады.

Пияздың негізгі экспорттаушысы Ресей болып қала береді, ол соңғы жылдардағы пияз экспортының жалпы көлемінің 43%-ын құрайды. Сондай-ақ, қазақстандық пияз нарығының тұтынушылары Ауғанстан мен Өзбекстан болып табылады. Қазақстанның соңғы 5 жылдағы барлық пияз импортының 99%-ын құрайтын және кері экспорт үшін негізгі өнім көздері болып табылатын осы үш ел. Алайда, Ауғанстан пияздың үлкен көлемін 3-тен 12 мың тоннаға дейін тұрақты түрде импорттайтын болса, Өзбекстан пиязды Қазақстанда уақытша өнім тапшылығы туындаған жылдары ғана сатып алады.

Асханалық сәбіз негізінен 4 облыста өндіріледі: Павлодар облысының үлесіне республика бойынша көрсеткішке егіс алқаптарының 24,6%-ы және жалпы жиын бойынша 27,5%-ы келеді. Мұндауамақты 2018 жылы 4,8 мың гектардан 5,3 мың гектарға дейінгі ұлғайтты, тиісінше жалпы алым 150,8 мың тоннадан 170,8 мың тоннаға дейін немесе өсім 13,3% құрады, өнімділік 150,8 ц/га-дан 170,8 ц/га-ға өсті, бұл орташа республикалық көрсеткіштен 33,6 ц/га-дан жоғары.

Суармалы егістіктің жоғары үлесі бар оңтүстік өңірде асхана сәбізін өсіру үшін табиғи-климаттық жағдайлар қолайлы болып табылады. Соңғы 3 жылда елдегі сәбіз алқаптары 21 мың га деңгейінде тұрақтанды. Орта есеппен 2020-2022 жылдары оның шығымдылығы 294,4 ц/га құрады, осы 3 жыл ішінде 630,0 мың тонна сәбіз жиналды.

Қазақстанда *қырыққабат* негізінен оңтүстік облыстарда өсіріледі және республика бойынша барлық дақылдардың 67%-ын алады. Соңғы 3 жылда республикада қырыққабат алқаптары аздап қысқарды. 2022 жылы 2020 жылмен салыстырғанда ол 1,3 мың гектарға немесе 6,0%-ға қысқарды. Қырыққабат өсіру бойынша солтүстікте ең көп үлес салмағын Солтүстік Қазақстан облысы – 1,5 мың га егіс алқаптарының үлесінің 48% құрайды.

Түркістан облысында егіс алқабы аздап қысқарып, керісінше Алматы – 0,9 мың гектарға, Түркістан - 0,2 мың гектарға, Жамбыл облысында қырыққабат алқабы 0,3 мың гектарға ұлғайған. 4 облыс бойынша егіс алқаптарының үлес салмағы 70,4% құрады (14,1 мың га). Сонымен қатар, осы кезеңде қырыққабаттың шығымдылығы шамамен 4,0%-ға артып, 274,5 ц/га құрады, жалпы түсім 3,0%-ға төмендеді.

Республикада қызанақ 30,0 мың гектардан астам алқапта өсіріледі. 2022 жылы қызанақтың егіс алқаптары мен өнімділігі 2020 жылмен салыстырғанда іс жүзінде бірдей деңгейде қалды. Нәтижесінде қызанақтың шығымдылығы, жалпы түсімі 1,2%-ға өсті. Қызанақтың егіс алқаптарының құрылымында оңтүстік өңірлер ең көп үлес салмағын алады, олардың үлесіне республикалық деңгейдің 75%-ы келеді.

Солтүстік аймақтардағы аумақтар аздап кеңейді. Мысалы, Ақмола облысында – 0,2 мың га, Қостанай облысында – 0,4 мың га, Солтүстік Қазақстан облысында – 0,3 мың га. Қызанақ әрқашан халық арасында үлкен сұранысқа ие. Оларды сатып алушылардың 60%-дан астамы үнемі сатып алады. Қызанаққа тұтынушылық сұраныс толық қанағаттандырылмайды, дегенмен елдегі жан басына шаққандағы орташа өнім жеткілікті мөлшерде өндіріледі, бірақ жоғары бағаға байланысты, әсіресе қыс айларында халық оларды аз мөлшерде тұтынады. Маусымнан тыс уақытта қызанақ негізінен Ресейден әкелінеді.

Сарапшылардың деректері бойынша қазақстандық нарықтағы ресейлік қызанақтың үлесі 30% құрайды. Қазақстандағы климаттық жағдайларға байланысты топырақ қызанақтары оңтүстік аймақтарда жылына 4-5 ай, ал солтүстігінде 1-2 ай ғана қолжетімді. Қыс мезгілінде олардың бағасы жаз айларымен салыстырғанда 2,5 есе жоғары. Ел халқын қызанақпен қамтамасыз ету мәселесін шешудің бір жолы – оларды жабық жерде өсіру. Алайда оларды жылыжайларда өсіру шығындары көп энергияны қажет етеді. Сондықтан олардың бағасы ашық жерде өсірілген қызанаққа қарағанда 2 есеге көп.

Қияр қызанақ сияқты, халық арасында үлкен сұранысқа ие. Олардың алқаптары елде 23 мың га алып жатыр. Шығымдылығы соңғы 3 жылда орташа есеппен 247 ц/га құрады және жалпы түсімі 560 мың тоннадан асады. Қиярдың ең жоғары шығымдылығы Атырау, Қарағанды, Павлодар және Шығыс Қазақстан облыстарында 290-355 ц/га-дан асады.

Қазақстан халқын қиярмен толық және үздіксіз қамтамасыз ету үшін оларды қызанақ сияқты жыл бойы жабық жерде өсіру керек. Инновациялық әдістерді енгізу және қиярдың агротехникасын оңтайландыру суармалы көкөністердің жоғары құны мәселесін шешудегі жалпы үрдіс болып табылады (Kaliakparova G.Sh., Gridneva Y.E., Assanova S.S. және т.б.) [20].

Суару шығындары көкөніс дақылдарын өсіруге жұмсалған шығындардың 30-70%-на дейін жетуі мүмкін. Сондықтан қияр өсіру үшін суару мелиорацияларын тиімді пайдалану ауыл шаруашылық технологиясының барлық элементтерін кешенді жаңарту және оңтайландыру арқылы ғана мүмкін болады (Пашаев Р.Ю. Территория развития) [21].

Болашақта қияр өндірісінің одан әрі ұлғаюы олардың сорттары мен будандарының, соның ішінде бұталы түрлерінің құрамын кеңейтуде көрінеді, оларды пайдалану ерте өнімді жинау кезінде өнімділікті қамтамасыз етеді, өсімдіктерді тамыр шіріктерінен химиялық қорғаудың соңғы құралдарын сынап көру, сондай-ақ оларды өсірудің балама әдістерінің тиімділігін зерттеу ұсынылады.

Республикадағы егіс алқаптарының мөлшері бойынша *асхана қызылшасы* басқа көкөніс дақылдарынан едәуір төмен. Ол 6,8 мың га жерге өсіріледі, шығымдылығы 285,8 ц/га. Соңғы 3 жылда жалпы түсім 186 мың тоннаны құрады. Жан басына шаққанда 14 кг ғылыми негізделген тамақтану нормасымен 2022 жылы елдегі 1 тұрғынға 10 кг асхана қызылшасы өндірілді. Шығымдылығы 295 ц/га және жалпы түсім 257,1 мың тоннаны құрайды.

Маңғыстаудан басқа барлық облыстарда асхана қызылшасының алқаптары кеңеюде. Қызылшаның түсімділігі Қарағанды облысында 2022 жылы – 426,2 ц/га, Шығыс Қазақстан облысында – 361,1 ц/га, Атырау облысында – 371,8 ц/га, Солтүстік Қазақстан облысында 339,4 ц/га жиналды. Асхана қызылшасының шығымдылығын ұлғайтудың және тамыржемістілердің сапасын жақсартудың маңызды шарты, әсіресе оларды азық-түлік өндірісі үшін шикізат ретінде пайдаланған кезде, оны инновациялық негізде өсіру технологияларын жетілдіру болып табылады.

Қазақстанда *бұрыш* өсірумен негізінен оңтүстік өңірдің ауыл кәсіпкерлері айналысады, онда оның егіс алқаптарының 88,9%-ы орналастырылған және жалпы түсімнің 90%-ы өндіріледі. Бұрыштың жоғары шығымдылығы Атырау, Алматы, Жамбыл,

Шығыс Қазақстан, Павлодар облыстарында алынады.

2022 жылы ауыл шаруашылығы кәсіпорындары 3 718,6 мың ц көкөніс сатты, барлық сатылған өнімнің құны 39 880 422

мың теңге, рентабельділігі 30,4% болғанда, жалпы пайда 9 286 174 мың теңге, сату бағасы 1 ц 7 377 теңге, сатылған өнімнің өзіндік құны 4 685 теңге 8-кестеде көрсетілген.

8 кесте – 2022 жылы ҚР ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында көкөністерді сатудың экономикалық тиімділігі

	Өткізілген өнімнің құны, мың теңге	Өткізілген өнімнің өзіндік құны, мың теңге	Жалпы пайда, мың теңге	Пайдалылық (залалдылық) деңгейі, %
Қазақстан Республикасы	39 880 422	30 594 248	9 286 174	30,4
Абай	71 539	50 989	20 549	40,3
Ақмола	1 353 330	1 372 395	- 19 065	- 1,4
Ақтөбе	8 917 531	5 192 325	3 725 207	71,7
Алматы	8 607 352	7 234 174	1 373 178	19,0
Атырау	627 032	603 776	23 256	3,9
Батыс Қазақстан	2 337 735	1 581 205	756 530	47,8
Жамбыл	306 377	214 729	91 648	42,7
Жетісу	7 800	6 642	1 158	17,4
Қарағанды	1 869 756	1 582 625	287 131	18,1
Қостанай	72 069	58 816	13 253	22,5
Қызылорда	68 357	57 329	11 028	19,2
Маңғыстау	8 658	6 769	1 889	27,9
Павлодар	5 768 383	4 435 601	1 332 782	30,0
Солтүстік Қазақстан	457 560	154 255	303 306	196,6
Түркістан	6 965 926	5 833 541	1 132 385	19,4
Шығыс Қазақстан	8 102	3 669	4 433	120,8
Алматы қ.	2 146 795	1 945 387	201 408	10,4
Шымкент қ.	286 121	260 022	26 099	10,0

Ескерту: Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика агенттігінің Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі бюросы, 2022

Сонымен қатар, маусымаралық кезеңде өнімді қамтамасыз етуде проблема бар. Негізгі тапшылық сәуір-мамыр айларында болады. Осы мәселені көкөністі жабық жерде өсіру арқылы шешуге болады (Нурметов Р.Д., Девочкина Н.Л., Разин А.Ф.) [22].

2022 жылдың қорытындысы бойынша жылыжайлардың ауданы 1,2 мың га, жылыжай қызанақтары мен қиярларының жалпы түсімі 177,5 мың тоннаны құрады. Мемлекеттік қолдау шараларының арқасында соңғы 3 жылда өнеркәсіптік жылыжайлардың ауданы 31,7 гектарға ұлғайып, 2022 жылдың қорытындысы бойынша 218,9 гектарды құрады.

Бұған ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді заманауи өнеркәсіптік жылыжайлардың құрылысын жүзеге асыруға ынталандыру есебінен қол жеткізілді. Осылайша, инвестициялық субсидиялар шеңберінде жылыжай кешендерін салу және кеңейту кезінде шығындардың 25% өтеу көзделген, қазіргі уақытта нормативтерді 30%-ға дейін ұлғайту бойынша

жұмыс жүргізілуде, бұл ретте суару жүйелерін құру және кеңейту кезінде субсидиялардың 50%-ы сақталатын болады.

Бұдан басқа, жабық топырақтағы көкөніс дақылдарын өндіруді дамыту мақсатында тыңайтқыштардың (органикалық дақылдарды қоспағанда), пестицидтердің, биоагенттердің (энтомофагтардың) және биопрепараттардың құнын субсидиялау, суармалы су, қияр және қызанақ тұқымдарын беру арқылы мемлекеттік қолдау жүзеге асырылады (В создании овощного кластера...) [23].

Көкөністерді сақтау қиындық келтіреді. Сондықтан көкөніс қоймаларын қайта құру және жаңғырту жұмыстарын жүргізу қажет (Овощеперерабатывающая промышленность...) [24]. Республикада Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша 2021 жылдан бастап көкөніс қоймаларын салу және жаңғырту бойынша 2025 жылға дейінгі кешенді жоспар әзірленіп, іске асырылуда.

Бүгінгі таңда республика бойынша қуаттылығы 1 822 мың тонна көкөністер

мен жемістерді сақтайтын барлығы 901 объект бар (оның ішінде қуаттылығы 499,7 мың тонна 257 картоп қоймасы, сыйымдылығы 1 186 мың тонна 580 көкөніс қоймасы, сыйымдылығы 136,9 мың тонна 64 жеміс қоймасы). Қоймаларды құруда қазіргі уақытта қолданылатын сақтау технологиясына байланысты шығындарды өтеу нормативін 25%-дан 40-50%-ға дейін жеткізу бөлігінде Инвестициялық субсидиялау қағидаларына өзгерістер енгізілуде. Жалпы көкөніс өнімдерін өңдеу саласына келетін болсақ, көкөністерді өңдеу және консервілеу кәсіпорындары негізінен елдің оңтүстік және оңтүстік-шығыс аймақтарында шоғырланған.

Қайта өңделген өнім өндірісінің көлемін ұлғайту және отандық ауыл шаруашылығы өнімдерінің қосылған құнын арттыру мақсатында қайта өңдеу бойынша жаңа кәсіпорындар салуды, жұмыс істеп тұрғандарын жаңғыртуды және тиеуді көздейтін шаралар кешені іске асырылады. Мәселен, 2022 жылдың қорытындысы бойынша қуаттылығы 21,7 мың тонна болатын 8,7 млрд. теңге сомасына жемістер мен көкөністерді өндіру бойынша 15 инвестициялық жоба іске асырылды (Овощеводство Казахстана...) [25].

Сондай-ақ көкөністердің жалпы жиналуын арттырудың негізгі факторларының бірі суармалы жерлерді айналымға енгізу

болып табылады. Бүгінгі таңда су үнемдеу технологиялары енгізілген суармалы жерлер алаңының ұлғаюы байқалады, бұл су мен қоректік элементтерді нүктелік беру арқылы өнімділіктің артуына ықпал етеді. Бұған инвестициялық субсидиялау ықпал етті, оның шеңберінде фермерлердің қазіргі заманғы суару жүйелерін сатып алуға жұмсаған шығындарының 50%-ы, сондай-ақ су алу мен беру үшін барлық қажетті инфрақұрылымды жүргізу өтеледі. 2022 жылы 265 мың гектарға су үнемдеу технологияларын енгізу жоспары кезінде нақты орындалуы 279 мың гектарды құрады (жоспар 105%-ға орындалды).

Елдің АӨК-нің басты миссиясы – ел халқын жан басына шаққандағы тұтынудың физиологиялық нормалары шегінде азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз ету. Оң әлеуметтік үрдістерді бағалау үшін ҚР халқының азық-түлік өнімдеріне деген қажеттілігін өз өндірісі есебінен де, сондай-ақ белгілі бір импорт шегінде қанағаттандыру керек. Көкөніспен қамтамасыз ету 9 кестеде көрсетілген. Бұл жағдайда сапалық көрсеткіш өнім түрлері бойынша тұтыну деңгейі және оларды қабылданған физиологиялық нормалармен салыстыру болып табылады. Мұндай салыстыру азық-түлікпен қамтамасыз ету деңгейін және мемлекеттің аграрлық саясатты әлеуметтік қанағаттандыруын бағалауға мүмкіндік береді.

9 кесте – 2022 жылы ҚР халқының 19,8 млн адамға шаққанда тұтыну нормасына және нақты ішкі пайдалануға сәйкес АӨК негізгі өнімдері бойынша отандық картоп пен көкөніс өндірісімен қамтамасыз етілуі

	1 адамға тұтыну нормасы, кг/жыл	ҚР халқының қажеттілігі нормаларға сәйкес жылына мың тонна	Өндіріс, мың тонна	Экспорт, мың тонна	Импорт, мың тонна	Ішкі пайдалану, мың тонна	Тұтыну нормасы бойынша қамтамасыз ету	Нақты ішкі пайдалану бойынша қамтамасыз ету
Картоп	100	1 977	4 080	242	49	3 887	206%	105%
Сәбіз	23	455	621	4	43	660	137%	94%
Қырыққабат	24	474	552	9	99	643	116%	86%
Пияз	16	316	1 114	179	196	1 131	352%	98%
Қызанақ	11	217	801	18	68	852	368%	94%
Қияр	14	277	569	5	14	578	206%	98%
Қызылша	14	277	293	1	10	302	106%	97%
Бұрыш	8	158	321	2	32	351	203%	92%

Ескерту: Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика агенттігінің Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі бюросы, 2022

Талқылау

Соңғы жылдары көкөніс шаруашылығын дамытуда біршама құлдырау байқалды. Көкөніс дақылдарының барлық алқаптарының 60%-дан астамы жеке секторға

(халық шаруашылығына) тиесілі. Барлық көкөніс өсірушілердің басты мәселесі келесіде: Қазақстанның оңтүстігінде көкөніс өсіруге бөлінген суармалы жерлердің шектеулі көлемі; көкөніс дақылдарын өсі-

рудің жетілмеген жүйесі; республика бойынша көкөністердің жалпы көлемінің 60%-ға жуығын ұсақ тауарлы өндіріс басым; суармалы судың тапшылығы; отандық өндірістің тұқымымен қамтамасыз етілмеуі, шетелдік тұқымдар 7-10 есе қымбат; көкөніс дақылдарының тұқымдарын мемлекет субсидияламайды; моральдық және физикалық тозған техника; салада білікті кадрлардың жетіспеушілігі.

Көкөніс өсіру мәселелерін шешу жолдары келесідей: минералды және органикалық тыңайтқыштарды пайдалануды жақсарту арқылы көкөніс шаруашылығын қарқындету; заманауи суару техникасын қолдана отырып, суару мерзімдері үшін ғылыми негізделген нормаларды қолдану; неғұрлым өнімді, жоғары сапалы аудандастырылған сорттардың сапалы кондициялық тұқымдарын қолдану; зиянкестермен және өсімдік ауруларымен тиімді күресу, егіннің тауарлық өңдеуін жақсарту; өндірісті кешенді механикаландыру арқылы көкөніс дақылдарын өсірудің еңбекті көп қажет ететін процестеріне қол еңбегінің құнын төмендету; қорғалған топырақта көкөніс өсіруді кеңейту, қазіргі уақытта көкөніс шаруашылығы, әсіресе жылыжай шаруашылығы ауыл шаруашылығындағы ресурстарды көп қажет ететін қосалқы кешендердің бірі болып табылады.

Зерттеулер көрсеткендей көкөністер мен картоптың жалпы өндірісі көбінесе халықтың жеке қосалқы шаруашылықтарында шоғырланған, бұл біздің елімізді дамыған елдерден ерекшелендіреді. Жағдайды өзгерту, ірі ауыл шаруашылық ұйымдарында, фермерлік шаруашылықтарда көкөністер мен картоп өндірісінің көлемін ұлғайту, яғни өнімнің тауарлық өндірісін ұлғайту қажет.

Ғылыми-технологиялық прогресс жетістіктерін енгізу картоп және көкөніс шаруашылығы салаларының тұрақты дамуы үшін негіз болады. Бұл іс-шаралар еңбек өнімділігін арттыруға, көкөніс өнімдері мен картоптың сапасын жақсартуға мүмкіндік береді, бұл өнім өндірісінің рентабельділігі мен көкөніс және картоп ұйымдарының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Біздің ойымызша, ғылыми-техникалық прогресті дамытудың басым бағыттары: биотехнологияларды дамыту, геномдық селекция, тиімді жеделдетілген селекцияның биотехнологиясы сияқты селекциялық-генетикалық инновацияларды қолдану, сондай-ақ цифрлық технологияларды, дәл егіншілікті, органикалық егіншілікті және т.б.

енгізу болады. Бұл тұрғыда органикалық көкөніс шаруашылығын дамытуымыз керек.

Көкөніс өнімдерінің органикалық өндірісін дамытудың мақсатты Мемлекеттік бағдарламасын қабылдау қажет. Мұнда органикалық картоп, көкөніс, бақша және жеміс-жидек өнімдерін өндірудің кешенді бағдарламасын жасауға болады. Заманауи агротехнологияларды іріктеудің және қолданудың инновациялық әдістерінің арқасында көкөніс дақылдарының орташа шығымдылығы ұлғаяды. Бұл көрсеткіш 2020 жылы 269,3 ц/га болса, 2022 жылы ол 275,0 ц/га болды.

Қорытынды

Республиканың ауыл шаруашылығының тұрақты дамуын цифрландыру жағдайында республиканың аграрлық өндірісінің инновациялық дамуы деп түсіну керек, бұл ретте ол ресурс үнемдеуші болуға және елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге тиіс. Ауыл шаруашылығының тұрақты дамуы ауылдық аумақтар мен ауыл өмір салтының өркендеуіне алып келеді. Мұнда республиканың аграрлық секторын дамытудың экономикалық, экологиялық және әлеуметтік тиімділігі бөлігінде дамуда кешенділікке қол жеткізу маңызды (Жумашева С.Т., Кантарбаева Ш.М., Сұлтанбайұлы С.) [26].

Ашық топырақты көкөніс өсіру тұтынушылардың көкөністерге деген қажеттіліктерін қанағаттандырады. Өндіріс көлемінің өсуі және көкөніс өнімдерінің ассортиментін кеңейту өз аумағында өз күшімен өсіруге болатын өнімнің негізсіз импортына тәуелділіктен арылуға мүмкіндік береді.

Зерттеу аясында келесі тұжырымдар жасалды:

1. Көкөністер мен картоп нарығының тұрақты дамуына көкөніс және картоп өсіру, өңдеу салаларында өндірістің заманауи инновациялық технологияларын енгізу арқылы қол жеткізуге болады. Отандық тұқым шаруашылығы жүйесін дамыту: бұл сапалы өнім өндірісін ұлғайтуға, жергілікті көкөністер мен картоптың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, импортты алмастыруға қол жеткізуге, көкөністер мен картоп өндірісінің тұрақты дамуына, оларды өңдеуге, шығындарды азайту үшін сақтау технологиясын жақсартуға мүмкіндік береді. Осы шаралардың барлығы азық-түлік тәуелсіздігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

2. Көкөністер мен картопты өндіру саласындағы ғылымның қазіргі заманғы жетістіктерін оқыту, шаруа қожалықтарының басшыларынан, мамандардан, жұмысшы-

лардан, фермерлерден бастап жеке үй шаруашылықтарында көкөністер мен картоп өсірумен айналысатын адамдарға дейін кадрлардың біліктілігін арттыру мәселесі маңызды. Ауыл өмір салтын тартымды ете отырып, жастарды ауылға тарту қажет. Жас мамандарды, жас отбасыларды тарту үшін оларға жұмыс және демалыс үшін қолайлы жағдай жасау қажет. Ол үшін ауылдық жерлерде әлеуметтік бағдарламаларды жүзеге асыру маңызды.

3. Цифрландыру жағдайында көкөніс және картоп шаруашылығы салаларын ұзақ мерзімді перспективада 2040 жылға дейін дамыту стратегиясын әзірлеу қажет.

4. Қазақстан жағдайына бейімделген, оның әртүрлі табиғи аймақтарын ескере отырып, көкөністер мен картоп өндірісінің экологиялық қауіпсіз және энергия үнемдейтін технологияларын әзірлеу. Осы өзекті мәселелерді шешу үшін ғылым мен өндірісті интеграциялау жөніндегі жұмысты күшейту қажет. Осы саладағы ғылыми әзірлемелерді дамытуды мемлекеттің қаржыландыруын ұлғайту мәселесі де маңызды.

5. Қазақстан халқының денсаулығын сақтау мақсатында жеткізілетін көкөніс өнімдері мен картоптың сапасын бақылауды күшейту. Салауатты өмір салтын насихаттау бойынша жаңа піскен көкөністердің диетасын көбейту, жаңа піскен көкөністер және балалар мен балабақшалардың тамақтануын қосу маңызды.

6. Көкөніс өнімдері мен картопты өңдеуді дамыту қажет. Қазір мұздатылған көкөніс қоспалары мен картоп жартылай фабрикаттарының нарығы отандық тауар өндірушілермен іс жүзінде қамтылмаған. Бұл шығындарды азайтуға, өндірушілердің кірістерін арттыруға, қосымша жұмыс орындарын құруға мүмкіндік береді. Көкөніс өнімдері мен картопты келесі бағыттар бойынша өткізуді жетілдіру өзекті: көтерметарату орталықтарын, көтерме-азық-түлік базарларын салу, электрондық өткізу арналарын дамыту.

Авторлар үлесі: Жұмашева Сәуле Тоқанқызы: зерттеу идеясы, мақсаттары мен міндеттерін тұжырымдау, әдіснаманы әзірлеу, зерттеу жазу, үйлестіру, зерттеу мен оның барлық кезеңдерінің тәлімгерлігі, зерттеу нәтижелерін растау; Қаңтарбаева: Шырын Мырзаханқызы деректерді талдау және жинау, редакциялау және жарияланымды пысықтау; Шынтаева Сәуле Сенбекқызы: зерттеу нәтижелерін түсіндіру, визуализация.

Мүдделер қақтығысы: барлық авторлардың атынан корреспондент-автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Әдебиеттер тізімі

[1] Официальный сайт Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан [Электронный ресурс].-URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa?lang=ru> (дата обращения: 19.01.2024).

[2] Арнатович, М. Современные тенденции развития рынка плодоовощной продукции в зарубежных странах и Республике Беларусь / М. Арнатович // Аграрная экономика. – 2020. – № 5. – С. 37-42.

[3] Мамай, О.В. Управление инновационным развитием овощного подкомплекса аграрного сектора региональной экономики / О.В. Мамай, Н.Н. Липатова, М.Н. Купряева // Овощи России. – 2018.- N 4.- С. 62-66.

[4] Солдатенко, А.В. Проблемы производства конкурентоспособной овощной продукции / А.В. Солдатенко, В.Ф. Пивоваров, А.Ф. Разин, М.В.Шатилов, О.А. Разин // Овощи России. 2019. – № 1. – С. 3-7.

[5] Пивоваров, В.Ф. Овощеводство – одно из приоритетных направлений сельскохозяйственного производства / В.Ф. Пивоваров, А.В. Солдатенко, О.Н. Пышная, С.М. Надежкин, Л.К. Гуркина // Овощи России. – 2020. – № 1. – С. 3-15.

[6] Солдатенко, А.В.. Экономика овощеводства: состояние и современность / А.В. Солдатенко, В.Ф. Пивоваров, А.Ф. Разин., Р.А. Мещерякова, М.В. Шатилов, М.И. Иванова, С.В. Тактарова, О.А. Разин // Овощи России. -2018. – № 5. – С. 63-68.

[7] Кузнецова, Н.А. Проблемы эффективности импортозамещения на российском агрорынке семян сельскохозяйственных культур / Н.А. Кузнецова, А.П. Королькова, О.В. Заводило, А.В. Ильина // Вестник Саратовского гос. соц.-экон. ун-та. – 2020. – № 2 (81). – С. 49-55

[8] Чутчева, Ю. Вектор технического обеспечения овощеводства открытого грунта / Ю. Чутчева, Е.Залтан // Экономика сельского хоз-ва России. – 2020. – № 3. – С. 86-91.

[9] Киреенко, Н. Система мер по повышению эффективности сбыта сельскохозяйственной продукции и продовольствия в условиях развития интеграционных процессов / Н. Киреенко // Аграрная экономика. – 2018. – № 3. – С. 31–41.

[10] Тарасова, Н.П. Как устойчивое развитие может изменить мир / Н.П. Тарасова.– М.:БИНОМ. Лаборатория знаний, 2012.- 455с.

[11] Серков, А.Ф. Устойчивое развитие и повышение конкурентоспособности сельского хозяйства России в условиях углубления интеграции в ЕАЭС / А.Ф.Серков, В.В. Мас-

лова, В.С.Чекалин.- М.: Научный консультант, 2018.-320 с.

[12] Минаков, И.А. Пути решения проблемы обеспечения населения страны овощной продукцией / И.А. Минаков // Экономика с.-х. и перерабатывающих предприятий. – 2018. – № 2. – С. 16-21.

[13] Алтухов, А.И. Основные направления размещения и специализации сельского хозяйства России / А.И. Алтухов, А.Г.Папцов, А.А. Шутьков и др.- М.: ООО Сам полиграфист.- 2020.-374 с.

[14] Бондарев, Н.С. Аналитическое исследование потребления овощей в регионах Российской Федерации / Н.С Бондарев., Г.С Бондарева., Е.Е. Хазиева //Вестник аграрной науки. - 2020. -N 3 (84).– С. 83-91.

[15] Серова, А.Ю. Кооперация как инструмент развития малых форм хозяйствования / А.Ю. Серова // Картофель и овощи. – 2020. – № 11. – С. 11-13.

[16] Акимбекова, Г.У. Современное состояние и потенциал развития сферы хранения и переработки плодоовощной продукции в Республике Казахстан / Г.У. Акимбекова, А.С. Сапаров, А.Б. Баймуханов, У.Р. Каскабаев // Проблемы Агрорынка. – 2018. – No 4. – С.125-133.

[17] Анализ производства и потребления овощей, состояние тепличной отрасли в Республике Казахстан [Электронный ресурс].- 2020.- URL: <https://www.pandia.ru/text/81/511/89758-4.php> (дата обращения: 30.12.2023).

[18] Аксенов, А.А. Особенности функционирования рынка плодоовощной продукции в России / А.А. Аксенов // Овощи России. – 2020. – № 5. – С. 108-113

[19] Гриднева, Е.Е. Инновационное развитие плодоовощной отрасли Южно-Казахстанского региона / Е.Е. Гриднева, Г.Ш.Калиакпарова //Проблемы агрорынка.–2021.–N1.– С.101-107

[20] Kaliakparova, G. Sh. Economic Instruments to Support the Population and Eliminate the Consequences of Applying Emergency Measures to Protect the Country's / G.Sh. Kaliakparova, Y.E. Gridneva, S.S. Assanova, K.Sh. Syzdykova, S.B. Sauranbay // Security Journal of Security and Sustainability Issues online.- 2020.-Vol.10.-N1.–P.91-100.

[21] Пашаев, Р.Ю. Территория развития / Р.Ю. Пашаев // Картофель и овощи. – 2020. – № 11. – С. 3-4.

[22] Нурметов, Р.Д. Защищенный грунт России: состояние, проблемы, внедрение инновационных технологий / Р.Д. Нурметов, Н.Л. Девочкина., А.Ф. Разин // Гавриш. – 2012. – № 3. – С. 31.

[23] В создании овощного кластера необходима поддержка республиканских органов [Электронный ресурс].-2020.-URL: <https://www.zakon.kz/98035-v-sozdanii-ovosh-hnogo-klastera.html> (дата обращения: 10.01.2024).

[24] Овощеперерабатывающая промышленность Казахстана: состояние и проблемы [Электронный ресурс].- 2020.- URL:<https://www.agromart.kz/ovoshepererabatyivayushaya-pro-myishlennost-kazahstana-sostoyani-i-proble-my-i> (дата обращения: 12.01.2024).

[25] Овощеводство Казахстана требует модернизации [Электронный ресурс].-2020.- URL: <https://www.agroinfo.kz/ovoshhevodstvo-kazahstana-trebuuet-modernizacii/> (дата обращения: 20.12.2023).

[26] Жумашева, С.Т. Основные тренды цифровой экономики в аграрном секторе Казахстана / С.Т. Жумашева, Ш.М. Кантарбаева, С. Сұлтанбайұлы// Проблемы агрорынка. – 2021.-№1-С.13-21.

References

[1] Oficial'nyj sajt Ministerstvo sel'skogo hoz'yajstva Respubliki Kazahstan [Official website of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa?lang=ru> (date of access: 19.01.2024).

[2] Arnatovich, M. (2020). Sovremennye tendentsii razvitiya rynka plodoovoshchnoy produkcii v zarubezhnyh stranah i Respublike Belarus [Modern trends in the development of the fruit and vegetable market in foreign countries and the Republic of Belarus]. *Agrarnaya ekonomika - Agrarian Economics*, 5, 37-42 [in Russian].

[3] Mamay, O.V., Lipatova, N.N., & Kupryaeva, M.N. (2018). Upravlenie innovatsionnym razvitiem ovoshchnogo podkompleksa agrarnogo sektora regionalnoy ekonomiki [Management of innovative development of the vegetable subcomplex of the agricultural sector of the regional economy]. *Ovoshi Rossii - Vegetables of Russia*, 4, 62-66 [in Russian].

[4] Soldatenko, A.V., Pivovarov, V.F., Razin, A.F., Shatilov, M.V., & Razin, O.A. (2019). Problemy proizvodstva konkurentosposobnoy ovoshchnoy produkcii [Problems of competitive vegetable production]. *Ovoshi Rossii - Vegetables of Russia*, 1, 3-7 [in Russian].

[5] Pivovarov, V.F., Soldatenko, A.V., Pyshnaya, O.N., Nadezhkin, S.M., & Gurkina, L.K. (2020). Ovoshchevodstvo – jedno iz prioritnyh napravleniy selskohozyaystvennogo proizvodstva [Vegetable growing is one of the priority areas of agricultural production]. *Ovoshi Rossii - Vegetables of Russia*, 1, 3-15 [in Russian].

[6] Soldatenko, A.V., Pivovarov, V.F., Razin, A.F., Meshcheryakova, R.A., Shatilov, M.V., Ivanova, M.I., Taktarova, S.V., & Razin, O.A. (2018). Ekonomika ovoschevodstva: sostoyanie i sovremennost [Economics of vegetable growing: current state and modernity]. *Ovoshi*

Rossii - Vegetables of Russia, 5, 63-68 [in Russian].

[7] Kuznetsova, N.A., Korol'kova, A.P., Zavadilo, O.V., & Ilyina, A.V. (2020). Problemy effektivnosti importozameshcheniya na rossiyskom agrorynke semyan selskohozyaystvennykh kultur [Problems of import substitution efficiency in the Russian agricultural seed market]. *Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo social'no-ekonomicheskogo universiteta - Bulletin of the Saratov State Socio-Economic University*, 2 (81), 49-55 [in Russian].

[8] Chutcheva, Yu., & Zaltan, E. (2020). Vector tehnikeskogo obespecheniya ovoshevodstva otkrytogo grunta [Vector of technical support for open ground vegetable growing]. *Ekonomika selskogo hozyaystva Rossii – Economics of agriculture in Russia*, 3, 86-91 [in Russian].

[9] Kireenko, N. (2018). Sistema mer po povysheniyu effektivnosti sbyta selskohozyaystvennoy produktsii i prodovolstviya v usloviyakh razvitiya integratsionnykh processov [System of measures to increase the efficiency of agricultural product and food sales in the conditions of integration processes development]. *Agramaya ekonomika - Agrarian Economics*, 3, 31–41 [in Russian].

[10] Tarasova, N.P. (2012). Kak ustoichivoe razvitie mojet izmenit mir [How sustainable development can change the world]. *Moscow: BINOM. Laboratoriya znaniy* [in Russian].

[11] Serkov, A.F., Maslova, V.V., & Chekalin, V.S. (2018). Ustoichivoe razvitie i povyshenie konkurentosposobnosti selskogo hozyaystva Rossii v usloviyakh ugleblyeniya integratsii v EAE S [Sustainable development and increase of competitiveness of agriculture of Russia in the conditions of deepening integration in the EAEU]. *Moscow: Nauchnyy consultant* [in Russian].

[12] Minakov, I.A. (2018). Puti resheniya problemy obespecheniya naseleniya strany ovoshchnoy produktsii [Ways to solve the problem of providing the country's population with vegetable products]. *Ekonomika sel'skogohozyajstva i pererabatyvayushih predpriyatii - Economics of agricultural and processing enterprises*, 2, 16-21 [in Russian].

[13] Altukhov, A.I., Paptsov, A.G., Shut'kov (2020). Osnovnye napravleniya razmeshcheniya i spetsializatsii selskogo hozyaystva Rossii [Main directions of placement and specialization of agriculture in Russia]. *Moscow: OOO Sam polygrafist* [in Russian].

[14] Bondarev, N.S., Bondareva, G.S. & Khazieva, E.E. (2020). Analiticheskoe issledovanie potrebleniya ovoshey v regionah Rossiyskoy Federatsii [Analytical study of vegetable consumption in the regions of the Russian Federation]. *Vestnik agrarnoy nauki - Bulletin of agricultural science*, 3 (84), 83-91 [in Russian].

[15] Serova, A.Yu. (2020). Kooperatsiya kak instrument razvitiya malykh form hozyaystvovaniya [Cooperation as a tool for the development of small business forms]. *Kartofel i ovoshi - Potatoes and vegetables*, 11, 11-13 [in Russian].

[16] Akimbekova, G.U., Saparov, A.S., Baymukhanov, A.B., & Kaskabaev, U.R. (2018). Sovremennoe sostoyanie i potentsial razvitiya sfery hraneniya i pererabotki plodoovoshchnoy produktsii v Respublike Kazakhstan [Current state and potential for development of the fruit and vegetable storage and processing industry in the Republic of Kazakhstan]. *Problemy AgroRynka - Problems of the AgriMarket*, 4, 125-133 [in Russian].

[17] Analysis of vegetable production and consumption, state of the greenhouse industry in the Republic of Kazakhstan. (2020). Available at: <https://www.pandia.ru/text/81/511/89758-4.php> (date of access: 30.12.2023).

[18] Aksenov, A.A. (2020). Osobennosti funktsionirovaniya rynka plodoovoshchnoy produktsii v Rossii [Features of the fruit and vegetable market functioning in Russia]. *Ovoshi Rossii - Vegetables of Russia*, 5, 108-113 [in Russian].

[19] Gridneva, E.E. & Kaliakparova, G.Sh. (2021). Innovatsionnoe razvitie plodoovoshchnoy otrasli Yuzhno-Kazakhstanskogo regiona [Innovative development of the fruit and vegetable industry of the South Kazakhstan region]. *Problemy agro-rynka - Problems of the AgriMarket*, 1, 101-107 [in Russian].

[20] Kaliakparova, G.Sh., Gridneva, Y.E., Assanova, S.S., Syzdykova, K.Sh., & Sauranbay, S.B. (2020). Economic Instruments to Support the Population and Eliminate the Consequences of Applying Emergency Measures to Protect the Country's Security. *Journal of Security and Sustainability Issues online*, 10(1), 91-100.

[21] Pashaev, R.Yu. (2020). Territoriya razvitiya [Territory of development]. *Kartofel i ovoshi - Potatoes and vegetables*, 11, 3-4 [in Russian].

[22] Nurmetov, R.D., Devochkina, N.L., & Razin, A.F. (2012). Zashchischennyi grunt Rossii: sostoyanie, problemy, vnedrenie innovatsionnykh tekhnologij [Protected ground of Russia: state, problems, implementation of innovative technologies]. *Gavrish*, 3, 31 [in Russian].

[23] In creating a vegetable cluster, support from republican authorities is necessary. (2020). Available at: <https://www.zakon.kz/98035-v-sozdanii-ovosh-hnogo-klastera.html> (date of access: 10.01.2024).

[24] Vegetable processing industry of Kazakhstan: state and problems. (2020). Available at: <https://www.agromart.kz/ovoshepererabatyvayushhaya-pro-myishlennost-kazahstana-sostoyanie-i-problemy> (date of access: 12.01.2024).

[25] Vegetable growing in Kazakhstan requires modernization. (2020). Available at: <https://www.agroinfo.kz/ovoshhevodstvo-kazakhstan-trebuuet-modernizacii/> (date of access: 20.12.2023).

[26] Zhumasheva, S.T., Kantarbaeva, Sh.M. & Sultanbayuly, S. (2021). Osnovnye

trendy cifrovoj ekonomiki v agrarnom sektore Kazahstana [Basic trends of the digital economy in the agricultural sector of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of the AgriMarket*, 1, 13-21 [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Жұмашева Сауле Тоқанқызы – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; ғалым-хатшы; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сатпаев көш., 30 б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Кантарбаева Шырын Мырзахановна; экономика ғылымдарының докторы, доцент; Құқық және мемлекеттік басқару мектебінің профессоры; Нархоз Университеті; 050035 Жандосов көш., 55, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: shyryn-76@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9539-6973>.

Шинтаева Сауле Сенбековна; Ph.D докторанты; «Тұран-Астана» университеті; 010011 Дүкенұлы көш., 29, Астана қ., Қазақстан; e-mail: saveliya13@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6837-3338>

Information about authors:

Zhumasheva Saule Tokanovna - The main author; Candidate of Economic Sciences, Associated Professor; Sciences Secretary; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpaev str., 30 б, Almaty, Kazakhstan; e-mail: torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Kantarbayeva Shyryn Myrzakhanovna; Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of the School of Law and Public Policy; Narхоз University; 050035 Zhandosov str., 55, Almaty, Kazakhstan; e-mail: shyryn-76@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9539-6973>.

Shintaeva Saule Senbekovna - Ph.D student; «Turan-Astana» University, 010011 Dukenuly str., 29, Astana, Kazakhstan; e-mail: saveliya13@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6837-3338>

Информация об авторах:

Жұмашева Сауле Тоқановна - основной автор; кандидат экономических наук, доцент; ученый секретарь; Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 30 б, г. Алматы, Казахстан; e-mail: torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Кантарбаева Шырын Мырзахановна; доктор экономических наук, доцент; профессор Школы права и государственного управления; Университет Нархоз; 050035 ул. Жандосова, 55, г. Алматы, Казахстан; e-mail: shyryn-76@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9539-6973>.

Шинтаева Сауле Сенбековна; Ph.D докторант; Университет «Тұран-Астана»; 010011 ул. Дукенулы, 29, г. Астана, Казахстан; e-mail: saveliya13@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6837-3338>

**АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МАҚСАТЫНДАҒЫ ЖЕРЛЕР НАРЫҒЫНДА
МАРКЕТИНГТІК ҚҰРАЛДАРДЫ ҚОЛДАНУ**

APPLICATION OF MARKETING TOOLS IN AGRICULTURAL LAND MARKET

**ПРИМЕНЕНИЕ МАРКЕТИНГОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ НА РЫНКЕ
ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ**

Б.Е. РУСТЕМБАЕВ¹

э.ғ.д., профессор

А.С. КУЛЬМАГАНБЕТОВА^{2*}

Ph.D докторанты

С.С. ЫДЫРЫС³

э.ғ.д., профессор

¹Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

²С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана, Қазақстан

³Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан
**автордың электрондық поштасы: Aisulu.5@mail.ru*

B. RUSTEMBAEV¹

Dr.E.Sc., Professor

A. KULMAGANBETOVA^{2*}

Ph.D student

S.S. YDYRYS³

Dr.E.Sc., Professor

¹Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development, Almaty, Kazakhstan

²S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University, Astana, Kazakhstan

³H.A.Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan
**corresponding author e-mail:Aisulu.5@mail.ru*

Б.Е. РУСТЕМБАЕВ¹

д.э.н., профессор

А.С. КУЛЬМАГАНБЕТОВА^{2*}

докторант Ph.D

С.С. ЫДЫРЫС³

д.э.н., профессор

¹Казахский научно-исследовательский институт экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

²Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина, Астана, Казахстан

³Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Ясауи, Туркестан, Казахстан
**электронная почта автора:Aisulu.5@mail.ru*

Аңдатпа. *Мақсаты* – ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер нарығын дамыту мәселелері қарастырылған, өйткені жер учаскелерімен операцияның бұл ерекше түрі қазіргі заманғы жағдайларға бейімделген маркетингтік құралдарды қолдануды талап етеді. *Әдістері* – зерттеу процесінде салыстырмалы әдіс қолданылған, оның негізінде Ақмола облысының мысалында ауыл шаруашылығы жерлерінің жай – күйі талданған; статистикалық – ауыл шаруашылығы үшін жерлерге сұраныс пен ұсыныстардың статистикалық деректерін пайдалануға негізделген. *Нәтижелері* – жер нарығын қалыптастыру және кеңейту Қазақстанның жер саясатының маңызды бағыттарының бірі

Кіріспе

Gorgan M., Hartvigsen M. [1] пікірінше жер аграрлық экономикадағы маңызды ресурс болып табылады. Сондықтан тиімді жер нарықтары (сату мен жалға беруді қоса алғанда) жер ресурстарын тұрақты басқару және ауыл шаруашылығын дамыту үшін аса маңызды. Жақсы жұмыс істейтін ауыл шаруашылық жерлерінің нарықтары ауыл шаруашылығы мен ауылдық жерлердің тұрақты дамуының негізгі алғышарттарының бірі болып табылады.

Vranken L.E., Tabeau P., Roebeling, P. [2] айтуынша ауыл шаруашылығы жерлерін өткізу нарықтары тиімділікті арттырудың маңызды құралы болып саналады. Мораторийге байланысты ауыл шаруашылық тауар өндірушілері сатып алу-сату арқылы жерге қол жеткізе алмайды; демек, 2016 жылдан бастап жалдау нарықтары артықшылықтарға ие.

Ауыл шаруашылық жерлерін басқарудың негізгі құрамдас бөлігі сау топырақты қамтамасыз ету және сақтау болып табылады, себебі онсыз дақылдар өсіп, өркендей алмайды (The Ultimate Guide to...) [3].

Топырақты ұтымды пайдалану жер ресурстарының ұтымды пайдаланылуына тікелей байланысты. Бүгінгі таңда ауыл шаруашылық жерлерінің негізгі аумағы жалға берілгендіктен, нарықтың дамуына әсер ететін негізгі элементтердің бірі – жалдау ақысына назар аудару керек. Қазақстанда ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді жалға беру жерге жеңіл қол жеткізуге мүмкіндік береді. Жалдау ақысы төмен болғандықтан, қысқа және ұзақ мерзімді негізде пайдаланылатын ауыл шаруашылық жерлерін қанаушылықпен пайдалану байқалады. Қазақстанның барлық өңірлері бойынша уақытша жер пайдалануға берілетін ауыл шаруашылығы жерлерінің топырақ құнарлылығының төмендегені көрінеді.

Ауыл шаруашылығы жерлері нарығын жылжытудың негізгі тетігі баға белгілеу болып табылады. Жер бағасы – негізгі маркетингтік құралдардың бірі. Кейбір ғалымдар мен тәжірибешілер маркетингтің мүмкіндіктері таусылған, оған ХХІ ғасырдағы бизнесте орын жоқ деп санайды. Ал олардың көпшілігін құрайтын және дәлелдер мен болжамдарға негізделген қарсыластары керісінше маркетингтің елеулі өзгерістерге ұшырап, стратегиялық шешімдер қабылдау процесіне әсер ету тұрғысынан күшейе түскенін пайымдайды (Алшынбай А.М., Дуйсемалиева М.У.) [4].

Маркетингтік құралдарды қолдануды автор Улицкая Н.Ю. [5] егжей-тегжейлі қа-

растырды. Автор маркетинг құралдарын пайдалану ауыл шаруашылық жерлерінің маркетингін аумақтарды басқару жүйесіне кіретін және шаруашылық жүргізуші субъектілердің қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған үздіксіз мақсатты процеспен белгілей отырып, тұтынушылар арасында жер-тауардың құндылығын қалыптастыруға және жылжытуға ықпал етеді деп санайды.

Әдебиетке шолу

Қазіргі уақытта жер нарығындағы қатынастар үшін маркетингтің тұтас тұжырымдамасы жоқ (Улицкая, Н.Ю.) [6]. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер нарығының дамымауы жер учаскелері тұрғысынан ауылдық аумақтарды жылжытуға ықпал ететін маркетингтік құралдардың кең жиынтығының болмауымен негізделеді.

Ауыл шаруашылығы жерлерін маркетингтің бірінші кезектегі міндеті жер-тауар құнын қалыптастыруға және ауылдық аумақтарды тұтынушыларға жылжытуға ықпал ететін маркетингтік құралдарды әзірлеу болып табылады. Бұл ретте ауыл шаруашылығы жерлерінің маркетингі – бұл халық пен шаруашылық жүргізуші субъектілердің қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған аумақтарды басқару жүйесіне кіретін үздіксіз мақсатты процесс болып табылады (Newman P.) [7].

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің құндылығын жылжыту жүйесі көрсетілген. Мұнда негізгі құралдар сұранысты қалыптастыру және тауар-жерді өткізуді ынталандыру болып табылады. Бұл жүйенің маңызды құрамдас бөлігі ауыл шаруашылығы жерлерін ұтымды пайдалануды сақтау, сондай-ақ нарықтық айналымды дамыту болып табылады.

Ауыл шаруашылық жерлерінің нарығын белсендіруге қабілетті негізгі маркетингтік құралдар – бұл баға және жылжыту. Ауыл шаруашылық жерлерінің дұрыс және уақтылы маркетингі сату мен жалдау үшін аса маңызды. Электрондық ресурстарда орналастырылған жер учаскесі туралы ақпарат мыналарды қамтуы тиіс: объектінің толық мекенжайы, GPS координаттары, ауданы, фотосуреттері, объектінің сипаттамасы, объектінің негізгі сәттері, жақсартулар, топырақ және топографиялық карталары, өнімділік, аймақтарға бөлу, рұқсаттар (10 easy agribusiness marketing...) [8].

Маркетингі құрайтын негізгі төрт Р бар:

– өнім; Тауарларды немесе қызметтерді ұсыну? Олар қандай көлемде сатылады? Сапасы жақсы ма? Олар мақсатымыздағы клиенттердің сұранысын қанағаттандыра ма?

– баға; Бұл түпкілікті тұтынушы тауарларды немесе қызметтерді сатып алатын түпкілікті құн. Бағаға негізінен сұраныс пен ұсыныс әсер етеді;

– орналастыру; Бұл тауар сатылатын арналар. Олар сауда алаңдары, интернет-дүкендер, электрондық платформалар, сайттар болуы мүмкін;

– жылжыту; оның көмегімен тұтынушыларға тауарлар мен қызметтерді жылжытуға болады. Ол тұтынушылардың өнімдер және олардың пайдасы туралы білетін және соңында олардың сатып алу шешімдеріне әсер ететін процестерді қамтиды (10 easy agribusiness marketing...) [8], (4 Ps of Marketing: What They... [9].

Kingsnorth S.A. [10] айтқандай осы элементтердің барлығын қарастыру жалпы маркетинг туралы түсінік береді. Олардың ерқайсысы өз алдына маңызды және олардың барлығы бір-бірімен байланысты.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер нарығын жылжыту үшін келесі маркетинг құралдарын қолданған жөн: тауар саясаты, баға саясаты, сату саясаты, жылжыту саясаты, яғни маркетинг кешенінің 4P схемасы.

Материалдары мен әдістері

Ауыл шаруашылығы жерлері нарығын дамытуға арналған аталған маркетингтік құралдардың ішінде баға белгілеуге баса назар аударылды. Себебі Қазақстанда ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге баға саясаты соңғы 20 жылда өзгеріске ұшыраған жоқ.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер нарығының дамуын талдау мақсатында жұмыста зерттеудің мынадай статистикалық әдістері пайдаланылды: Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің, Жер ресурстарын басқару комитеті сайтының деректері қамтылған; Солтүстік Қазақстанның статистикалық деректері пайдаланылды, облыстар бөлінісінде және облыстардың бірінің аудандары бөлінісінде жер учаскелерінің уақытша жер пайдалануға ұсыныстары қаралды; жиналған материал негізінде индуктивті және аналитикалық қорытындылар жасалатын жалпылау әдісі және тағы басқалар.

Жоғарыда аталған әдістер жалға берілетін жер учаскелеріне сұраныс пен ұсынысты талдау үшін қажет. Бұл әдістерді қолдану қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді жалға алу үшін қандай ауыл шаруашылығы жерлерінің сұранысы мен ұсынысы бар екенін анықтауға мүмкіндік береді.

Бақылау, өлшеу және салыстыру сынды эмпирикалық зерттеу әдістері қолданылады.

Нәтижелер

Баға белгілеу ауыл шаруашылығы жерлері нарығын жылжытудың негізгі маркетинг құралы болып табылады. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді сатуға мораторий мен тыйым салуға байланысты жер учаскелерін жалға алу өзекті болып табылады. Талдау нәтижелері бойынша Солтүстік Қазақстанда ҚР АШМ сайтында 2022 жылы конкурстық негізде жалға алу құқығымен ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер арасында ауыл шаруашылығын жүргізу үшін 650-ден астам жер учаскесі ұсынылған (Извещение о проведении конкурса по предоставлению...) [11].

Солтүстік Қазақстанның 4 облысы бойынша ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізу үшін ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді уақытша өтеулі жер пайдалануға беруді жалға алудың орташа мерзімі 15 жылды құрайды (1 сурет). Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді конкурстық негізде жалға беру бойынша ұсыныстардың ең көп үлесі Павлодар облысына тиесілі.

Солтүстік Қазақстан облыстары бөлінісінде 2021 жылдан 2022 жылға дейін ауыл шаруашылығы жерлерін жалға беру ұсыныстарының динамикасы көрсетілген. Онда Қостанай және Павлодар облыстарында көбірек ұсыныстар болғаны байқалады (2 сурет).

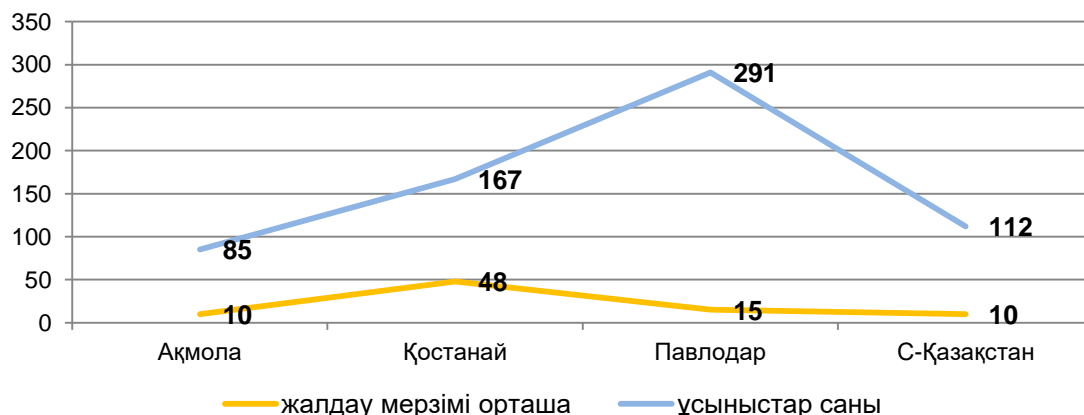
Ақмола облысында 2022 жылы (3 сурет) ауыл шаруашылығы өндірісін, шаруа фермер қожалығын жүргізу үшін уақытша өтеулі жер пайдалануға 17 ауданның ішінен тек 6 аудан бойынша ұсыныстар берілген.

3 суреттен ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді жалға беруге арналған ұсыныстардың ішінде Ерейментау ауданы бойынша учаскелер ең көп ұсынылғаны (46 ұсыныс), Сандықтау ауданы бойынша ең аз саны ұсынылғаны (1 ұсыныс) көрінеді. Жалдау мерзімі негізінен орта мерзімді кезеңде 10 жылдан 20 жылға дейін ұсынылған.

Талдау нәтижесінде Солтүстік Қазақстанда негізінен жемшөп алқаптары, яғни түбегейлі жақсартылған жайылымдар, табиғи жайылымдар бойынша ұсыныстар берілген. Ал халықтың басым бөлігінде егістік жерлерге сұраныс ашық қалып отыр. Жердің бұл түріне деген сұраныс көптеген бастаушы ауыл шаруашылық тауар өндірушілерінде ауыл шаруашылық жануарларының тиісті санының болмауынан, жемшөп алқаптарын пайдалану туралы білімінің жоқтығынан және негізінен егістік

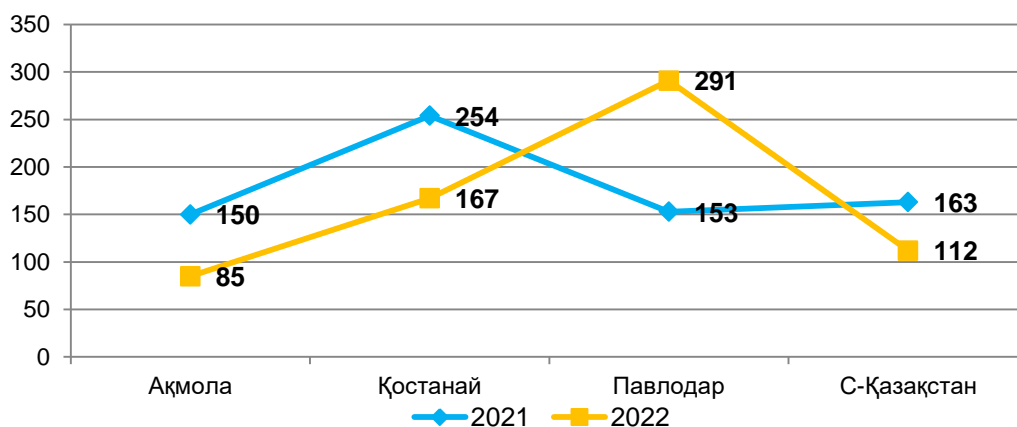
жерлерді пайдалануды және оларды дәнді дақылдармен себуді жөн көретіндігінен туындап отыр. Сондай-ақ, ауыл шаруа-

шылық жерлерге деген сұраныс негізінен топырақтың сапасына, сондай-ақ жер учаскелерінің орналасуына байланысты.

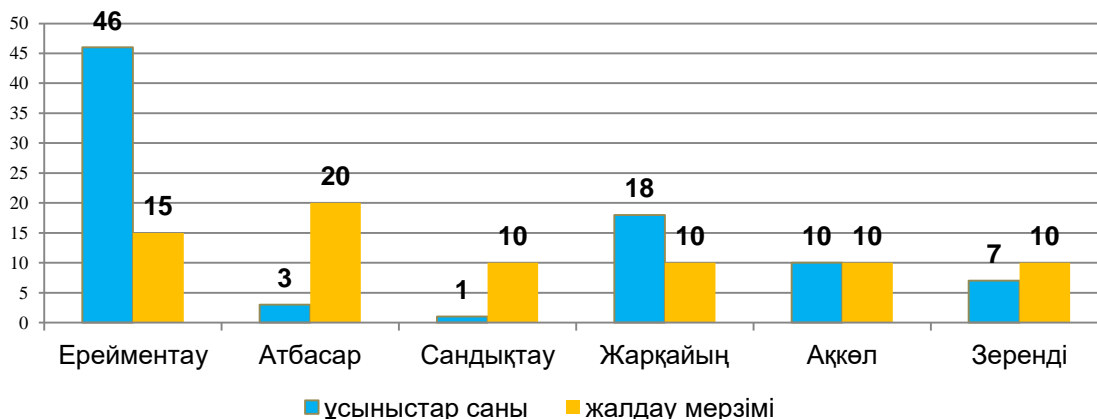
Ескерту: дереккөз негізінде жасалған ((Извещение о проведении конкурса по предоставлению...) [11]

1 сурет – Солтүстік Қазақстанда 2022 жылы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді жалға беру ұсыныстарының саны

Ескерту: дереккөз негізінде жасалған (Извещение о проведении конкурса по предоставлению...) [11]

2 сурет – 2021-2022 жылдарға арналған облыстар бойынша ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді жалға беру ұсыныстарының саны

Ескерту: дереккөз негізінде жасалған (Извещение о проведении конкурса по предоставлению...) [11]

3 сурет – Ақмола облысы бойынша 2022 жылға ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді жалға беру ұсыныстарының саны

Ауыл шаруашылығы жерлеріне сұраныс пен ұсыныс жылдан-жылға артып келеді. Ауыл шаруашылық жерлері тек уақытша жер пайдалануға, яғни қысқа және ұзақ мерзімді жалға беріледі. Ауыл шаруашылық тауар өндірушілері ауыл шаруашылығы жерлерін жалға алған кезде жалдау ақысы белгіленеді.

Бүгінгі таңда 1 гектар ауыл шаруашылық алқаптарына жалдау ақысы 2003 жылы бекітілген әдістеме бойынша есептеледі. Мәселен, есептеу кезінде бонитет балының мөлшері, салықтың базалық мөлшерлемесі және коэффициент қолданылады (жер учаскесінің орналасқан жеріне байланысты).

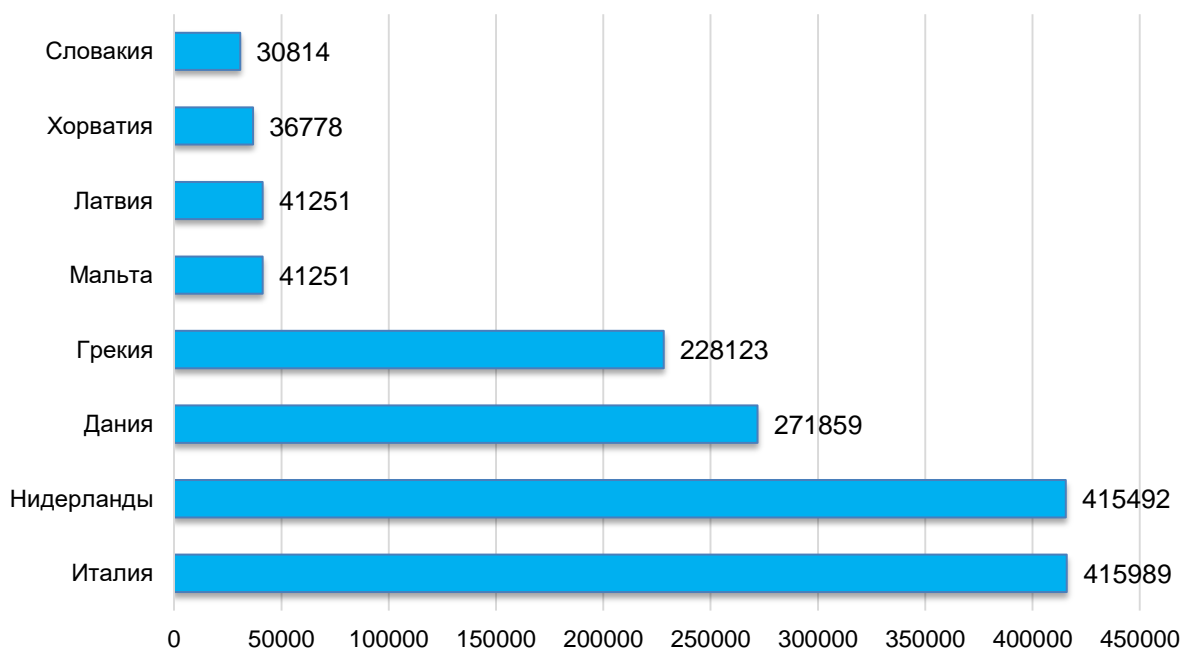
Зеренді ауданы бойынша бонитеттің орташа балы – 56. Бонитет балының

орташа мөлшерін (56) ескере отырып, жер салығының базалық мөлшерлемесі – 243,85 тг/га, жалдау ақысының коэффициенті 1,2 құрайды.

$$A_n = 243,85 * 1,2 = 292,62 \text{ тг/га}$$

Демек, Зеренді ауданының 1 гектар жер учаскесін жалға алудың орташа құны 292,62 теңгеге тең.

Шет елдердегі 1 гектар жалдау ақысының құнын салыстырып көрейік. Мысалы, 2021 жылы Италияда 1 гектар ауыл шаруашылық жерлерін жалдау ақысының ең жоғары құны 415 989 теңгені, ал ең төмені Словакияда 1 гектар ауыл шаруашылық жерлеріне 30 814 теңгені құрады (4 сурет).

Ескерту: Дереккөз негізінде жасалған (Agricultural land prices and rents – statistics) [12]
4 сурет – Шет елдерде 1 га ауыл шаруашылығы жерлерін жалға алу бағасы

4 суретте шет елдерде 1 гектар жалдау ақысының құны біздің мемлекетімізге қарағанда әлдеқайда жоғары. Талдау нәтижелері бойынша көптеген шет елдерде жыл сайынғы жалдау ақысының өсуі байқалады (Price of agricultural land to...); (U.S. Agricultural Land Values...) [13,14]. 1 гектар жалдау ақысының құнын салыстырмалы талдау 20 жылдан астам уақыт бойы қолданылып келе жатқан жалдау ақысын есептеу әдістемесін жетілдіру қажет екенін көрсетеді. 1 гектар үшін жалдау ақысының есебін қайта қарау қажет. Себебі ол жалға алынған ауыл шаруашылығы жерлерінің құнына объективті баға бермейді (Agricultural Land Prices and Rents...) [15].

Талқылау

Әлеуетті жер пайдаланушылар (сатып алушылар, жалға алушылар) тарапынан сұранысты арттыру мақсатында ауыл шаруашылығы жерлері нарығын жылжыту үшін сараланған маркетингі қолдану қажет. Ол үшін ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер нарығындағы негізгі тауар үшін жалға берілетін жерлерді аламыз. Мұнда маркетинг кешенінің негізгі компоненті – баға. Бұл жағдайда жерді пайдаланғаны үшін жалдау ақысы баға болып табылады.

Талдау жүргізу кезінде жалдау төлемдерін анықтау кезінде түзету коэффициенттерін анықтауға байланысты кемшілік-

тер анықталды. Егер біз ауыл шаруашылығы жерлерінің жер учаскелерін тұрақты пайдалануға арналған сату объектісі ретінде қарастыратын болсақ, онда Қазақстан Республикасы Жер кодексінің 11-бабына негізделе аламыз. Онда ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізу үшін мемлекет беретін жер учаскелерінің кадастрлық (бағалау) құнын айқындау кезінде жердің сапалық жай-күйіне, оның орналасқан жеріне, сумен қамтамасыз етілуіне, қызмет көрсету орталықтарынан қашықтығына байланысты түзету коэффициенттері қолданылады делінген.

Заңның осы бабында түзету коэффициенттерінің механизмі егжей-тегжейлі сипатталған. Мәселе жерге меншік құқығын беру туралы болғандықтан бұл қисынды. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді уақытша пайдалануға беру бөлек мәселе. Мұндай жерді жалға беру кезінде атқарушы органдар, әдетте, ҚР 2003 жылғы №890 қаулысында көзделген жер салығының базалық мөлшерлемелерін және жер учаскесі үшін төлемақының базалық мөлшерлемесінің 100-120% шегінде белгіленетін жалдау ақысының коэффициентін ғана басшылыққа алады.

Бұл коэффициент толықтай түсінікті деуге келмейді. Себебі оны жергілікті органдар белгілеген кезде нақты грацияға байланысты емес жер учаскесінің қызмет көрсету орталығынан қашықтығы ескеріледі. Яғни бүгінгі таңда жалдау ақысын есептеу әдістемесі қайта қарауды және жетілдіруді қажет етеді.

Қорытынды

1. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер нарығын дамыту үшін маркетингтік құралдарды пайдалану осы нарықты егжей-тегжейлі талдауға, қандай проблемалар бар екенін және қандай құралдарға назар аудару керектігін анықтауға мүмкіндік берді.

2. Маркетинг құралдарын пайдалану кезінде жалдау ақысын есептеудің кемшіліктері анықталды.

3. Ауыл шаруашылық жерлерін жалдау баға белгілеу процесінде шешуші рөл атқарады. Баға белгілеу процесі нарықта қалыптасқан ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің қазіргі жағдайларына сай келмейді.

4. Баға белгілеу процесі жаңа тәсілдерді қажет етеді, атап айтқанда ауыл шаруашылық жерлерін жалдау ақысын есептеудің қолданған әдістемесі ескірген және оны қайта жетілдіру керек.

5. Біздің ауыл шаруашылығы мақсатындағы жалға берілетін жерлерге қатысты

өнімді саралау бойынша ұсынылған маркетингтік іс-шараларымыз стратегиялық тұрғыдан есептеуге, топырақтың құнарлылығын сақтауға, ал кейбір жағдайларда оның құнарлы қасиеттерін арттыруға, сондай-ақ ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер нарығын дамытуға мүмкіндік береді.

Авторлардың үлесі: Рүстембаев Базархан Ергешұлы: айтылған тақырыптың идеясы, мақсат қою, міндеттер, әдістемесін әзірлеу, зерттеулер мен оның барлық кезеңдері бойынша тәлімгерлік, зерттеу нәтижелерін растау; Кульмағанбетова Айсұлу Сұлтанқызы: деректерді жинау және талдау; зерттеу нәтижелерін интерпретациялау, басылымды редакциялау және қайта түзету; Ыдырыс Серікбай Садуақасұлы: шолу және өндеу, зерттеулерді үйлестіру, графикалық материалмен жұмыс.

Мүдделер қақтығысы: барлық авторлардың атынан корреспондент-автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Әдебиеттер тізімі

[1] Gorgan, M. Development of agricultural land markets in countries in Eastern Europe and Central Asia / M. Gorgan, M. Hartvigsen// Land Use Policy.-2022.-Vol.120.-106257. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2022.106257>.

[2] Vranken, L.E., Tabeau, P., Roebeling, P. Ciaian with contributions from country experts, Agricultural land market regulations in the EU Member States [Electronic resource].-2021.-URL: <https://www.publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC126310> (date of access: 08.12.2023)

[3] The Ultimate Guide to Agricultural Land. By Denise Garcia. Updated [Electronic resource].- 2023. –URL: <https://www.porch.com/advice/agricultural-land> (date of access: 08.12.2023)

[4] Алшынбай, А.М. Маркетинг в предпринимательской деятельности на примере фермерских хозяйств / А.М. Алшынбай, М.У Дуйсемалиева// Проблемы агробизнеса.- 2019.-№2.-С.124-130.

[5] Улицкая, Н.Ю. Ценность сельскохозяйственных земель России / Н.Ю. Улицкая [Электронный ресурс].- 2019.- URL: // <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=8052> (дата обращения: 11.11.2023).

[6] Улицкая, Н.Ю. Проникновение маркетинга в деятельность фирм на рынке земли / Н.Ю. Улицкая // Российское предпринимательство.- 2019. -№4.- С. 927-954.

[7] Newman, P. Agricultural Land Marketing Basics 01 Oct, 2019 // [Electronic resource].-2019. – URL: <https://www.rliland.com/Voices/The-Voices-of-Land-blog> (date of access: 08.12.2023).

[8] 10 easy agribusiness marketing promotion strategies that actually work [Electronic resource].-2023. –URL: <https://www.mygreenvalue.com/agribusiness-marketing-promotion-strategies/> (date of access: 08.12.2023).

[9] 4 Ps of Marketing: What They Are & How to Use Them Successfully [Electronic resource].-2023.- URL: <https://www.investopedia.com/terms/f/four-ps.asp> (date of access: 08.12.2023).

[10] Kingsnorth S. A. Powerful Model for your Marketing- the Marketing Mix [Electronic resource].- 2023.- URL: <https://www.linkedin.com/pulse/powerful-model-your-marketing-marketing-mix-simon-kingsnorth> (date of access: 08.12.2023)

[11] Извещение о проведении конкурса по предоставлению права временного возмездного землепользования (аренды) для ведения крестьянского или фермерского хозяйства, сельскохозяйственного производства на земельные участки [Электронный ресурс].-2023. –URL: <https://www.gov.kz/memleket/enti-ties/land/press/> (дата обращения 20.11.2023).

[12] Agricultural land prices and rents – statistics [Electronic resource].- 2023. –URL: https://www.ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Agricultural_land_prices_and_rents_statistics#Agricultural_land_rental_prices (date of access: 08.12.2023).

[13] Price of agricultural land to rise in 2023 – report [Electronic resource].-2023.-URL: <https://www.teagasc.ie/news--events/daily/farm-business/price-of-agricultural-land-to-rise-in-2023--report.php> (date of access: 08.12.2023).

[14] U.S. Agricultural Land Values and Cropland Cash Rents Reach New Highs [Electronic resource].-2023. –URL: <https://www.fb.org/market-intel/u-s-agricultural-land-values-and-cropland-cash-rents-reach-new-highs>(date of access: 08.12.2023).

[15] Agricultural Land Prices and Rents in Agriculture in the Republic of Bulgaria in 2022 [Electronic resource].-2023. –URL: <https://www.nsi.bg/en/content/20555/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%81%D1%8A%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5/agricultural-land-prices-and-rents-agriculture-republic-bulgaria-2022>(date of access: 08.12.2023)

References

[1] Gorgan, M., Hartvigsen, M. (2022). Development of agricultural land markets in countries in Eastern Europe and Central Asia. *Land Use Policy*, 120, 106257. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2022.106257>.

[2] Vranken, L. E., Tabeau, P., Roebeling, P. (2021). Ciaian with contributions from country experts, Agricultural land market regulations in

the EU Member States, EUR 30838 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, ISBN 978-92-76-41990-7, doi: 10.2760/86127, JRC126310. Available at: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC126310> (date of access: 08.12.2023).

[3] Garcia, D. (2023). The Ultimate Guide to Agricultural Land. Updated. Available at: <https://porch.com/advice/agricultural-land> (date of access: 08.12.2023).

[4] Alshinbai, A.M., Duisemaliev, M.U. (2019). Marketing v predprinimatelskoi deyatelnosti na primere fermerskikh khozyaistv [Marketing in entrepreneurial activities using the example of farms]. *Problemy agrorinka - Problems of AgriMarket*, 2, 124-130 [in Russian].

[5] Uliczkaya, N.Yu. (2019). Cennost selskokhozyajstvennykh zemel Rossii [Value of agricultural lands of Russia]. Available at: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=8052> (date of access: 11.11.2023) [in Russian].

[6] Ulitskaya, N.Yu. (2019). Pronikновение marketinga v deyatelnost firm na rinke zemli [Penetration of marketing in the activities of firms in the land market]. *Rossiiskoe predprinimatelstvo - Russian Entrepreneurship*, 4, 927-954 [in Russian].

[7] Newman, P. (2019). Agricultural Land Marketing Basics. 01 Oct. Available at: <https://www.riland.com/Voices/The-Voices-of-Land-blog> (date of access: 08.12.2023).

[8] 10 easy agribusiness marketing promotion strategies that actually work. (2023). Available at: <https://mygreenvalue.com/agri-business-marketing-promotion-strategies/> (date of access: 08.12.2023).

[9] 4 Ps of Marketing: What They Are & How to Use Them Successfully. (2023). Available at: <https://www.investopedia.com/terms/f/four-ps.asp> (date of access: 08.12.2023).

[10] Kingsnorth, S.A. (2023). Powerful Model for your Marketing the Marketing Mix. Available at: <https://www.linkedin.com/pulse/powerful-model-your-marketing-marketing-mix-simon-kingsnorth> (date of access: 08.12.2023).

[11] Izveshchenie o provedenii konkursa po predostavleniyu prava vremennogo vozmezdnoho zemlepolzovaniya (arende) dlya vedeniya krestyanskogo ili fermerskogo khozyaistva, selskokhozyaistvennogo proizvodstva na zemelnie uchastki [Notice of a competition for granting the right to temporary paid land use (lease) for running a peasant or farm enterprise, agricultural production on land plots] (2023). Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/land/press/> (date of access: 20.11.2023).

[12] Agricultural land prices and rents – statistics. (2023). Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Agricultural_land_prices_and_rents_statistics#

Agricultural_land_rental_prices (date of access: 08.12.2023).

[13] Price of agricultural land to rise in 2023 – report (2023). Available at: <https://www.teagasc.ie/news-events/daily/farm-business/price-of-agricultural-land-to-rise-in-2023-report.php> (date of access: 08.12.2023).

[14] U.S. Agricultural Land Values and Cropland Cash Rents Reach New Highs (2023). Available at: [https://www.fb.org/market-intel/u-s-agricultural-land-values-and-cropland-cash-](https://www.fb.org/market-intel/u-s-agricultural-land-values-and-cropland-cash-rents-reach-new-highs)

rents-reach-new-highs (date of access: 08.12.2023).

[15] Agricultural Land Prices and Rents in Agriculture in the Republic of Bulgaria in 2022 (2023). Available at: <https://www.nsi.bg/en/content/20555/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%8A%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5/agricultural-land-prices-and-rents-agriculture-republic-bulgaria-2022> (date of access: 08.12.2023).

Авторлар туралы ақпарат:

Рүстембаев Базархан Ергешұлы; экономика ғылымдарының докторы, профессор; Басқарма Төрағасы; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сатпаев көш., 30б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: diartur@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0523-5648>.

Кульмаганбетова Айсулу Сұлтанқызы – негізгі аавтор; Ph.D докторанты; «Кадастр» кафедрасының аға оқытушысы; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010000 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: Aisulu.5@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0815-8905>

Ыдырыс Серікбай Садуақасұлы; экономика ғылымдарының докторы, профессор; «Мемлекеттік басқару және халықаралық қатынастар» кафедрасының профессоры; Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті; 161200 Б.Саттарханов даңғ., 29, Түркістан қ., Қазақстан; e-mail: serikbay.ydyrys@ayu.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0003-0593-1990>

Information about authors:

Rustembayev Bazarkhan; Doctor of Economic Sciences, Professor; Chairman of the Management Board; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpayev str., 30b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: diartur@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0523-5648>.

Kulmaganbetova Aisulu - **The main author**; Ph.D student; Senior Lecturer of the Department of Cadastre; S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University; 010000 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: Aisulu.5@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0815-8905>

Ydyrys Serikbay Saduakasuly; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Department of Public Administration and International Relations; H.A.Yassawi International Kazakh-Turkish University; 161200 B.Sattarkhanov Ave., 29, Turkestan, Kazakhstan; e-mail: serikbay.ydyrys@ayu.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0003-0593-1990>

Информация об авторах:

Рүстембаев Базархан Ергешович; доктор экономических наук, профессор; Председатель Правления; Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий; 050057 ул.Сатпаева, 30б, г.Алматы, Казахстан; e-mail: diartur@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0523-5648>.

Кульмаганбетова Айсулу Султановна - **основной автор**; докторант Ph.D; старший преподаватель кафедры «Кадастр»; Казахский агротехнический исследовательский университет им.С.Сейфуллина; 010000 пр. Победы, 62, г.Астана, Казахстан; e-mail: Aisulu.5@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0815-8905>

Ыдырыс Серікбай Садуақасұлы; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры «Государственное управление и международные отношения»; Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Ясауи; 161200 пр.Б.Саттарханова, 29, г.Туркестан, Казахстан; e-mail: serikbay.ydyrys@ayu.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0003-0593-1990>

**РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРИ ИЗЪЯТИИ
НЕИСПОЛЬЗУЕМЫХ ЗЕМЕЛЬ**

**ПАЙДАЛАНЫЛМАЙТЫН ЖЕРЛЕРДІ АЛУ КЕЗІНДЕГІ
АҚПАРАТТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ РӨЛІ**

THE ROLE OF INFORMATION SUPPORT IN THE WITHDRAWAL OF UNUSED LANDS

Г.К. КУРМАНОВА*

д.э.н., профессор

М.Т. ДАНИЯРОВА

докторант Ph.D

*Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина,
Астана, Казахстан*

**электронная почта автора: kurmanova_gul@mail.ru*

Г.К. КУРМАНОВА*

э.ғ.д., профессор

М.Т. ДАНИЯРОВА

Ph.D докторанты

*С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
Астана, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: kurmanova_gul@mail.ru*

G.K. KURMANOVA*

Dr.E.Sc., Professor

M.T. DANİYAROVA

Ph.D student

S.Seifullin Kazakh Agro Technical Research University, Astana, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: kurmanova_gul@mail.ru*

Аннотация. *Цель* – проанализировать состояние земельных ресурсов и информацию о них в цифровом формате, а также наполняемости, обновляемости с целью выявления качества неиспользуемых земель для последующего отнесения их к конкретному виду угодий и предоставления во временное пользование. *Методы* – монографический, абстрактно-логический, аналитический, статистический, картографирования и прогнозирования. *Результаты* – рассмотрены актуальные проблемы в системе землепользования. В период пандемии все земельно-кадастровые работы были переведены в онлайн. Показано, что главным вектором развития экономики республики является цифровизация сельского хозяйства, занимающая лидирующую позицию в управлении землями сельскохозяйственного назначения. Отмечается, что в 2023 г. запущена интерактивная карта возвращенных в государственную собственность земель – jerkarta.gharysh.kz. Данный геосервис позволяет не только отображать изъятые земельные участки в разрезе областей и районов, но и проследить статистику свободных, незакрепленных за землепользователями земельных наделов, а также потребность в пастбищах. *Выводы* – представлен анализ двух баз данных, в результате которого выявлено, что имеющиеся в них сведения о земельных массивах не полные, так как отсутствуют показатели качества почв, физико-химических свойств, кадастровой стоимости земель. Систематизированы критерии, применяемые при проведении земельных конкурсов по предоставлению неиспользуемых сельхозземель для ведения товарного производства. Авторы констатируют, что для повышения эффективности использования земель сельхозназначения необходимо разработать комплекс нормативных материалов, методику периодического уточнения кадастровой документации и мониторинга земель, а также эффективный механизм взаимодействия органов по предоставлению информации о земельных участках и обеспечить к ней доступ граждан и юридических лиц.

решение существующих подходов к оказанию услуг в сфере земельных отношений. В результате было приложено немало усилий для перевода всех видов земельно-кадастровых работ в режим онлайн в системе электронного правительства e-gov. Главным условием при этом являлось наличие всех документов в цифровом формате. Цифровизация земельно-кадастровых работ направлена на упрощение порядка и сроков оформления и рассмотрения документов; исключение коррупционных рисков, обеспечение прозрачности при предоставлении земель и др.

Всё это возможно осуществить с помощью информационных технологий. В настоящее время государственная политика в области управления земельными ресурсами направлена на применение ГИС-технологий. Так, Президент РК назвал главным вектором развития республики цифровизацию и внедрение новых технологий. При этом особый акцент ставится на цифровизацию сельского хозяйства, занимающую лидирующую позицию в системе управления земельными ресурсами (Послание Главы государства К.-Ж. Токаева народу Казахстана...) [1].

В плане реализации цифровизации важное место занимает проведение космического мониторинга земель на основе использования данных дистанционного зондирования земель (ДЗЗ). Применение ДДЗ позволяет выполнять оперативную оценку и своевременно осуществлять деятельность по управлению и регулированию земельными ресурсами (Курманова Г.К., Бельгибаева А.С.) [2].

Цель статьи – проведение анализа текущего состояния и доступности данных о земельных участках в цифровом формате, а также оценка их актуальности и обновляемости с целью определения качества неиспользуемых земель для их последующей категоризации в соответствии с конкретными видами угодий и предоставления во временное пользование.

В качестве задач определены: оценка степени наполняемости и актуализации данных о земельных участках, определение критериев и условий предоставления неиспользуемых земель в аренду.

Рабочие гипотезы исследования предусматривают, что цифровизация сельского хозяйства представляет собой основной вектор управления земельными ресурсами. А систематизация показателей, в том числе качество почв, физико-химические свойства и кадастровая стоимость, способ-

ствует определению критериев предоставления неиспользуемых земель для сельскохозяйственного производства.

Литературный обзор

В эпоху цифровизации оценка эффективности управления земельными ресурсами становится более доступной для общественности благодаря увеличению доступности данных. Гальченко С.А., Расказова А.А. [3] подчеркивают необходимость проведения обязательного выявления и подробного описания качественных характеристик земель, что является фундаментальным элементом для обеспечения рационального использования земель сельскохозяйственного назначения.

По результатам исследований Schwab A., Halberstadt J., Besieda A. et al. [4] установлено, что в предоставлении земель сельскохозяйственного назначения решающую роль играет конфликт прозрачности и безопасности данных. Эти аспекты направлены на создание и/или защиту прозрачности, прежде всего для решения технических проблем внутри и вне организаций. Основываясь на данном подходе, можно уменьшить количество операций, проводимых с землями и количество операций для запроса данных о землях.

Применимыми к информационному обеспечению изъятия земель могут быть теория зависимости от ресурсов Celtekligil K. [5] и модель успеха информационных систем Jeyaraj A. [6]. Информационная поддержка также предполагает привлечение заинтересованных сторон на протяжении всего процесса изъятия земель Lau A., Macpherson E., & McKay S. [7], что может привести к более эффективным стратегиям изъятия земель. Влияние цифровизации и информационных систем на рациональное землепользование было изучено в исследованиях Adade D., de Vries W.T. [8], Bawa D. [9], Danielsen F., Eicken H., Funder M. et al. [10].

Цифровая трансформация с использованием информационных технологий в земельном секторе позволит повысить уровень экономической зрелости, с целью реализации устойчивого развития. Это было доказано исследованием под руководством Kusmiarto K., Aditya, T., Djurdjani D. [11], фокусировавшимся на оценке готовности цифровой трансформации земельных услуг Индонезии: цифровая трансформация также влияет на темпы экономического роста; увеличение доступа в интернет на 10% коррелирует с увеличением валового внутреннего продукта (ВВП) на 1,35% в разви-

вающихся странах и на 1,19% - в развитых странах.

Как подтверждено опытом других стран, для эффективного управления земельными ресурсами важно внедрять инновационные подходы, а именно использование сельскохозяйственных карт, карт полей и систем пастбищного оборота. Так, Рыскелді О., Шеломенцева В.П., Нарынбаева А.С и др. [12], Жумашева С.Т., Муханова А., Смагулова Ж.Б. [13] установили, что аграрные страны (США, Канада, Аргентина, Италия, Польша и др.) активно внедряют инновации в аграрном секторе с целью улучшения управления земельными ресурсами.

Материалы и методы

Основной идеей данного исследования является рассмотрение текущих проблем эффективного использования земельных ресурсов с целью разработки конкретных практических рекомендаций по предоставлению неиспользуемых земельных участков, изъятых в результате проведения космического мониторинга земель. Исследование опирается на теоретическую базу, представленную работами и выводами ученых страны и зарубежья, которые являются ведущими специалистами в области рационального использования земель, мониторинга земель и регулирования земельных отношений в сфере как фундаментальных, так и прикладных исследований.

Аналитическая часть работы основана на изучении статистических данных об использовании и структуре земельного фонда, а также на информации, полученной в ходе собственных наблюдений. Методология исследования основывалась на научном подходе к социально-экономическим явлениям и теориях, направленных на улучшение системы управления земельными ресурсами через автоматизацию земельно-кадастровых работ.

Для проведения исследования применялись общенаучные методы: логический и системный подходы, анализ, обобщение и сравнение, а также количественные и качественные оценочные методы эффективности использования земель.

Результаты

В системе управления земельными ресурсами остаются неизученными следующие проблемы:

- система управления земельными ресурсами имеет разветвленность, т.е. управление осуществляют разные структуры, что затрудняет и, в некоторой степени, нарушает земельное законодательство. Так, уполномоченным органом по управле-

нию земельными ресурсами является Комитет по управлению земельными ресурсами МСХ РК, хотя земельный фонд республики включает такие категории земель, как земли населенных пунктов, промышленности, транспорта, особо охраняемых природных территорий, которые не подлежат юрисдикции МСХ РК. Разветвленность системы менеджмента наиболее ценного ресурса государства – земли находит отражение и в предоставлении услуг и данных гражданам. Наличие различных геосервисов и порталов не решает проблему непривлекательности сельского хозяйства среди населения;

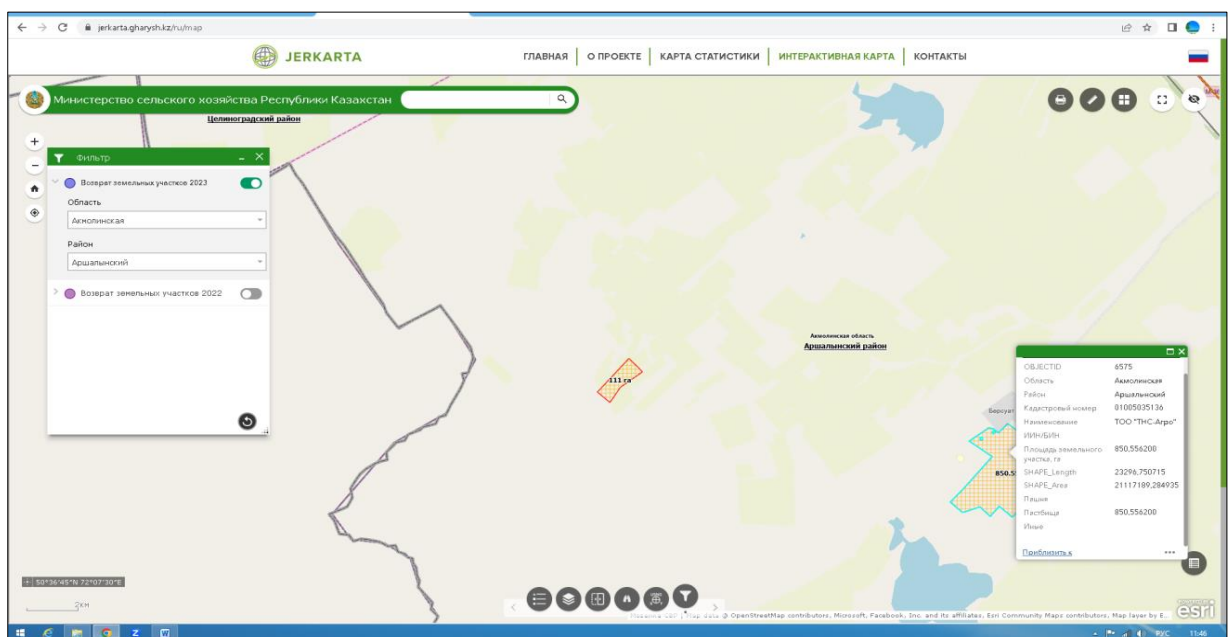
- проблемы в области эффективного использования сельхозугодий. На сегодняшний день 85 млн земель не используются, они сосредоточены в категории земель запаса, но в перспективе при правильном подходе могут быть вовлечены в сельскохозяйственный оборот. Они также не используются, с одной лишь разницей, что они теперь принадлежат государству, но также не используются по причине отсутствия механизма перераспределения изъятых неиспользуемых земельных участков. Далее встает вопрос: под какой вид угодий могут предоставляться и использоваться изъятые земли, поскольку длительное время не использовались. В Казахстане отсутствует утвержденная методика отнесения того или иного вида угодий под конкретный вид. В связи с этим, необходимо разработать критерии для зонирования земель по категориям пригодности под конкретный вид угодий;

- завершение действия отдельных положений Земельного кодекса, введенного Указом Главы государства в 2016г. и действовавшего до декабря 2021г., было осуществлено после окончательного политического решения, принятого Президентом 13 мая 2021 года. В связи с этим был принят соответствующий Закон Республики Казахстан, который полностью запрещает предоставление и продажу земельных участков сельскохозяйственного назначения иностранным гражданам и иностранным юридическим лицам. Таким образом, поставлена «жирная точка» в плане предоставления сельскохозяйственных земель иностранцам в аренду. Тем не менее для окончательного принятия решения был продлен срок действия временного запрета на передачу частной собственности гражданам Казахстана земель сельскохозяйственного использования до 31 декабря 2026 года.

На сегодняшний день одним из актуальных вопросов является изъятие неиспользуемых земель с целью возврата их в сельскохозяйственный оборот. С этой целью Комитет по управлению земельными ресурсами Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан ежеквартально публикует на своем интернет-ресурсе реестр физических и юридических лиц, у которых принудительно изъяты земельные участки. Также немаловажную роль в обеспечении прозрачности механизма играет общественный контроль. Для проведения общественного мониторинга справедливого перераспределения возвращенных земель был инициирован проект "Жер Аманаты" при участии партии АМАНАТ. В состав региональных комиссий данного проекта входят прокуроры, депутаты и другие представители общества.

В 2023г. усилиями Министерства сельского хозяйства и Министерства цифрового развития и аэрокосмической промышленности была запущена интерактивная карта возвращенных в государственную собственность земель - jerkarta.gharysh.kz. Данный геосервис позволяет не только отображать изъятые земельные участки в разрезе областей и районов, но и проследить карту статистики возвращенных в государственную собственность земель и потребность в пастбищах (Jerkarta – интерактивная карта...) [14].

Цифровые карты базируются на космических снимках, получаемых со спутника посредством дистанционного зондирования земель. С их помощью можно решить ряд задач. Одна из важных на сегодняшний день – выявление неиспользуемых земель. После проведения космического мониторинга составляется карта неиспользуемых земель (рисунок 1).

Примечание: источник (Jerkarta – интерактивная карта...) [14]

Рисунок 1 – Фрагмент карты неиспользуемых земель

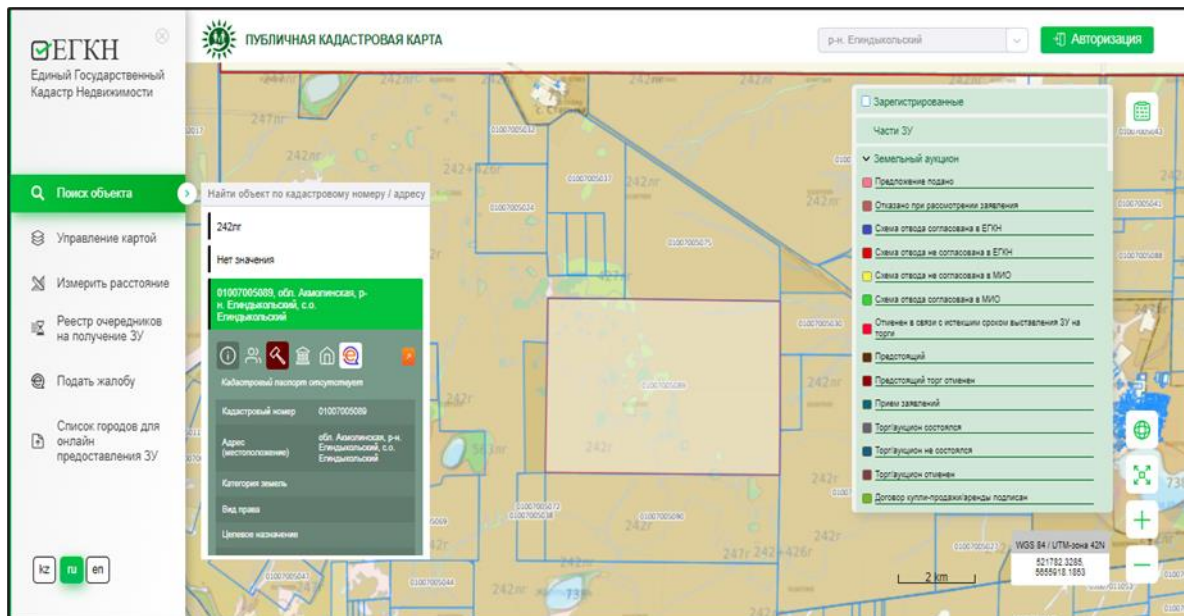
Как видно из рисунка 1, карта содержит лишь такие данные, как Ф.И.О. землепользователя, кадастровый номер, площадь и вид угодий. Основная информация берётся из системы Единый государственный кадастр недвижимости (ЕГКН), созданной путем объединения двух информационных систем: Автоматизированной информационной системы государственного земельного кадастра (АИС ГЗК) и Государственной базы «Реестр недвижимости» (ГБД РН). Слияние этих двух баз продиктовано тем, что земля - главное средство

производства (в сельском хозяйстве), пространственный базис (в населенных пунктах), поэтому земельный кадастр должен быть основополагающим и все данные других видов кадастров должны быть сопоставимы с земельным кадастром.

В соответствии с результатами анализа установлено, что публичная кадастровая карта обладает преимуществами по сравнению с геопорталом АИС ГЗК, а именно: быстрая загрузка сведений и картографического материала, возможность получения комплексной правовой инфор-

мации об объекте недвижимости, отображение строений на земельном участке, прозрачность предоставления сведений для показа земельного участка онлайн. Во вкладке «Управление картой» есть возможность выбора данных для отображения

в виде слоев, таких как «Земельный аукцион» с информацией об его проведении и результатах, «Обследование» - «Геоботанические контуры», «Почвенные контуры», «С/х угодья», «Урожай» (рисунок 2).

Примечание: источник (Публичная кадастровая карта) [15]

Рисунок 2 - Доступные типы данных публичной кадастровой карты

Однако указанные данные доступны не для всех регионов, а частично. Больше всего это относится к землям населенных пунктов. Что касается земель сельскохозяйственного назначения – здесь имеются сложности. Главная проблема заключается в отсутствии полной информации о земельных участках в цифровом формате.

Частично эта работа ведётся: имеется база АИС ГЗК, публичная кадастровая карта. Однако информация о земельных участках в них не полная, поскольку отсутствуют показатели качества почв, физико-химических свойств, кадастровой стоимости земель и др. (таблица 1).

Таблица 1 – Анализ отображения информации о земельных участках в цифровом формате

Тип данных	АИС ГЗК	Публичная кадастровая карта	Jerkarta
Тип угодья	+	+	+
Растительность	Частично	частично для пастбищ	-
Физико-химические свойства почвы	Частично	частично	-
Балл бонитета	+	частично	-
Культур-техническое состояние	+	+	-
Информация о проведении аукциона	-	+	-
Информация о возврате земельного участка	-	-	+
Скорость получения данных	-	+	-

Примечание: составлена авторами на основании источников (Jerkarta – интерактивная карта...) [14]; (Публичная кадастровая карта) [15]

Как видно из таблицы 1, ни одна из имеющихся баз данных не отображает все характеристики земельных участков, имеющих важное значение при их предоставлении в землепользование. Рассмотрим, каким образом осуществляется предоставление земель в пользование. Выявлено, что этот процесс предусматривает присво-

ение баллов по определенным критериям. С этой целью изучены критерии по присвоению баллов при проведении конкурсов по предоставлению земельных участков для ведения сельскохозяйственного товарного производства, представленные на рисунке 3.

Примечание: составлен авторами на основе источников (Об утверждении Правил организации и проведения...); (Процедуру выдачи сельхозземель...) [16,17]

Рисунок 3 – Критерии при предоставлении сельскохозяйственных земель в землепользование

Как видно из рисунка 3, в 2018г. учитывались 7 факторов. В настоящее время ведётся работа по изменению критериев и планируется их сокращение до 4-х критериев. Основной упор ставится на наличие опыта в системе АПК, сельскохозяйственного образования, проживания на селе и наличия техники. Такой подход, на наш взгляд, правильный, дает возможность обеспечения грамотного ведения сельскохозяйственного производства, которое будет направлено на эффективное использование сельскохозяйственных земель (Об утверждении Правил организации... Глава 2, пункты 11-25) [16], (EIDala.kz Процедуру выдачи сельхозземель...) [17].

Кроме того, в 2024г. перераспределение коснется и пастбищных земель по-

средством проведения конкурса. При этом главным критерием мониторинга за использованием пастбищ станет количество скота на земельном участке: при недостаточности поголовья, землю планируют изымать. Экспертами определено, что около 20 млн га пастбищных земель потенциально могут быть возвращены государству (Orda.kz 20 миллионов гектаров пастбищ...) [18].

Таким образом, наличие полной информации о качестве сельскохозяйственных земель является неотъемлемой частью системы АПК и управления земельными ресурсами. Постановлением Правительства РК от 1 сентября 2023г., было образовано РГП на ПХВ "Государственный институт проведения работ по обследова-

нию земель" Комитета по управлению земельными ресурсами МСХ РК (О некоторых вопросах государственной собственности. Постановление Правительства Республики Казахстан...) [19]. Считаем, что с созданием нового подразделения землепользователи в будущем смогут иметь открытый доступ к информации о свободных земельных участках, позволяющего осуществлять выбор интересующих их участков, заранее знать и видеть их качественные характеристики напрямую через единый интегрированный геосервис.

Обсуждение

Проведенные исследования позволяют выделить необходимость прозрачности и доступности информации о распределении изъятых земель и критериев этого процесса. По данным МСХ РК, в результате внеплановых проверок территориальными подразделениями КУЗР МСХ, у недобросовестных землепользователей в 2023г. было изъято 3,2 млн га, в 2022г. - 5,4 млн га (Комиссия по земельным вопросам...) [20].

В статье рассматривается неопределенность судьбы изъятых участков: их качество, физико-химические свойства почв, рельеф, кадастровая стоимость вследствие недостатка информации и отсутствия механизма перераспределения. Рекомендуется отображать информацию о земельных участках на сельскохозяйственной карте для улучшения доступа к данным, чтобы любой потенциальный землепользователь мог видеть все имеющиеся изъятые участки и спрашивать их у государства для ведения сельскохозяйственного товарного производства.

В Казахстане отсутствует методика зонирования земель по категориям пригодности, а предоставление земель сельскохозяйственного назначения все еще осуществляется вручную на бумажных носителях. Следует разработать автоматизированный механизм для прозрачного и объективного перераспределения участков с учетом отсутствия методики зонирования земель по категориям пригодности и предоставление земель сельскохозяйственного назначения вручную на бумажных носителях.

Заключение

1. В республике осуществлён полный переход на оказание услуг в сфере земельного кадастра и землеустройства в онлайн-режиме на основе цифровизации земельно-кадастровых работ. Цифровизация земельно-кадастровых работ направ-

лена на упрощение порядка, сроков оформления и рассмотрения документов, исключение коррупционных рисков, обеспечение прозрачности при предоставлении земель и др. В цифровизации особое место занимает процесс проведения космического мониторинга земель. Применение космических снимков позволяет выполнять оперативную оценку и своевременно осуществлять деятельность по управлению и регулированию земельными ресурсами, в частности, установление неиспользуемых земель с целью возврата их в сельскохозяйственный оборот.

2. По данным МСХ РК, в результате внеплановых проверок у недобросовестных землепользователей в 2022г. было изъято 5,4 млн га, в 2023г. - 3,2 млн га. Однако дальнейшая их судьба неизвестна: кому перераспределены изъятые земли, какое качество сельхозугодий, физико-химические свойства почв, рельеф, кадастровая стоимость и др. Такая ситуация возникла в связи с тем, что на сегодняшний день в действующей информационной базе предоставляется неполная информация о земельных участках, а также отсутствует механизм их дальнейшего перераспределения.

3. В обеспечении прозрачности механизма предоставления земель актуальное значение имеет общественный контроль. С целью обеспечения общественного мониторинга справедливого перераспределения возвращенных земель был инициирован проект "Жер Аманаты" при участии партии АМАНАТ.

4. На сегодняшний день создана публичная кадастровая карта, которая обладает некоторыми преимуществами по сравнению с геопорталом АИС ГЗК. Анализ нескольких баз данных показал, что информация о земельных участках в них не полная, а именно отсутствуют показатели качества почв, физико-химических свойств, кадастровой стоимости земель и других показателей.

5. Предоставление земель для ведения сельскохозяйственного товарного производства осуществляется на конкурсной основе путём присвоения баллов. Проведённый анализ показал, что в 2024г. планируется сокращение факторов, но при этом акцент будет сделан на наличие опыта в сельском хозяйстве, сельскохозяйственного образования и других факторов.

6. Необходимо предоставлять полную информацию по изъятым земельным участкам на сельскохозяйственной карте с тем, чтобы любой потенциальный земле-

пользователь имел открытый доступ к информации по изъятым участкам и испрашивать их у государства для ведения сельскохозяйственного товарного производства.

Вклад авторов: Курманова Гульнара Кенесовна: формулирование цели и задач исследования, разработка методологии, написание, координация исследования, наставничество исследования и всех его этапов, визуализация, подтверждение результатов исследования; Даниярова Марзия Тайбулатовна: анализ и сбор данных, интерпретация результатов исследования, редактирование и доработка публикации.

Конфликт интересов: автор заявляет об отсутствии конфликта интересов.

Список литературы

- [1] Послание Главы государства К.-Ж. Токаева народу Казахстана от 02.09.2019г. [Электронный ресурс]. - 2019. – URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/add-resses_of_president/poslanie-glavy-gosudar-st-va-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana (дата обращения: 12.10.2023).
- [2] Курманова, Г.К.. Инновационные подходы к управлению земельными ресурсами / Г.К. Курманова, А.С. Бельгибаева // Проблемы агорынка. - 2019. – N1. - С. 136-141.
- [3] Гальченко, С.А. Особенности информационного обеспечения определения эффективности использования земель сельскохозяйственного назначения / С.А. Гальченко, А. А. Рассказова // Столыпинский вестник. - 2020. - N1. – С. 29-35.
- [4] Schwab, A. Organizational aspects of digitalization in the context of agriculture: Exemplary results from analyzing data flows in German dairy farming / A. Schwab, J. Halberstadt, A. Besieda, M. Kraft, A. Ortlund // Procedia Computer Science.-2023.- N219. - P.1006-1011. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2023.01.378>.
- [5] Celtekliligil, K. Resource Dependence Theory. In: Dincer, H., Yüksel, S. (eds) Strategic Outlook for Innovative Work Behaviours. Contributions to Management Science / K. Celtekliligil // Springer, Cham, Book chapter. – 2020. - P.131–148 https://doi.org/10.1007/978-3-030-50131-0_7
- [6] Jeyaraj, A. DeLone & McLean models of information system success: Critical meta-review and research directions / A. Jeyaraj // International Journal of Information Management. – 2020. - N54(October) – P.122-139. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102139>.
- [7] Lau, A. Engaging stakeholders in land use planning: Lessons from a case study in Scotland. / A. Lau, E. Macpherson, S. McKay // Journal of Environmental Planning and Management. - 2020. -N63(8). - P.1532-1554.
- [8] Adade, D. Digital Twin for Active Sta-

keholder Participation in Land-Use Planning / D. Adade, W.T. de Vries// and.- 2023.-N12.- P.538-544. <https://doi.org/10.3390/land12030538>

[9] Bawa, D. Activity Theory Approach and Geographic Information Systems Affordance for Effective Land Management and Administration Actualization // D.Bawa // Scientific African. - 2023. – N23(3). - P.1970-1979 <https://doi.org/10.1016/j.sciaf.2023.e01970>

[10] Danielsen, F.. Community Monitoring of Natural Resource Systems and the Environment. / F. Danielsen, H. Eicken, M. Funder, N. Johnson, O. Lee, I. Theilade, D. Argyriou, N. D. Burgess // Annual Review of Environment and Resources – 2022. - N47(1). – P.637-670. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-012220-022325>

[11] Kusmiarto, K.. Digital Transformation of Land Services in Indonesia: A Readiness Assessment / K. Kusmiarto, T. Aditya, D. Djurdjani, S. Subaryono // Land. - 2021. - N10. – P. 120-136. <https://doi.org/10.3390/land10020120>

[12] Рыскелді, О. Развитие АПК на основе цифровизации: зарубежный опыт / О. Рыскелді, В.П. Шеломенцева, А.С. Нарынбаева // Проблемы агорынка. – 2023.- N1.- С. 32-40. <https://doi.org/10.46666/2023-1.2708-9991.03>

[13] Жумашева, С.Т. Цифровизация как основа инновационного потенциала аграрного производства Казахстана / С.Т. Жумашева, А.Муханова, Ж.Б. Смагулов // Проблемы агорынка. – 2020. - N2. - С.45-52.

[14] Jerkarta – интерактивная карта возвращенных сельхозземель. [Электронный ресурс]. - 2023. – URL: <https://jerkarta.gharysh.kz/ru/map> (дата обращения: 18.10.2023).

[15] Публичная кадастровая карта [Электронный ресурс]. - 2023. – URL: <https://map.gov4c.kz/egkn/> (дата обращения: 20.10.2023).

[16] Об утверждении Правил организации и проведения конкурса по предоставлению права временного возмездного землепользования (аренды) для ведения крестьянского или фермерского хозяйства, сельскохозяйственного производства Приказ Заместителя Премьер-Министра Республики Казахстан - Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 20 декабря 2018 года (обновлен 01.01.2022). [Электронный ресурс]. - 2023. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800018048> (дата обращения:27.10.2023)

[17] Процедуру выдачи сельхозземель изменили в Казахстане. EIDala.kz - главный аграрный сайт Казахстана [Электронный ресурс]. - 2023. URL:<https://eldala.kz/novosti/kazahstan/16272-proceduru-vydachi-selhozze-mel-izmenili-v-kazahstane> (дата обращения: 29.10.2023).

[18] 20 миллионов гектаров пастбищ хотят вернуть государству: Мажилис одобрил законопроект [Электронный ресурс]. - 2023. –

URL: <https://orda.kz/20-millionov-gektarov-pas-tbisch-hotjat-vernut-gosudarstvu-mazhilis-odobril-zakonoproekt-380764/> (дата обращения: 01.11.2023).

[19] «О некоторых вопросах государственной собственности». Постановление Правительства Республики Казахстан от 1 сентября 2023 г. № 755 [Электронный ресурс].-2023.– URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000755> (дата обращения: 01.11.2023).

[20] Комиссия по земельным вопросам: Общественный контроль и равный доступ к распределению изъятых земель. Интернет ресурс МСХ РК [Электронный ресурс].-2023.– URL:<https://www.gov.kz/memleket/enti-ties/moa/press/news/details/633246?directionId=1416&lang=ru> (дата обращения: 25.10.2023)

References

[1] Poslanie Glavy gosudarstva K.-Zh. Tokayeva narodu Kazahstana ot 02.09.19 g. [Message from the Head of state K.-Zh. Tokayev to the people of Kazakhstan dated September 2, 2019] (2019). Available at: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy--gosudarstva-kasym-zhomarta-tokayeva-narodu-kazahstana (date of access: 12.10.2023) [in Russian].

[2] Kurmanova, G.K. & Belgibaeva, A.S. (2019). Innovacionnye podhody k upravleniju zemelnymi resursami [Innovative approaches to land management]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 1, 136-141 [in Russian].

[3] Galchenko, S.A. & Rasskazova, A.A. (2020). Osobennosti informacionnogo obespecheniya opredeleniya jeffektivnosti ispol'zovaniya zemel' sel'skohozyajstvennogo naznachenija [Features of information support for determining the efficiency of agricultural land use]. *Stolypin-skiy vestnik - Stolypin Bulletin*, 1, 29-35 [in Russian].

[4] Schwab, A., Halberstadt, J., Besieda, A., Kraft, M., Ortland, A. (2023). Organizational aspects of digitalization in the context of agriculture: Exemplary results from analyzing data flows in German dairy farming. *Procedia Computer Science*, 219, 1006-1011. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2023.01.378>.

[5] Celtekliligil, K. (2020). Resource Dependence Theory. In: Dincer, H., Yüksel, S. (eds) Strategic Outlook for Innovative Work Behaviours. *Contributions to Management Science. Springer, Cham*, 131–148. https://doi.org/10.1007/978-3-030-50131-0_7

[6] Jeyaraj, A. (2020). DeLone & McLean models of information system success: Critical meta-review and research directions. *International Journal of Information Management*, 54(October), 122-139. <https://doi.org/10.1016/j.ijin-fomgt.2020.102139>.

[7] Lau, A., Macpherson, E., McKay, S. (2020). Engaging stakeholders in land use planning: Lessons from a case study in Scotland. *Journal of Environmental Planning and Management*, 63(8), 1532-1554.

[8] Adade, D., de Vries, W.T. (2023). Digital Twin for Active Stakeholder Participation in Land-Use Planning. *Land*, 12, 538-544. <https://doi.org/10.3390/land12030538>

[9] Bawa, D. (2023). Activity Theory Approach and Geographic Information Systems Affordance for Effective Land Management and Administration Actualization. *Scientific African*, 23(3), 1970-1979. <https://doi.org/10.1016/j.sciaf.2023.e01970>

[10] Danielsen, F., Eicken, H., Funder, M., Johnson, N., Lee, O., Theilade, I., Argyriou, D., Burgess, N.D. (2022). Community Monitoring of Natural Resource Systems and the Environment. *Annual Review of Environment and Resources*, 47(1), 637-670. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-012220-022325>

[11] Kusmiarto, K., Aditya, T., Djurdjani, D., Subaryono, S. (2021). Digital Transformation of Land Services in Indonesia: A Readiness Assessment. *Land*, 10, 120-136. <https://doi.org/10.3390/land10020120>

[12] Ryskeldi, O., Shelomentseva, V.P., Narynbayeva, A.S. (2023). Razvitie APK na osnove cifrovizacii: zarubezhnyj opyt [Development of the agro-industrial complex based on digitalization: foreign experience]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 32-40. <https://doi.org/10.46666/2023-1.2708-9991.03>

[13] Zhumasheva, S.T., Mukhanova, A., Smagulov, Z.B. (2020). Cifrovizaciya kak osnova innovacionnogo potenciala agrarnogo proizvodstva Kazahstana [Digitization as the basis of the innovative potential of agricultural production in Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 2, 45-52 [in Russian].

[14] Jerkarta – interaktivnaya karta vozv-rashchennykh sel'khozzemel' (2023). Available at: <https://jerkarta.gharysh.kz/ru/map> (date of access: 18.10.2023).

[15] Publichnaya kadaastrovaya karta (2023). Available at: <https://map.gov4c.kz/egkn/> (date of access: 20.10.2023).

[16] Ob utverzhdenii Pravil organizacii i provedeniya konkursa po predostavleniyu prava vremennogo vozmezdno go zemlepol'zovaniya (arendy) dlya vedeniya krest'yanskogo ili fermerskogo hozyajstva, sel'skokhozyajstvennogo proizvodstva [On approval of the Rules for organizing and conducting a competition for granting the right of temporary paid land use (lease) for running a peasant or farm enterprise, agricultural production Order of the Deputy Prime Minister of the Republic of Kazakhstan - Minister of Agriculture of the Republic of Kazakhstan dated December 20, 2018 (updated 01/01/2022)] (2023). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/>

docs/V1800018048 (date of access: 27.10.2023) [in Russian].

[17] Proceduru vydachi sel'khozemel' izmenili v Kazakhstan [The procedure for issuing agricultural land has been changed in Kazakhstan] (2023). Available at: <https://eldala.kz/novosti/kazahstan/16272-proceduru-vydachi-selkhozemel-izmenili-v-kazahstane> (date of access: 29.10.2023) [in Russian].

[18] 20 millionov gektarov pastbishh hotjat vernut' gosudarstvu: Mazhilis odobril zakonoproekt. [They want to return 20 million hectares of pastures to the state: the Mazhilis approved the bill.] (2023). Available at: <https://orda.kz/20-millionov-gektarov-pastbishh-hotjat-vernut-gosudarstvu-mazhilis-odobril-zakonoproekt-380764/> (date of access: 01.11.2023) [in Russian].

[19] «О некоторых вопросах государственной собственности». Postanovlenie Pravitel'

stva Respubliki Kazakhstan ot 1 sentyabrya 2023 goda № 755 [About some issues of state property. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated September 1, 2023 No. 755] (2023). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000755> (date of access: 01.11.2023) [in Russian].

[20] Komissiya po zemel'nym voprosam: Obshhestvennyj kontrol' i ravnyj dostup k raspredeleniju iz#jatyh zemel' [Land Commission: Public control and equal access to the distribution of seized lands] (2023). *Internet resurs MSH RK – Internet resource of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan*. Available at: https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/633246?directionId=_1416&lang=ru (date of access: 25.10.2023) [in Russian].

Информация об авторах:

Курманова Гульнара Кенесовна – **основной автор**; доктор экономических наук; профессор; профессор кафедры «Кадастр»; Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина; 010011 пр. Победы, 62, г. Астана, Казахстан; e-mail: kurmanova_gul@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0510-4629>

Даниярова Марзия Тайбулатовна; докторант Ph.D; преподаватель кафедры «Кадастр»; Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина; 010011 пр. Женис, 62, г. Астана, Казахстан; e-mail: daniyarova_96@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0529-8945>

Авторлар туралы ақпарат:

Курманова Гульнара Кенесовна – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының докторы; профессор; "Кадастр" кафедрасының профессоры; С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: kurmanova_gul@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0510-4629>

Даниярова Марзия Тайбулатовна; Ph.D докторанты; "Кадастр" кафедрасының оқытушысы; С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: daniyarova_96@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0529-8945>

Information about authors:

Kurmanova Gulnara Kenesovna – **the main author**; Doctor of Economic Sciences; Professor; Professor of the Department of Cadastr; S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University; 010011 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: kurmanova_gul@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0510-4629>

Daniyarova Marziya Taybulatovna; Ph.D student; S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University; 010011 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: daniyarova_96@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0529-8945>

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МАҚСАТЫНДАҒЫ ЖЕРЛЕРДІ ҰТЫМДЫ ПАЙДАЛАНУ

**РАЦИОНАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗЕМЕЛЬ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ**

RATIONAL AGRICULTURAL LAND USE

А.А. АБДИКАДИРОВА^{1*}

Ph.D докторы

Ж.А. ДУЛАТБЕКОВА²

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

А.Б. БАЙМБЕТОВА²

э.ғ.к.

¹*Қазақстан Республикасы Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі, Астана, Қазақстан*

²*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: ankon_a@mail.ru*

A. ABDIKADIROVA^{1*}

Ph.D

ZH. DULATBEKOVA²

C.E.Sc., Associate Professor

A. BAIMBETOVA²

C.E.Sc.

¹*Ministry of Digital Development, Innovations and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan*

²*L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

**correspondingauthor e-mail: ankon_a@mail.ru*

A.А. АБДИКАДИРОВА^{1*}

доктор Ph.D

Ж.А. ДУЛАТБЕКОВА²

к.э.н. ассоциированный профессор

А.Б. БАЙМБЕТОВА²

к.э.н.

¹*Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан, Астана, Казахстан*

²*Евразийский национальный университет им. Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

**электронная почта автора: ankon_a@mail.ru*

Аңдатпа. Мақсаты – ауылшаруашылық дақылдарын өсіру үшін жер көлемін ұтымды пайдаланудың маңыздылығын зерттеу. Бұл ретте республиканың азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында олардың өнімділігін арттыруға шешуші рөл берілген. Әдістері – экономикалық-статистикалық, факторлық талдау және маркетингтік зерттеу. Нәтижелері – ауыл шаруашылығында пайдаланылмайтын бос жерлерді қайтару және қайта бөлу механизмін жетілдіру қажеттілігі анықталған. Ауыл шаруашылығы айналымына тарту мақсатында олардың мәртебесін арттыру керек екені анықталған. Егіс алқабының болжамы және агроөнеркәсіптік дақылдарды өсірудің тиімділігі есептелген. Пайдаланылмаған жерлерді ауылшаруашылық айналымына қайтару олардың өнімділігін 32%-ға дейін арттырады, сонымен қатар ауылшаруашылық өнімдеріне деген қажеттілікті қамтамасыз етеді, дейді авторлар. Қорытындылар – ауылшаруашылық мақсатта толық пайдалану үшін жер учаскелерінің осындай санатын мемлекетке беру процесін жеделдету қажет, өйткені ауылшаруашылық мақсатындағы егістік алқаптары азаяды, бұл кейбір ауылшаруашылық өсімдіктерінің өнімділігіне теріс әсер етеді. Ауыл шаруашылығында жерді ұтымды пайдалану, елдің азық-түлік мәселесін шешу топырақтың құнарлылығын арттыруға,

Obi Reddy G.P., Raval Mehul, Adinarayana S.; Айтхожаева Г.С.; Кемел М., Бакирбекова А.М., Жалбиева А.С.) [1-7].

Қазіргі уақытта елімізде жер иелерінің көп санының пайда болуына және әртүрлі меншік нысандарындағы ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің болуына байланысты бұрынғыдан да көп жердің сапасын, құнарлылығын арттыру, топырақтың құнарлылығына қатысты мәселелермен жерге қатысты бағдарламаларды әзірлеп, қолданысқа енгізудің өткір мәселесі тұрғандығын пайымдаған (Шаймерденова А.А., Глушань Л.А.) [8].

Ауыл шаруашылығындағы шағын меншік иелерінің қаржылық, технологиялық мәселелері басқа салаларға қарағанда төмен қарқында дамуы мәселелері авторлардың еңбектерінде қозғалған. Оның ішінде, 18 мыңға жуық шаруа қожалықтарының төлем қабілеттіліктерінің және ауыл шаруашылығында қолданылатын құрал-жабдықтарының ескіруі мәселелері айтылған (Аймурзина Б., Каменова М., Батай М.) [9].

Экономикалық талдау және Microsoft Excel бағдарламасының көмегімен сандық мәндерге негізделген болашақ мәндерді белгілі бір дәлдікпен болжау әдістері ұсынылған (Кайдарова Л.К., Арынова З.А., Рахметуллина Ш.Ж.; Kong Xiangzhi; Эминова Н.Э.; Шварц Ю.А.) [10-13].

Ауыл шаруашылығына арналған жерлердің ұтымды пайдалану көрсеткіштерін талдауға қажетті ресми жинақталған мәліметтері (ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы мен ҚР Премьер-Министрінің және ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің ресми сайттарынан) (Қазақстан Республикасы Стратегиялық...; Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми...; Қазақстан Республикасының Ауыл...) [14-16]. Дерек көздерден алынған көрсеткіштерді талдау арқылы ауыл шаруашылығы жерлерін ұтымды пайдалана отырып, дәнді дақылдардың өнімділігін 32 пайызға дейін арттыру болатындығы анықталды.

Материалдары мен әдістері

Ауыл шаруашылығы ел халқын азық-түлікпен ғана қамтамасыз етіп қоймай, өндірістерді шикізатпен қамтамасыз етіп отырған негізгі сала (Кемел М., Бакирбекова А.М., Жалбиева А.С.) [7]. Ауыл шаруашылығының басты өндірістік құралы жерді тиімді пайдалану және оның құнарлылығын арттыру саланың өндірістік өнімділігін арттыруға немесе керісінше жағдайда кемітуге алып келеді.

Жер – халықтың әртүрлі материалдық және басқа да қажеттіліктерін қанағаттандыру қажеттілігіне байланысты көп қырлы және көп функциялы ерекше қасиеттері бар тіршілікті қамтамасыз етудің негізгі табиғи ресурсы, сонымен бірге шектеулі және қайталанбайтын өндіріс факторы (Шаймерденова А.А., Глушань Л.А.) [8]. Оның шектеулі екендігін ескере отырып, жер өз өнімін тиімді беруі үшін сандық және сапалық қорғауды талап етеді (Аймурзина Б., Каменова М., Батай М.) [9]. Сандық жағынан қорғау бос жатқан жерлерді анықтап, қайта үйлестіру қажет. Сапалық жағынан қорғау жерді мақсатты пайдалана отырып, оның эрозияға ұшырап кетпеуіне жол бермеу керек.

Дамыған елдермен қатар, біздің елімізде де жер қатынастарын реттейтін Заң мен реттеуге қатысатын мемлекеттік мекемелердің жұмыстарын оңтайландыру арқылы ауыл шаруашылығы өнімдерінің өнімділігінің арттыру елдің экономикалық мәселелерін шешуге алып келеді (Кайдарова Л.К., Арынова З.А., Рахметуллина Ш.Ж.; Kong Xiangzhi) [10,11]. Алғашқы нәтижелері 2021 жылдан басталды және қазіргі берген нәтижелерін сақтай отырып, мақалада Microsoft Excel бағдарламасының көмегімен 2030 жылға дейінгі болжамдық зерттеу нәтижесі сызықтық регрессия әдісімен ұсынылды (Эминова Н.Э.) [12].

Нәтижелер

Ауыл шаруашылығында жер тек егістік алқап қана емес, сонымен қатар жайылымдық жер және өндірістік мақсатта да пайдаланылады. Ауыл шаруашылығындағы мал басының артуы жайылымдық алқаптың артуына да алып келеді, сонымен бірге халықтың санының артуы елді мекен жерлерінің және өндірістік мақсаттағы жер алқаптарының артуына әсерін тигізеді.

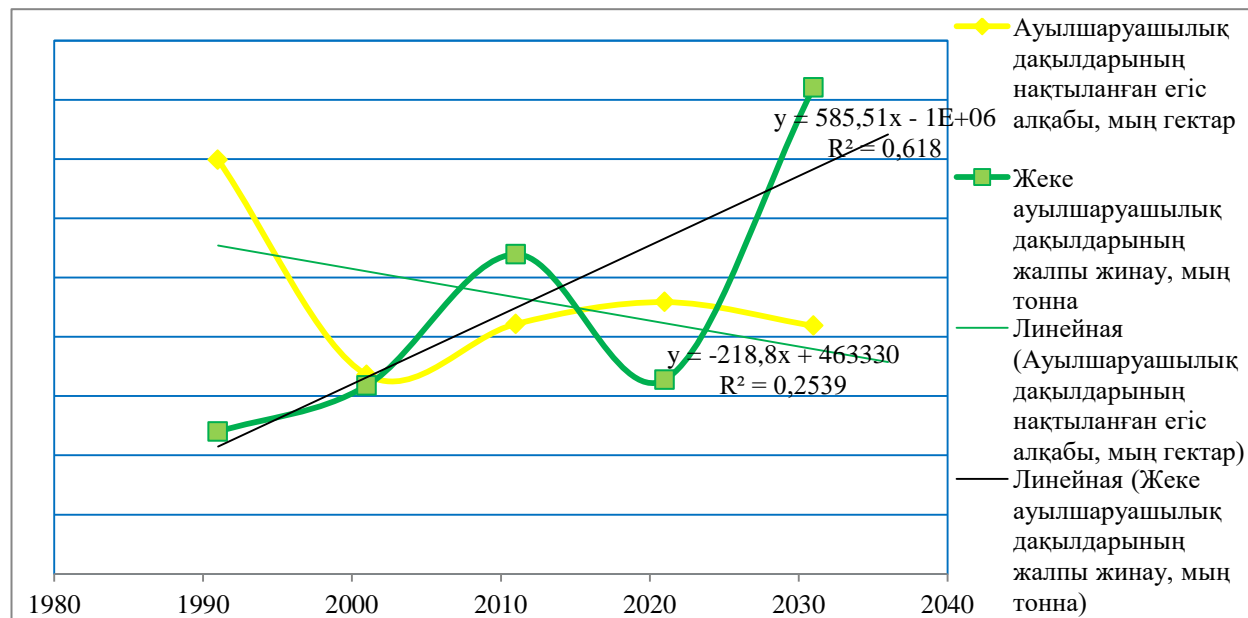
Талдау нәтижесінде алынған көрсеткіш бойынша 2031 жылдарға қарай өнімділік 41028 мың тоннаға дейін ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігі артады (1 сурет).

2021 жылмен салыстырғанда ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігі 32 пайызға артатындығы болжанып отыр. Сондай-ақ болжау нәтижесі ауыл шаруашылығында ауыл шаруашылығы дақылдарын өсіретін жер алқабының 9 пайызға кемитіндігін көрсетті (2 сурет).

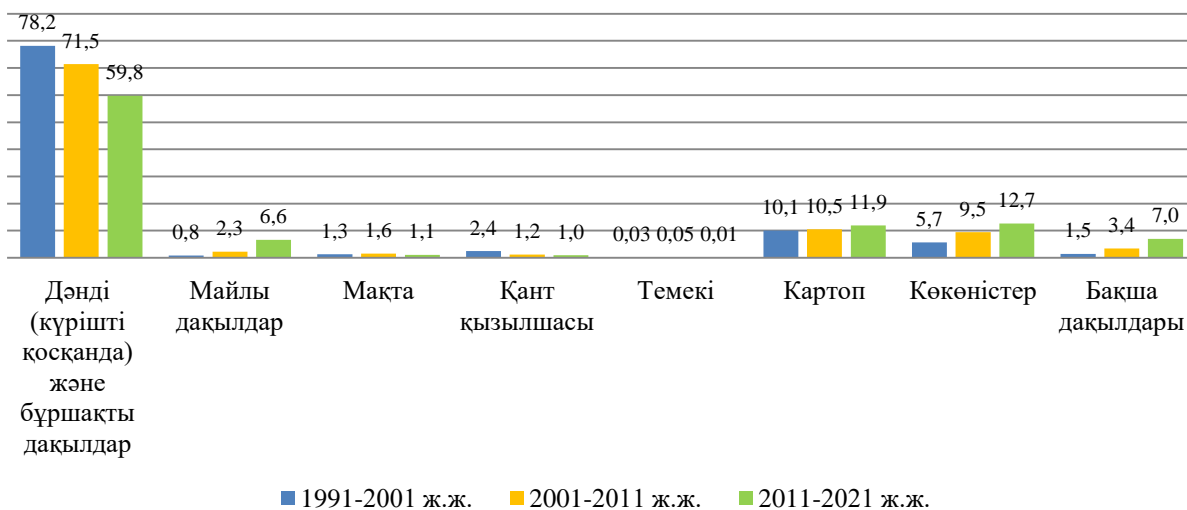
Жер алқаптарының егін шаруашылығында ұтымсыз пайдаланылуы жоғарыдағы салыстырмалы көрсеткіштерден байқауға болады. Талдау нәтижесі көрсетіп отыр-

ғандай, дәнді дақылдардың өнімділігі соңғы он жылда 11,7 пайызға төмендегінін көрсетіп отыр. Әсіресе, өндірістік мақсатта шикізатты қамтамасыз ететін мақта өндірісінің өнімділігі жылдан-жылға төмендеуі және қант қызылшасының өнімділігінде де

зерттеуді қажет ететін мәселелер бар екендігін көрсетіп отыр. Сонымен қатар, бұл көрсеткіштердің төмендеуі экологиялық мәселелердің және басқа да факторлардың әсерінен қарқынын жалғастыруы мүмкін.

Ескерту: дереккөз негізінде жасалған (Эминова Н.Э; Шварц Ю. А.) [12,13]
1 сурет – Ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алқабы көлемі мен өнімділігінің болжамы

Ескерту: дереккөз негізінде жасалған (Қазақстан Республикасы Стратегиялық...) [14]
2 сурет – 1991-2021 жылдар аралығындағы ауыл шаруашылығы өнімділігінің үлестік көрсеткіші, %

Ауыл шаруашылығындағы жер алқаптарының басым тиесілі бөлігін Қарағанды, Ақтөбе және Шығыс Қазақстан өңірлері алып отыр. Дәнді және бұршақты дақылдардың ішінде картоп өндірісінде Қарағанды облысының жылдан-жылға өнімдігін

арттыру байқалған. Қант қызылшасының өндірісі кему қарқынын жер алқаптарындағы көкөніс пен бақша дақылдары өндірісінің артуы әсерінен болған.

Сонымен қатар, 2021 жылы 40,2 гектар жер ауыл шаруашылығындағы егін шаруа-

шылығынан бөлек, мал шаруашылығына арналған жер алқабының пайдаланылмайтын жайылымы бар екендігі анықталған. Қазіргі уақытта пайдаланылмайтын ауыл шаруашылығы жерлерін мәжбүрлеп алып қоюдың тетіктері жұмыс істейді. Мақсатты пайдалану шаралары бойынша үнемі мониторинг жүргізіледі. Бұзушылықтар анықталған жағдайда сот шешімімен жерді алып қоюдың талаптары да ескеріледі.

2021 жылғы жер алқаптарын ұтымды пайдаланудың тексерісін талдау нәтижесі жалпы бұзушылықтың мақсатсыз пайдалануы 18,5 пайызды құраған. Жерді ұтымсыз пайдалану ауыл шаруашылығындағы егін шаруашылығында кейбір дақылдардың өндірісінің азаюына алып келсе, ал мал шаруашылығында мал азығының тапшылығына алып келіп, кері әсерін тигізген.

Еліміздегі жер иелерінің көп санының пайда болуына және әртүрлі меншік нысандарындағы ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің болуына байланысты бұрынғыдан да көп жердің құнарлылығын сақтау, топырақтың құнарлылығын сақтау және қалпына келтіру бағдарламаларын әзірлеу, оларды ауыл шаруашылығы өндірісіне тарту мәселелері өткір және меншік иелерінің жоғары үлесі жаңа технологияларды енгізуге ықпал етпейді, ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігі экономиканың басқа салаларына қарағанда айтарлықтай баяу өсуін негіздеген. Ауыл шаруашылығы жерлерін ұтымды пайдалану егілетін дақылдардың санын көбейтіп, бос жерлерді пайдалану арқылы ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігін арттырады.

Талқылау

Жалпы жер елді мекендердің мақсатына және ауыл шаруашылығы мен өндірістік мақсатта пайдаланылатыны белгілі. Мысалы, адам санының өсуі де елді мекен жерлері алаңдарының артуына алып келеді. Өндірістік мақсатқа қажетті жеке қосалқы шаруашылықтарға мал жаю үшін қосымша 8,9 млн гектар жер алқабы қажет екені белгілі (Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми...) [15]. Бұл соңғы онжылдықта шамамен 8%-ға өскен ауылшаруашылық жануарларының санының айтарлықтай артуына байланысты. Әсіресе Түркістан, Қызылорда, Алматы және Атырау облыстарында жайылымдық жерлердің тапшылығы байқалады. Яғни, жер алқаптары дөңді дақылдарды өсірумен қатар, басқа мақсатта да қажеттілікке мұқтаж болып отырғандығы жерді ұтымды пайдаланудың маңызды екендігін негіздеп отыр.

Жоғарыда ауыл шаруашылығы дақылдарын өсіруден басқа аталған мақсаттар өзінің қажеттілігін арттыратын болса, онда жер алқабының қысқаруы әрине мүмкін үрдіс. Осы аталған мәселелермен қатар қазіргі таңда қолда бар жер алқабын тиімді пайланбау мәселелері де бар. Әрине ол ауыл шаруашылығы өндірісінің өнімділігіне кері әсерін тигізуде. Осы мәселені қазіргі таңда шешу алға қойылған. 2021 жылы мемлекетке 5,2 млн га пайдаланылмаған және заңсыз берілген ауыл шаруашылығы алқаптары қайтарылды, ал тиісті шаралар қабылданғаннан кейін жер пайдаланушылар 1,85 млн га алаңда өз алқаптарын игеруге кірісті (Қазақстан Республикасының Ауыл..) [16].

Бос жатқан жерлердің ұтымды пайдаланудың қажеттігі мәселелерін анықтап және егер бос жатқан жер алқабы толығымен өндіріске қосу арқылы орта есеппен қосымша 7 752,1 мың тонна дөңді дақылдардың өнімділігін 32 пайызға дейін арттыру болатындығын анықтауға мүмкіндік берді. Ауыл шаруашылығында пайдаланылатын жер алқаптарының эрозияға ұшырауы ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігіне кері әсер ететін маңызды фактор болып отыр.

Қорытынды

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерді ұтымды пайдалану ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс көлемін арттырып, яғни бос жатқан жерлерді пайдалану арқылы дақылдардың өнімділігін арттыруға келесілерді қолға алу қажет:

1. Аграрлық сектор кәсіпорындарын ірілендіру – оларды кооперативтерге біріктіру жөніндегі шаралар талап етіледі, ол үшін Қазақстандағы кооперация туралы Заңның жаңа редакциясын қабылдауды жеделдету қажет.

2. Елімізде жерлерін пайдаланбайтын және тиімсіз пайдаланатын, сонымен қатар мақсатсыз пайдаланатын жер иеленушілері елдің азық-түлік мәселелерін оңтайландыруға, жердің құнарлылығының төмендеуіне, тозуына, жердің жетіспеуінен ауыл шаруашылығымен айналысқысы келетін тұлғаның айналысуна кедергі жасап, зардап шегуін болдырмауды қолға алу қажет.

Бос жатқан жерлерді қайтарып, қайта үлестіру жұмыстарының алғашқы нәтижелері 2021 жылдан басталды және қазіргі берген нәтижелерін болашақта 2030 жылдарға дейін ауыл шаруашылығындағы жер көлемі сақталып, тек бос жатқан жерлерді тиімді пайдану арқылы өнімділікті 32 пайызға дейін арттыратындығымыз

ұсынылды. Ал, егер аталған жұмыстарды күшейтетін болсақ, ол көрсеткіштің онда жоғары нәтиже беруі әбден мүмкін.

3. 2023 жылдың соңына дейін қосымша 5 млн га пайдаланылмайтын жерді мемлекеттік меншікке қайтару рәсімделді. Бүгінгі таңда эрозияға ұшыраған және эрозияға қауіпті ауыл шаруашылық жерлерінің ауданы 90 млн гектардан асады, оның 29,3 млн гектары одан әрі пайдалануға жарамсыз (Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми...) [15]. Сондықтан, тағы бір ауыл шаруашылығында пайдаланылатын жер алқаптарының эрозияға ұшырауы, ауыл шаруашылығындағы жарамсыз жер көлемі ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігіне кері әсер ететін маңызды факторды да реттеуді қолға алу қажет.

Авторлардың үлесі: Абдикадинова Анар Адилхановна: тұжырымдамалау, әдіс-тәсілдерді әзірлеу, зерттемелерге салыстырмалы талдау жасау, зерттеудің және оның басқа кезеңдерін ұйымдастыру; Дулатбекова Жанар Абдираевна: талдамалы көрсеткіштерді жинақтау, талдау, зерттеудің әдістерін анықтау, қорытынды; Баймбетова Асель Батырхановна: көрсеткіштерді өңдеу, талқылау, құрылым бойынша мақаланы рәсімдеу.

Мүдделер қақтығысы: барлық авторлардың атынан корреспондент-автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Әдебиеттер тізімі

[1] Жанадилов, А.Ю. Современные проблемы экологии: учеб. пособие / А.Ю. Жанадилов, Л.А. Ибрагимовна. - Астана: LP-Zhasulan, 2021.- 214с.

[2] «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» - атты мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. [Электрондық ресурс].- 2023.- URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy (қаралған күні: 18.01.2024).

[3] Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің Жер ресурстарын басқару комитеті [Электрондық ресурс].- 2023.- URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/documents/details/173288?lang=kk> (қаралған күні: 18.01.2024).

[4] Труфляк, Е.В. Точное сельское хозяйство / Е.В. Труфляк: учеб. - Санкт-Петербург, М., Краснодар: Лань, 2021. – 511с.

[5] Obi Reddy, G.P. Data science in agriculture and natural resource management / G.P. Obi Reddy, Mehul Raval, S. Adinarayana - 180

Singapore: Intelligent Technologies and Robotics, 2022.-316р.

[6] Айтхожаева, Г.С. Повышение эффективности использования сельскохозяйственных угодий / Г.С. Айтхожаева // Проблемы агрорынка. -2019.- N2.- С.190-196.

[7] Кемел, М. Сельское хозяйство Казахстана: хронология развития и современное состояние / М. Кемел, А.М. Бакирбекова, А.С. Жалбиева. - Алматы: New book, 2021. – 355с.

[8] Шаймерденова, А.А. Мониторинг сельскохозяйственных земель / А.А. Шаймерденова, Л.А. Глушань // Проблемы агрорынка. -2019.- N.1 – С. 142-149.

[9] Аймурзина, Б. Қазақстанның аграрлық секторының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі ролі / Б.Аймурзина, М. Каменова, М. Батай // Проблемы агрорынка. - 2019.-N2.-Б.20-26.

[10] Кайдарова, Л.К. Системный подход к регулированию земельных отношений в Павлодарской области Казахстана / Л.К. Кайдарова, З.А. Арынова, Ш.Ж. Рахметуллина //Проблемы агрорынка.- 2023.-N 1.-С.172-180.

[11] Kong, Xiangzhi. Modernization of agriculture and rural development in China; translated by Zhu Lili / Xiangzhi Kong.- Beijing: China Renmin University Press, 2021.- 216р.

[12] Эминова, Н.Э. Информационные системы экономического анализа (курс лекций): учеб. пособие / Н.Э. Эминова // Дагестанский государственный университет народного хозяйства. - Махачкала: ДГУНХ, 2019. - 165 с.

[13] Шварц, Ю.А. Экономико-математические методы: учеб. пособие / Ю.А. Шварц // Пермский государственный национальный исследовательский университет. – Пермь: Пермский государственный национальный университет, 2023. – 94 с.

[14] Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы ресми сайты [Электрондық ресурс].- 2022.- URL: <https://www.stat.gov.kz/official/industry/22/publication> (қаралған күні: 17.01.2023).

[15] Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің ресми ақпараттық ресурсы [Электрондық ресурс].- 2023.- URL: <https://www.primeminister.kz/kz/news/alihan-smayylov-zhayylymdyk-zherlerdin-kolzhetimdiligi-kazakstannyn-azyk-tulik-kauipsizdigine-tikeley-katysy-bar-asa-manyzdy-masele-170534> (қаралған күні: 17.01.2023).

[16] Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі ресми сайты [Электрондық ресурс].- 2023.- URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/490270?lang=ru> (қаралған күні: 07.01.2023).

References

- [1] Zhanadilov, A.Yu. & Ibragimova, L.A. (2021). *Sovremennye problemy ekologii* [Modern environmental problems]. Almaty: LP-Zhasulan, 12 [in Russian].
- [2] Syndarly qoғamdyq dialog – Qazaqstannyń turaqtylyғы men ńrkendeuiniń negizi. Memleket basşysynyń Qazaqstan halqyna Joldaу [Constructive public dialogue is the basis for stability and prosperity of Kazakhstan. Address of the head of state to the people of Kazakhstan] (2023). Official website of the president of the Republic of Kazakhstan. Available at: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-bas-shysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-hal-kyna-zholdaу (date of access: 18.01.2024) [in Kazakh].
- [3] Qazaqstan Respublikasynyń Prezidenti Jarlyғыnyń jobasy [Draft decree of the president of the Republic of Kazakhstan] (2023). Committee on Land Management of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/documents/details/173288?lang=kk> (date of access: 18.01.2024) [in Kazakh].
- [4] Truflyak, E.V. (2021). *Tochnoe selskoe hozyajstvo* [Precision Agriculture]. Krasnodar: Lan, 511 [in Russian].
- [5] Obi Reddy, G.P., Raval, S., Mehul, J. (2022). *Data science in agriculture and natural resource management*. Adinarayana, Singapore: Intelligent Technologies and Robotics, 316.
- [6] Aitkhozhaeva, G.S. (2019). *Povyshenie effektivnosti ispolzovaniya selskohozyajstvennyh ugodij* [Improving the efficiency of agricultural land use]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 2, 190-196 [in Russian].
- [7] Kemel, M. (2021). *Selskoe hozyajstvo Kazakhstana: hronologiya razvitiya i sovremennoe sostoyanie* [Agriculture of Kazakhstan: chronology of development and current state]. Almaty: Epigraph, 355 [in Russian].
- [8] Shaimerdenova, A.A. (2019). *Monitoring selskohozyajstvennyh zemel* [Monitoring of agricultural lands]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 142-149 [in Russian].
- [9] Aimurzina, B. (2019). *Qazaqstannyń agrarlyq sektorynyń azyq-tulik qauipsizdigin qamtamasyz etudegi rńli* [The role of the agricultural sector of Kazakhstan in ensuring food security]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 2, 20-26 [in Kazakh].
- [10] Kaidarova, L.K. (2023). *Sistemnyj podhod k regulirovaniyu zemelnyh otnoshenij v Pavlodarskoj oblasti Kazakhstana* [The systematic approach to the regulation of land relations in the Pavlodar region of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 172-180 [in Russian].
- [11] Kong, Xiangzhi (2021). *Modernization of agriculture and rural development in China*; translated by Zhu Lili. Beijing: China Renmin University Press, 216.
- [12] Eminova, N.E. (2019). *Informacionnye sistemy ekonomicheskogo analiza* [Information systems of economic analysis]. *Mahachkala: Dagestanskij gosudarstvennyj universitet narodnogo hozyajstva*, 165 [in Russian].
- [13] Schwartz, Y.A. (2023). *Economic and Mathematical methods*. Perm: Perm State National Research University, 94.
14. *Qazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau jáne reformalar agenttigі Últtyq statistika býrosy resmi saity* [Official website of the National Bureau of Statistics, Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] (2022). Available at: <https://www.stat.gov.kz/official/industry/22/publication> (date of access: 17.01.2023) [in Kazakh].
15. *Qazaqstan Respublikasy Premer-Ministriniń resmi aqparattyq resursy* [Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан] (2023). Available at: <https://www.primeminister.kz/kz/news/alihan-smayylov-zhayylymdyk-zherlerdin-kolzhetimdiligi-kazakstannyn-azyq-tulik-kauipsizdigine-tikeley-katysy-bar-asa-manyzdy-mase-le-170534> (date of access: 17.01.2023) [in Kazakh].
16. *Qazaqstan Respublikasynyń Auyl řaruashylyғы ministrligi resmi saity* [Kazakhstan Republicsynyn Auyl sharuashylygy ministerligi resmi websites] (2023). Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/490270?lang=ru> (date of access: 07.01.2023) [in Kazakh].

Авторлар туралы ақпарат:

Абдикади́рова Ана́р Ади́лхановна – негізгі автор; Ph.D докторы; Қазақстан Республикасы Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі; 010000 Мәңгілік Ел даңғ., 55/5, Астана қ., Қазақстан; e-mail: ankon_a@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9738-2479>

Дулатбе́кова Жа́нар Абди́раевна; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессоры; «Туризм» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті; 010008 Сәтпаев көш., 2, Астана қ. Қазақстан; e-mail: d_jann@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0763-0155>

Баймбетова Асель Батырхановна; экономика ғылымдарының кандидаты; «Туризм» кафедрасының доценті; Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті; 010008 Сәтпаев көш., 2, Астана қ. Қазақстан; e-mail: asel_baymbetova@mail.ru; https://orcid.org/0000-0001-7695-5303

Information about author:

Abdikadirova Anar Adilkhanovna – The main author; Ph.D; Ministry of Digital Development, Innovations and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan; 010000, Mangilik El av., 55/14, Astana, Kazakhstan; e-mail: ankon_a@mail.ru; https://orcid.org/0000-0001-9738-2479

DulatbekovaZhanar; Candidat of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professorof the Department of Tourism; L.N. Gumilyov Eurasian National University;010008 Satpayev str., 2, Astana, Kazakhstan; e-mail:d_jann@mail.ru; https://orcid.org/0000-0003-0763-0155

Baimbetova Asel Batyrkhanovna; Candidat of Economic Sciences; Associate Professorof the Department of Tourism; L.N. Gumilyov Eurasian National University; 010008 Satpayev str., 2, Astana, Kazakhstan; e-mail: asel_baymbetova@mail.ru; https://orcid.org/0000-0001-7695-5303

Информация об авторах:

Абдикадирова Анар Адилхановна - основной автор; докторPh.D; Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности РК; 010000, пр. Мәңгілік ел 55/5, г.Астана. Казахстан; e-mail: ankon_a@mail.ru; https://orcid.org/0000-0001-9738-2479

Дулатбекова Жанар Абдираевна; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; ассоциированный профессор кафедры «Туризм», Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева; 010008 ул. Сатпаева 2, г.Астана, Казахстан; e-mail: d_jann@mail.ru;https://orcid.org/0000-0003-0763-0155

Баймбетова Асель Батырхановна; кандидат экономических наук; доцент кафедры «Туризм»; Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева; 010008 ул. Сатпаева 2, г.Астана. Казахстан; e-mail: asel_baymbetova@mail.ru; https://orcid.org/0000-0001-7695-5303

**НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПЛАТФОРМЕННОЙ ЗАНЯТОСТИ СЕЛЬСКОЙ МОЛОДЕЖИ
В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ**

**ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ АУЫЛ ЖАСТАРЫН
ПЛАТФОРМАЛЫҚ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫҢ ЖАҢА ҮРДІСТЕРІ**

**NEW TRENDS IN PLATFORM EMPLOYMENT OF RURAL YOUTH
IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION**

Ч.У. АКИМБЕКОВА^{1*}

д.э.н., доцент

В.В. ГРИГОРУК¹

д.э.н., профессор

К.М. МЕЙРМАН²

магистр экономики

¹Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

²ТОО «Good Deal Group», Алматы, Казахстан

*электронная почта автора: akimbekova.sh@mail.ru

Ч.У. ӘКІМБЕКОВА^{1*}

э.ғ.д., доцент

В.В. ГРИГОРУК¹

э.ғ.д., профессор

Қ.М. МЕЙРМАН²

экономика магистрі

¹ Қазақ ауыл шаруашылығы экономикасы және ауылдық аумақтарды
дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

² «Good Deal Group» ЖШС, Алматы, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: akimbekova.sh@mail.ru

CH.U. AKIMBEKOVA^{1*}

Dr.E.Sc., Associate Professor

V.V. GRIGORUK¹

Dr.E.Sc., Professor

K.M. MEIRMAN²

Master of Economics

¹ Kazakh Research Institute of Agricultural Economics and Rural Development,
Almaty, Kazakhstan

² «Good Deal Group» LLP, Almaty, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: akimbekova.sh@mail.ru

Аннотация. Использование интернет-платформ цифрового труда направлено на упрощение доступа к профессиональной деятельности, ускоряя и облегчая взаимодействие работников и работодателей в процессе трудовых отношений. *Цель* – исследование новых трендов платформенной занятости сельской молодежи в условиях цифровой трансформации экономики. *Методы* опираются на материалы отечественных и зарубежных аналитических обзоров, научных публикаций, изменения в социальном и трудовом законодательстве и практику развития платформенной трудовой занятости сельского населения Республики Казахстан. Применяется метод количественного и графического анализа численности фрилансеров по отраслям, динамики по уровню молодежной безработицы, образования, а также в региональном аспекте. *Результаты* – выявлены состояние и факторы, сдерживающие повышение уровня трудоустройства сельских молодых кадров в фриланс-секторе из-за неразвитости интернет-платформ для трудовой адаптации и слабой социальной инфраструктуры в сельской местности, заниженного стимула к труду молодых специалистов. Обоснована значимость мотивационных факторов, способствующих росту престижности, набирающего популярность формата работы – онлайн-платформ и развитию трудового потенциала

Введение

Глобализация информационного пространства открывает новые возможности социальной мобильности сферы жизнедеятельности трудоспособного населения, включая сельскую молодежь. Традиционная наемная занятость трансформируется в виде свободного рынка труда, или фриланса, как полноценной альтернативы стандартной занятости. В упорядочивании взаимоотношений между работодателем и работником участвуют интернет-платформы цифрового труда. Посредством использования дистанционного формата взаимодействия «не выходя из дома», бизнес имеет возможность доступа к трудовым ресурсам, с одной стороны, а ищущий рабочее место, отвечающее его профессиональным и материальным интересам, с другой.

Использование интернет-платформ для трудоустройства и найма работников обрело мировую тенденцию. Их развитие открывает перед работниками и работодателями новые формы взаимоотношений и подтверждает необходимость нормативно-правового регулирования.

Однако отсутствие официальных статистических данных о текущем состоянии этой сферы затрудняет исследования по использованию молодой рабочей силы, особенно сельской, ищущей трудоустройство в городской трудовой сфере. В результате в сельской местности также возрастает интерес к гибким формам занятости, переходу на дистанционную форму трудовых отношений.

Недостаточный уровень изученности цифровизации экономики требует рассмотрения новых форм платформенной занятости, перспектив развития свободного трудоустройства, особенно для сельской молодежи, находящейся в наиболее уязвимом положении на рынке труда.

Цель статьи заключается в изучении новых трендов платформенной занятости сельской молодежи в условиях цифровой трансформации экономики.

В качестве задач определены: выявление факторов, сдерживающих рост занятости сельской молодежи во фриланс-секторе; обоснование значимости мотивационных факторов, способствующих росту престижности платформенной занятости сельской молодежи; анализ привлечения сельской молодежи к труду посредством фриланса, особенно в трудоизбыточных регионах.

Рабочие гипотезы исследования предполагают использование мирового опыта развития свободной занятости путем платформенного фриланса по причине неразвитости интернет-платформ для трудоустройства и слабой социальной инфраструктуры в сельской местности, а также расширения информации для определения эффективности самозанятости сельской молодежи вследствие заниженной мотивации труда молодых специалистов.

Литературный обзор

С развитием цифровых технологий и повышением мобильности трудовых ресурсов в выборе деятельности предпочтение все чаще отдается свободному графику и работе посредством различных интернет-платформ. Платформенная занятость является новым и быстрорастущим сегментом нестандартной занятости. Данное понятие появилось с возникновением новых видов занятости: курьеров, доставщиков и таксистов, которые регистрируются на крупных платформах и работают без заключения трудовых договоров, не имея при этом никаких социальных выплат, поскольку платформы считаются цифровым посредником между поставщиком и заказчиком услуги.

По информации Международной организации труда (МОТ), за последнее десятилетие количество платформ цифрового труда увеличилось в 5 раз (Перспективы занятости и социальной защиты в мире...) [1]. Согласно экспертным данным, в Казахстане платформенная занятость насчитывает более 500 тыс. чел. Однако трудовые права этой категории работников недостаточно защищены (Платформенная занятость: регулирование...) [2].

В настоящее время в международном поле универсального нормативно закреплённого определения платформенной занятости не существует (Платформенная занятость: определение...) [3]. Так, Европейский фонд улучшения условий жизни и труда (Eurofound) определяет платформенную занятость в качестве формы занятости, при которой организации или отдельные лица используют онлайн-платформу для решения конкретных проблем или предоставления определенных услуг в обмен на оплату (European Industrial Relations...) [4]. Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) определяет платформенную занятость как использование приложения или веб-сайта для поиска клиентов и предоставления

услуги за деньги (Measuring platform mediated...) [5].

В публикации «The platform economy and precarious work» Департамента экономической, научной политики и политики качества жизни Европейского парламента платформенная занятость определяется как гибкий формат включения работников в рынок труда, предполагающий использование онлайн-платформы с цифровыми технологиями в качестве посредника между поставщиками услуг и покупателями. Такая занятость может быть для работника как основной, так и дополнительной (The platform economy and precarious...) [6].

Более широкая трактовка сформулирована в докладе МОТ «Перспективы занятости и социальной защиты в мире: роль платформ цифрового труда в трансформации сферы труда» (2021), согласно которому существуют 2 основных типа платформ цифрового труда: онлайн-платформы на основе веб-технологий, когда работники выполняют задания работ в конкретном геолокационном регионе, такие как доставка товаров, ремонт и строительство жилья, надомные и др. услуги [1]. В Казахстане, например, многопрофильные услуги оказывают платформы Kaspi.kz (по строительству и ремонту, автосервису, продаже товаров и др. услуги). Широкой популярностью пользуются платформы Kaspi.kz по покупке и доставке потребителю продовольственных и промышленных товаров. Опыт Kaspi.kz перенимают другие финансовые организации, но масштаб их услуг не сопоставим с финансовым оборотом этого банка.

Материалы и методы

Методологические положения и формы экономического анализа, включающие фрагментарные исследования с использованием методов обзора и обобщения литературных источников, тенденции модернизации экономической активности и правового регулирования самозанятости населения, работающего в сфере платформенной занятости, а также эмпирического анализа доступной статистической информации, позволяют выявить факторы, сдерживающие рост занятости независимых работников в молодежном сегменте по причине слаборазвитой инфраструктуры жизнедеятельности в сельской местности и, как следствие, заниженной мотивации труда молодых специалистов.

Метод количественного и графического анализа численности потенциальных фрилансеров применяется при оценке

самозанятости сельской молодежи в разрезе регионов, отраслей экономики и уровня образования, что позволяет определить трудовой потенциал неформально занятой молодежи в сельской местности.

Исходным материалом для исследования послужили результаты опыта развитых стран по применению фрилансной формы платформенной занятости, данные Бюро национальной статистики Республики Казахстан по регионам республики, законодательно-нормативные акты в социально-трудовой сфере и поддержки молодежи, методические материалы, обеспечивающие достоверность сбора информации.

Результаты

Несмотря на различия в формулировках платформенной занятости, их суть элементарно связана с наличием интернет-связи, компьютера, квалифицированного оператора платформы, веб-сайта или мобильного приложения, потребителей услуг платформы. По нашему мнению, поставщики и покупатели услуг платформы трудовой занятости в равной степени являются потребителями платформенных услуг.

В базе данных Crunchbase в мире учтены около 777 платформ цифрового труда (2021г.), из них половина оказывают услуги доставки, более трети составляют онлайн-платформы на основе веб-технологий, включая фрилансерскую деятельность, остальная доля приходится на сервисы такси. Так как значительная часть платформ по различным причинам (сохранение преимуществ в конкуренции, уход от налогов и т.п.) не отражает истинную информацию, то можно полагать, что приведенные выше показатели определяют лишь общие тенденции платформ цифровой занятости.

Следуя прогрессивным тенденциям цифровизации экономики, трудовые отношения во всех отраслях Казахстана обретают реальные черты цифрового обновления. На востребованность платформенной занятости было обращено внимание Глава государства К-Ж. Токаева в Послании народу Казахстана (2021г.), который отметил возрастающую роль на рынке труда цифровой экономики и указал на необходимость разработки действенного механизма защиты трудовых прав данной категории граждан и полностью отрегулировать вопрос платформенной занятости (Послание Главы государства ...) [7]. Для решения проблемы в Социальный кодекс включены нормы, регламентирующие порядок взаимоотношений сторон платформенной

занятости, их права и обязательства, направленные на восстановление в трудовых правах всех работников, вне зависимости от характера занятости, будь то платформенная занятость, совместная работа, скользящий график, неполная рабочая неделя и другие (Социальный кодекс Республики Казахстан...) [8].

С момента регистрации на интернет-платформе исполнители признаются «независимыми работниками» и обеспечиваются социальными гарантиями, т.е. оплачиваемые налоги и взносы, работающий посредством онлайн платформы имеет доступ к пенсионному обеспечению.

Согласно данным экспертов Министерства труда и социальной защиты населения в секторе платформенной занятости с использованием интернет-площадок или мобильных приложений, работают свыше полумиллиона человек, что, однако не соответствует реальному движению трудовых ресурсов в процессе трансформации бизнеса в сферу цифровых технологий. Выбор решаемой задачи в соответствии с профессиональными знаниями, возможностью дистанционного предоставления услуг и минимальными требованиями для начала осуществления такой деятельности и другие преимущества свободной занятости повышают востребованность Интернет-платформ на рынке труда (Платформенная занятость в Казахстане...) [9].

Разнородные формы платформенной занятости (неформальная, индивидуальные предприниматели (ИП), договоры гражданско-правового характера (ГПХ), а также информационная закрытость значительной части цифровых платформ труда

как для налоговых органов и статистического учета не позволяют установить ее реальный масштаб, расширяя при этом теневой характер такой работы. Для справки: в Германии классификацию и учет свободно занятых профессий ведет налоговая служба.

Статистический учет, помимо общей методологии (в том числе стандартов МОТ), ведется и по категориям занятых лиц. Согласно классификации, применяемой органами статистики в соответствии с Законом РК «О занятости населения», самозанятые лица состоят из следующих категорий, наиболее подходящих целевой группе платформенной занятости: индивидуальные предприниматели, осуществляющие самостоятельную и инициативную деятельность, направленную на получение чистого дохода; физические лица, осуществляющие деятельность по договору гражданско-правового характера с целью извлечения дохода без государственной регистрации своей деятельности (Закон РК «О занятости»...) [10], (Предпринимательский кодекс...) [11].

В таблице 1 приведена динамика численности занятого городского и сельского населения за последние 4 года с выделением молодежи в возрасте 15-28 лет.

Согласно официальным статистическим данным за 2019-2022гг. численность городских занятых, выполняющих работы по договорам ГПХ, увеличилась почти в 3 раза, а численность сельского населения – в 5,5 раза. При этом среди городской молодежи – более чем в 6 раз, а в сельской – более чем в 11 раз. Вероятно, эта тенденция будет продолжена как в городской, так и в сельской местности.

Таблица 1 – Изменение численности целевой группы платформенной занятости населения городской и сельской местности Казахстана за 2019-2022гг., чел.

Год	Наемные работники по договорам ГПХ		Индивидуальные предприниматели		Незарегистрированные независимые работники	
	город	село	город	село	город	село
2019	14 562	3 575	739 175	778 403	35 954	65 507
2020	41 723	9 829	742 156	757 386	28 772	52 495
2021	45 092	19 354	782 097	764 199	36 716	56 218
2022	42 644	19 694	858 021	761 354	90 634	62 790
2022 к 2019, %	292,8	550,9	116,1	97,8	252,1	95,9
Молодежь в возрасте 15-28 лет, чел.						
2019	1 178	560	152 130	213 596	7 112	18 677
2020	9 845	3 411	163 733	180 387	7 279	13 152
2021	13 044	6 739	159 555	167 389	10 627	13 596
2022	7 291	6 327	153 702	172 836	13 652	13 696
2022 к 2019, %	618,9	1 129,8	101,0	80,9	192,0	73,3
Примечание: составлена на основе статистических данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК [12]						

Ведущей категорией самозанятых и в городской, и в сельской местности являются индивидуальные предприниматели. В общей численности самозанятых в 2022г. доля ИП в городе в 6,5 раза и в селе - в 9,2 раза превышает количество занятых по договорам ГПХ и незарегистрированных независимых работников. Аналогичное соотношение между категориями самозанятых в пользу ИП в группе молодых предпринимателей соответственно 7,4 и 8,6 раза.

Вызывает интерес тот факт, что в сельской местности численность самозанятых на 10% больше, чем в городской. Повидимому, статистический учет включает в число самозанятых хозяйства населения (ЛПХ), которые производят продукцию для семейного потребления и реализации на местном рынке или для продажи излишков урожая оптовым покупателям. В небольших населенных пунктах отсутствуют постоянные источники доходов, вследствие чего большая часть сельского населения занимается ведением личного подсобного хозяйства, что автоматически относит данные группы населения к категории самостоятельно занятых работников (фермеры, стартаперы и др.).

По нашему мнению, к фрилансерам в сельской местности следует относить работников, оказывающих временные услуги по ремонту и строительству жилья и производственных объектов, сезонных работников по сбору урожая плодовых и ягодных культур, педагогов-репетиторов, местных ремесленников, посредников по закупке семян, удобрений, племенных животных, техники и т.п. С расширением цифровизации в сельском хозяйстве, социальной инфраструктуре возрастет потребность в программистах, веб-дизайнерах и других специалистах, в услугах которых нуждается село.

В отличие от крупных предприятий (ТОО, АО, кооперативов), имеющих возможность содержать по найму специалистов аграрного профиля, мелкие и средние сельскохозяйственные предприниматели, крестьянские и фермерские хозяйства, хозяйства сельского населения в зависимости от производственной специализации нуждаются в услугах агрономов, специалистов по защите растений, ветеринарных техников и врачей, инженеров и др. специалистов. Свою помощь они могут оказывать как на условиях свободной самозанятости, так и через интернет-платформу регионального уровня (сельского округа, района, области). Платформа, предоставляя услугу, может регламентировать фрилан-

сера определенными правилами: взимать комиссию за услуги, влиять на сроки выполнения работ, размер оплаты труда.

Данные Центра развития трудовых ресурсов (ЦРТР) свидетельствуют, что заработки у работников платформенной занятости невысоки. Средний уровень дохода составлял всего 71,5% от средней зарплаты наемных работников. Это вынуждает фрилансеров Казахстана работать одновременно на двух работодателей (18%), а 10% - на трех. Показатели доходов могут сильно различаться в разных отраслях. Например, фрилансеры-эксперты, оказывающие консультационные услуги в профессиональной или научной деятельности, в 2021г. официально зарабатывали 210,6 тыс. тенге. В то время как у рабочих в сельском хозяйстве, оформленных по договорам ГПХ, доход в 3 раза меньше - 69 тыс. тенге.

По численности фрилансеров лидирующие позиции занимают сфера образования, торговли и государственного управления (рисунок 1).

В сельском хозяйстве как отрасли учтены лишь 70 фрилансеров. Их деятельность связана с сезонным характером работ, чему будет соподчинен и график работ. Однако в сельской местности значительная часть фрилансеров представлена практически в каждой приведенной на графике отрасли: образовании, торговле, социальном обеспечении, строительстве и т.д. Отсутствие достоверной информации о масштабах свободной занятости и работодателях в сельской местности вынуждает исследователей в последующем прибегать к методам социологического опроса: анкетирования, интервьюирования, тестирования.

В этой ситуации важным субъектом исследований является безработная молодежь, среда которой характеризуется как явной, так и скрытой безработицей. За 5 лет зафиксированная безработица молодежи в 2022г. по сравнению с 2018г. возросла, а по сравнению с 2020г. - снизилась. По приведенным на графике показателям можно судить об устойчивой тенденции снижения молодежной безработицы среди мужчин и о повышении среди женщин (рисунок 2).

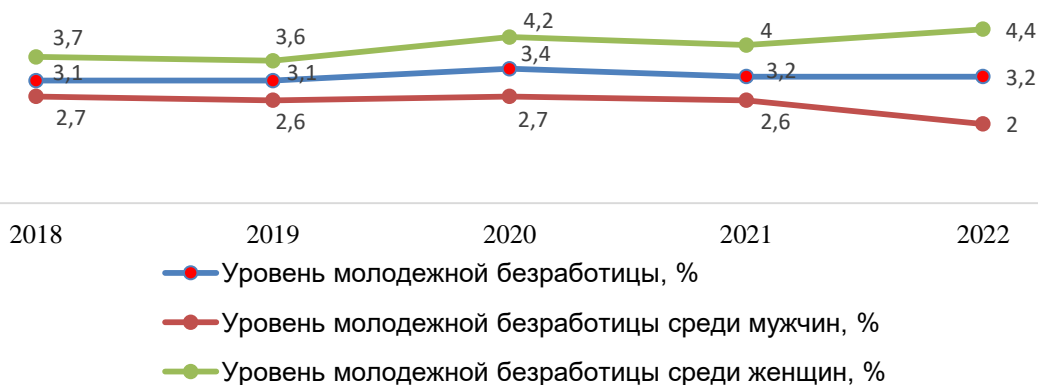
В то же время в сельской местности недостаточно развита инфраструктура для формирования многофункциональной самозанятости. Кроме того, существует негативное восприятие самозанятости как сферы приложения труда в казахстанском обществе в отличие от западных стран.

Согласно статданным, в сельской местности самозанятые представляют значительную долю населения села. При этом доля молодежи - 60% в общей их численности в целом по республике. Уровень молодежной самозанятости и безработицы свидетельствует о несовпадении интересов не-

занятой сельской молодежи с конкретными предложениями вакантных мест, что также препятствует притоку молодых амбициозных людей. Все это затрудняет исследования по использованию молодой рабочей силы в сфере платформенного фриланса.

Примечание: составлен на основе данных (Национальный доклад «Рынок труда Казахстана...») [13]
 Рисунок 1 – Численность фрилансеров в Республике Казахстан по отраслям в 2021г., тыс. чел.

Примечание: составлен на основе статистических данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК [12].

Рисунок 2 - Динамика уровня молодежной безработицы в сельской местности Республики Казахстан за 2018-2022гг., %

Для того чтобы максимально использовать потенциал самозанятости и вывести его на продуктивный уровень, необходимы соответствующие меры по переориентации самозанятости в сферу услуг, повышение

ее квалификационного уровня и максимально вовлечь в этот процесс сельскую молодежь. Фриланс может стать эффективным инструментом реализации данных мер, поскольку развитие рынка платфор-

менной занятости в виде фриланс-услуг способствует развитию регионов со слабо-развитой производственной и социальной инфраструктурой.

Критическому осмысливанию подлежит сокращение численности сельской самозанятой молодежи в возрасте 15-28 лет (таблица 2). По стране ее численность сократилась без малого на четверть, а по Западному и Северному регионам - на 52,3 и 56,7% соответственно. Складывающаяся тенденция или явно противоречит государ-

ственной политике в расширении сектора сельской самозанятости молодежи, или возросла численность молодежи по традиционному найму.

Привлечение сельской самозанятой молодежи к труду во фрилансе имеет принципиально важное значение, особенно в трудоизбыточных регионах страны. Если исходить из статистики рынка сельской рабочей силы, то наибольшая численность самозанятой молодежи сосредоточена в южном регионе республики.

Таблица 2 – Динамика численности сельской самозанятой молодежи в возрасте 15-28 лет в разрезе регионов за 2018-2022гг., тыс. чел.

Регион	2018г.	2019г.	2020г.	2021г.	2022г.	2022г. к 2018г., %
Республика Казахстан	317,3	297,6	269,1	250,2	239,2	75,4
в том числе:						
Северный	43,9	41,6	33,4	31,2	24,9	56,7
Южный	203,4	192,2	185,8	172,1	174,2	85,6
Западный	38,4	36,6	23,2	20,1	20,1	52,3
Восточный	28,9	26,2	24,6	23,2	17,6	60,9
Центральный	2,6	1,2	2,3	3,7	2,4	92,3

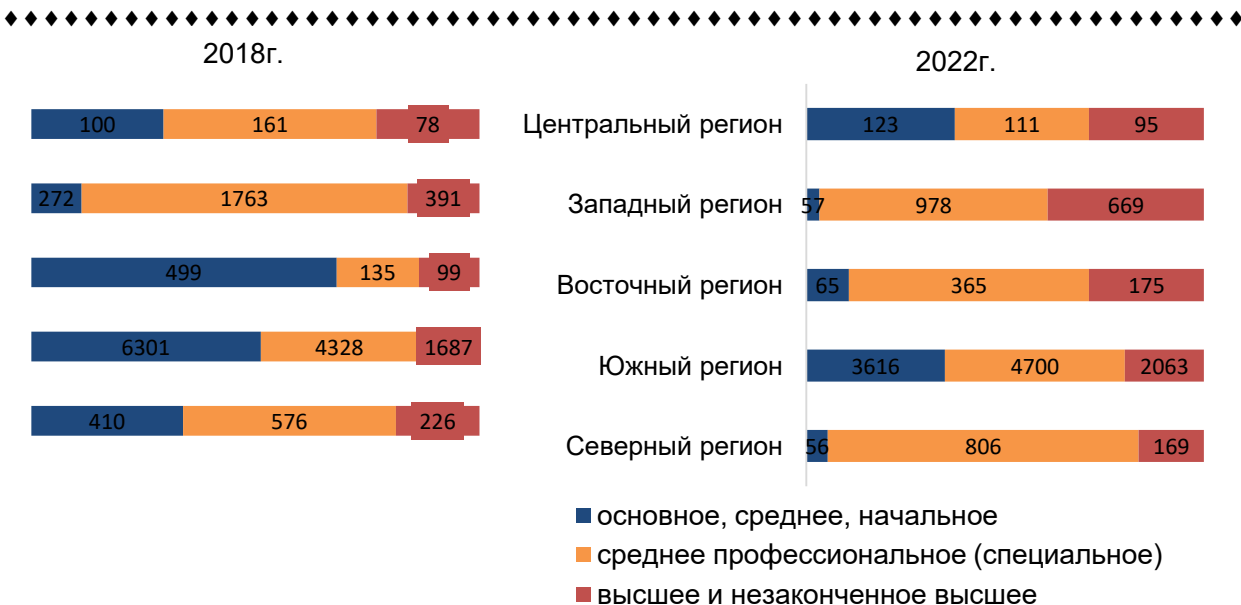
Примечание: составлена на основе статистических данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК [12].

В сельской местности для развития фриланса и в целом сферы удаленной работы среди самозанятой молодежи необходимы соответствующие условия роста таких мотивационных факторов, как независимость от работодателя и возможность работы по своему графику, главным образом широкое распространение пользователей сети Интернет, а также наличие профессионалов в различных профессиях, выполняющих краткосрочные проекты удаленно. Информатизация современной экономики с переориентацией на электронный формат оказания услуг, которая заключается в обеспечении доступности информационно-коммуникационных технологий, автоматизации основных бизнес-процессов, повышении роли интеллектуального труда и улучшение качества жизни населения сельских территорий за счет использования цифровых технологий обеспечит рост активности в секторе фриланс-услуг на сельском рынке труда.

Среди других показателей, характеризующих распространение фриланса в сельской местности, следует отметить профессиональный уровень образования самостоятельно занятой молодежи, работающей независимо и без регистрации, так называемые потенциальные профессионалы фрилансеры. Данные рисунка 3 сви-

детельствуют об устойчивой тенденции роста численности квалифицированных молодых независимых работников из числа самозанятого населения села, имеющих высшее и среднее профессиональное образование, в целом по РК на 28,7% (с 2 313 чел. - в 2018г. до 2 976 чел. - в 2022г.). По регионам республики наибольший интерес к фриланс-услугам проявили молодые профессионалы Южного (2 063 чел.), Западного (669 чел.), Восточного и Северного (170 и 169 чел.) регионов.

Вследствие цифровизации экономики и расширения рынков труда молодежи разнообразные формы гибкой платформенной занятости продолжают развитие во многих регионах страны. По информации Минтруда и социальной защиты населения РК, к 2030г. ожидается ежегодно привлечение к активным формам занятости около 300-400 тыс. молодежи, что соответственно, изменит структуру рынка труда. Платформы цифрового труда предлагают целый ряд сервисов, обеспечиваемых работниками различных профессиональных групп. Ожидается, что за 3 года востребованным цифровым навыкам и современным языкам программирования будет обучено около 100 тыс. чел., включая безработную и самозанятую молодежь из глубинки, которая способна оказывать ИТ-услуги.

Примечание: составлен на основе статистических данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК [12].

Рисунок 3 – Изменение численности независимых профессионалов среди молодежи по уровню образования и регионам Республики Казахстан, чел.

Согласно анализу ЦРТР ежегодно численность фрилансеров в стране может возрастать на 3-4%. Доля занятых, способных потенциально работать в удаленном формате, в настоящее время составляет 29% общей численности экономически активной части трудоспособного населения.

В перспективе такая перестройка трудовых отношений может привести к росту вторичной занятости, насыщая рынок новыми молодыми фрилансерами из сельской местности. Катализатором этих процессов может выступать бизнес, который в модели аренды кадров и аутстаффинге предполагает возможность оптимизации расходов, а также выход на рынок труда зуммеров и появление различных специализированных инструментов (платформ, маркет-плейсов и сервисов), делающих фриланс доступнее. По оценке Минтруда и социальной защиты населения РК, к 2030г. 37% рабочей силы будет представлять поколение «зуммеров», которые больше всего ценят гибкие рабочие форматы и баланс между работой и личным, продолжая отдавать предпочтение свободной занятости, одновременно совмещая работу по найму.

Высокая конкуренция и быстро меняющийся технологический стек (высокие технологии для разработки сайтов) стимулируют кадры к приобретению новых навыков и постоянному развитию. Концепция lifetime learning - когда периоды учебы и работы идут параллельно, сменяя друг

друга, в перспективе прочно войдут в обиход. Справочно: по прогнозам экспертов Всемирного экономического форума (ВЭФ) в ближайшие несколько лет по всему миру ликвидируют 85 млн рабочих мест и создадут 97 млн новых.

Учитывая нарастающую тенденцию автоматизации и цифровизации производств, многие уже сегодня не уверены, что их профессия будет существовать через 10–15 лет. В случае потери основной работы, как следствие, возрастает интерес молодых людей к фрилансу. Появлением новых профессий на рынке фриланса вместо традиционных будут смещены вновь образованными профессиями.

Обсуждение

С внедрением новых технологий, обслуживания, цифровых платформ, а также с трансформацией экономики, представленный на сайте eпbek.kz создан Атлас новых профессий и компетенций в Республике Казахстан (Атлас новых профессий ...) [14]. Большая часть представленных новых профессий, характерных для развития и применения нестандартных форм занятости, будет выполняться фрилансерами удаленно. Например, в сельскохозяйственной отрасли введены профессии: цифровой агроном, агроинформатик, ИТ-инженер по управлению земельными ресурсами; в области информационных технологий: аналитик квантового компьютеринга, архитектор ИТ-экосистем, консультант ИТ-этики, киберследователь и киберадвокат, инженер-

киборгизатор; в транспорте и логистике: цифровой логист, проектировщик интерфейсов управления транспортом; в строительстве: аналитик Big Data в строительстве, виртуальный проектировщик и т.п.

В современных условиях при широком использовании информационно-коммуникативных технологий меняются содержание и организация труда платформенных работников. Дальнейшее распространение фриланса в сельской местности заметно усилится в связи с увеличением численности самозанятой молодежи на творческую, профессионально независимую самореализацию и свободный график работы, что приведет к постепенной замене низкоквалифицированной непродуктивной самозанятости на селе молодых людей к прогрессивной самозанятости. Указанные меры позволят не только обеспечить соблюдение прав независимых работников, но и будут способствовать выводу из тени значительной части занятого сельского населения.

Заключение

1. Сфера платформенной занятости в Казахстане находится на стадии формирования, что подчеркивает целесообразность принятия соответствующих мер по регулированию данной формы занятости, появлению новых социальных институтов, норм и правил, разработки действенных механизмов защиты трудовых прав категорий работников, подходящих целевой группе платформенной занятости.

2. Имеющаяся общедоступная официальная статистика может лишь косвенно очертить пределы платформенной занятости в Казахстане. При этом, как показали исследования, потенциальными работниками платформенной занятости в сельской местности могут считаться индивидуальные предприниматели (без учета работодателей) и незарегистрированные независимые работники, которые имеют основную работу и используют интернет-платформы для дополнительного заработка. К тому же привлечение молодежи к платформенной занятости отражает особую организацию труда и образ жизни в сельской местности, ценности экономической свободы и самореализации как независимого субъекта на молодежном рынке труда.

3. Согласно экспертным оценкам, точных данных о степени проникновения платформенного труда в указанных выше категориях занятости нет и рассчитать их представляется довольно затруднительным. Однако около трети работников используют цифровые платформы для поис-

ка постоянной работы. Следовательно, вероятным является показатель численностью до 175 тыс. чел., регулярно занятых на платформах цифрового труда (Влияние цифровизации на рынок...) [15].

4. Стоит также отметить, что, имея в своем распоряжении огромный массив информации, интернет-платформы могли бы стать источником для проведения глубокого анализа состояния трудовых отношений в платформенной экономике, развития этой сферы трудовой деятельности в разных отраслях экономики, а также в целом поведенческих моделей в обществе. Следовательно, при переходе к цифровой экономике необходимо динамичное формирование новых технологичных структур и механизмов регулирования дистанционного труда молодых людей в целях обеспечения социально-экономической безопасности и устойчивости развития сельских территорий.

Вклад авторов: Акимбекова Чулпан Уйсимбековна: концептуализация, разработка методологии, написание, координация исследования, наставничество исследования и всех его этапов, визуализация, подтверждение результатов исследования; Григорук Владимир Васильевич: интерпретация результатов исследования, редактирование и доработка публикации; Мейрман Канат Маратович: анализ и сбор данных.

Конфликт интересов: автор заявляет об отсутствии конфликта интересов.

Источники финансирования: статья подготовлена в рамках проекта ГФ Министерства науки и высшего образования РК AP19679182 «Самозанятость сельской молодежи Казахстана как креативный труд от формальной занятости к фрилансу с использованием цифровизации» (№ госрегистрации 0123PK00699).

Список литературы

[1] Перспективы занятости и социальной защиты в мире: Роль платформ цифрового труда в трансформации сферы труда. Доклад МОТ [Электронный ресурс]. - 2021.- URL: https://www.ilo.org/moscow/information-resources/publications/WCMS_829515/lang-ru/index.htm (дата обращения: 15.01.2024).

[2] Платформенная занятость: регулирование, плюсы, минусы [Электронный ресурс]. -2023. - URL: <https://www.uchet.kz/news/platfommennaya-zanyatost-regulirovanie-plyusy-minusy> (дата обращения: 3.01.2024).

[3] Платформенная занятость: определение и регулирование. Национальный исследовательский университет «Высшая шко-

ла экономики», Институт социальной политики [Электронный ресурс]. - 2021. - URL: <https://www.ru.readkong.com/page/platformennaya-zanyatost-opredelenie-i-regulirovanie-2473237> (дата обращения: 5.05.2024).

[4] European Industrial Relations Dictionary. Platform work [Electronic resource]. - 2022. - URL: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/platform-work> (date of access: 5.01.2024).

[5] Measuring platform mediated workers. ОЭСР [Electronic resource]. - 2019. - URL: https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/measuring-platform-mediated-workers_170a14d9-en (date of access: 5.01.2024).

[6] The platform economy and precarious work [Electronic resource]. - 2020. - URL: <https://www.op.europa.eu/en/publication-detail/publication/5914ac89-077f-11eb-a511-01aa75ed71a1/language-en> (date of access: 10.01.2024).

[7] Послание Главы государства К.К. Токаева народу Казахстана «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» [Электронный ресурс]. - 2021. - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-madeniet/documents/details/207842?lang=ru> (дата обращения: 3.01.2024).

[8] Социальный кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс]. - 2023. - URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224> (дата обращения: 10.01.2024).

[9] Платформенная занятость в Казахстане достигает 500 тысяч человек - Т. Дуйсенова [Электронный ресурс]. - 2022. - URL: <https://www.primeminister.kz/ru/news/platformennaya-zanyatost-v-kazahstane-dostigaet-500-tysyach-chelovek-t-duysenova-751315> (дата обращения: 5.01.2024).

[10] Закон РК «О занятости» [Электронный ресурс]. - 2016 (с изменениями и дополнениями 2023г.). - URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000482> (дата обращения: 3.01.2024).

[11] Предпринимательский кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс]. - 2015 (с изменениями и дополнениями 2024г.). - URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375>. (дата обращения: 10.01.2024).

[12] Статистические данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. Основные индикаторы рынка труда по регионам РК [Электронный ресурс]. - 2018-2022. - URL: <https://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 3.01.2024).

[13] Национальный доклад «Рынок труда Казахстана: на пути к цифровой реальности» [Электронный ресурс]. - 2022. - URL: <https://www.enbek.kz/ru/analytical-data/5327> (дата обращения: 28.12.2023).

[14] Атлас новых профессий и компетенций в Республике Казахстан [Электронный

ресурс]. - 2020. - URL: <https://www.enbek.kz/atlas/> (дата обращения: 10.01.2024).

[15] Влияние цифровизации на рынок труда Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. - 2022. - URL: <https://www.kasipodaq.kz/wp-content/uploads/Отчет-по-платформенной-занятости> (дата обращения: 10.01.2024)

References

[1] Perspektivy zaniatosti i sotsialnoi zashchity v mire: Rol platform tsifrovogo truda v transformatsii sfery truda [World Employment and Social Outlook: The Role of Digital Labor Platforms in Transforming the World of Work. ILO Report] (2021). Available at: https://www.ilo.org/moscow/information-resources/publications/WCMS_829515/lang--ru/index.htm (date of access: 15.01.2024) [in Russian].

[2] Platformennaya zaniatost: regulirovanie, plusy, minusy [Platform Employment: Regulation, Pros and Cons] (2023). Available at: <https://www.uchet.kz/news/platformennaya-zanyatost-regulirovanie-plyusy-minusy/> (date of access: 03.01.2024) [in Russian].

[3] Platformennaya zaniatost: opredelenie i regulirovanie. Natsionalnyi issledovatel'skii universitet «Vysshaya shkola ekonomiki», Institut sotsialnoi politiki [Platform Employment: Definition and Regulation. National Research University "Higher School of Economics", Institute of Social Policy] (2021). Available at: <https://www.ru.readkong.com/page/platformennaya-zanyatost-opredelenie-i-regulirovanie-2473237> (date of access: 05.05.2024) [in Russian].

[4] European Industrial Relations Dictionary. Platform work (2022). Available at: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/platform-work> (date of access: 05.01.2024).

[5] Measuring platform mediated workers (2019). Available at: https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/measuring-platform-mediated-workers_170a14d9-en (date of access: 05.01.2024).

[6] The Platform Economy and Precarious Work (2020). Available at: <https://www.op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5914ac89-077f-11eb-a511-01aa75ed71a1/language-en> (date of access: 10.01.2024).

[7] Poslanie Glavy gosudarstva K.K. Tokayeva narodu Kazakhstana «Edinstvo naroda i sistemnye reformy – prochnaya osnova protsvetaniya strany» [Address of the Head of State K.K. Tokayev to the people of Kazakhstan "Unity of the People and Systemic Reforms - a Solid Foundation for the Prosperity of the Country"] (2021). Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-madeniet/documents/details/207842?lang=ru> (date of access: 03.01.2024) [in Russian].

[8] Sotsial'nyy kodeks Respubliki Kazakhstan [Social Code of the Republic of Kazakh-

stan] (2023). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224> (date of access: 10.01.2024) [in Russian].

[9] Duysenova, T. (2022). Platformennaya zanyatost' v Kazakhstane dostigaet 500 tysyach chelovek [Platform Employment in Kazakhstan Reaches 500 thousand People]. Available at: <https://www.primeminister.kz/ru/news/platformennaya-zanyatost-v-kazahstane-dostigaet-500-tysyach-chelovek-t-duysenova-751315> (date of access: 5.01.2024) [in Russian].

[10] Zakon RK «O zanyatosti» [Law of the Republic of Kazakhstan "On Employment"] (2016) (with amendments and additions in 2023). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000482> (date of access: 03.01.2024) [in Russian].

[11] Predprinimatel'skiy kodeks Respubliki Kazakhstan [Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan] (2015) (with amendments and additions in 2024). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375> . (date of access: 10.01.2024) [in Russian].

[12] Statisticheskie dannye Byuro natsional'noy statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam RK. Osnovnye indi-

katory rynka truda po regionam RK [Statistical Data of the National Statistics Bureau of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Basic Labor Market Indicators by Regions of Kazakhstan] (2018-2022). Available at: <https://www.stat.gov.kz> (date of access: 3.01.2024) [in Russian].

[13] Natsional'nyy doklad «Rynok truda Kazakhstana: na puti k tsifrovoy real'nosti» [National Report "Labor Market of Kazakhstan: Towards Digital Reality"] (2022). Available at: <https://www.enbek.kz/ru/analytical-data/5327>. (date of access: 28.12.2023) [in Russian].

[14] Atlas novykh professiy i kompetentsiy v Respublike Kazakhstan [Atlas of New Professions and Competencies in the Republic of Kazakhstan] (2020). Available at: <https://www.enbek.kz/atlas/> (date of access: 10.01.2024) [in Russian].

[15] Vliyanie tsifrovizatsii na rynek truda Respubliki Kazakhstan [Impact of Digitization on the Labor Market of the Republic of Kazakhstan] (2022). Available at: <https://www.kasipodaq.kz/wp-content/uploads/Отчет-по-платформенной-занятости> (date of access: 10.01.2024) [in Russian].

Информация об авторах:

Акимбекова Чулпан Уйсимбековна – **основной автор**; доктор экономических наук, доцент; заведующая отделом «Развитие сельских территорий»; Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 30-б, г. Алматы, Казахстан; e-mail: akimbekova.sh@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0177-4131>

Григорук Владимир Васильевич; доктор экономических наук, профессор; ведущий научный сотрудник; Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 30-б, г. Алматы, Казахстан; e-mail: vnii77@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8296-6970>.

Мейрман Канат Маратович; магистр экономики; директор ТОО «GOOD DEAL GROUP»; 050008 ул. Текстильная, 76, г. Алматы, Казахстан; e-mail: k.meirman@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-4545-1193>

Авторлар туралы ақпарат:

Әкімбекова Чулпан Уйсімбекқызы – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының докторы, доцент; «Ауылдық аумақтарды дамыту» бөлімінің басшысы; Қазақ ауыл шаруашылығы экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сәтбаев көш., 30-б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: akimbekova.sh@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0177-4131>

Григорук Владимир Васильевич; экономика ғылымдарының докторы, профессор; жетекші ғылыми қызметкер; Қазақ ауыл шаруашылығы экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сәтбаев көш., 30-б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: vnii77@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8296-6970>.

Мейрман Канат Маратұлы; экономика магистрі; «GOOD DEAL GROUP» ЖШС директоры; 050008 Текстильный көш., 76, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: k.meirman@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-4545-1193>

Information about authors:

Akimbekova Chulpan Uysimbekovna – **The main author**; Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; Head of the Department of Rural Development; Kazakh Research Institute of Agricultural Economics and Rural Development; 050057 Satpayev str., 30-b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: akimbekova.sh@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0177-4131>

Grigoruk Vladimir Vasilievich; Doctor of Economic Sciences, Professor; Leading Researcher; Kazakh Research Institute of Agricultural Economics and Rural Development; 050057 Satpayev str., 30-b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: vnii77@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8296-6970>.

Meirman Kanat Maratovich; Master of Economics; Director of LLP "GOOD DEAL GROUP"; 050008 Tekstilnaya str., 76, Almaty, Kazakhstan; e-mail: k.meirman@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-4545-1193>

ISSUES OF PRODUCTIVE EMPLOYMENT OF RURAL POPULATION
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛ ТҰРҒЫНДАРЫН
НӘТИЖЕЛІ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ВОПРОСЫ ПРОДУКТИВНОЙ ЗАНЯТОСТИ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

M. KAMYSBAYEV*

D.E.Sc., Professor

G. OMAROV

C.E.Sc., Associate Professor

S. SAGANDYKOVA

C.E.Sc., Associate Professor

International University of Information Technologies, Almaty, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: marat.kamysbayev@gmail.com*

M.K. КАМЫСБАЕВ*

э.ғ.д., профессор

Г.Б. ОМАРОВ

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

С.Ш. САГАНДЫКОВА

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті,

Алматы, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: marat.kamysbayev@gmail.com*

M.K. КАМЫСБАЕВ*

д.э.н., профессор

Г.Б. ОМАРОВ

к.э.н., ассоциированный профессор

С.Ш. САГАНДЫКОВА

к.э.н., ассоциированный профессор

Международный университет информационных технологий,

Алматы, Казахстан

**электронная почта автора: marat.kamysbayev@gmail.com*

Abstract. *The goal* is an integrated approach characterizing the state of labor resources in agricultural sector of the Republic of Kazakhstan; identifying the main problems and ways to solve them to increase employment and well-being of rural residents. *Methods* – monographic, economic-statistical, abstract-logical, qualitative and quantitative methods of scientific research. *Results* – based on application of economic-statistical method, it is noted that provision of personnel to agricultural sector of the republic's economy is unsatisfactory in terms of both quantitative and qualitative indicators. Foreign experience in supporting labor activity in agriculture has been studied. The issues of implementing state programs for sustainable development of agro-industrial complex of Kazakhstan are analyzed. The dynamics of changes in labor force nationwide by gender and age for the period from 2019 to 2023 are presented. The level of wages in agro-industrial production is shown in comparison with other sectors of economy. The authors provide data on shortage of labor reserves at the average and managerial level of agricultural enterprises. Trends in the number of employed people and reasons for the outflow of young personnel from rural areas have been identified. Proposals have been developed to increase the number of people employed in agricultural sector of the republic. *Conclusions* - scientific results obtained during the study can be used to develop and implement various government programs aimed to increase employment, level and quality of life of rural residents of Kazakhstan. The efficient use of human capital contributes to the growth of labor productivity in

In addition, it is very important to study the problems of the impact of digitalization on economic growth in agriculture. These studies focus on improving the digital competencies of the workforce as a major factor affecting labor productivity (Buraeva E.V.; Kazganbaev E.Sh.) [7], [8].

Much research focuses on the impact of Common Agricultural Policy (CAP) subsidies on European farm employment, as well as the impact of long-term unemployment on public employment and welfare (Bojnec Š., Fertő I.; Dhingra S., Kondirulli F.) [9], [10]. The close relationship between the main type of agricultural employment, different types of CAP subsidies, and farm size is indicative of the importance of CAP subsidies in maintaining farm employment and job creation for youth and the unemployed, as well as land use policies (Garrone, M., Emmers, D., Olper, A.) [11].

Thus, scientific research confirms the fact that the use of government subsidies, special programs and funds to support agricultural producers can have a beneficial effect on employment (among young people, unemployed, etc.), but support must take into account regional specifics and costs can be significant (Dhingra S., Machin S.; Dreze J.) [12], [13].

The literary review of foreign and domestic publications confirms the importance of studying the problems of employment in the agricultural sector of the economy for sustainable economic growth.

Materials and methods

The scientific study was carried out on the basis of an analysis and study of available scientific literature on employment in the agricultural industry, as well as information materials posted on the official Internet platforms of the Ministry of Agriculture, the Ministry of Labor and Social Protection of the Population and other relevant government bodies. The statistical materials of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan were selected as the information base of the study.

The study used the published works of domestic and foreign authors on the problems of increasing employment and well-being in agriculture, as well as sources from international databases Scopus and Web of Science.

When studying the problems of the labor market and employment in agriculture of Kazakhstan, economic and statistical, monographic and abstract-logical methods of scientific research were used. Qualitative and quantitative research methods were used to analyze the dynamics of the labor force in the republic as a whole and by region.

A comprehensive analysis of trends in labor resources by various age, regional characteristics and level of education for the period from 2019 to 2023 was carried out. This analysis made it possible to identify the most important problems of the agricultural labor market in order to develop recommendations for solving employment problems and improving the well-being of those employed in the agricultural production industry.

Results

In Kazakhstan, the Concept for the development of the country's agro-industrial complex was approved at the end of 2021. The Concept contains fundamental principles - increasing production efficiency, improving human resources and economical use of natural resources. Labor productivity of agricultural enterprises is planned to increase three times compared to 2020 (On the approval of the Concept ...) [14].

Although the agricultural business of the republic has significant competitive advantages in technological and financial terms, it is developing at extremely insufficient rhythms. For example, the share of agricultural production in the country's GDP is only 4.1% for 9 months of 2023. At the same time, in border countries such as Kyrgyzstan and Uzbekistan, this parameter is much higher than in our country. Exports of crop products for ten months of 2023 were equal to \$2.5 billion, and imports were \$1.2 billion. Exports of livestock products for the same period were equal to \$140 million, with imports being \$251 million (Overview of Agriculture Development...) [15]. Livestock industry indicators indicate a significant negative trade balance. This indicates the ineffective use of available production factors in the country's livestock production.

The progressive development and disclosure of the economic potential of the agricultural industry of the republic is certainly influenced by the provision of its competent personnel. The external environment is becoming more changeable. Intense competition between market participants, states on the world stage, and the development of innovation require increased competencies, skills and expertise among human resources employed in agriculture. The digitalization of industries places even greater demands on workers. Thus, today the market is in greater demand for labor with technical and professional characteristics for the development and application of know-how and high technologies.

This phenomenon is somewhat paradoxical for the current situation on the labor market in the agricultural sector, where there

is a lack of qualified labor at the upper levels of management of agricultural enterprises. Particularly relevant are people who have professional skills and competencies in the use of innovative technologies for growing, producing and deep processing of agricultural raw materials.

These factors contribute to prolonged staff turnover and the outflow of young people to the city. The negative situation is most typical for remote corners of Kazakhstan: with a high proportion of the number of peasant farms, there is a low population density.

Next, let's look at the foreign experience of providing employment in agriculture. To study foreign experience in supporting employment in agriculture, we consider it first of all important to determine which countries or regions could be the subject of consideration. To do this, we can compare such indicators as the share of people employed in agriculture of the total number of people employed in the national economy, the number of unemployed in rural areas, labor productivity and income in rural areas

According to the World Bank, in the world as a whole, employment in agriculture has a steady downward trend (Global Economy Set for Weakest...) [16]. If in 1991 it was 43.4%, then in 2021 this was 26.4%, i.e. decreased by 1.6 times. The leader in the decline in employment in agriculture over 30 years was the European Union - employment decreased by 2.8 times, followed by China -2.5, Kazakhstan - 2.4, the Russian Federation -2.0 and Northern America -1.8 times (Canada - 2.6 times), and in last place are the least developed countries - 1.29. It should be noted that the level of employment in agriculture in Northern America is almost 34 times lower than in the region with the least developed countries in 2021.

Due to the reduction in the number of workers in agriculture, many developed countries are striving to support this sector, improve the quality of life of the population, and create conditions for increased labor productivity, income growth, and employment. According to the International Labor Organization, in 2020, the unemployment rate for people over 15 years of age in rural areas was 2.7% less than in urban areas; for people aged 15 to 24 years, this difference was 6%, before the coronavirus pandemic, these figures were 2.5 and 6 percent, respectively (Indicator catalogue. International Labour Organization) [17]. Low-income countries experience higher unemployment in the urban sector, where it was on average 6.1% higher than

in agriculture between 2011 and 2020. The differences in unemployment rates in urban and rural areas in the European Union and Northern America during this period, despite minor fluctuations, were on average close to zero. In Russia, this figure was negative (-3.4%), i.e. unemployment in rural areas was higher than in urban areas. China and Kazakhstan were relatively close according to these indicators: Kazakhstan -1.8% and China - 2.3%.

Based on these data, it can be assumed that these indicators in isolation cannot be the main guidelines for achieving the goal of increasing well-being and quality of life in rural areas. They must be linked to the level of labor productivity in agriculture and per capita income.

According to the World Bank, the indicator of value added per worker in agriculture, forestry, and fishing (an indicator also characterizing labor productivity) in the countries of Northern America was 4 times higher than in the countries of the European Union in 2019. At the same time, Canadian agricultural producers were more productive than American ones. In terms of this indicator, the European Union is ahead of Kazakhstan by 3.3 times and the world indicator by 6.3 times.

Therefore, for Kazakhstan, the guidelines for ensuring employment and improving the quality of life of the population could be measures taken by developed countries in Europe and America. In particular, Canada's experience in solving employment problems and solving problems of agricultural development may be useful, since this country also has a large territory, a significant area of which is devoted to agriculture. Canada has similarities with Kazakhstan, it has rich land resources, a low population density, access to international markets, but the social aspect of the rural areas of this country has a number of unresolved issues: an increased level of unemployment, as well as an outflow of residents to urban settlements. Canadian authorities have developed and implemented 56 government assistance programs to support agriculture and farmers. Among the numerous areas of agricultural support outlined in these programs, the following may be of undoubted interest:

1. Support in case of emergencies:
 - natural disaster insurance;
 - providing assistance in case of emergencies and natural disasters.
2. Financing business and its infrastructure:

- lending to farmers to create new farms and improve existing ones;
- investing in priority sectors: milk production, poultry farming and egg production;
- supporting investment in infrastructure.
- 3. Financing of science and innovation:
 - financing of research and development projects for the development of agriculture;
 - providing loans for projects aimed at accelerating the demonstration, commercialization and/or implementation of innovative products, technologies, processes or services that increase the competitiveness of the agricultural sector.
- 4. Training
 - financing training for administrative staff of agricultural producers in risk management
- 5. Consulting
 - settlement of farm debts through consultations and mediation services.
- 6. Reducing young people unemployment:
 - employment and advanced training for young people, financing internships for young professionals.
- 7. Increasing competitiveness and promoting goods:
 - increasing and diversifying exports through promotional activities;
 - promoting farm products at leading world exhibitions;

- increasing the competitiveness of agriculture through the exchange of best practices, mentoring, and raising awareness.

If we consider the experience of Western European countries in increasing employment in agriculture, then subsidies allocated within the framework of the Common Agricultural Policy (CAP) play an important role. The total amount of subsidies has a positive impact on employment on paid labor farms in Hungary and family work in Slovenia. Rural development measures providing subsidies to agro-ecological and less favorable areas, as well as investment subsidies, are especially important for family farming work in Slovenia. There is a close link between the main type of farm employment, but support must take into account regional features, and costs can be significant.

The number of people living in rural areas as of October 1, 2023 was 7.58 million people (or 38% of the total population) in Kazakhstan (The population of Kazakhstan ...) [18]. The trend towards a reduction in rural population has been observed over the past ten years. Main characteristics of the labor market in the agricultural sector for 2019–2023 are given in table 1.

Table 1 – Main characteristics of the labor market in the agricultural sector

	2019		2020		2021		2022		2023 *	
	thousand people	%	thousand people	%	thousand people	%	thousand people	%	thousand people	%
Labor force	3 830.7	100	3 768.6	100	3 765.0	100	3 646.5	100	3 633.5	100
Including										
- men	2 051.6	53.6	2 033.5	53.9	2 020.5	53.7	1 981.7	54.3	1 959.3	53.9
- women	1 779.1	46.4	1 735.1	46.1	1 744.5	46.3	1 664.8	45.7	1 674.2	46.1
Employed population	3 648.8	95.3	3 587.5	95.2	3 584.4	95.2	3 472.4	95.2	3 461.5	95.3
Hired employees	2 369.2	64.9	2 371.3	66.1	2 369.8	66.1	2 310.0	66.5	2 316.6	66.9
Self-employed employees	1 279.6	35.1	1 216.2	33.9	1 214.5	33.9	1 162.5	33.5	1 144.9	33.1
Unemployed people	181.9		181.1		180.7		174.1		171.9	
Unemployment rate		4.7		4.8		4.8		4.8		4.7
Youth unemployment (ages 15–28)		3.1		3.3		3.2		3.2		3.2

Note: data for the 2nd quarter (Q2) of 2023. Compiled by the authors based on sources (Employment in Kazakhstan 2018-2022...; The main indicators of the labor market...) [19, 20].

Let us analyze the main indicators of the labor market in the agricultural sector. During the period from 2019 to 2023, the share of the rural labor force decreased by 5.2%. The

share of men in the labor force decreased by 4.5%, and women - by 5.9% (Employment in Kazakhstan 2018-2022...; The main indicators of the labor market...) [19, 20].

Data analysis showed that in the first half of 2023, the share of the employed population was 95.3% of the total labor force. The share of hired workers in the industry was 66.9%, and the share of self-employed workers was 33.1%. Over the period under review from 2019 to 2023, there is a noticeable slight increase in the share of hired workers by 2%, while the share of self-employed workers decreased by the same amount. That is, there is a flow of the employed population from the category of self-employed to the category of hired workers. The youth unemployment rate increased from 3.1% to 3.2%, with an average

unemployment rate of 4.76% in the period under review.

The performance of the state's economic sectors directly depends on the level of education of personnel and the corresponding levels of professional competencies. The agricultural production industry is no exception. Product production in this industry directly affects the country's food security. The labor market in the agricultural sector must be provided with a sufficient number of professional qualified personnel. Let us analyze trends in changes in the level of education in the agricultural sector of the economy of Kazakhstan (table 2).

Table 2 – Trends in changes in the level of education of the labor force in the agricultural sector (thousand people)

	2019	2020	2021	2022	2023 *	2023 to 2019, %
Total population with education	3 830.7	3 768.6	3 765.0	3 646.5	3 633.5	94.8
Of these, they have education:						
- higher and postgraduate	939.7	1 118.0	1 018.3	1 177.6	1 180.1	125.6
- incomplete higher education	35,3	-	-	-	-	-
- secondary vocational training	1 640.2	1 450.1	1 663.1	1 789.3	1 747.1	106.5
- primary vocational	201.5	267.4	513.9	193.1	162.2	80.5
- general secondary education	949.6	932.2	568.8	484.3	528.4	55.6
- basic secondary	60.9	1.0	0.9	1.1	13.6	22.3
- initial general	3.5	0.1	0.1	1.0	1.9	54.3
Note: data for the 2nd quarter (Q2) of 2023. Compiled by the authors based on sources sources (Employment in Kazakhstan 2018-2022...; The main indicators of the labor market...) [19, 20].						

Our previous analysis revealed a decrease in the number of working-age population in agriculture. In addition, the analysis of Table 2 revealed changes in the composition of the labor force by level of education. During the period under review, there was a noticeable reduction in the size of labor resources with primary vocational and secondary general education by 19.5% and 44.4%. The share of workers with higher education in the labor force increased significantly by 25.6% and workers with secondary specialized vocational education by 6.5%. These data indicate changing requirements for human capital in a competitive agricultural labor market. To increase the level of education of the rural workforce, it is necessary to create conditions for the industry to be attractive for graduates of agricultural educational institutions.

Decent wages and guarantees of social security have been and remain important factors in retaining young professionals. In our opinion, both young people and more experienced personnel need to guarantee jobs in rural areas. In this regard, it is recommended

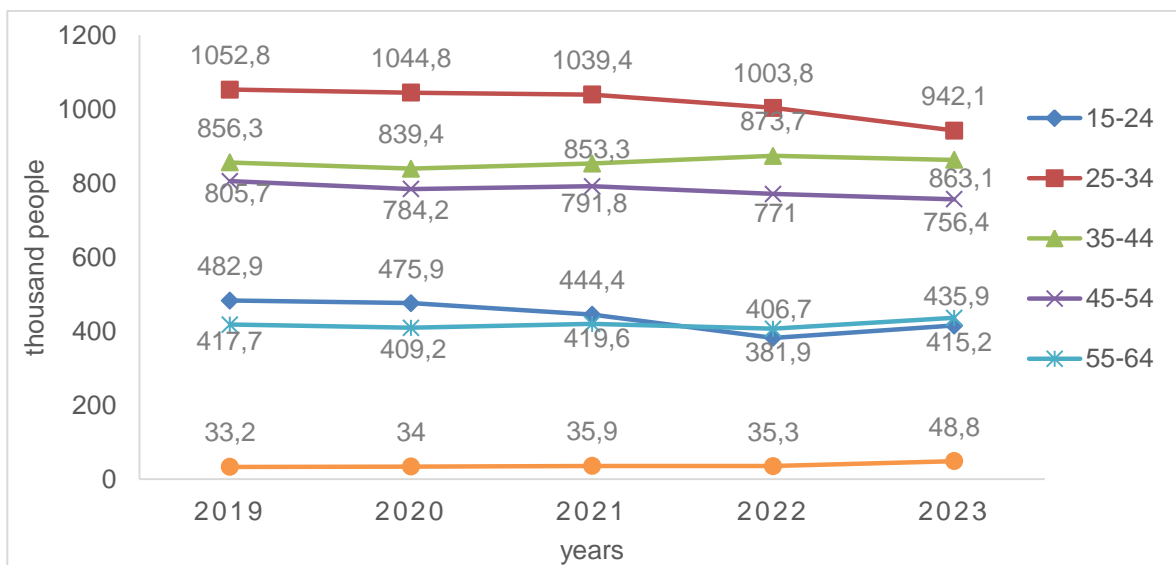
to develop separate programs in the field of rural employment, for example, taking into account the study of the experiment in India, where the world's largest rural job guarantee program is being implemented.

In modern conditions of activation of ICT, the formation, development and increase in the efficiency of use of human capital is one of the main guidelines for improving the processes of modernization and renewal of the labor market in all spheres of the country's economy. The implementation of state economic policy aimed at improving human capital, increasing the well-being and productive employment of the population are mandatory prerequisites for the development of the digital economy and social guarantees, which in turn are the basis for supporting sustainable economic growth.

The number of people living in rural areas is decreasing every year. There is a migration of rural human resources to cities. In rural settlements, the share of families with incomes below the subsistence level exceeds the urban parameter by 1.6 times. About 30% of rural residents (more than 1.2 million

people) are self-employed workers in the industry. This fact is caused by the fact that Kazakhstan has seen significant rates of demographic growth in recent years. The age composition of the employed population is of

great importance in increasing the efficiency of agricultural production. Therefore, we will analyze the level of employment of the rural population by different age groups (figure).

Note: Compiled by the authors based on sources (Employment in Kazakhstan 2018-2022...; The main indicators of the labor market...) [19,20]

Figure – Employment of the rural population by age groups

An analysis of Figure 1 shows that the number of employed people in the age groups 15–24, 25–34 and 45–54 years in the agricultural sector of the economy decreased by an average of 10.1%. In the age group 55–64 years old there is a slight increase in the number of employed people. The greatest increase in employment was demonstrated by the age group 65 years and older (an increase of 46.9%). When analyzing employment for the period under review by gender groups, a decrease in the employment of men and women by 4.6 and 5.8%, respectively, is observed. The employment analysis carried out above indicates that men are predominantly employed in the agricultural sector of the economy of Kazakhstan.

Each region of the country is characterized by its natural, climatic and other distinctive features in the development of agricultural production. In our opinion, the availability of rural labor in the regions is of no small importance. According to the first half of 2023, the largest share of the rural labor force is concentrated in the Almaty and Turkestan regions. Each of these regions accounts for more than 17% of our country's rural workforce. The Zhambyl region can also be considered among the top three; this region accounts for, respectively, more than 8% of

the country's rural labor resources. The share of other regions of Kazakhstan is 3–5% of the total rural labor force of the republic.

As a result of the analysis for the period under review, 2019–2023, the most significant decrease in the rural labor force by more than 20% is noticeable in the Kostanay region, although this region is one of the main regions for the production of agricultural products.

As a result of the study, the importance of saturating the agricultural labor market with highly qualified specialists who are well aware of innovative technologies for growing and processing agricultural products is substantiated. It is necessary to gradually move away from the raw material orientation of agricultural exports. There is low productivity in the livestock sector. This contributes to the growth of imports of livestock products. For the development and attractiveness of the agricultural industry, it is necessary to develop the production and social infrastructure of agriculture. Solving the problems above in the study will help improve employment, well-being and quality of life for rural residents.

Discussions

As it was noted in the literary review, Kazakhstani scientists Akimbekova, Ch., Akhmetova G., and Nigmatova G., were engaged

in research on topical problems of the rural labor market (Akimbekova Ch.U., Akhmetova G.I, Nigmatova G.Zh.) [6]. Their research mainly looked at methods of government regulation and employment support. They investigated the quality of life in rural areas and the factors affecting it.

In our study, the directions of the study of employment in the field of agriculture are more detailed. A detailed analysis of the state of labor resources by age categories, level of education and other most important parameters was carried out. The authors propose to consider and adopt recommendations for retaining young specialists. Decent wages and social security guarantees have been and remain measures to stimulate the conservation and development of human resources. The impact of digitalization on agricultural employment must be taken into account.

In addition, the results of a study by Indian scientists to retain young and experienced specialists in the era of globalization of the world economy were used. In our opinion, not only young people need to guarantee jobs in rural areas, but also personnel with extensive experience in production.

It is necessary to use the experience of India, where the world's largest job guarantee program in rural areas is currently being implemented. But at the same time, it is necessary to take into account the socio-economic, geographical characteristics of our country.

Consequently, it is necessary to pay great attention to the importance of solving employment problems in the agro-industrial complex for sustainable economic growth of Kazakhstan.

In general, we assume that the results of the study may be the subject of discussion.

Conclusion

The importance of research work for the development of science is associated with the possibility of applying the results of the study to increase employment in the agricultural sector of the economy. The knowledge gained can be used by relevant government bodies at the state and regional level in the development of state programs to increase employment and well-being of the population.

In general, the development of recommendations for improving employment in the agricultural sector of the economy is based on a comprehensive and systematic approach, taking into account the following important social and economic approaches:

1. The main reasons for the lack of qualified labor resources in the agricultural industry are the incorrect planning of the

needs of agro-industrial production when forming a state order for the training of qualified specialists and the underdevelopment of social infrastructure.

2. Ensuring decent wages and guarantees of job preservation in the context of digitalization of the economy. Decent wages and guarantees of job preservation, social security remain important factors in retaining young and experienced professionals. This area has the potential for further research.

3. Taking into account the regional characteristics of the provision of labor resources. According to the first half of 2023, the largest share of the rural labor force is concentrated in Almaty and Turkestan regions. Each of this area accounts for more than 17% of our country's rural workforce. It is necessary to take into account the migration of labor in the regions.

4. Of particular importance is the improvement of the quality of labor resources and professional competencies of the labor force. It is necessary at the state level to develop an action plan to increase the professional competencies of small and medium-sized farmers. Support and incentive measures, including access to training and agricultural advice, should be provided for them.

Author's contribution: Kamysbayev Marat: setting goals and objectives, methodology development, writing, study coordination, validation of work results; Omarov Galym: analysis and data collection, interpretation of study results; Sagandykova Saule: data collection, statistical analysis, editing and revision of the publication.

Conflict of interests: on behalf of all authors, the corresponding author declares that there is no conflict of interests.

Source of financing: This research has been/was/is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP23488982).

References

[1] Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Экономический курс Справедливого Казахстана» (1.09.2023) [Электронный ресурс]. – 2023. URL: https://www.egov.kz/cms/ru/articles/state_plan (дата обращения: 22.12.2023).

[2] Агибалов, А.В. Сценарный подход к разработке стратегии развития сельских территорий / А.В. Агибалов, Л.А. Запорожцева, Ю.В. Ткачева // Вестник Воронежского государственного аграрного университета. - 2019. - №3 (62). - С. 94–102.

[3] Багмут, А.А. Опыт развития сельских территорий Канады / А.А. Багмут // Вестник Бурятского государственного университета. Экономика и менеджмент. – 2023. – № 2. – С. 109–119.

[4] Тимофеева, Н.С. Стратегическое планирование как важнейший элемент менеджмента устойчивого развития сельских территорий / Н.С. Тимофеева // Вестник КемГУ. Серия: Политические, социологические. – 2019. – № 4(1). – С.143-148.

[5] Сатыбалдин, А.А. Стратегия экономической безопасности и социальной стабильности Казахстана: коллективная монография / А.А. Сатыбалдин. - Алматы: Институт экономики КН МОН РК, 2019. – 740 с.

[6] Akimbekova, Ch.U. Relevant issues of employment in agricultural sector of Kazakhstan / Ch.U. Akimbekova, G.I. Akhmetova, G.Zh. Nigmatova // Problems of AgriMarket. - 2020. -№ 2. -P.154-162.

[7] Бураева, Е.В. Цифровизация сельского хозяйства как детерминанта экономического роста в аграрном секторе экономики / Е.В. Бураева // Вестник аграрной науки. – 2020. – № 2(83). – С. 99 -107.

[8] Казганбаев, Э.Ш. Повышение занятости населения сельских территорий Республики Казахстан / Э.Ш. Казганбаев // Проблемы агрорынка. –2019. – №4. – С. 192–200.

[9] Wojnes, Š., Fertő I. Do different types of Common Agricultural Policy subsidies promote farm employment? Land Use Policy [Electronic resource]. – 2022. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264837721005469> (date of access: 26.12.2023). <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105823>.

[10] Dhingra, S. Unemployment and labour market recovery policies / S.Dhingra, F.Kondirolli // Indian Economic Review. – 2022. – №57. – P.223-235.

[11] Garrone, M. Jobs and agricultural policy: Impact of the common agricultural policy on EU agricultural employment / M.Garrone, D.Emmers, A.Olper // Food Policy.-2019.-Vol. 87.- P.1-21. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2019.101744>.

[12] Dhingra, S., Machin, S. The crisis and job guarantees in Urban India. CEP Discussion Paper Number DP1719 [Electronic resource]. – 2021. Available at: <http://www.hdl.handle.net/10419/226287> (date of access: 10.01.2024).

[13] Dreze, J. An Indian Duet for Urban Jobs [Electronic resource]. – 2020. Available at: <https://www.ndtvprofit.com/opinion/an-indian-duet-for-urban-jobs> (date of access: 10.01.2024).

[14] Об утверждении Концепции развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021–2030 годы. [Электронный ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960> (дата обращения: 24.12.2023).

[15] Обзор развития сельского хозяйства в Казахстане [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.halykfinance.kz/research/obzor-razvitiya-selskogo-hozyaystva-v-kazahstane.html?lang=ru> (дата обращения: 21.12.2023).

[16] Global Economy Set for Weakest Half-Decade Performance in 30 Years. Washington, Jan. 9, 2023. The world bank [Electronic resource]. – 2023. Available at: https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/01/09/global-economic-prospects-january-2024-press-release?intcid=ecr_hp_headerA_2023-01-09-GEPPressRelease (date of access: 25.12.2023).

[17] Indicator catalogue. International Labour Organization [Electronic resource]. – 2023. -URL: <https://www.ilo.org/data/#e> (date of access: 26.12.2023).

[18] Численность населения Казахстана достигла почти 20 млн человек. [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.kz.kursiv.media/2023-10-03/zhrb-sep-naselenie> (дата обращения: 20.11.2023).

[19] Занятость в Казахстане 2018–2022. Статистический сборник.–Астана.-2023.-260с.

[20] Основные индикаторы рынка труда в Республике Казахстан [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/6130/> (дата обращения: 20.11.2023).

References

[1] Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana «Jekonomicheskij kurs Spravedlivogo Kazahstana» [Message from the Head of state K.-Zh. Tokayev to the people of Kazakhstan “Economic course of a Just Kazakhstan” (01.09.2023)] (2023). Available at: https://egov.kz/cms/ru/articles/state_plan (date of access: 22.12.2023) [in Russian].

[2] Agibalov, A.V., Zaporozhtseva, L.A. & Tkacheva Yu.V. (2019). Scenarnyj podhod k razrabotke strategii razvitiya sel'skih territorij [Scenario approach to the development of a rural development strategy]. *Bulletin of Voronezh State Agrarian University*, 3, 94-102 [in Russian].

[3] Bagmut, A.A. (2023). Opy't razvitiya sel'skikh territorij Kanady'. [Experience in the development of rural areas of Canada]. *Bulletin of Buryat State University, Economics and Management*, 2, 109 – 119 [in Russian].

[4] Timofeeva, N.S. (2019). Strategicheskoe planirovanie kak vazhnejshij element menedzhmenta ustojchivogo razvitiya sel'skih territorij [Strategic Planning as the Most Important Element of Management of the Sustainable Development of Rural Territories]. *Bulletin of Kemerovo State University. Series: Political, Sociological*, 4(1), 143-148 [in Russian].

[5] Satybaldin, A.A. (2019). Strategiya ekonomicheskoy bezopasnosti i social'noj stabil'nosti Kazakhstana: kollektivnaya monografiya [Strategy of economic security and social stability of Kazakhstan: collective monograph]. *Almaty: Institut ekonomiki KN MON RK*, 740 [in Russian].

[6] Akimbekova, Ch.U., Akhmetova, G.I., Nigmatova, G.Zh. (2020). Relevant issues of employment in agricultural sector of Kazakhstan. *Problems of AgriMarket*, 2, 154-162.

[7] Buraeva, E.V. (2020). Cifrovizaciya sel'skogo hozyajstva kak determinanta ekonomicheskogo rosta v agrarnom sektore ekonomiki [Digitalization of agriculture as a determinant of economic growth in the agricultural sector of the economy]. *Bulletin of Agrarian Science*, 2 (83), 99 -107 [in Russian].

[8] Kazganbaev, E.Sh. (2019). Povyshenie zanyatosti naseleniya sel'skih territorij Respubliki Kazahstan [Increasing employment in rural areas of the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 4, 192 – 200 [in Russian].

[9] Bojnec, Š., Fertő, I. Do different types of Common Agricultural Policy subsidies promote farm employment? *Land Use Policy* (2022). Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264837721005469> (date of access: 26.12.2023). <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105823>.

[10] Dhingra, S., Kondirolli, F. (2022). Unemployment and labour market recovery policies. *Indian Economic Review*, 57, 223-235.

[11] Garrone, M., Emmers, D., Olper, M. (2019). Jobs and agricultural policy: Impact of the common agricultural policy on EU agricultural employment. *Food Policy*, Volume 87, 1-21. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2019.101744>.

[12] Dhingra, S., Machin, S. (2021). The crisis and job guarantees in Urban India. CEP Discussion Paper Number DP1719. Available at: <http://hdl.handle.net/10419/226287> (date of access: 10.01.2024).

[13] Dreze, J. (2020). An Indian Duet for Urban Jobs. Available at: <https://www.ndtvprofit.com/opinion/an-indian-duet-for-urban-jobs> (date of access: 10.01.2024).

[14] Ob utverzhdenii Konceptii razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2021–2030 gody [On the approval of the Concept for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030] (2021). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960> (date of access: 24.12.2023) [in Russian].

[15] Obzor razvitiya sel'skogo hozyajstva v Kazahstane [Overview of Agriculture Development in Kazakhstan] (2023). Available at: <https://halykfinance.kz/research/obzor-razvitiya-selskogo-hozyaystva-v-kazahstane.html?lang=ru> (date of access: 21.12.2023) [in Russian].

[16] Global Economy Set for Weakest Half-Decade Performance in 30 Years. Washington, Jan. 9, 2023. The world bank. Available at: https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/01/09/global-economic-prospects-january-2023-press-release?intcid=ecr_hp_headerA_2023-01-09-GEPPressRelease (date of access: 25.12.2023).

[17] Indicator catalogue. International Labour Organization (2023). Available at: <https://ilostat.ilo.org/data/#e> (date of access: 26.12.2023).

[18] Chislennost' naseleniya Kazakhstana dostigla pochti 20 mln chelovek [The population of Kazakhstan has reached almost 20 million people] (2023). Available at: <https://kz.kursiv.media/2023-10-03/zhrb-sep-naselenie> (date of access: 20.11.2023) [in Russian].

[19] Zanyatost' v Kazahstane 2018–2022. Statisticheskij sbornik. [Employment in Kazakhstan 2018-2022. Statistical compendium] (2023). *Astana*, 260 [in Russian].

[20] Osnovnye indikatory rynka truda v Respublike Kazahstan (II kvartal 2023) [The main indicators of the labor market in the Republic of Kazakhstan (II quarter of 2023)] (2023). Available at: <https://stat.gov.kz/ru/in-dustries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/6130/> (date of access: 20.11.2023) [in Russian].

Information about authors:

Kamysbayev Marat - The main author: Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Department of Economics and Business; International University of Information Technologies; 050057 Manas str., 34/1, Almaty, Kazakhstan; e-mail: marat.kamysbayev@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6592-6030>

Omarov Galym; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Economics and Business; International University of Information Technologies; 050057 Manas str., 34/1, Almaty, Kazakhstan; e-mail: g.omarov@iitu.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0002-8241-9854>

**ECONOMETRIC ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF LABOR POTENTIAL
OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF KAZAKHSTAN**

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АӨК ЕҢБЕК ӘЛЕУЕТІН ДАМУ ТУДАЙ ЭКОНОМЕТРИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

**ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА АПК
КАЗАХСТАНА**

S. SAGINOVA^{1*}

Ph.D

V. STUKACH²

Dr.Ec.Sc, Professor

G. SULTANOVA³

Ph.D

¹ *K. Kulazhanov Kazakh University of Technology and Business, Astana, Kazakhstan*

² *P.A. Stolypin Omsk State Agrarian University, Omsk, Russian Federation*

³ *Eurasian Integration Institute, Astana, Kazakhstan*

** corresponding author e-mail: saginova.s@gmail.com*

С.А. САГИНОВА^{1*}

Ph.D докторы

В.Ф. СТУКАЧ²

э.ф.д., профессор

Г.Т. СУЛТАНОВА³

Ph.D докторы

¹ *Қ. Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті,
Астана, Қазақстан*

² *П. А. Столыпин атындағы Омбы мемлекеттік аграрлық университеті, Омбы, Ресей*

³ *Еуразиялық интеграция институты, Астана, Қазақстан*

** автордың электрондық поштасы: saginova.s@gmail.com*

С.А. САГИНОВА^{1*}

доктор Ph.D

В.Ф. СТУКАЧ²

д.э.н., профессор

Г.Т. СУЛТАНОВА³

доктор Ph.D

¹ *Казахский университет технологии и бизнеса им. К. Кулажанов, Астана, Казахстан*

² *Омский государственный аграрный университет им. П.А. Столыпина, Омск, Россия*

³ *Институт евразийской интеграции, Астана, Казахстан*

**электронная почта автора: saginova.s@gmail.com*

Abstract. *The goal* is to reveal the basis for the formation of labor potential in agriculture, its condition and role in socio-economic development of rural areas. Consider theoretical foundations of economic and mathematical modeling of dynamics of the formation of human resources in agro-industrial complex of Kazakhstan. *Methods* - application of methodology for carrying out forecast calculations based on econometric model in the form of a system of joint equations, tracing the connection of labor market with changes in demographic structure of the country's rural population. The study used statistical data series provided by the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. An overview of government support measures aimed at increasing labor reserves in rural areas is presented. As a result of scientific research, calculation forecast models were obtained, on the basis of which the values of main statistical indicators characterizing the dynamics of labor activity in rural areas of the republic for the long-term period were determined. *Results* - ways to overcome negative trends that slow down labor activity and form effective labor

Түйінді сөздер: ауылдық аумақтар, еңбек әлеуеті, халықты жұмыспен қамту, жоғары өнімді жұмыс орындары, кәсіптік дағдылар, әлеуметтік инфрақұрылым, демографиялық факторлар.

Ключевые слова: сельские территории, трудовой потенциал, занятость населения, высокопроизводительные рабочие места, профессиональные навыки, социальная инфраструктура, демографические факторы.

Introduction

High-quality strategic development of rural areas is becoming a key element for the state, since it has significant impact on ensuring food security. To achieve this important task, it is necessary to identify strategic priorities aimed at supporting the development of rural areas in Kazakhstan.

The study of rural areas remains a priority topic for many scientists around the world, including researchers from Kazakhstan. The concept of «rural development» is not only subject to different interpretations, but has also actively evolved in recent decades as a concept, reflecting different points of view.

The connection between labor potential and rural progress is a complex and significant interaction that has a significant impact on socio-economic situation of rural population and development of agricultural sector.

Labour migration is not insignificant in helping to develop rural areas. Thus, labour migration contributes to the abandonment of agricultural land by rural households, which has a negative impact on the development of rural areas (Dingde Xu, Xin Deng, Shili Guo et al.) [1].

In addition, labour force is the main part of agro-industrial complex because, rural labour force affects the willingness of farmers in different regions to influence the scale of exploitation of cultivated land and the adoption of agricultural machinery technology. At the same time, in the process of farming, the demonstration of income effect, extension effect, the distribution of farmers' resources in the form of local labour, chemical fertilizers, pesticides, agricultural machinery, land and other factors affect the distribution of resource factors among farmers in other regions (Zhang Weikun, Liang Hanyuan, Chen Zhe et al.) [2].

The purpose of this study is to research the relationship between labour potential and rural development. This issue represents a complex balance between various economic, social and demographic factors, which requires careful and comprehensive analysis to ensure the sustainability and well-being of rural areas (Akimbekova Ch.U.) [3].

The government's employment policy has acquired an important social status in ensuring stability in the labour market. As part of

the Kazakhstan-2050 strategy, the Employment Roadmap programme was an important step towards achieving the goals. It has created new jobs and increased incomes. It has also contributed to the creation of sustainable and productive employment for unemployed citizens, as well as for those who cannot find a job due to lack of means.

Literature Review

In general, significant attention has been paid to the development of agro-industrial complex in a number of studies. Some of the works focus on studying institutional changes in agricultural and industrial sectors.

The significance of labor potential and its role in public administration and regulation of the agro-industrial complex is the primary focus of scientific research.

These scientific studies were carried out in various periods by such scientists as (Lovchikova E.I., Zvereva G.P., Volchkova A.S.; Proka N.I.; Cherdancev V.P.) [4-6].

The studies by Lovchikova E.I., Zvereva G.P., Volchkova A.S. [4], who pay much attention to the study of staffing of agricultural organizations, the peculiarities of motivation and stimulation of labour activity of personnel in agriculture, the study of the main trends in the development of personnel of agricultural organizations, who also formulated the main directions for improving the staffing of agriculture, are of no small importance

The significance of the problem of personnel potential development, its modern role in ensuring the competitiveness of the economy, aggravated by structural changes in the country's personnel potential, especially in agriculture is revealed in his works by (Proka N.I.) [5]

Cherdantsev's V.P. [6] studies are related to the problems of the quality of human resources and human resources potential of agro-industrial and fishery complexes

Kaliev G.A.; Moldashev A.B., Akimbekova Ch.U, Zhumasheva S.T. at al.; Belgibayeva A.S., Musina A.J., Volokhova M.A. [7-9] take active part in Kazakhstani research on the AIC and issues of labor potential and food security. Kerimova U.K., Kasenbaev G.S.; Nurzhanova G.I., Saparova G.K., Saginova S.A. [10, 11] are involved in study of the issues of

agricultural development, including issues of ensuring its sustainability.

Numerous scientific studies are devoted to the issues of development and modernization of AIC. A number of works highlight issues of institutional changes in agricultural sector.

The article also considers and studies the work of Putsenteilo P., Klapkiv Y., Karpenko V. at al. [12] which is based on the study of the possibilities of institutional system reform of the agrarian sector, where the researchers studied the formation and development of agrarian institutionalism, which fulfils a key role in the agrarian economy of the region. According to researchers, it was these institutional changes, which arose as a side effect of industry modernization, that contributed to the evolution of the entire agro-industrial complex.

Research indicates that such changes are driven by fluctuations in relative input prices, as well as evolution of organizational structures and institutions between enterprises and agro-industrial production sectors.

Materials and methods

The modern process of modernization of agriculture is the result of the interaction of many factors, covering not only the introduction of innovations, but also physical, economic, organizational, cultural and motivational aspects. Despite the diversity and varying the importance of these factors, and the impossibility of achieving high level for all of them at the same time, it is possible for them to gradually accumulate and improve over a long period of time.

Specifics of agricultural modernization are associated with a high level of risks. Agricultural producers are limited in their ability to quickly adapt to changes in market conditions. In addition, agriculture is characterized by dynamic properties inherent in certain types of fixed assets, such as machines and tractors and vehicles. These elements change their spatial location and nature of work over time, which determines the high controllability of this part of fixed assets in agriculture.

At the end of 2022, the rate of depreciation of fixed assets in agricultural sector was 36.4%, while the rate of renewal of fixed assets was only 15.2%. Our estimates indicate that these figures are significantly underestimated, taking into account that the wear and tear of fixed assets in agriculture is one of the important problems of this industry (Bureau of National Statistics of the Agency...) [13].

In accordance with the existing Concept of the AIC, it's noted that the level of wear and tear of the machines and tractors in agricul-

tural sector is on average 76% (80% for tractors and 72% for combines). The material and technical base of hydrogeological and reclamation services has remained without updates for more than 10 years, while almost all fixed assets in this area have almost 100% wear and tear - buildings and structures, vehicles are in poor conditions or unusable technical condition. Due to limited resources, many peasant and private farms cannot afford to update their machines and tractors and other fixed assets and key assets.

In our opinion, one of reasons for high level of wear and tear in agriculture is underdevelopment of investment lending and leasing market. As mentioned earlier, instead of solving problems in agricultural lending market, the state continues to provide preferential loans at low interest rates through development institutions. Since the volumes of preferential lending are limited, large agricultural enterprises are usually the main recipients of such loans.

Moreover, the lack of private ownership of agricultural land sharply reduces the availability of lending due to limited opportunities for providing land as collateral. In addition to this, it is worth noting general underdevelopment of the service system, including the limited efficiency of processes for restoring parts of agricultural machinery.

However, studies of the state, trends and prospects for development of agricultural production factors in conditions of active modernization of agricultural industry are not given due attention. The study of interaction of agricultural production factors is insufficiently studied area.

In addition, the shortage of agricultural workers limits access to quality agricultural products, which can be significantly exacerbated if there is an imbalance in the distribution of labour resources and affect the food security of the country (Rahmatullina L.I.) [14].

Practice requires clarification of the models proposed in scientific researches for forecasting the prospects for the development and modernization of the AIC in order to obtain results that are more adequate to current circumstances in the interests of solving the problems of preparation and development of the AIC, capable of making the transition to innovative model of agricultural production.

Result

In applied economic and mathematical analysis and forecasting, modelling of multi-dimensional time series is particularly emphasized with the use of regression and correlation analysis. The models developed in this area make it possible to represent with a suf-

efficient degree of accuracy the relationships between the indicators under study, and also make it possible to assess the degree of influence exerted on the results.

We will use a multifactor data analysis to identify patterns in the change of the process being studied, with an example of this using

forecasting of the indicators. Time series data of the factors studied for the period 2017-2022 is utilized in the following calculations (table 1).

Let's introduce symbols for constructing a system of equations for econometric multifactor model (table 2).

Table 1 – Factors that affect labour potential development in rural areas during the period of 2017 to 2022

	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Gross output of products (services) of agriculture, forestry and fisheries, million tenge	3 817 237,1	4 497 585,4	5 177 893,7	6 363976,1	7 549827,9	9 521 002,3
Rural housing stock, total area of housing, at the end of the year, million sq. m.	127 332	130 297	132 877	134 494	137 481	141 237
Fixed assets in kind:						
Production of tractors for agriculture and forestry, pieces	292	350	1 047	2 398	5 160	5 384
Production of seeders, planters and transplanters, pieces	185	236	223	197	238	235
Mower production, including tractor-mounted mowers, not included into other groups, pieces	69	155	238	383	491	588
Average monthly nominal wage per employee by economic sector (Agriculture, forestry and fisheries), tenge	70 959	97 929	115 371	130 178	150 705	190 086
Rural population, thousand people	3 840,1	3 861,4	3 830,7	3 768,6	3765,0	3 646,5
Rural population by level of education, higher, thousand people	835	906,5	886,6	1 054,5	959,6	1 121,1
Rural population by level of education, secondary specialized, thousand people	1 353,8	1 434,4	1 521,1	1 346,6	1 540,6	1 673,8
Rural population by level of education, general secondary, thousand people.	917,4	898,9	869,6	853,5	505,1	429,5
Note: the table is compiled according to the source data from (Bureau of National Statistics of the Agency...) [13]						

In our opinion, the presented factor characteristics cover the main components characterizing the dynamics of development of labor potential of rural areas, and by introducing the appropriate degree of detail into the

selected numerical indicators of statistical data, the opportunity is provided for modeling and analyzing their development in the process of dynamics (1).

$$\begin{cases} Y = a_0 + a_1 \cdot X_1 + a_2 \cdot X_3 + a_2 \cdot X_7 \\ X_1 = a_0 + a_1 \cdot X_2 \\ X_3 = a_0 + a_1 \cdot X_4 + a_2 \cdot X_5 + a_2 \cdot X_6 \end{cases} \quad (1)$$

Table 2 – Symbols of main statistical indicators characterizing the dynamics of development of labor potential of rural areas in the Republic of Kazakhstan

Factor Designation	Name of factor	Unit of measurement
Y	Gross output of products (services) of agriculture, forestry and fisheries	mln tenge
X ₁	Rural population	thous.people
X ₂	Rural housing stock, total area of dwellings, at the end of the year	mln sq.m
X ₃	Average monthly nominal wage per employee by economic sector (Agriculture, forestry and fisheries)	tenge
X ₄	Rural population by level of education, higher	thous.people
X ₅	Rural population by level of education, secondary specialized	thous.people
X ₆	Rural population by level of education, secondary general	thous.people
X ₇	Production of tractors for agriculture and forestry	pieces

Note: table compiled by the authors

Based on the findings of several authors' research, the model built upon dynamics of economic processes provides quite satisfactory results for forecast values. It is appropriate to apply the methodology used in this study to construct a dynamic model of multifactor forecasting (Zamkov O.O., Tolsto-pyatenko A.V., Cheremnyh Yu.N.) [15].

On the example of the first equation of the multifactor model we will carry out a quantitative analysis and forecast of the selected factor indicators.

In each specific year, a multifactor model is created for each time period L under study, which should take into account the lack of dependence between the explanatory variables of the regression model and the rationale for the analytical type of the model. Estimates of the main factor should be not only comparable, but also efficient as well as wealthy in the time period under study (Garmash A.N., Orlova I.V., Fedoseev V.V.) [16] (2):

$$\hat{Y}_l = a_0 \cdot x_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2 + \dots + a_m x_m \quad (2)$$

where Y_l is modeled indicator of the l year;
 x_i -factors influencing on this indicator, $i = \overline{0, m}$;
 a_i – coefficients of model equation, $i = \overline{0, m}$;
 m – number of factor characteristics.

The resulting regression equation has the following form (3):

$$Y = 8645748,16 + 225,05 \cdot X_1 - 8724,57 \cdot X_3 + 159,17 \cdot X_7 \quad (3)$$

Try to perform statistical analysis of the obtained regression equation, i.e. check the significance and value of the equation, its coefficients and identify absolute and relative errors of approximation.

To estimate the unbiased variance, we need to perform the following calculations:

Unbiased error $\varepsilon = Y - Y(x) = Y - X^*s$ (absolute approximation error) ULT (table 3).

Table 3 – Calculated parameters of regression equation

Y	Y(x)	$\varepsilon = Y - Y(x)$	ε^2	$(Y - Y_{cp})^2$	$ \varepsilon : Y $
3 817 237,1	3 845 471,91	-28 234,81	797 204 121,93	5 463 204 944 588,3	0,0074
4 497 585,4	4 336 152,93	161 432,46	26 060 440 656,46	2 745 654 578 569,5	0,0359
5 177 893,7	5 295 575,97	-117 682,27	13 849 117 131,42	953 929 965 047,1	0,0227
6 363 976,1	6 416 321,76	-52 345,65	2 740 067 922,35	43 843 760 300,6	0,00823
7 549 827,9	7 559 592,45	-9 764,55	95 346 467,78	1 946 696 936 492,7	0,00129
9 521 002,3	9 474 407,48	46 594,82	2 171 077 292,92	11 332 751 411 005,0	0,00489
			45 713 253 592,86	22 486 081 596 003,0	0,0804

Note: calculated by the authors

Calculated unbiased variance estimate (4):

$$s^2 = \frac{1}{n-m-1} \cdot s_e^2 = \frac{1}{6-3-1} \cdot 45713253592,8 = 22486081596003 \quad (4)$$

Next, the value of standard deviation (5) is assessed:

$$S = \sqrt{s^2} = \sqrt{22486081596003} = 151184,082 \quad (5)$$

The next step is to calculate standardized regression coefficients - β -coefficients (β_j). These coefficients show by what part of standard deviation of the variable Y will change when the factor X_i changes by one standard deviation (S_{x_i}), provided that the remaining factors remain unchanged in the model.

Based on the β_j maximum value, it is possible to estimate which factor has a more significant impact on the Y variable.

Based on elasticity coefficients and β -coefficients, opposite conclusions can be drawn. This may be due to:

- a) large variation in one of the factors;
- b) various directions of influence of factors on the result.

The coefficient β_j can also be interpreted as a measure of the direct impact of the j- factor (x_j) on the dependent variable (y). In multiple regression, the j- factor has not only a direct, but also indirect effect on the result (that is, through other factors in the model).

The indirect impact is assessed through the value: $\sum \beta_i r_{x_j, x_i}$, where m - factors in the model. The total influence of the j- factor on the result appears, which is equal to the sum of the direct and indirect impacts, and evaluates the linear pair correlation coefficient of this factor and the result - $r_{x_j, y}$.

In the ongoing analysis, it is important to note that the direct impact of the factor (X1) on the resulting sign (Y) in the regression equation is characterised by the value of the coefficient β_j , which according to these calculations is 0.529 .

The next most important step in analysing the equation of a multifactor model is the calculation of the multiple correlation coefficient, which provides information about the degree of interrelation between the considered factor variables.

The calculated multiple correlation coefficient (R) (6) provides an estimate of the extent to which the factors involved in the model equation jointly influence the outcome:

$$R = \sqrt{1 - \frac{S_e^2}{\sum(y_i - \bar{y})^2}} = \sqrt{1 - \frac{45713253592,861}{22486081596003}} = 0,997 \tag{6}$$

Next, the hypotheses regarding the coefficients of the regression equation are tested to determine the statistical significance of the parameters of the multiple regression equation.

The result of the t-criterion obtained from the observations is compared with the tabulated value of the t-criterion, which is determined on the basis of Student's distribution tables. Such tables are usually found at the end of textbooks and workshops in statistics or econometrics. The tabulated value depends on the chosen significance level (α) and the number of degrees of freedom, which for linear paired regression is ($n-2$), where n is the number of observations.

If the observed value of the t-criterion exceeds the tabulated value (modulo), the main hypothesis is rejected. This means that with probability ($1-\alpha$) the parameter or statistical

characteristic in the general population has a significant difference from zero.

If the observed value of the t-criterion is less than the tabulated value (modulo), then there is no sufficient reason to reject the main hypothesis. That is, the parameter or statistical characteristic in the general population has no significant difference from zero at a given significance level α .

For our ongoing study, the results of calculations of statistical significance of estimates of regression coefficients b_0, b_1, b_2, b_3 do not fully correspond to the calculated values.

Next, we will make calculations to determine the confidence intervals of regression equation coefficients.

Let's define confidence intervals for regression coefficients with confidence level of 95%:

$$b_0: (b_0 - t_{\text{табл}} \times S_{b_0}; b_0 + t_{\text{табл}} \times S_{b_0}) = (8645748,16 - 6,205 \times 12350181,34; 8645748,16 + 6,205 \times 12350181,34) = (-67987127,07; 85278623,39)$$

Since calculated interval includes 0, the coefficient b_0 is not significant.

$$b_1: (225,053 - 6,205 \times 46,151; 225,053 + 6,205 \times 46,151) = (-61,312; 511,42)$$

Since calculated interval includes 0, coefficient b_1 is not significant.

$$b_2: (-8724,569 - 6,205 \times 2120,525; -8724,569 + 6,205 \times 2120,525) = (-21882,424; 4433,287)$$

Since calculated interval includes 0, the coefficient b_2 is not significant.

$$b_3: (159,17 - 6,205 \times 86,244 ; 159,17 + 6,205 \times 86,244) = (-375,971; 694,312)$$

Since the calculated interval includes 0, coefficient b_3 is not significant. Therefore, the determination index will be calculated as follows (7):

$$R^2 = 1 - \frac{s_e^2}{\sum(y_i - \bar{y})^2} = 1 - \frac{45713253592,861}{22486081596003} = 0,998 \quad (7)$$

There is a significant connection between the Y variable and impact factors X_i . Assessment of the overall quality of multiple regression equation involves testing the hypothesis that the coefficient of determination calculated from the population data (R^2 или $b_1 = b_2 = \dots = b_m = 0$) is zero. This test refers to identifying the degree of non-significance of regression equation based on population data.

The conducted analysis uses Fisher's F test to perform this test. In this context, actual (observed) value of the F-test is determined, which is calculated based on R^2 determination coefficient, obtained from specific observational data.

Additionally, one can consider joint significance assumption, which means that all regression coefficients associated with the

explanatory variables are simultaneously equal to zero.

To test this hypothesis, the Fisher distribution F statistic is used for one-sided testing.

If $F < F_{kp} = F_{\alpha; n-m-1}$, then in this case there are no proper grounds for completely rejecting the H_0 hypothesis.

The value for a certain number of degrees of freedom is tabulated: $k_1 = 3$ and $k_2 = n-m-1 = 6-3-1 = 2$, $F_{kp}(3;2) = 19,1643$.

Since the observed F value exceeds the critical value F_{kp} , this indicates the statistical significance of determination coefficient and reliability of regression equation. It is also confirmed that coefficients for X_i factors are statistically significant.

During the analysis, a multiple regression equation was obtained:

$$Y = 8645748,16 + 225,05 \cdot X_1 - 8724,57 \cdot X_3 + 159,17 \cdot X_7$$

The parameters of the resulting multifactor model can be explained from economic point of view as follows:

- when the factor characteristic "Rural population" increases by one unit, the average value of the variable "Gross output of products (services) of agriculture, forestry and fisheries" increases by average of 225.05 units;

- increase in the "Average monthly nominal wage of one employee by economic sectors (agriculture, forestry and fisheries)" by one unit leads to a decrease in the average value of "Gross output of products (services) of agriculture, forestry and fisheries" by 8724.57 units;

- increase in indicator "Production of tractors for agriculture and forestry" by one unit leads to average increase in value of the factor "Gross output of products (services) of

agriculture, forestry and fisheries" by 159.17 units;

- based on maximum coefficient $\beta_1 = 0.529$, we can conclude that factor "Rural Population number" itself has the greatest impact on the result of "Rural Population number" indicator.

The determination coefficient and Fisher's test confirm statistical significance of the equation. The analysis showed that in the considered case, changes in both X_i factors explain 99.81% of the total variability in the result.

The next step in using mathematical forecasting method based on time series was to carry out forecast calculations for the remaining key statistical indicators reflecting the dynamics of development of agricultural sector of Kazakhstan (table 4).

Table 4 – Forecast statistical data describing trends in the development of rural labour potential in the Republic of Kazakhstan for the period from 2023 to 2025

Year	Forecast	Equation Characteristics
Y – Gross output of agricultural products (services), forestry and fisheries, million tenge		
2023	10040750,67	Model equation: $Y = 8645748,16 + 225,05 \cdot X_1 - 8724,57 \cdot X_3 + 159,17 \cdot X_7$ $R^2 = 0,998 \quad F_calc = 327,26 \quad S_y = 151184,08$
2024	11151083,13	
2025	12261415,58	
X ₁ – Rural population number, thousand people		
2023	143222	Model equation:
2024	145871	

2025	148519	$X_1 = 118922,65 + 0,1194 \cdot X_2$ $R^2 = 0,995$ $F_calc = 820,51$ $Sy = 496,95$
X_3 – Average monthly nominal wage per employee by economic sector (Agriculture, forestry and fisheries), tenge		
2023	202748	Model equation: $Y = - 184101,93 + 206,87 \cdot X_4 + 102,32 \cdot X_5 - 53,64 \cdot X_6$ $R^2 = 0,976$ $F_calc = 28,09$ $Sy = 13407,83$
2024	224713	
2025	246678	
Note: table compiled by the authors		

Thus, the models presented in Table 3 describe organizational and economic mechanism of functioning of agro-industrial complex at various levels: macro and micro levels. This mechanism can be abstracted and divided into several groups: administrative (managerial), financial-economic and material-technical. Each of these groups includes factors and mechanisms that influence both on current operational activities of AIC and its modernization.

Discussions

Based on a combination of demographic, economic and social factors, it is possible to determine the role of labour resources in the structure of resource potential of the agro-industrial complex. Demographic factors include such factors as: birth rate, mortality and migration of the population, the size of the population and its labour resources. Economic conditions play a huge role in the formation of labour resources. They include the level of wages, availability of jobs and prospects for their development, as well as housing and engineering infrastructure.

Social factors, including living conditions, benefits and availability of social infrastructure, have a significant impact on social support for workers (Kydyrbaeva E.O., Baidybekova S.K., Shomshekova B.K.) [17].

In recent years, the main problem of staffing in agricultural sector of economy has been the reduction in the number of people, in particular young people, who want to work in agriculture.

The agricultural industry is experiencing a shortage of qualified agricultural personnel and, as a result, low labor productivity, low wages, etc.

As a result, most people move from rural areas to cities in search of work (National project for the development of the agro-industrial complex...) [18].

According to a number of scientists and specialists, in the near future there will be an increase in the demand for workers who have not only competencies in the field of agricultural production, but also the knowledge which is necessary to work with digital devices and robotic systems. This, in turn, it creates an urgent need for the formation and constant updating of these competencies among exist-

ing and potential industry workers (Dolgushkin N.K., Novikov V.G.) [19].

It should be noted that the potential of rural labor market is enormous. Rural territories must combine both the economy and society, and also provide them with close relationship that promotes the sustainable development of these territories. However, it is necessary to take into account that only the presence of rural economy and its growth will increase the demand for labor of the rural population, provide rural residents with increased income, level and quality of life, and increase food independence of the republic (Gizatov A.I., Esengalieva S.M., Chere-muhina O.V.) [20].

Both quantitative and qualitative methods of analysis were used in the course of the study. Indicators of labour potential can be presented in the form of the volume of its characteristic, which includes the number of able-bodied population, as well as the amount of wages per worker at the level of productivity and intensity of labour that is established. The net aspect covers all aspects that are relevant to the intensive characteristics. It depends on the physical condition of the working-age population, as well as their education and training. This may affect the quality of factors that characterise "Gross output of products (services) of agriculture, forestry and fisheries".

Conclusions

1. The research results show that the following indicators have a significant impact on the total output of goods (services) in agriculture, fisheries and forestry: population in rural areas, average wages of workers in the agriculture, fisheries and forestry sector, as well as the availability and condition of rural housing stock, including the total area of housing. Analyses and projections of these indicators show that the population of rural areas is declining and also the increase in wages may lead to a decrease in GDP in the agricultural sector.

2. Additional ways to develop labor potential in rural areas of Kazakhstan in the context of modernization of agro-industrial complex (AIC) may include the following aspects:

2.1. Personnel development and training:

* implementation of educational programs, the purpose of which is to improve qualifications of personnel in agricultural sector;

References

* creation and support of professional educational centers aimed at rural residents;
 * development of distance learning system to provide wider access to educational resources.

2.2. Modern technological transformation:
 - application of the latest technological solutions in agricultural sector in order to increase productivity and efficiency of work processes;

- dissemination of advanced agricultural methods and practices.

2.3. Creation of jobs:

• support for development of entrepreneurship of small and medium-sized enterprises in rural areas;

• promoting the creation of new jobs by providing financial and tax preferences.

2.4. Development of social infrastructure:

* increase the level of infrastructure in rural areas, including housing and utilities services, medical care, education and cultural centres;

* creating attractive conditions for attracting specialists to rural areas, providing benefits and bonuses.

2.5. Implementation of financial support:

- provision of financial instruments and loans for development of agricultural enterprises;

- support for government programs and investments in agricultural sector.

2.6. Implementation of social programs:

• implementation of programs to support families and youth living in rural areas;

• improving social protection of the rural population.

3. The improvement of rural housing stock will contribute to the increase in the rural population, and thus to the growth of labour potential in rural areas. Forecast calculations show an increase in fixed assets in rural areas, including its active part, which is characteristic of the intensification of modernisation of the agro-industrial complex and requires an increase in the quality of labour potential.

Author's contribution: Saginova Saniya: the idea of choosing the topic of the article, development of methodology, writing, work with illustrative material, confirmation of the research results, editing and finalizing the publication; Stukach Viktor: application of mathematical and statistical methods for the analysis of research materials, mentoring and coordination at all stages of the research; Sultanova Guzel: analysis and data collection and processing, interpretation of research results, editing and finalizing the publication.

Conflict of interests: on behalf of all authors, the corresponding author declares that there is no conflict of interest.

[1] Dingde, Xu. Labor migration and farmland abandonment in rural China: Empirical results and policy implications /Xu Dingde, Deng Xin, Guo Shili, Liu Shaoquan [Electronic source]. – 2019. - URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0301479718314014> (date of reference: 02.12.2023).

[2] Zhang, Weikun. The Rural Labor Transfer with Respect to the Development of Farmland Leasing Market: Evidence from Rural China /Weikun Zhang, Hanyuan Liang, Zhe Chen, Jun Zhang //Man and the Economy. – 2021. - Vol. 8(1). - P. 99-128.

[3] Акимбекова, Ч.У. Трудовые ресурсы села в условиях цифровизации экономики казахстана / Ч.У. Акимбекова // АПК: Экономика, управление. - 2019. - № 10. - С. 87-95.

[4] Ловчикова, Е.И. Совершенствование кадрового обеспечения сельскохозяйственной организации на основе мотивационного механизма / Е.И. Ловчикова, Г.П. Зверева, А.С. Волчёнкова. - Орел: ФГБОУ ВО Орловский ГАУ, 2021. – 160с.

[5] Прока, Н.И. Компетентностный подход к развитию кадрового потенциала /Н.И. Прока //Вестник аграрной науки. - 2021. - № 6(93). - С. 125-130.

[6] Черданцев, В.П. Управление кадровым потенциалом агропромышленного и рыбохозяйственного комплексов [Электронный ресурс]. - 2022. - URL: <https://www.cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-kadrovym-potentsialom-agropromyshlennogo-i-rybohozyaystvennogo-kompleksov> (дата обращения: 20.11.2023).

[7] Калиев, Г.А. Стратегические приоритеты развития АПК Казахстана /Г.А. Калиев //Никоновские чтения.-2019.-№24.-С.421-425.

[8] Молдашев, А.Б. Основные приоритеты социально-экономического развития сельских территорий, направленные на повышение уровня жизни жителей села (методические рекомендации) /А.Б. Молдашев, Ч.У. Акимбекова, С.Т. Жумашева, Ж.С. Досумова. - Алматы: КазНИИЭАПКРСТ, 2020. - 34 с.

[9] Бельгибаева, А.С. Тенденции рынка труда в Акмолинской области Казахстана /А.С. Бельгибаева, А.Ж. Мусина, М.А. Волохова //Проблемы агрорынка. - 2021. - №1. - С. 163-171.

[10] Керимова, У.К. Ключевые проблемы развития агропромышленного комплекса в Казахстане и пути их решения /У.К. Керимова, Г.С. Касенбаев // Вестник университета «Туран». - 2021. - №4. - С. 85-92.

[11] Нуржанова, Г.И. Трудовой потенциал сельских территорий Казахстана в условиях цифровизации экономики /Г.И. Нуржанова, Г.К. Сапарова, С.А. Сагинова// Проблемы агрорынка.-2023.-№1. - С.190-198.

[12] Putsenteilo, P. The role of institutions in the development of agriculture / P. Putsenteilo, Y. Klaviv, V. Karpenko, I. Gvozdecka

// Bulgarian Journal of Agricultural Science. - 2020. - №26 (1). - P. 23-33.

[13] Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2023. - URL: [https:// www. stat.gov.kz](https://www.stat.gov.kz) (дата обращения: 22.11.2023).

[14] Рахматуллина, Л.И. Состояние кадрового обеспечения отраслей сельского хозяйства оренбургской области /Л.И. Рахматуллина. - Оренбург: АГЕНСТВО ПРЕСС, 2021. - 225 с.

[15] Замков, О.О. Математические методы в экономике /О.О. Замков, А.В. Толстопятенко, Ю.Н. Черемных. - Москва: Дело & Сервис, 2019. - 365 с.

[16] Гармаш, А.Н. Экономико-математические методы и прикладные модели /А.Н. Гармаш, И.В. Орлова, В.В. Федосеев. - Москва: Издательство Юрайт, 2022. - 328 с.

[17] Кыдырбаева, Э.О. Кадровый потенциал аграрного сектора Республики Казахстан: оценка сложившейся ситуации /Э.О. Кыдырбаева, С.К. Байдыбекова, Б.К. Шомшева //Проблемы агрорынка. - 2022. - №4. - С. 190-196.

[18] Национальный проект по развитию АПК Республики Казахстан на 2021–2025 гг. [Электронный ресурс].-2021.-URL: [https:// www. https://akorda.kz/assets/media/files/porazvitiyu-ark.pdf](https://www.akorda.kz/assets/media/files/porazvitiyu-ark.pdf) (дата обращения: 02.02. 2024).

[19] Долгушкин, Н.К. Развитие кадрового потенциала сельского хозяйства как базового фактора обеспечения продовольственной безопасности страны /Н.К. Долгушкин, В.Г. Новиков //Международный сельскохозяйственный журнал. - 2023. - №1 (391). - С. 8-15.

[20] Гиззатова, А.И. Трудовые ресурсы казахстанского села / А.И. Гиззатова, С.М. Есенгалиева, О.В. Черемухина //Проблемы агрорынка. – 2023. - №3. – С. 169-178.

References

[1] Dingde, Xu, Xin, Deng, Shili, Guo, Shaoquan, Liu. (2019). Labor migration and farmland abandonment in rural China: Empirical results and policy implications. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0301479718314014>// (date of access: 02.12.2023)

[2] Zhang, Weikun, Liang, Hanyuan, Chen, Zhe, Zhang, Jun. (2021). The Rural Labor Transfer with Respect to the Development of Farmland Leasing Market: Evidence from Rural China. *Man and the Economy*, 8(1), 99-128.

[3] Akimbekova, CH.U. (2019). Trudovye resursy sela v usloviyah cifrovizacii ekonomiki Kazakhstana [Rural labour resources in the conditions of digitalisation of Kazakhstan's economy]. *APK: Ekonomika, upravlenie*, 10, 87-95 [in Russian].

[4] Lovchikova, E.I., Zvereva, G.P., Volchyonkova, A.S. (2021). Sovershenstvovanie

kadrovogo obespecheniya sel'skohozyajstvennyh organizacii na osnove motivacionnogo mekhanizma: monografiya [Improvement of staffing of agricultural organisations on the basis of motivational mechanism: monograph]. *Orel: FGBOU Orlovskij GAU*, 160 [in Russian].

[5] Proka, N.I. (2021). Kompetentnostnyj podhod k razvitiyu kadrovogo potenciala [Competence-based approach to the development of human resource potential]. *Vestnik agrarnoj nauki - Bulletin of Agrarian Science*, 6(93), 125-130 [in Russian].

[6] Cherdancev, V.P. (2022). Upravlenie kadrovym potencialom agropromyshlennogo i rybohozyajstvennogo kompleksov [Management of human resources potential of agro-industrial and fishery complexes]. Available at: <https://www.cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-kadrovym-potentsialom-agropromyshlennogo-i-rybohozyaystvennogo-kompleksov> (date of access: 20.11.2023) [in Russian].

[7] Kaliev, G.A. (2019). Strategicheskie prioritety razvitiya APK Kazakhstana [Strategic priorities for the development of the agro-industrial complex of Kazakhstan]. *Nikonovskie chteniya - Nikonov Readings*, 24, 421-425 [in Russian].

[8] Moldashev, A.B., Akimbekova, CH.U., ZHumasheva, S.T., Dosumova, ZH.S. (2020). Osnovnye prioritety social'no-ekonomicheskogo razvitiya sel'skih territorij, napravlennye na povyshenie urovnya zhizni zhitelej sela (metodicheskie rekomendacii) [The main priorities of socio-economic development of rural areas aimed at improving the living standards of rural residents (methodological recommendations)]. *Almaty: KazNII EAPKiRST*, 34 [in Russian].

[9] Bel'gibaeva, A.S., Musina, A.ZH., Volohova, M.A. (2021). Tendencii rynka truda v Akmolinskoj oblasti Kazakhstana [Labour market trends in Akmola region of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 1, 163-171 [in Russian].

[10] Kerimova, U.K., Kasenbaev, G.S. (2021). Klyuchevye problemy razvitiya agropromyshlennogo kompleksa v Kazakhstane i puti ih resheniya [Key problems of agro-industrial complex development in Kazakhstan and ways of their solution]. *Vestnik universiteta «Turan» - Bulletin of the University "Turan"*, 4, 85-92 [in Russian].

[11] Nurzhanova, G.I., Saparova, G.K., Saginova, S.A. (2023). Trudovoj potencial sel'skih territorij Kazakhstana v usloviyah cifrovizacii ekonomiki [Labour potential of rural areas of Kazakhstan in the conditions of digitalisation of the economy]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 1, 190-198 [in Russian].

[12] Putsenteilo, P., Klapkiv, Y., Karpenko, V., Gvozdecka, I. (2020). The role of institutions in the development of agriculture. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 26 (1) 23–33.

[13] Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Agency for Strategic

planning and reforms of the Republic of Kazakhstan Bureau of National statistics] (2023). Available at: <https://stat.gov.kz> (date of access: 22.11.2023) [in Russian].

[14] Rahmatullina, L.I. (2021). Sostoyaniye kadrovogo obespecheniya otraslej sel'skogo hozyajstva orenburgskoj oblasti [The state of staffing of agricultural industries in the Orenburg region]. *Orenburg: AGENCY PRESS, 225* [in Russian].

[15] Zamkov, O.O., Tolstopyatenko, A.V., Cherenykh, YU.N. (2019). Matematicheskie metody v ekonomike [Mathematical methods in economics]. *M.: Delo i Servis, 365* [in Russian].

[16] Garmash, A.N., Orlova, I.V., Fedoseev, V.V. (2022). Ekonomiko-matematicheskie metody i prikladnye modeli [Mathematical methods in economics]. *M.: Izdatel'stvo YUrajt - Moscow: Publishing House Yurajt, 328* [in Russian].

[17] Kydyrbaeva, E.O., Baidybekova, S.K., Shomshekova, B.K. (2022). Kadrovyi potencial agrarnogo sektora Respubliki Kazahstan: ocenka slozhivcheisja situacii [Personnel potential of agricultural sector of the republic of ka-

zakhstan: assessment of the current situation]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket, 4, 190-196* [in Russian].

[18] Nacional'nyj proekt po razvitiju agropromyshlennogo kompleksa na 2021-2025 gody [National project for the development of the agroindustrial complex for 2021-2025]. Available at: <https://www.akorda.kz/assets/media/files/po-razvitiyu-apk.pdf> (date of access: 02.12.2023) [in Russian].

[19] Dolgushkin, N.K., Novikov, V.G. (2023). Razvitie kadrovogo potenciala sel'skogo hozyajstva kak faktor bazovogo obespecheniya prodovolstvennoi bezopasnosti strany [Development of the human potential of agriculture as a basic factor in ensuring the country's food security]. *Mezhdunarodnyi sel'skhozjastvennyi zhurnal - International agricultural journal, 1 (391), 8-15* [in Russian].

[20] Gizzatova, A.I., Esengalieva, S.M., Cherenuhina, O.V. (2023). Trudovye resursy kazahstanskogo sela [Labor resources of Kazakhstan villages]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket, 3, 169-178* [in Russian].

Information about authors

Saginoва Saniya - The main author; Ph.D; Associate Professor of the Department of Economics and Management; K. Kulzhanov Kazakh University of Technology and Business; 010000 Mukhammedkhanov str., 37 A, Astana, Kazakhstan; e-mail: saginoва.s@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6503-1743>

Stukach Victor; Doctor of Economics, Professor; Professor of the Department of Management and Marketing; P. A. Stolypin Omsk State Agrarian University; 644008 Institut'skaya Ploshchad str., 1, Omsk, Russian Federation; e-mail: vic.econ@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9911-6286>

Sultanova Guzel; Ph.D; Advisor to the Director; Eurasian Integration Institute; 010000 Konaev str., 12/1, Astana, Kazakhstan; e-mail: guzel1010@mail.ru; <http://orcid.org/0000-0002-4051-604X>

Авторлар туралы ақпарат

Сагинова Сания Азимовна – негізгі автор; Ph.D докторы; «Экономика және басқару» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Қ. Құлажанов атындағы Қазақ технология және бизнес университеті; 010000 Кайым Мухамедханов көш., 37 А, Астана қ., Қазақстан; e-mail: saginoва.s@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6503-1743>

Стукач Виктор Федорович; экономика ғылымдарының докторы, профессор; «Менеджмент және маркетинг» кафедрасының профессоры; П.А. Столыпин атындағы Омбы мемлекеттік аграрлық университеті; 644008 Институт алаңы көш., Омбы қ., Ресей Федерациясы; e-mail: vic.econ@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2742-6656>

Султанова Гузель Тахировна; Ph.D докторы; директордың кеңесшісі; Еуразиялық интеграция институты; 010000 Қонаев көш., 12/1, Астана қ., Қазақстан; e-mail: guzel1010@mail.ru; <http://orcid.org/0000-0002-4051-604X>

Информация об авторах:

Сагинова Сания Азимовна – основной автор; доктор Ph.D; ассоциированный профессор кафедры «Экономика и управление»; Казахский университет технологии и бизнеса им. К.Кулажанова; 010000 ул. Кайым Мухамедханова, 37 А., г.Астана, Казахстан; e-mail: saginoва.s@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6503-1743>

Стукач Виктор Федорович; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры «Менеджмент и маркетинг»; Омский государственный аграрный университет им. П.А. Столыпина; 644008 ул. Институтская площадь, 1, г. Омск, Российская Федерация; e-mail: vic.econ@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9911-6286>

Султанова Гузель Тахировна; доктор Ph.D; советник директора; Институт евразийской интеграции; 010000 ул. Конаева, 12/1, г.Астана, Казахстан; e-mail: guzel1010@mail.ru; <http://orcid.org/0000-0002-4051-604X>

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫНДА
ЦИФРЛЫҚ КЕҢІСТІКТЕ АДАМИ КАПИТАЛДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ**

**FORMATION OF HUMAN CAPITAL IN AGRICULTURAL SECTOR
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN DIGITAL SPACE**

**ФОРМИРОВАНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ЦИФРОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ**

С.Н. СУЙЕУБАЕВА¹

э.ф.к., қауымдастырылған профессор

М. КОЗЛОВА^{1*}

э.ф.к., қауымдастырылған профессор

ÖZAY ÖZPENÇE²

Ph.D докторы, қауымдастырылған профессор

¹*Д.Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті,
Өскемен, Қазақстан*

²*Памуккале Университеті, Денизли, Түркия*

**автордың электрондық поштасы: mara_koz@mail.ru*

S.N. SUIEUBAYEVA¹

C.E.Sc., Associate Professor

M. KOZLOVA^{1*}

C.E.Sc., Associate Professor

OZAY OZPENÇE²

Ph.D, Associate Professor

¹*D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan*

²*Pamukkale University, Denizli, Turkey*

**corresponding author e-mail: mara_koz@mail.ru*

С.Н. СУЙЕУБАЕВА¹

к.э.н., ассоциированный профессор

М. КОЗЛОВА^{1*}

к.э.н., ассоциированный профессор

ÖZAY ÖZPENÇE²

доктор Ph.D, ассоциированный профессор

¹*Восточно-Казахстанский технический университет им.Д.Серикбаев,
Усть-Каменогорск, Казахстан*

²*Университет Памуккале, Денизли, Турция*

**электронная почта автора: mara_koz@mail.ru*

Аңдатпа. *Мақсаты* – Қазақстан Республикасының аграрлық саласында адами капиталды қалыптастыру жөніндегі ағымдағы жағдайға талдамалық шолу, негізгі проблемалар мен мүмкіндіктерді анықтау, сондай-ақ цифрлық трансформация жағдайында еңбек әлеуетін дамытуды оңтайландыру үшін нақты ұсынымдар беру. *Әдістері* – статистикалық талдау, көрсеткіштерді есептеу, жалпылау, монографиялық. Нәтижелері – АӨК-дегі кадрлық резервтердің ауыл шаруашылығы өндірісінің көлемін ұлғайтудың айқындаушы факторы ретіндегі рөлі қарастырылған. Цифрландыру жағдайында республиканың аграрлық секторындағы еңбек ресурстарына әсер ететін негізгі факторлар жүйеленген: білікті жұмысшылардың жетіспеушілігі, жұмыс күшінің қартаюы, қолайсыз демографиялық жағдай, ауылдың әлеуметтік инфрақұрылымының дамымауы, еңбекке қабілетті халықтың көші-қоны. Жас мамандарды оқыту, сондай-ақ оқу-әдістемелік жүйелердің сапасын арттыру осы міндеттерді шешудің ажырамас бөлігі болып табылатыны атап өтілген. Ауыл тұрғындарының цифрлық сауаттылық деңгейіне, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану дәрежесіне талдау жүргізілген. Ауыл тұрғындарының жұмыспен қамтылу жағдайы мен динамикасы, оның ауылдық және қалалық аумақтардағы

◆◆◆◆◆ айырмашылықтары зерттелген, ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылғандардың үлесі, білім деңгейі бойынша экономикалық белсенді халықтың құрылымы анықталған. *Қорытындылар* – зерттеу нәтижелері бойынша агроөнеркәсіптік кешенде заманауи цифрлық технологияларды тиімді пайдалана алатын кадрларды даярлау қажеттілігі атап өтілді, бейіндік дағдылары бар жастарды тарту жөніндегі шаралар дәлелденген. Кәсіби құзыреттерді жаңарту, салалық стратегиялық мақсаттарды іске асыру үшін кәсіби бағдарлаудың, персоналдың біліктілігін арттырудың үздіксіз тізбегін кеңейту қажет. Ақпараттандыру және цифрландыру жағдайында адами капиталды дамытудың практикалық ұсыныстары келтірілген.

Abstract. *The goal* is analytical review of the current situation on formation of human capital in agricultural sector of the Republic of Kazakhstan, identifying the main problems and opportunities, as well as providing specific recommendations for optimizing development of labor potential in the context of digital transformation. *Methods* – statistical analysis, calculation of indicators, generalization, monographic. *Results* – the role of personnel reserves in AIC as a determining factor in increasing agricultural production volumes is considered. The main factors influencing on labor resources in agricultural production sector of the republic in the conditions of digitalization are systematized: lack of qualified workers, aging workforce, unfavorable demographic situation, underdeveloped social infrastructure of the village, migration of the working population. It is emphasized that training of young specialists, as well as improving the quality of educational and methodological systems are an integral part of solving these problems. An analysis of the level of digital literacy of villagers and degree of the use of information and communication technologies was carried out. The state and dynamics of employment of rural residents, its differences in rural and urban areas have been studied, the share of people employed in agriculture, the structure of the economically active population by level of education have been determined. *Conclusions* - based on the results of the study, the need to train personnel capable of effectively using modern digital technologies in agricultural sector is noted, and measures to attract young people with specialized skills are argued. It is necessary to expand the continuous chain of career guidance, staff development to update professional competencies, and implement industry strategic goals. Practical recommendations for the development of human capital in the conditions of informatization and digitalization are proposed.

Аннотация. *Цель* – аналитический обзор текущей ситуации по формированию человеческого капитала в аграрной сфере Республики Казахстан, выявление основных проблем и возможностей, а также предоставление конкретных рекомендаций для оптимизации развития трудового потенциала в условиях цифровой трансформации. *Методы* – статистический анализ, расчет показателей, обобщение, монографический. *Результаты* – рассмотрена роль кадровых резервов в АПК как определяющего фактора наращивания объемов сельскохозяйственного производства. Систематизированы основные факторы, влияющие на трудовые ресурсы в аграрном секторе республики в условиях цифровизации: недостаток квалифицированных работников, старение рабочей силы, неблагоприятная демографическая ситуация, неразвитость социальной инфраструктуры села, миграция трудоспособного населения. Подчеркивается, что обучение молодых специалистов, а также повышение качества учебно-методических систем являются неотъемлемой частью решения этих задач. Проведен анализ уровня цифровой грамотности сельчан, степени использования информационно-коммуникационных технологий. Изучены состояние и динамика занятости сельских жителей, ее различия в сельских и городских территориях, определены доля трудоустроенных в сельском хозяйстве, структура экономически активного населения по уровню образования. *Выводы* – по результатам исследования отмечается необходимость подготовки кадров, способных эффективно использовать современные цифровые технологии в агропромышленном комплексе, аргументированы меры по привлечению молодежи с профильными навыками. Необходимо расширение непрерывной цепи профориентации, повышения квалификации персонала для обновления профессиональных компетенций, реализации отраслевых стратегических целей. Предложены практические рекомендации развития человеческого капитала в условиях информатизации и цифровизации.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, адами әлеует, білім беру жүйесі, цифрлық трансформация, жас мамандар, жұмыспен қамту, әлеуметтік инфрақұрылым, көші-қон.

Key words: agricultural sector, human potential, education system, digital transformation, young professionals, employment, social infrastructure, migration.

Еуропалық ғалымдар тобы да цифрландыру IV өнеркәсіптік революцияның арқасында жақында басталғанын және қазір өндірістің тұрақтылығын қамтамасыз етуге жағдай жасап отырғанын атап өтті. Олар «цифрлық нысанға көшіруді» цифрландыру әрекеті немесе үдерісі ретінде анықталғанын талқылайды.

Әрекет аналогтық деректерді (өсіресе суреттерді, бейнелерді, мәтіндерді) цифрлық нысанға айналдыруды білдірсе, ал «цифрлау» термині коммуникативті өзара әрекеттестіктің түрленуін білдіреді деп (Ammirato S., Felicetti A.M., Linzalone R. және т.б.) [6] жазған.

Ауыл шаруашылығына цифрлық технологияларды енгізу тек технологиялардың қолжетімділігін ғана емес, сонымен қатар, оларды тиімді пайдалану үшін ауыл шаруашылық қызметкерлерін оқытудың қолжетімділігін талап етеді деп Blanco C., Raurich X. [7] өз еңбектерінде пайымдаған. Цифрлық технологияларды пайдалану мүмкіндіктерін оқыту ауыл шаруашылығындағы еңбек нарығында болатын өзгерістерге сәтті бейімделудің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады (Rakhimberdinova M., Nurekenova E., Ordabayeva M. et al.) [8].

Ресей ғалымдары Кожина К.С., Кудрявцева Т.Ю. [9] пікірінше, ауыл шаруашылығына цифрлық технологияларды енгізу цифрлау дағдыларын меңгеруді талап етеді, бұл, өз кезегінде, еңбек нарығына елеулі өзгерістер енгізеді. Леднева О.В. [10] өз жұмысында көрсеткендей, цифрлық технологиялар қазіргі уақытта Біріккен Ұлттар Ұйымының тұрақты даму мақсаттарын жүзеге асыруда және оған қол жеткізуде шешуші рөл атқарады.

Олардың пайда болуы фермерлердің өнім бағасын төмендету, түпкі тұтынушымен тікелей әрекеттесу үшін делдалдарды азайту және тіпті жою сияқты мәселелерін шешуге айтарлықтай көмектеседі. Ауыл шаруашылығы экономикасы мен дамуын зерттеу бойынша халықаралық орталығымен жүргізілген, «Экономика жоғары мектебі» Ұлттық зерттеу университетінің және Халықаралық Қайта құру және Даму банкінің ауыл шаруашылығындағы адами капиталды дамытуға цифрлық технологиялардың әсерімен байланысты зерттеулерінде байқалатын ортақ бағыт.

«Цифрландыру жағдайында агроөнеркәсіптік кешендегі адами капиталды дамыту өндіріс тиімділігі мен саланың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негізгі факторы болғандықтан, ауыл шаруашылығына цифрлық технологияларды тиімді пайда-

лана алатын білікті мамандардың болуы» (Belgibayeva A., Denissova O., Kozlova M. және т.б.; Abuzyarova D., Belousova V., Krayushkina Zh. және т.б.; Кирилова О.В.) [11-13]. Зерттеу тақырыбы бойынша жоғарыда келтірілген әдебиеттерге шолу осы саладағы мәселелерді одан әрі зерттеуге және өзірлеуге негіз бола алады.

Материалдары мен әдістері

Авторлар мақсатқа жету үшін келесі әдістемелік тәсілдерді қолданды:

– әдебиеттерге шолу: мақалада цифрлық трансформация жағдайында ҚР агроөнеркәсіп кешеніндегі адами капиталды дамытуға арналған академиялық мақалаларға, жарияланымдар мен зерттеулерге талдау жүргізілген;

– жүйелік тәсіл: білім беру жүйесінің элементтері, еңбек нарығы және агроөнеркәсіп кешеніндегі технологиялық өзгерістер арасындағы өзара байланыстарды зерттеу үшін қолданылды. Цифрландыру үдерісінің жұмыс орындарының құрылымына, кәсіби дағдыларға қойылатын талаптарға және мансаптық өсу мүмкіндіктеріне әсері қарастырылады;

– статистикалық мәліметтерді жинау және талдау: агроөнеркәсіптік кешендегі жұмыспен қамту, білім беру және басқа да элеуметтік-экономикалық көрсеткіштер параметрлерін қамтитын статистикалық деректерді талдау жүргізілді. Кадрлардың қолжетімділігі мен сапасы, олардың білім деңгейі және кәсіби дағдылары зерттеліп, сондай-ақ, заманауи еңбек нарығының Қазақстанның ауыл шаруашылығындағы цифрлық технологиялар саласындағы мамандарға қажеттілігі бағаланды. Алынған деректер адами капиталдың цифрлық революция жағдайында тап болатын негізгі тенденциялармен қиындықтарды анықтауға мүмкіндік береді;

– негізгі мәселелермен қиындықтарды анықтау. Талдау негізінде ауыл шаруашылығы саласының цифрландырумен байланысты кадр саласында кездесетін негізгі проблемалары анықталды: Бұл – білікті мамандардың жетіспеушілігі, жұмысшылардың жаңа технологиялар мен жұмыс әдістеріне жеткіліксіз дайындығы, жас мамандардың кетуі және т.б. мәселелер.

Ұсынылып отырған тәсіл әрі қарайғы зерттеулерге нақты тәжірибелік ұсыныстар мен бағыттар бере отырып, Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенінің цифрландыру жағдайында адами капиталды дамытудың негізгі аспектілерін терең қарастыруға мүмкіндік береді.

Нәтижелер

Талдау Ұлттық статистика бюросының порталында жыл сайын ұсынылатын жалпыға қолжетімді статистикалық деректер негізінде жүргізілді (Ұлттық статистика Бюросы Қазақстан Республикасы...) [14]. Ең алдымен, Қазақстан Республикасындағы соңғы 5 жылда, яғни 2019-2023 жылдар аралығындағы цифрлық сауаттылық деңгейі талданды. 2023 жылдың басында 6 мен 74 жас аралығындағы халықтың цифр-

лық сауаттылық деңгейі 88,3% құрады, бұл 2022 жылмен салыстырғанда 1% артық. Бірақ көрсеткіштің өзгеру қарқыны 2,6% төмендегенін атап өткен жөн. 2022 жылдың қорытындысы бойынша цифрлық сауаттылық деңгейі 87,3% болғанда өсу қарқыны 1,4 пайыздық тармаққа өсті.

Интернетті пайдалану мақсаттарының ішінде 1-ші кестеде көрсетілген негізгі 5 мақсаты көрсетілген.

1 кесте – Үй шаруашылығы мүшелерімен Ғаламтор желісін пайдаланудың негізгі мақсаттары

Негізгі мақсаттар	2019	2020	2021	2022	2023	Өзгеруі, %	
						2023/2022	2023/2019
Ақпаратты орналастыру немесе хабарламалармен жылдам алмасу	75,4	75,7	78,7	68,5	74,8	9,1	-0,8
Әлеуметтік желілерге қатысу	69,7	70,7	71,8	65,5	70,1	6,9	0,5
Фильмдерді, суреттерді, музыканы жүктеу, бейне қарау, музыка тыңдау, ойнау немесе ойындарды жүктеу	63,3	63,6	62,3	53,4	59,5	11,3	-6,0
Тауарлар мен қызметтер туралы ақпаратты алу	36,8	37,1	38,6	36,9	33,5	-9,3	-9,1
Электронды поштаны жөнелту және алу	32,6	33,7	36,1	30,2	28,1	-6,8	-13,8

Ескерту: (Ұлттық статистика Бюросы...Қазақстан Республикасы...) [14]

Бұл көрсеткіштің соңғы 5 жылдағы динамикасын қарастыратын болсақ, өсу тек бір ғана: әлеуметтік желілерге қатысу көрсеткішінде байқалады. Ол 2019 жылмен салыстырғанда 0,5% құрады, 2022 жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіш 6,9% өсті. Бүгінгі таңда, әсіресе, жастар арасында жарнама және оны көрсетудің, оқитудың және т.б. түрлі нысандары белсенді түрде таратылатын әлеуметтік желілерді пайдаланушынымен де айтарлықтай өсті.

Әлеуметтік желілердегі жаңалықтар ресурстары теледидарға қарағанда көбірек танымал, себебі жаңалықтардың өзектілігі оны тарату және жаңарту жылдамдығымен анықталады. Мемлекеттік басқару ұйымдарын қоспағанда, ұйымдарда АКТ-ны қолдану көрсеткіштерін талдау (2 кесте) соңғы 5 жылда компьютерлерді пайдаланатын ұйымдар үлесінің 2,3% төмендегенін көрсетеді.

2 кесте – Ұйымдарда АКТ-ны пайдалану көрсеткіштері (мемлекеттік басқару ұйымдарын қоспағанда)

Көрсеткіш	2019	2020	2021	2022	2023	Өзгеруі, %	
						2023/2022	2023/2019
Компьютерлерді пайдаланатын ұйымдар үлесі	77,7	83,0	83,9	80,2	75,9	-5,4	-2,3
Ғаламтор желісіне қол жеткізу мүмкіндігі бар ұйымдар үлесі	75,1	80,4	81,6	78,2	79,1	1,2	5,3
Интернет-ресурстары бар ұйымдар үлесі	22,3	18,9	17,9	17,6	25,6	45,5	14,8
IT-қызметтерді пайдаланатын ұйымдар үлесі	32,5	9,2	9,1	13,3	8,8	-33,8	-72,9
Ғаламтор желісі арқылы тауарлар мен қызметтерге тапсырыстар алатын ұйымдар үлесі	1,6	5,4	7,4	8,5	9,3	9,4	>100
Ғаламтор желісі арқылы тауарлар мен қызметтерге тапсырыс беретін ұйымдар үлесі	4,9	8,2	7,9	10,1	11,0	8,9	>100

Ескерту: (Ұлттық статистика Бюросы... Қазақстан Республикасы...) [14]

Ғаламтор желісіне қол жеткізу мүмкіндігі бар ұйымдардың үлесі 5,3%, ал интернет-ресурстары барлардың үлесі 14,8% өсті. Осы көрсеткішті 2022 жылға қатысты қарастыратын болсақ, оның өсімі 45,5% құрады. IT қызметтерін пайдаланатын ұйымдардың үлесі 72,9% қысқарды, 2022 жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіш 33,8% азайды. Бұған бірден бірнеше факторлар әсер етуі мүмкін: жұмыспен қамтудың жаңа нысандарының пайда болуы, IT ресурстарды пайдаланудың жаңа мүмкіндіктері, кәсіпорын қызметкері ретінде ұстаған тиімдірек болатын, компьютерлік сауаттылық пен технологиялар саласындағы жеке мамандарға сұраныстың артуы.

Жоғары өсім (100%-дан астам) бірден екі көрсеткіш бойынша байқалады: ғаламтор желісі арқылы тауарлар мен қызметтерге тапсырыс беретін және тапсырыстарды қабылдайтын ұйымдардың үлесі. Соңғы

5 жылда ауыл, орман және балық шаруашылығында цифрлық технологияларды қолданатын ірі және орта кәсіпорындардың үлесі айтарлықтай өсті.

2023 жылдың басында өсу индексі 9,9 пайызды құрағанымен, зерттеліп отырған кезеңде бұл көрсеткіш 10 пайыздан аспады. Сонымен бірге, өсу динамикасы байқалады, ұсыныстар нарығында цифрлық технологиялар, оның ішінде агроөнеркәсіптік кешен үшін де, белсенді дамып келеді.

Зерттеу барысында цифрландыру деңгейінің көрсеткіштерін зерделеумен қатар, Қазақстан Республикасы халқының жұмыспен қамтылу көрсеткіштеріне талдау жүргізілді. Атап айтқанда, ауыл, орман және балық шаруашылығындағы жұмыспен қамтылған халыққа талдау жасалды. 3-ші кестеде жұмыспен қамтылғандар санының өзгеру динамикасы көрсетілген.

3 кесте—Қазақстан Республикасының жұмыспен қамтылған халқы, мың адам

Көрсеткіш	2019	2020	2021	2022	2023	Өзгеруі, %	
						2023/2022	2023/2019
Экономикада жұмыс істейтіндер, барлығы	8 694,989	8 780,829	8 732,040	8 807,113	8 971,539	1,9	3,2
Ауыл, орман және балық шаруашылығы	1 228,200	1 184,715	1 175,118	1 176,382	1 108,900	-5,7	-9,7
Ауыл, орман және балық шаруашылығында жұмыс істейтіндер үлесі,%	14,1	13,5	13,5	13,4	12,4	-1,0	-1,8

Ескерту: (Ұлттық статистика Бюросы Қазақстан Республикасы...) [14]

2023 жылы ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылған халықтың үлесі 2019 жылмен салыстырғанда 1,8% төмендеген. Республикада жұмыспен қамтудың 3,2%-ға артуы кезінде ауыл, орман және балық шаруашылығы салаларында жұмыспен қамтылған халық санының 9,7%-ға қысқаруы байқалады. Тек соңғы жылдың өзінде жұмыс істейтіндер саны 5,7%-ға қысқарған. Бұл көрсеткіштің қысқаруына бір мезгілде бірнеше факторлар әсер етуі мүмкін: саланың қиындықтары, өнімділік көрсеткіштерінің төмендеуінен көрінетін, соңғы жылдардағы климаттық жағдайлардың нашарлауы, кәсіп беделінің жоқтығы.

4-ші кестеде негізгі жұмыс орны ретінде ауыл, орман және балық шаруашылығында жұмыспен қамтылған халықтың және Қазақстан Республикасының жұмыспен қамтылған халқына қатысты жұмыспен қамтылу статусы бойынша көрсеткіштері келтірілген.

Білім деңгейі бойынша ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылған халықтың көрсеткіштерін талдау нәтижесінде, республиканың ауыл, орман және балық шаруашылығында жұмыспен қамтылған халқының 50%-ға жуығында тек негізгі бастауыш немесе жалпы орта білімі, 6,2%-ында жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар екенін және 13% техникалық және кәсіптік білім беру саласына келетінін атап өткен жөн. Бұдан шығатыны, еліміздің агроөнеркәсіп кешеніндегі цифрландыру мен цифрлық сауаттылық деңгейін арттыру үшін осы салада жұмыспен қамтылған халықтың білім деңгейін арттыру қажет.

Осылайша, Қазақстанның агроөнеркәсіп кешені өндірістік процестерге зиян келтірмей, өзгерістер динамикасы мен сыртқы нарық талаптарына ілесу үшін цифрлық трансформация жағдайында ерекше назар аударуды талап етеді. Қазақстан Республикасының «2023-2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация, ақпараттық

коммуникациялық технологиялар саласын және киберқауіпсіздікті дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы» (Постановление Правительства Республики Казахстан...) [15] қаулысымен бекітілген 2023 жылғы мемле-

кеттік бағдарламасы цифрлық технологияларды дамытуға бағытталған, бірақ онда салалық бағыттардағы барлық қағидалар сипатталмаған.

4 кесте – 2023 жылы негізгі жұмыс орны ретінде ауыл, орман және балық шаруашылығында жұмыспен қамтылған халық саны және жұмыспен қамтылу жағдайы

Көрсеткіш	Барлығы, адам			Оның ішінде					
	екеуі де	оның ішінде		жалдамалы жұмыста			жұмыс бастылықтың басқа салалары		
		ерлер	әйелдер	екеуі де	оның ішінде		екеуі де	оның ішінде	
				ер	әйел		ер	әйел	
Жұмыспен қамтылғандардың барлығы									
Қала тұрғындары	5 499 101	2 770 197	2 728 904	4 537 334	2 265 343	2 271 991	961 767	504 854	456 913
Ауыл тұрғындары	3 472 438	1 903 063	1 569 375	2 309 966	1 233 967	1 075 999	1 162 472	669 096	493 376
Барлығы	8 971 539	4 673 260	4 298 279	847 300	3 499 310	3 347 990	2 124 239	1 173 950	950 289
Ауыл, орман және балық шаруашылығы									
Қала тұрғындары	192 411	103 300	89 111	92 028	52 470	39 558	100 383	50 830	49 553
Ауыл тұрғындары	916 489	552 291	364 198	388 097	251 191	136 906	528 392	301 100	227 292
Барлығы	1 108 900	655 591	453 309	480 125	303 661	176 464	628 775	351 930	276 845
Ауыл, орман және балық шаруашылығында жұмыс істейтіндер үлесі, %, %									
Қала тұрғындары	3,5	3,7	3,3	2,0	2,3	1,7	10,4	10,1	10,8
Ауыл тұрғындары	26,4	29,0	23,2	16,8	20,4	12,7	45,5	45,0	46,1
Барлығы	12,4	14,0	10,5	7,0	8,7	5,3	29,6	30,0	29,1
Ескерту: (Ұлттық статистика Бюросы Қазақстан Республикасы...) [14]									

Барлық ерекшеліктер мен өндірістік құрамдас бөліктерді ескере отырып, әр салада цифрландыру бағытын жеке дамыту қажет. Ауылдық өндіріске заманауи технологиялардың енгізілуімен бұл сала қызметкерлері арасында жаңа құзыреттерге деген қажеттілік арта түскені анық. Адами капиталды дамыту ауыл шаруашылығын цифрлық болашаққа сәтті бейімдеудің негізгі факторына айналууда. Ауыл шаруашылығына цифрландырудың кеңірек енуіне байланысты жұмысшыларда болуы керек кейбір құзыреттерді келтірейік:

– технологиялық сауаттылық: цифрлық құрылғылармен жұмыс істеу, географиялық ақпараттық жүйелерден (ГАЗ) ақпаратты қабылдау, сенсорлар мен бақылау құрылғыларын пайдалану мүмкіндігін қамтиды. Автоматтандырылған жүйелермен жұмыс істеу үшін бағдарламалау негіздерін білу де маңызды;

– аналитикалық дағдылар: ауыл шаруашылығында цифрлық технологиялардың дамуымен деректердің үлкен көлемі пайда болады. Жұмысшылар бұл ақпа-

ратты талдай білуі, заңдылықтарды анықтауы және деректер негізінде негізделген шешімдер қабылдай алуы керек. Аналитикалық дағдылар ресурстарды тиімді пайдалануға, үдерістерді оңтайландыруға және өндірістік нәтижелерді жақсартуға көмектеседі;

– ақпараттық және цифрлық ресурстарды басқару: ауыл шаруашылығы ақпараттық технологияларға көбірек тәуелді болып келеді. Жұмысшылар ақпараттық және цифрлық ресурстарды тиімді басқара білуі керек. Бұған деректерді ұйымдастыру дағдылары, ұлттық технологияларды пайдалану және цифрлық ақпарат қауіпсіздігі кіреді;

– оқу және жаңартуларға дайын болу: технологиялардың қарқынды дамып келе жатқанына байланысты қызметкерлер үздіксіз білім алуға және жаңа инновацияларға бейімделуге дайын болуы керек. Икемділік пен жаңа технологияларды жылдам меңгеру цифрлық дәуірде басты қасиеттерге айналууда;

– топтық жұмыс және коммуникация дағдылары: цифрлық инновациялар өндірістік процестің әртүрлі қатысушылары арасындағы өзара әрекеттесуді талап етеді. Топтық жұмыс, ақпарат алмасу және жақсы қарым-қатынас дағдылары ауыл шаруашылығында цифрлық технологияларды табысты енгізудің ажырамас бөлігі болып табылады;

– экологиялық сана: ауыл шаруашылығы қызметкерлері цифрлық процестердің қоршаған ортаға әсерін білуі және экологиялық таза өндіріс әдістерін іске асыруға белсенді қатысуы керек;

– ресурстарды басқару құзыреттері: цифрлық технологиялар ресурстарды тиімдірек басқарудың бірегей мүмкіндіктерін береді. Жұмысшылар цифрлық бақылау және бақылау жүйелерін пайдалана отырып, суды, тыңайтқыштарды, энергияны және басқа да шектеулі ресурстарды пайдалануды оңтайландыруға қабілетті болуы қажет;

– цифрлық маркетинг құзыреттері: цифрлық экономика жағдайында өз өнімін цифрлық арналар арқылы тиімді жылжыту қабілеті маңызды болып табылады. Ауыл шаруашылығы қызметкерлері цифрлық маркетинг негіздерін түсінуі керек және өз өнімдерін жылжыту үшін әлеуметтік желілер мен басқа да онлайн платформаларды пайдалана білуі керек.

Осы құзыреттерді дамытуда оқыту және қолдау оқу орындарының, мемлекеттік органдардың және ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының басты міндеттеріне айналуға тиіс. Цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы жағдайында бұл дағдылар барған сайын сұранысқа ие болуда. Қазақстанда осы құзыреттердің дамуын жақсарту үшін білім беру бағдарламаларына цифрлық технологияларды енгізу маңызды. Білім беру бағдарламалары мектеп деңгейінен бастап цифрлық технологиялармен жұмыс істеуге оқытуды қамтуы керек.

Ауыл шаруашылығы мен цифрлық инновациялардағы соңғы трендтерді ескере отырып, материалдардың өзектілігін жаңартып отыру маңызды. Оқыту бағдарламалары технологиялық сауаттылықты, аналитикалық дағдыларды және деректермен жұмыс істеу қабілетін белсенді түрде дамытуы керек. Бұл бағдарламалау, географиялық ақпараттық жүйелермен жұмыс және деректерді талдау курстарын қамтуы мүмкін.

Бұл бағытты цифрландыру жағдайындағы агроөнеркәсіптік кешендегі адами

капиталды дамытудың қиындықтары мен мүмкіндіктерін зерттеген бірқатар отандық экономистерде атап өткен. Олардың пікірінше, агроөнеркәсіптік кешенді цифрлық жүйеге көшіруадами капиталды дамыту үшін жаңа міндеттер мен мүмкіндіктерді ұсынады.

Жұмысшылардың жаңа технологиялар мен үдерістерге сәтті бейімделуі үшін оқыту және қайта даярлау стратегияларын әзірлеу, кадрларды даярлау мен дамытуда инновациялық тәсілдерді қолдану, аграрлық сектордағы адами капиталды дамыту стратегияларын цифрлық дәуірге бейімдеу қажет (Курманова Г.К., Суханбердина Б.Б., Уразова Б.А.) [16].

Үкімет пен бизнес секторы ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің біліктілігін арттыру бағдарламаларына қолдау көрсете алады. Бұл бағдарламалар өздеріне жаңа технологияларды, ресурстарды басқаруды, цифрлық маркетингті және басқа да маңызды дағдыларды оқытуды қоса алады. Ауыл шаруашылығында цифрлық білім беруге маманданған орталықтарды дамыту жұмысшыларға заманауи білім мен ресурстарға қолжетімділікті қамтамасыз етудің тиімді жолы бола алады.

Орталықтар шеберлік сабақтарын, семинарлар мен тәжірибелік сабақтарды да ұйымдастыра алады. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарымен және ғылыми орталықтармен ынтымақтастық білім беру бағдарламаларының өзектілігін қамтамасыз етуге көмектеседі. Бұл, сонымен қатар, білім мен ауыл шаруашылығының нақты қажеттіліктері арасындағы дөңкер болады.

Мемлекет цифрлық технологиялар саласындағы құзыреттілігін арттыруға ұмтылатындарға қаржылық қолдау тетіктерін енгізе алады. Бұған шәкіртақы, оқу ақысына жеңілдіктер немесе несие бағдарламалары кіруі мүмкін. Білім беру бағдарламалары мен біліктілігін арттыруға белсенді қатысқан қызметкерлерді марапаттау жүйесін дамыту маңызды, себебі бұл олардың біліктілігін арттыруға қосымша ынталандыру бола алады. Үздіксіз білім алу мен біліктілікті арттыруды олардың кәсіби мансабының ажырамас бөлігі ете отырып, ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің оқу мәдениетін де өзгерткен жөн.

Жоғарыда аталған өзгерістер Қазақстанның ауыл шаруашылығында әлдеқайда икемді және цифрлық қиындықтарға дайын жұмыс күшін құруға жағдай жасауы мүмкін. Мемлекеттің, оқу орындары мен кәсіпорындардың күш-жігері арасындағы

синергияцифрлық ауыл шаруашылығына көшуді тиімдірек ете алады.

Талқылау

Агроөнеркәсіп кешенін дамытудағы негізгі проблемаларының қатарында білікті мамандардың жетіспеушілігі, жастардың басқа салаларға кетуі, ауыл шаруашылығындағы жұмыстың тартымдылығының төмендігі, кәсіби өсуді қолдаудың тиімді жүйелерінің жоқтығы және агроөнеркәсіптік кешендегі мансаптық өсу мүмкіндіктері туралы ақпараттың жетіспеушілігі проблемаларын бөліп айтуға болады:

1. Білікті мамандардың жетіспеушілігі. Ауыл шаруашылығындағы заманауи технологиялар мен жұмыс әдістері саласында білімі мен дағдысы бар мамандар жетіспеушілігі туындайды. Бұл ауыл шаруашылығы саласына мамандар даярлауға бағытталған білім беру бағдарламалары санының жеткіліксіздігімен байланысты.

2. Ауыл шаруашылығынан жас мамандардың кетуі. Көптеген жастар әлдеқайда жоғары жалақы мен мансаптық даму болашағына байланысты ақпараттық технологиялар немесе қаржы сияқты басқа салаларда жұмыс істеуді жөн көреді.

3. Агроөнеркәсіп кешеніндегі жұмыстың төмен тартымдылығы. Ауыл шаруашылығы көбінесе ауыр қол еңбегімен және төмен табыспен байланыстырылады. Бұл жастардың осы салада мамандық таңдауына кедергі келтіреді.

4. Кәсіби өсуді қолдау және ынталандыру жүйесінің болмауы. Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенінде сала қызметкерлерін қайта даярлау және біліктілігін арттырудың тиімді бағдарламалары әзірленбеген, бұл жаңа талаптарға бейімделуді және заманауи технологияларды енгізуді қиындатады.

5. Ауыл шаруашылығында мансаптық өсу мүмкіндіктері туралы ақпараттың болмауы. Көптеген жастарда ауыл шаруашылығындағы жұмыс жасау мүмкіндіктері туралы жеткілікті ақпарат жоқ, бұл олардың салаға деген қызығушылықтарын шектейді.

Бұл мәселелерді шешу үшін агроөнеркәсіптік кешендегі жұмыстың мүмкіндіктері мен келешегі туралы белсенді ақпараттық жұмыс жүргізу, мамандарды оқыту және даярлау бағдарламаларын әзірлеу және енгізу, сондай-ақ, ауыл шаруашылығында кәсіби өсу мен мансаптық өсуді ынталандыру жүйесін құру қажет.

Цифрландыруға байланысты қиындықтарға қарамастан, ол Қазақстанның агроөнеркәсіптік секторы үшін жаңа перспективалар ашады. Цифрлық трансформация

жағдайында адами капиталды дұрыс сауатты басқару өндіріс тиімділігін арттыруға, еңбек ресурстарының сапасын жақсартуға және саланың тұрақты дамуын қамтамасыз етуге әкелуі мүмкін.

Қорытынды

1. Агроөнеркәсіп кешенін цифрландыру жағдайында жұмысшылардың біліктілігі мен біліміне қойылатын талаптарда айтарлықтай өзгерістер орын алуда. Жаңа технологиялар мен процестерге тиімді бейімделу үшін адами капиталды дамыту одан әрі маңызды болуда. Ауыл шаруашылығында үстемдік ететін цифрландыру бірегей мүмкіндіктер береді, сонымен бірге, кешенді және икемді тәсілді талап ететін жаңа қиындықтарды тудырады.

2. Жұмысшыларцифрлық технологиялармен жұмыс істеу дағдыларына ие болуы және оларды пайдалануға бейімделе білуі қажет. Деректермен және талдаумен (аналитикамен) жұмыс істеу дағдыларын дамыту да маңызды болып келеді. Агроөнеркәсіп кешенін цифрландыру жағдайында деректердің үлкен көлемі жинақталады және оларды талдау ауыл шаруашылығы өндірісінде неғұрлым негізделген шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді. Тағы бір маңызды тенденция коммуникация және ынтымақтастық дағдыларын дамыту болып табылады. Цифрландыру жағдайында көптеген үдерістер автоматтандырылуда, бірақ бұл адам рөлінің маңыздылығын жоққа шығармайды.

3. Цифрлық технологиялардың техникалық аспектілеріне ғана емес, сонымен қатар, қарым-қатынас, мәселелерді шешу және шығармашылық ойлау сияқты жұмсақ дағдыларды дамытуға және әлеуметтік аспектілеріне де, баса назар аудару керек. Еңбек жағдайлары, әлеуметтік жағдай және жұмысшылардың құқықтарын қорғау мәселелерін ескеру маңызды. Білімге және кәсіби өсу мүмкіндіктеріне қол жеткізуде инклюзивтілік және теңдік даму стратегиясының ажырамас бөлігіне айналуға.

4. Цифрландыру жағдайында агроөнеркәсіптік секторындағы адам капиталының әлеуетін іске асыру үшін үкіметтің, бизнестің, білім беру мекемелерінің және қоғамдық ұйымдардың бірлескен жұмысы қажет. Білім беру, оқыту және жұмыс күшін дамыту стратегиялары икемді болуы, тез өзгеретін нарық талаптарына бейімделген және цифрлық технологиялардың артықшылықтарын барынша пайдаланылуын қамтамасыз ететіндей болуы керек.

5. Осылайша, цифрландыру жағдайында Қазақстан Республикасының агроөнер-

кәсіптік секторындағы адами капиталды дамыту күрделі, бірақ әбден қол жеткізуге болатын міндет болып табылады. Кешенді тәсілді және барлық мүдделі тараптардың белсенді өзара әрекеттесуін ескере отырып, Қазақстан цифрлық экономика дәуірінде жаңа сын-қатерлерге сәтті бейімделіп, өзінің агроөнеркәсіптік кешенінің тұрақты дамуын қамтамасыз ете алады.

Авторлардың үлесі: Сүйеубаева Салтанат Нурболсыновна: зерттеудің әдістемесін жасау, мақала мәтінін қазақ тіліне аудару, өңдеу, қолжазбаны рәсімдеу, жариялауға шығарылатын нұсқаны түпкілікті бекіту; Козлова Марина Васильевна: статистикалық мәліметтерді жинақтау, өңдеу және жүйелеу, әдеби көздерді талдау және жалпылау, әдебиеттер тізімін қалыптастыру, өңдеу, қолжазбаны оқып, түзету, стильдік және орфографиялық түзетулер еңгізу; Özpençe Özü: зерттеудің мақсаты мен міндеттерін қалыптастыру, графикалық материалмен жұмыс, зерттеу нәтижелерін тексеру, жалпылау, зерттеу нәтижелерін түсіндіру; қорытындыларды тұжырымдау.

Мүдделер қақтығысы: барлық авторлардың атынан корреспондент-автор мүдделер қақтығысы жоқ деп мәлімдейді.

Қаржыландыру көзі: бұл мақала 19578464 AP «Қазақстан Республикасында 4.0 Индустрияға көшу жағдайында кәсіпкерлік құрылымдардың инновациялық белсенділік деңгейіне адами капитал сапасының әсері» тақырыбы бойынша ҒЖБМ ғылыми зерттеулерді гранттық қаржыландыру жобасы шеңберінде дайындалды.

Әдебиеттер тізімі

[1] Dahlman, C. Harnessing the Digital Economy for Developing Countries: Working Paper No. 334 / C. Dahlman, S. Mealy, M. Wermelinger [Electronic resource]. – 2016.-URL: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/4adffb24-en.pdf> (date of access: 22.11.2023).

[2] Aletdinova, A.A. Human capital in the information society and the wage difference factors / A.A. Aletdinova, M.A. Bakaev // Proceedings of the International Conference IMS-2017. – New York: ACM Press, 2017. – 109 p.

[3] Suiubayeva, S. Satellite systems and digital technologies in agriculture: state, problems, professional competencies / S. Suiubayeva, A. Gola, A. Zakimova // Problems of AgriMarket. – 2023. – №2. – P.81-93. <https://doi.org/10.46666/2023-2.2708-9991.08>

[4] Smagulova, Sh.A. (2020) Digitalization of agriculture in the Republic of Kazakhstan: experience and problems /Sh.A. Smagulova // Problems of AgriMarket.- 2020.-N 1.-P. 149-155.

[5] Даулиева, Г.Р. Цифровые системы в сельском хозяйстве Республики Казахстан: вектор успеха / Г.Р. Даулиева, А.А. Ережепова, С.С. Бакытжан // Проблемы агрорынка.- 2022.- N2.- С.56-63. <https://doi.org/10.46666/2022-2.2708-9991.05>

[6] Ammirato, S. Still our most important asset: A systematic review on human resource management in the midst of the fourth industrial revolution / S. Ammirato, A. M. Felicetti, R. Linzalone, V. Corvello, S. Kumar // Journal of Innovation & Knowledge. – 2023. – Vol. 8. – Issue 3, September.-100403. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2023.100403>.

[7] Blanco, C. Agricultural composition and labor productivity / C. Blanco, X. Raurich // Journal of Development Economics.- 2022.- Vol. 158.- 102934. <https://doi.org/10.1016/j.jdevco.2022.102934>.

[8] Rakhimberdinova, M. Role of Development of the Agro-Industrial Complex to Create Areas of Agritourism / M. Rakhimberdinova, E. Nurekenova, M. Ordabayeva, M. Konyrbekov, Y. Saifullina, N. Kuttybaeva // Journal of Environmental Management and Tourism.-2022.- N13(8). –P.2311-2319. [https://doi.org/10.14505/jemt.v13.8\(64\).23](https://doi.org/10.14505/jemt.v13.8(64).23).

[9] Кожина, К.С. Анализ сущности основных понятий цифровой экономики / К. С. Кожина, Т.Ю. Кудрявцева // Цифровая экономика, умные инновации и технологии: сборник трудов Нац. (Всеросс.) науч.-практ. конф. с зарубежным участием, Санкт-Петербург, Россия, 18-20 апреля 2021г. / Санкт-Петербургский политехнический университет Петра Великого. – СПб.: ПОЛИТЕХ-ПРЕСС, 2021. – С.84-87. <https://doi.org/10.18720/IEP/2021.1/22>.

[10]] Леднева, О.В. Статистическое изучение уровня цифровизации экономики России: проблемы и перспективы / О.В. Леднева // Вопросы инновационной экономики. – 2021. – Т.11. – № 2. – С. 455-470. doi: 10.18334/vinec. 11.2.111963

[11] Belgibayeva, A. Analysis of Sustainable Development of SMEs in Agriculture/ A.Belgibayeva, O. Denissova, M. Kozlova, I. Savchenko, A. Tleubayev, G. Siximbayeva // Journal of Environmental Management and Tourism. – 2022. –Vol. 13(3).– P. 681-694. [https://doi.org/10.14505/jemt.v13.3\(59\).09](https://doi.org/10.14505/jemt.v13.3(59).09)

[12] Abuzyarova, D. The Role of Human Capital in Science, Technology and Innovation. / D. Abuzyarova, V. Belousova, Zh. Krayushkina, Y. Lonshcikova, E. Nikiforova, N. Chichkanov // Foresight and STI Governance.- 2019.- Vol. 13.- N 2.- P. 107–119. <https://doi.org/10.17323/2500-2597.2019.2.107.119>

[13] Кирилова, О.В. Особенности эффективного использования ГИС технологий в цифровой экономике сельского хозяйства / О.В. Кирилова // Агропродовольственная политика России. – 2018. – №. 7-8. – С. 11-13.

[14] Ұлттық статистика Бюросы Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар Агенттігі [Электрондық ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.stat.gov.kz> (қаралған күні: 12.12.2023).

[15] Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Концепции цифровой трансформации, развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и кибербезопасности на 2023-2029 годы» от 28 марта 2023 года № 269 [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269> (дата обращения: 12.12.2023).

[16] Курманова, Г.К. Развитие регионального сельского хозяйства Республики Казахстан / Г. К. Курманова, Б. Б. Суханбердина, Б. А. Уразова // Проблемы агрорынка. – 2020. – №. 3. – С. 43-50.

References

[1] Dahlman, C. (2016). Harnessing the Digital Economy for Developing Countries: Working Paper No. 334. Available at: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/4adffb24-en.pdf>. (date of access: 22.11.2023).

[2] Aletdinova, A.A. (2017). Human capital in the information society and the wage difference factors. *Proceedings of the International Conference IMS-2017*. – New York: ACM Press, 109.

[3] Suiubayeva, S., Gola A., Zakimova A. (2023). Satellite systems and digital technologies in agriculture: state, problems, professional competencies. *Problems of Agri Market*, 2, 81-93. <https://doi.org/10.46666/2023-2.2708-9991.08>

[4] Smagulova, Sh.A. (2020). Digitalization of agriculture in the Republic of Kazakhstan: experience and problems. *Problems of Agri Market*, 1, 149-155. <https://www.jpka-kazniipk.kz/jour/article/view/378/327>.

[5] Dauliyeva, G.R., Erezhepova, A.A., Bakytzhan, S.S. (2022). Cifrovye sistemy v sel'skom hozjajstve Respubliki Kazahstan: vektor uspeha [Digital systems in agriculture of the Republic of Kazakhstan: a vector of success]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 2, 56-63 [in Kazakh] <https://doi.org/10.46666/2022-2.2708-9991.05>

[6] Ammirato, S., Felicetti, A.M., Linzalone, R., Corvello, V., Kumar, S. (2023). Still our most important asset: A systematic review on human resource management in the midst of the fourth industrial revolution. *Journal of Innovation & Knowledge*, 8 (3), July–September, <https://doi.org/10.1016/j.jik.2023.100403>.

[7] Cesar Blanco & Xavier Raurich (2022). Agricultural composition and labor productivity. *Journal of Development Economics*, 158(09), 102934. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2022.102934>.

[8] Rakhimberdinova, M., Nurekenova, E., Ordabayeva, M., Konyrbekov, M., Saifullina, Y., Kutybaeva, N. (2022). Role of Development of the Agro-Industrial Complex to Create Areas of Agritourism. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 13 (8), 2311-2319. DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.v13.8\(64\).23](https://doi.org/10.14505/jemt.v13.8(64).23).

[9] Kozhina, K.S., Kudryavtseva T.Y. (2021). Analiz sushhnosti osnovnyh ponjatij cifrovoj jekonomiki [Analysis of the essence of the basic concepts of the digital economy]. *Cifrovaja jekonomika, umnye innovacii i tehnologii: Sbornik trudov Nacional'noj (Vserossijskoj) nauchno-prakticheskoy konferencii s zarubezhnym uchastiem, 18-20 aprelja 2021 goda [Digital economy, smart innovations and technologies: Proceedings of the National (All-Russian) Scientific and Practical Conference with foreign participation, April 18-20, 2021. Sankt-Peterburgskij Politehnicheskij universitet Petra Velikogo, Sankt-Peterburg - Peter the Great St. Petersburg Polytechnic University, St. Petersburg*, 84-87. DOI 10.18720/IEP/2021.1/22. [in Russian].

[10] Ledneva, O.V. (2021). Statisticheskoe izuchenie urovnja cifrovizacii jekonomiki Rossii: problemy i perspektivy [Statistical study of the level of digitalization of the Russian economy: problems and prospects]. *Voprosy innovacionnoj jekonomiki*, 11 (2), 455-470. doi: 10.18334/vinec.11.2.111963 [in Russian].

[11] Belgibayeva, A., Denissova, O., Kozlova, M., Savchenko, I., Tleubayev, A., Siximbayeva, G. (2022). Analysis of Sustainable Development of SMEs in Agriculture. *Journal of Environmental Management and Tourism*, Vol. 13(3), P.681-694. DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.v13.3\(59\).09](https://doi.org/10.14505/jemt.v13.3(59).09).

[12] Abuzyarova, D., Belousova, V., Krayushkina, Zh., Lonshcikova, Y., Nikiforova, E., Chichkanov, N. (2019). The Role of Human Capital in Science, Technology and Innovation. *Foresight and STI Governance*, vol.13(2), P.107-119. DOI: 10.17323/2500-2597.2019.2.107.119

[13] Kirillova, O. V. (2018). Osobennosti jeffektivnogo ispol'zovanija GIS tehnologij v cifrovoj jekonomike sel'skogo hozjajstva [Features of effective use of GIS technologies in the digital economy of agriculture]. *Agroprodovol'stvennaja politika Rossii - Agri-food policy of Russia*, 7(8), 11-13 [in Russian].

[14] Bjuro Nacional'noj statistiki Agentstvo po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan [Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] (2023). Available at: URL: <https://stat.gov.kz>. (date of access: 12.12.2023) [in Russian].

[15] Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan «Ob utverzhdenii Konceptcii cifrovoj transformacii, razvitija otrasli informacionno-kommunikacionnyh tehnologij i kiberbezopasnosti na 2023-2029 gody» ot 28 marta 2023

goda № 269 [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan "On approval of the Concept of digital Transformation, development of the information and communication technologies and cybersecurity industry for 2023-2029" dated March 28, 2023 No. 269] (2023). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P23000>

00269 (date of access: 22.23.2023) [in Russian]. [16] Kurmanova, G.K., Sukhanberdina, B.B., Urazova, B.A. (2020). Razvitie regional'nogo sel'skogo hozjajstva Respubliki Kazahstan [Development of regional agriculture in the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 3, 43-50 [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Суйеубаева Салтанат Нурболсыновна; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; Бизнес мектебінің профессоры; Д.Серікбаеватындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті; 070010 Серікбаевкөш.,19, Өскемен қ., Қазақстан; e-mail: suyeubaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0290-6290>.

Козлова Марина Васильевна – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; Бизнес мектебінің профессоры; Д.Серікбаеватындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті; 070010 Серікбаевкөш.,19, Өскемен қ., Қазақстан; e-mail: mara_koz@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3381-4997>.

Özpençe Özaу; экономика бойынша Ph.D докторы, қауымдастырылған профессор; Әкімшілік ғылымдар мен экономика факультетінің қауымдастырылған профессоры; Памуккале университеті; 20160 Әкімшілік ғылымдар мен экономика факультетінің кампусы, Денизли қ., Түркия; e-mail: oozpence@pau.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0003-1502-3240>.

Information about authors

Suieubayeva Saltanat Nurbolsynovna; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Professor at the Business School; D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University; 070010 Serikbayev str., 19, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan; e-mail: suyeubaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0290-6290>.

Kozlova Marina Vasilevna – **The main author**; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Professor at the Business School; D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University; 070010 Serikbayev str., 19, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan; e-mail: mara_koz@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3381-4997>.

Ozpençe Ozay; Ph.D of Economy, Associate Professor; Associate Professor of Faculty of Economics and Administrative Sciences; Pamukkale University; 20160 Campus of the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Pamukkale University, Denizli, Turkey; e-mail: oozpence@pau.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0003-1502-3240>.

Информация об авторах

Суйеубаева Салтанат Нурболсыновна; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; профессор Бизнес школы; Восточно-Казахстанский технический университет им. Д.Серікбаева; 070010 ул. Серікбаева, 19, г.Усть-Каменогорск, Казахстан; e-mail: suyeubaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0290-6290>.

Козлова Марина Васильевна – **основной автор**; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; профессор Бизнес школы; Восточно-Казахстанский технический университет им. Д.Серікбаева; 070010 ул. Серікбаева, 19, г.Усть-Каменогорск, Казахстан; e-mail: mara_koz@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3381-4997>.

Özpençe Özaу; доктор Ph.D по экономике, ассоциированный профессор; ассоциированный профессор факультета экономики и административных наук; Университет Памуккале; 20160 Кампус факультета экономики и административных наук Университета Памуккале, г.Денизли, Турция; e-mail: oozpence@pau.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0003-1502-3240>.

LABOR MARKET IN RURAL AREAS OF AKMOLA REGION OF KAZAKHSTAN:
REGIONAL ASPECT

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АҚМОЛА ОБЛЫСЫНЫҢ АУЫЛДЫҚ ЖЕРЛЕРІНДЕГІ
ЕҢБЕК НАРЫҒЫ: Өңірлік Аспект

РЫНОК ТРУДА В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ КАЗАХСТАНА:
РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

D.Y. KUATOVA^{1*}

C.E.Sc., Associate Professor

O.A. BLINOV²

C.E.Sc.

A.T. TYULEGENOVA³

Master of Finance

¹ Narxoz University, Almaty, Kazakhstan

² P.A. Stolypin Omsk State Agrarian University, Omsk, Russia

³ Sh. Valikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: kuatovad2024@mail.ru

Д.Я. КУАТОВА^{1*}

э.ф.к., доцент

О.А. БЛИНОВ²

э.ф.к.

А.Т. ТЮЛЕГЕНОВА³

Қаржы магистрі

¹ Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан

² П.А. Столыпин атындағы Омбы мемлекеттік аграрлық университеті, Омбы, Ресей

³ Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: kuatovad2024@mail.ru

Д.Я. КУАТОВА^{1*}

к.э.н., доцент

О.А. БЛИНОВ²

к.э.н.

А.Т. ТЮЛЕГЕНОВА³

магистр финансов

¹ Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

² Омский государственный аграрный университет им. П.А. Столыпина, Омск, Россия

³ Кокшетауский университет им. Ш. Уәлиханова, Кокшетау, Казахстан

*электронная почта автора: kuatovad2024@mail.ru

Abstract. *The goal* is to identify the features and determine quantitative parameters of the regional labor market in the Akmola region. *Methods* – analytical and statistical industry information is systematized and summarized using economic-statistical, balance sheet and abstract-logical methods from open access sources and scientific literature. *Results* - the features and characteristics of labor potential of the region were given, analysis of absolute and relative indicators characterizing the dynamics of region's population movement was carried out, which made it possible to identify the main trends in its change in recent years. Demographic factors affecting the formation of labor force are shown. The volumes of socio-demographic load were calculated. *Conclusions* - it has been established that proportion of village residents tends to decrease both in absolute value and in the structure of total number. The main criteria are population migration and decrease in its natural increase. The reduction in the number of economically active residents of rural areas is explained by negative balance of difference between people who have entered active age and those who have retired, as well as migration processes that have their own specifics. It is noted that the level of the region's labor resources is

Introduction

In order to ensure economic security and sustainable development of any region, it is necessary to provide it with sufficient labor resources (Iskakova D.M., Kurmanalina A.A., Iskakova D.B. et al.) [1].

It should be understood that the demographic development of a given territory depends on the extent to which labor resources are developed (Filchuk T.G.) [2].

The state of the labor market on the regional level, can be an indicator of regional stability or instability, as it reflects the trends and patterns of socio-economic development of the territory.

The state of the local labor market acts as an indicator characterizing the stability or instability of any region, as it reflects the trends and regularities of socio-economic development of the territory (Zueva A.S. & Hrolenko T.S.) [3]. One of the basic tasks at currently is to preserve the labor potential of the Akmola region, which in quantitative terms reflects the number of economically active population, but in recent years, the trend continues to decrease this indicator.

The analysis and evaluation of labour resources reproduction is of great importance for the development of a strategy for sustainable development on the economy level of the region. However, it should be said that the issues related to the provision of labour resources from the perspective of sustainability of development at the regional level have not yet been fully studied (Nurzhanova G.I., Kasenova A.Zh. & Sulejmanov R.Je.; Kaydashova, A.K. & Potapova E.P.) [4,5].

Human resources represent a key aspect of socio-economic development, prosperity and competitiveness of each region, as they contribute to employment growth, job development and improvement of living standards of residents (Borsekova K., Korony S.) [6].

In economics, the importance of human resources development, formation of strategies for this development is determined by the fact that the achievement of economic growth in modern conditions is associated with the problems of quality and quantity of labour force for its effective use within the framework of achieving the set goals of transformational changes (Nikitaeva A.Ju., Mihalkina D.A.) [7].

The staffing needs of the regional labour market should take into account the provisions of regional economic and social development programmes, as well as regional labour market development programmes. In this regard, it is necessary to create and implement a strategy for the development of human

resources at the regional level. However, the complexity lies in the simultaneous consideration of not only quantitative and qualitative indicators, but also objective and subjective factors that influence decision-making regarding the development of human resources (Hrynkevych O., Levytska O., Baranyak I.) [8].

Due to the stated above, the main aim of this paper is to systematize regional peculiarities and calculate quantitative parameters of the labour market of Akmola region. The hypothesis of the study is that the number of economically active rural people is decreasing not only because of the decrease number of people of working age, and on the number of rural departures increase.

Literature Review

The analysis of scientific publications on the designated problem allows us to conclude that there is a large number of domestic and foreign studies in recent years, devoted to the importance of human resources in the management of regional economy.

Thus, the theoretical aspects of the formation of labour resources and the functioning of regional labour markets, as well as the issues of assessing the quantitative parameters of labour resources are devoted to the works of many domestic and foreign researchers. Many scientific works also pay attention to the problems of regional labour market conditions, an indicator of the economic situation at the level of the country and the region, and it should be noted that the interest in this issue remains relevant (Zheludeva Ju.V., Lubova T.N., Starodubceva A.S. et al.; Imashev A.B., Turekulova D.M., Muhambetova L.K. et al.) [9,10].

A number of scientists, studying in their works the trends and directions of development of labour potential in rural areas, draw attention to the fact that the deterioration of the demographic situation in rural areas negatively affects the quantitative and qualitative indicators characterizing labour resources (Arkhipova L.S.; Vasilieva, A.V.) [11,12].

Regional labor markets in the country characterized by traditional forms of employment. At present, the socio-economic level of regional development is characterised by two aspects. Firstly, negative social phenomena in the labor market are manifested, and, secondly, new perspective content of existing phenomena and processes appears.

Gorelova G.V., Mikhalkina D.A., Nikitaeva A.Y. [13] believe that human resources are a key aspect of socio-economic development. And it is people who determine how economic

development will be carried out, how the country's available resources will be used.

According to Jašková D., Havierníková K. [14] human resources represent a key aspect of socio-economic development, prosperity and competitiveness of each region, as they contribute to employment growth, job development and improvement of living standards of the population.

The human component in sustainable development plays an important role. A high quality labour force, due to increased knowledge and absorption of technology in the country, can increase labour productivity.

From a macroeconomic perspective, the prosperity of a region in terms of economic performance depends on the ability of the region to create jobs and increase the real income of its residents. Economic prosperity depends to a large extent on the labour productivity of a country's population (Saleh H., Surya B., Ahmad D.N.A. et al.) [15].

Zhu Delong [16] believes that to ensure sustainable development, enterprises need to keep up with the times, improve the utilisation rate of human resources and increase the number of talent reserves.

Materials and methods

In order to solve the set tasks, the system approach was applied in the work in combination with various methods of economic research, which allowed to ensure the reasoning and reliability of generalizations, conclusions and provisions obtained in the work. For the analysis and assessment of the current situation of the regional labor market were applied economic-statistical and balance methods. For identification of regional features and problems of the reproduction of labor resources were used abstract-logical method. Analytical method were used for determination of the main factors affecting the

state of the labor market. The analysis of absolute and relative indicators, which are used to characterise the dynamics of changes in the population of the region, was carried out in the dynamics of the last 5 years.

Theoretical analysis was carried out on the basis of materials of scientific conferences, normative and reference literature, publications of famous domestic and foreign scientists, which were devoted to the analysis and evaluation of labour resources reproduction.

The information and empirical base of the study was the statistical data. Qualitative and quantitative indicators of the regional labour market have been studied based on the analysis of the data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan for 2019-2023.

Results

Labour potential is the basis of the socio-economic potential of the region. The labour supply in the economy was characterized the total value of economic activity of the population. Other things being equal, it depends on the two most important parameters: the number of population and the level of its participation in the economy.

In order to analyze the state of the labour market in Akmola region, it is necessary, first of all, to study the forceful of changes in the population of the region for the period under consideration (table 1).

In Akmola region in the first years there was a decrease in the total population from 736 735 in 2019 to 735 566 in 2020. The total population will increase from 2021 onwards. The growth will be from 785 708 persons in 2021 to 788 178 persons in 2023. All in all, the absolute population growth in the region during the period is 51 443 persons (-6.9%).

Table 1 - Population dynamics in Akmola region, 2019-2023, people

Indicator	2019	2020	2021	2022	2023	Deviation, 2023/2019	
						people	%
Population	736 735	735 566	785 708	788 013	788 178	+51 443	106,9
including:							
- urban population	348 117	349 320	438 207	441 997	445 375	+97 258	127,9
- rural population	388 618	386 246	347 501	346 016	342 803	-45 815	-88,2
Economically active population	428 300	418 300	417 500	442 401	429 064	+764	100,2
including:							
- urban population	202 700	194 700	193 500	244 014	230 400	+27 700	113,7
- rural population	225 600	223 600	224 000	198 387	198 664	-26 936	-88,1

Note: compiled by the author on the basis of data from the (Statistics from the Agency for Strategic Planning ...) [17]

The decrease in the natural population growth in the oblast amounts to 1 710 persons (from 4 955 persons in 2019 to 3 445 persons in 2023).

During the analyzed period, the number of urban population of the Region increased from 348 117 people in 2019 to 445 375 people in 2023, i.e. the absolute increase was 97 258 people (or 27.9%).

The rural population of the region decreased by 11.8% over the period analyzed. The largest decrease in the rural population of the Region was observed in 2021, when the absolute decrease in the number of inhabitants compared with the previous year 2020 amounted to 38 745 people (or 10%).

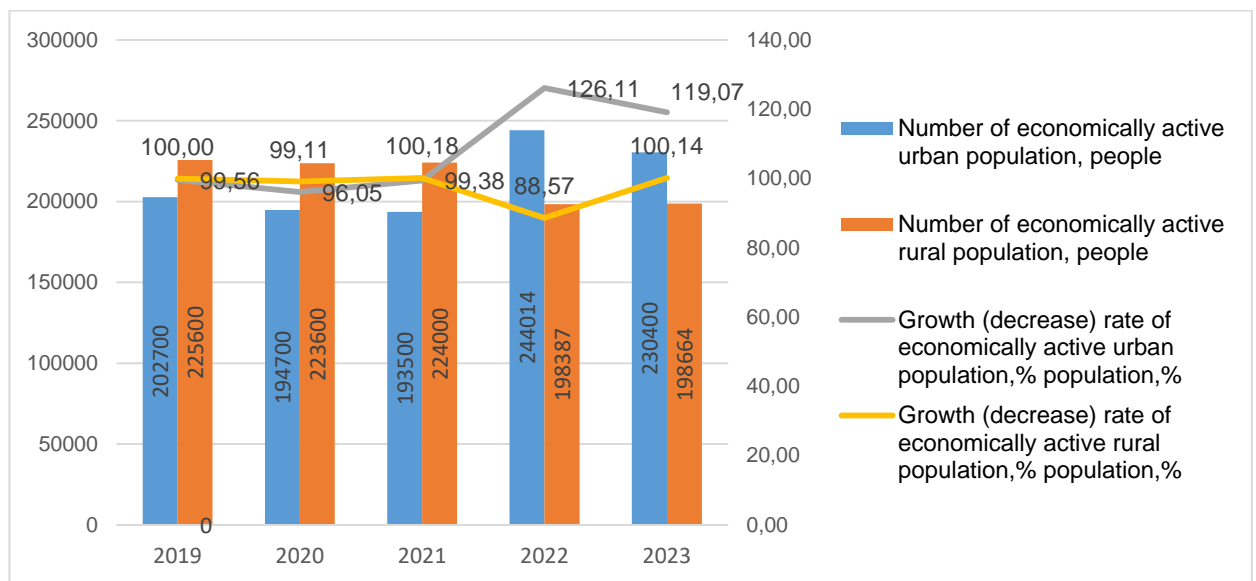
Simultaneously with the decrease in the absolute indicator of the rural population in the total population of Akmola region, the ratio between of rural and urban population is changing. The share of urban population in the region increased by 9.3 percentage points, from 47.2% to 56.5%. The share of

rural residents has correspondingly decreased, amounting to 43.5% by October 2023. The share of rural residents has correspondingly decreased, amounting to 43.5% by October 2023.

In Akmola region for the analyzed period the number of economically active population, i.e. people of working age, who are employed or unemployed in the period under review, increased by 764 people or 0.2%.

It is necessary to say that the population growth rate of the region stably exceeds the growth rate of the economically active population. Thus, the relative population growth increased by 6.9% during the period analysed, while the economically active population increased only by 764 people.

The reason for the increase in the growth of the economically active population of the region was the increase in the economically active urban population from 202 700 in 2019 to 230 400 in 2023 (figure 1).

Note: figure compiled by the author on the basis of (Statistics from the Agency for Strategic Planning ...) [17]

Figure 1 - Growth (decrease) rate of economically active urban and rural population in Akmola region, %

The analysis of the number of economically active population of the region showed the growth of the indicator in relative terms for the analysed period by 0.2% (or by 764 people). There was a decrease of economically active population in rural areas and its growth in urban areas. Thus, the growth of the economically active population in the city in relative terms was 13.7 %. While the decrease in the number of economically active rural population amounted to 11.9 %.

When considering the state of the regional labour market, it is important to take into account migration processes, which are an indirect indicator of the social well-being of the indigenous population.

The majority of the migrated population in 2023 is the working age population of 1 622. In the interregional exchange, Akmola region loses 2 376 people, which indicates the greater attractiveness of other regions for living and working.

Here it is necessary to note the geographical location of Akmola region, which has a significant impact on the situation in the region. One of the advantages of the region's geographical location and proximity to the capital is that it is relatively attractive to people from more remote areas of the country. The proximity of the capital has led to a steady outflow of economically active people, especially young, highly qualified professionals, due to the higher income levels in Astana. Initiatives to support local workers and maintain economic growth while managing migration flows more effectively could lead to a balanced and sustainable development path for Kazakhstan [18].

Another important problem reflecting disproportions in the distribution of labour resources in the analyzed region is the reduction in the number of economically active population in rural areas as an indicator of socio-economic problems in the village.

The negative demographic processes that have been taking place in the Region have a negative impact on the regional labour market, the labour force market. The indicator of the labour force is the number of economically active population, which includes those employed in the economy and the unemployed. The number of employed in Akmola region in 2023 is 408.677 thousand people, which is 677 people more than in 2019.

The level of employment in the first three years of the analyzed period decreased from 408 thousand people in 2019 to 397 thousand in 2021. Then in 2022 it reached the value of 421.4 thousand people. Throughout the analyzed period, the number of employed men exceeds the number of employed women. The maximum difference between the two was recorded in 2023 and amounted to 13.507 thousand people, while the minimum difference was recorded in 2019 (6.6 thousand people).

The proportion of male population has increased from 50.81% in 2019 to 51.65% in 2023. Consequently, the proportion of women is decreasing every year.

The age structure of the population of Akmola region is undergoing changes, of which ageing is the most acute. According to the current classification proposed by the UN, the population is considered old when the proportion of people aged 65 years and older exceeds 7% (Aging. The United Nations) [19]. In 2023 in Akmola Region, the share of this part of the population was 11.2 %. It should be noted that the share of rural population whose age exceeds the working age is 10.7 percent, while the share of urban population is 11.68 percent. The data on the age structure of the population of Akmola region are presented in table 2.

Table 2 - Grouping of the population of Akmola region by main age groups, people, at the beginning of the year

Gender and age groups	2019	2020	2021	2022	2023
The entire population					
Aged:					
Under working age	176 844	176 724	176 849	191 644	191 100
Employable	490 291	486 468	483 832	509 183	508 351
Over the working age	71 452	73 543	74 885	84 881	88 562
Urban population					
Aged:					
Under working age	85 426	86 451	87 796	107 464	107 763
Employable	227 928	225 515	224 799	281 413	282 582
Over the working age	34 915	36 151	36 725	49 330	51 652
Rural population					
Aged:					
Under working age	91 418	90 273	89 053	84 180	83 337
Employable	262 363	260 953	259 033	227 770	225 769
Over the working age	36 537	37 392	38 160	35 551	36 10
Note: compiled by the author on the basis of data from (Statistics from the Agency for Strategic Planning and Reform...) [17]					

From the data in Table 3 we can conclude that the share of people of working age in the population structure is the largest. However, there is a decrease in their share from 66.4% in 2019 to 64.5% in 2023. The

change in the value of this indicator demonstrates the supply of labour force in the labor market.

It should be noted that in the structure of the urban population the share of the able-

bodied population during the analyzed period decreased by 1.5% - from 65.4% in 2019 to 63.9% in 2023. In absolute terms, there is an increase of able-bodied urban population by 54 654 people (from 227 928 people in 2019 to 282 582 people in 2023).

If we analyse the decrease of able-bodied population in absolute terms, it amounted to 36 594 people. The share of rural population in the region is decreasing both in absolute and relative terms.

The basis for the deficit of labor force in rural areas is being formed. For example, we can note a decrease in the number of you A typical trend for the Oblast is the growth of the elderly population from 9.7% in 2019 to 11.2% in 2023. This situation is also typical for rural areas. But here it should be said that the share of people over the working age is smaller than in the city (on average 9.9% in rural areas, 10.8% in the city). The ageing of the population living in the city can be noted.

To characterise the age structure of the population, the demographic load coefficient is used. It shows the number of people of working age that falls on 1 thousand citizens of working age. Demographic load per one able-bodied person in Kazakhstan is growing.

In Akmola region, for every 1 000 people of working age in 2019 there were 652 unemployed. At that, children and adolescents - 418, and persons of retirement age - 234. Five years later, there were already 683 incapable of work per 1 000 people of working age.

The demographic burden depends on three components: the number of people under working age, working age and over working age. If one of them decreases or increases, the load itself changes. A further increase in the demographic burden is explained, on the one hand, by the growth in the birth rate in recent years and, on the other hand, by the decline in the working-age population as a result of the decline in the birth rate in the 1990s.

The decrease in the share of working-age population in Akmola region in the analysed period causes the increase in the demographic load factor on it by those who are younger and older than the working age. It turns out that the higher this indicator is, the greater will be the demographic load on the population.

If we compare the demographic load coefficient of the urban population with the rural population, we can see its increase by 17 (from 680 in 2019 to 697 in 2023). In the future, the demographic burden on the able-bodied population is projected to grow in Kazakhstan as a whole and in Akmola region in particular.

It should be noted that the slowdown of natural reproduction of the population is associated with population ageing.

Discussions

The aggregate labour supply in the economy is characterized by the amount of economic activity of the population, which depends on the two most important parameters: the size of the population and the level of its participation in the economy.

Our study highlights the fact that the reduction in the total number of rural population in the Oblast is mainly influenced by population migration, as well as by the decrease in natural population growth. These two factors raise doubts about the confidence in the availability of the necessary amount of labour resources for the region's economy in the future.

The reduction in the number of economically active population in rural areas can create disproportions in the distribution of labour resources in Akmola Oblast, which was revealed when calculating the difference between those who entered the active age and those who retired, as well as migration processes, which have their own specifics.

Our analysis shows that changes are taking place in the age structure of the population of Akmola region, of which ageing is the most acute. In comparison, Krajčáková E., Vojtovič S. [20]. believe that human resources form a combination of different qualities of people acquired in the process of experience and subsequent process of regional development. An important aspect affecting the quality of human resources in the case of regional development is the ageing of the population.

In line with earlier studies on the role of the human component in sustainable regional development (Jašková D., Havierníková K.; Sa-leh H., Surya B., Ahmad D.N.A. et al.) [14,15] we concluded that the importance of human resources development is determined by the fact that the achievement of economic growth in modern conditions is associated with the problems of quality and quantity of labour force.

Our results show that the number of economically active rural population in Akmola region is decreasing not only because of the reduction in the number of working-age population in the total population of the region, but also because of increased migration of rural working-age population. The results obtained allow us to conclude that there is a need to develop and implement a strategy for the development of human resources at the regional level.

Conclusion

1. There is a tendency to reduce the total number of rural population in the Oblast. This

process was influenced by such factors as population migration, as well as a decrease in natural population growth.

2. The decline in the economically active rural population was affected by the negative difference between those who entered the active age and those who retired, as well as by migration processes. The overwhelming part of migration outflow falls on the able-bodied population.

3. There is an increase in the demographic load coefficient in the region. The growth of this indicator was influenced by the reduction in the number of working-age population.

4. The population of the region is ageing. The real economic threat is associated with a decrease in the number of working age population and, consequently, with the reduction of labour resources of Akmola region.

5. The degree to which the economy of Akmola region is provided with labour resources depends on the demographic situation.

6. The staffing needs of the regional labour market should take into account the provisions of the programmes of economic and social development of the region. There is a need to develop and implement a strategy of human resources development at the regional level, in the development of which the results of this study can be used.

Author's contribution: Kuatova Dilmina Yahiyaevna: formulation of the purpose and objectives of the study, description of research methods; Blinov Oleg Anatolyevich: writing a literary review, interpretation and description of the results obtained; Tyulegenova Asyltas Temirbekovna: collection and analysis of quantitative data.

Conflict of interests: the author declares that there is no conflict of interests.

References

[1] Iskakova, D.M. Migration Impact on the Labour Market and Economic Activity of Kazakhstan /D.M. Iskakova, A.A. Kurmanalina, D.B. Iskakova, G.S. Serikbayeva, A.Zh. Ibrasheva //Eurasian Journal of Economic and Business Studies. - 2023. -67(3). - P.149-162.

[2] Фильчук, Т.Г. Демографические факторы, влияющие на количественные параметры трудовых ресурсов Гомельской области / Т.Г. Фильчук //Экономика. Бизнес. Финансы. -2019. -№12. -С.51-55.

[3] Зуева, А.С. Старение населения: угроза демографической безопасности или потенциал развития серебряной экономики /А.С. Зуева, Т.С. Хроленко //Вестник РУДН. Серия: Государственное и муниципальное управление. - 2019. -Т.6. -№ 3. -С.234-242.

[4] Нуржанова, Г.И. Трудовой потенциал села как фактор роста конкурентоспособности АПК Республики Казахстан /Г.И. Нуржанова, А.Ж. Касенова, Р.Э. Сулейманов //Проблемы агорынка.-2021.-№1.-С.155-162.

[5] Кайдашова, А.К. Рынок труда Владимирской области: проблемы и пути решения /А.К. Кайдашова, Е.П. Потапова //Интеллект. Инновации. Инвестиции.-2019.-№7. -С.43-51.

[6] Borsekova, K. Resilience and vulnerability of regional labour markets: principal component analysis of labour market efficiency in the EU /K. Borsekova, S. Korony //Regional Studies. -2023. -57 (12). -P.2373-2390. <https://doi.org/10.1080/00343404.2022.2042507>

[7] Никитаева, А.Ю. Развитие человеческих ресурсов в условиях цифровой экономики: стратегическая перспектива / А.Ю.Никитаева, Д.А. Михалкина // Вестник Волгоградского государственного университета. Экономика. -2019. - 21(4). -С.152-161. <https://doi.org/10.15688/ek.jvolsu.2019.4.15>.

[8] Hrynkevych, O. Human resources for regional development in Ukraine: A roadmap for forecasting and determining a regional training request /O. Hrynkevych, O. Levyska, I. Baranyak //Regional Science Policy & Practice. - 2023. -15(1). -P.95-107. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12625>.

[9] Желудева, Ю.В. Диспропорции в обеспечении трудовыми ресурсами регионов и сельских территорий / Ю.В. Желудева, Т.Н. Лубова, А.С. Стародубцева, И.А.Рашидова, А.В. Волков // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. -2022. -№1. -С.157-163.

[10] Имашев, А.Б. Трудовые ресурсы Республики Казахстан с позиций формирования конкурентоспособного человеческого капитала /А.Б. Имашев, Д.М. Турекулова, Л.К. Мухамбетова, А.И. Естурлиева //Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. -2022. -№4 (49). -С.166-174.

[11] Архипова, Л.С. Влияние конъюнктуры рынка труда на экономическую безопасность региона //Региональная экономика и управление: электронный научный журнал [Электронный ресурс]. -2020.- URL: <https://www.eee-region.ru/article/6303/> (дата обращения: 03.01.2024).

[12] Васильева, А.В. Статистический анализ трудовой составляющей конкурентоспособности Амурской области //Статистика и экономика. -2019. -№ 5(16). -С.31-46. <https://doi.org/10.21686/2500-3925-2019-5-31-46>

[13] Горелова, Г.В. Развитие человеческих ресурсов в регионе: когнитивное моделирование /Г.В. Горелова, Д.А. Михалкина, А.Ю. Никитаева //Журнал экономического регулирования. -2023. -14(2). -P.55-68. <https://doi.org/10.17835/2078-5429.2023.14.2.055-068>

[14] Jašková, D. The Human Resources as an Important Factor of Regional Development /D. Jašková, K. Havierníková // International Journal of Business and Society. -2020. -21(3). - P.1464-1478. <https://doi.org/10.33736/ijbs.3364>. 2020

[15] Saleh, H. The Role of Natural and Human Resources on Economic Growth and Regional Development: With Discussion of Open Innovation Dynamics /H. Saleh, B. Surya, Ahmad D.N.A., D. Manda //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. - 2020. -6(4). -P.103-126. <https://doi.org/10.3390/joitmc6040103>

[16] Zhu, D. On the Importance of Human Resources in Regional Economic //Management The Frontiers of Society, Science and Technology. -2020. -Vol. 2. -Issue 17. -P.67-70. <https://doi.org/10.25236/FSST.2020.021711>

[17] Данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс].-2023.-URL:<https://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 29.12.2023).

[18] Население Казахстана стареет: доля пожилых людей в стране достигла 11% [Электронный ресурс].- 2021.- URL: <https://www.ranking.kz/reviews/other/naselenie-kazakhstana-stareet-dolya-pozhilyh-lyudej-v-strane-dostigla-11.html> (дата обращения: 10.12.2023).

[19] Старение. Организация объединенных наций [Электронный ресурс].-2022.- URL: <https://www.un.org/en/global-issues/ageing> (дата обращения: 14.12.2023)№

[20] Krajňáková, E. Struggles of Older Workers at the Labour Market /E. Krajňáková, S. Vojtovic // Economics and Sociology. -2017. - 10(1). - P.319-333. <https://doi.org/10.14254/2071-789X.2017/10-1/23>

References

[1] Iskakova, D.M., Kurmanalina, A.A., Iskakova, D.B., Serikbayeva, G.S., Ibrasheva A.Zh. (2023). Migration Impact on the Labour Market and Economic Activity of Kazakhstan. *Eurasian Journal of Economic and Business Studie*, 67(3), 149-162

[2] Filchuk, T.G. (2019). Demograficheskie faktory, vlijajushhie na kolichestvennyye parametry trudovyh resursov Gomel'skoj oblasti [Demographic factors affecting the quantitative parameters of labour resources in Gomel region]. *Jekonomika. Biznes. Finansy - Economy. Business. Finance*, 12, 51-55 [in Russian].

[3] Zueva A.S. & Hrolenko T.S. (2019). Starenie naselenija: ugroza demograficheskoj bezopasnosti ili potencial razvitija serebrjanoj jekonomiki [Population ageing: threat to demographic security or potential for silver economy development]. *Vestnik RUDN. Serija: Gosudarstvennoe i municipal'noe upravlenie - Herald of*

PFUR. *Series: State and Municipal Management*, 3, 234-242 [in Russian].

[4] Nurzhanova G.I., Kasenova A.Zh. & Sulejmanov R.Je. (2021). Trudovoj potencial sela kak faktor rosta konkurentosposobnosti APK Respubliki Kazahstan [Rural labour potential as a factor of growth of competitiveness of agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 155-162 [in Russian].

[5] Kaydashova, A.K. & Potapova E.P. (2019). Rynok truda Vladimirskoj oblasti: problema i puti reshenija [Labour market in Vladimir region: problems and solutions]. *Intellekt. Innovacii. Investicii - Intelligence. Innovation. Investments*, 7, 43-51 [in Russian].

[6] Borsekova, K., Korony, S. (2023) Resilience and vulnerability of regional labour markets: principal component analysis of labour market efficiency in the EU. *Regional Studie*, 57 (12), 2373-2390

[7] Nikitaeva A.Ju., Mihalkina D.A. (2019). Razvitie chelovecheskih resursov v uslovijah cifrovoj jekonomiki: strategicheskaja perspektiva [Human Resource Development in the Digital Economy: A Strategic Perspective]. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Jekonomika. - Bulletin of Volgograd State University. Economics*, 21 (4), 152-161 [in Russian].

[8] Hrynkevych, O., Levytska, O., Baranyak, I. (2023). Human resources for regional development in Ukraine: A roadmap for forecasting and determining a regional training request. *Regional Science Policy & Practice*, 15(1), 95-107.

[9] Zheludeva, Ju.V., Lubova, T.N., Starodubceva, A.S., Rashidova, I.A. & A.V. Volkov (2022). Disproporcii v obespechenii trudovymi resursami regionov i sel'skih territorij [Disproportions in the provision of labour resources in regions and rural areas]. *Vestnik Kurskoj gosudarstvennoj sel'skohozjajstvennoj akademii – Bulletin of the Kursk State Agricultural Academy*, 1, 157-163 [in Russian].

[10] Imashev, A.B., Turekulova, D.M., Mughambetova, L.K. & Esturlieva A.I. (2022). Trudovye resursy Respubliki Kazahstan s pozicij formirovanija konkurentosposobnogo chelovecheskogo kapitala [Labour resources of the Republic of Kazakhstan from the perspective of formation of competitive human capital]. *Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli - Bulletin of the Kazakh University of Economics, Finance and International Trade*, 4 (49), 166-174 [in Russian].

[11] Arkhipova, L.S. (2020). Vlijanie konjunktury rynka truda na jekonomicheskiju bezopasnost' regiona [Impact of labour market conditions on the economic security of the region]. Available at: <https://eee-region.ru/article/6303/> (date of access: 03.01.2024) [in Russian].

[12] Vasilieva, A.V. (2019). Statisticheskij analiz trudovoj sostavljajushhej konkurento-

sposobnosti Amurskoj oblasti [Statistical analysis of the labour component of competitiveness of the Amur Region]. *Statistika i jekonomika - Statistics and economics*, 5 (16), 31-46 [in Russian].

[13] Gorelova, G.V., Mihalkina, D.A. & A.Ju. Nikitaeva (2023). Razvitie chelovecheskih resursov v regione: kognitivnoe modelirovanie [Human resource development in the region: cognitive modelling]. *Zhurnal jekonomicheskogo regulirovaniya - Journal of Economic Regulation*, 14 (2), 55-68 [in Russian].

[14] Jašková, D., Haviernikova, K. (2020). The Human Resources as an Important Factor of Regional Development. *International Journal of Business and Society*, 21(3), 1464-1478.

[15] Saleh, H., Surya, B., Ahmad D.N.A., Manda D. (2020). The Role of Natural and Human Resources on Economic Growth and Regional Development: With Discussion of Open Innovation Dynamics. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 6(4), 103-126.

[16] Zhu, D. (2020). On the Importance of Human Resources in Regional Economic. *Ma-*

nagement The Frontiers of Society, Science and Technology, 2 (17), 67-70.

[17] Statisticheskie dannye Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan Bjuro nacional'noj statistiki [Statistics from the Agency for Strategic Planning and Reform of the Republic of Kazakhstan Bureau of National Statistics] (2023). Available at: <https://stat.gov.kz/> (date of access: 29.12.2023) [in Russian].

[18] Naselenie Kazahstana stareet: dolja pozhilyh ljudej v strane dostigla 11% [The population of Kazakhstan is aging: the share of elderly people in the country has reached 11%] (2021). Available at: <https://ranking.kz/reviews/other/naselenie-kazahstana-stareet-dolya-pozhilyh-lyudej-v-strane-dostigla-11.html> (date of access: 10.12.2023) [in Russian].

[19] Starenie. Organizacija ob'edinennyh nacij [Aging. The United Nations] (2022). Available at: <https://www.un.org/en/global-issues/aging> (date of access: 14.12.2023) [in Russian].

[20] Krajňáková, E., Vojtovi S. (2017). Struggles of Older Workers at the Labour Market. *Economics and Sociology*, 10(1), 319-333.

Information about authors:

Kuatova Dilmina Yakhiyaevna - **The main author**; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of the Department of Economics; Narхоз University; 050036 Zhandosov str., 55, Almaty, Kazakhstan; e-mail: kuatovad2024@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0001-5272-5474>

Blinov Oleg Anatolyevich; Candidate of Economic Sciences; Dean of the Faculty of Economics; P.A. Stolypin Omsk State Agrarian University; 644008 Institutskaya square, 1, Omsk, Russia; e-mail: oa.blinov@omgau.org; <https://www.orcid.org/0000-0002-8947-5963>

Tyulegenova Asyltas Temirbekovna; Master of Finance; Senior Lecturer of the Department of Business and Services; Sh. Ualikhanov Kokshetau University; 020000 Abay str., 76, Kokshetau, Kazakhstan; e-mail: Asy_04@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0003-3983-6430>

Авторлар туралы ақпарат:

Куатова Дильмина Яхияқызы - **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; "Экономика" кафедрасының профессоры; Нархоз Университеті; 050036 Жандосов көш., 55, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: kuatovad2024@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0001-5272-5474>

Блинов Олег Анатольевич; экономика ғылымдарының кандидаты; экономика факультетінің деканы; П.А. Столыпин атындағы Омбы мемлекеттік аграрлық университеті; 644008 Институт алаңы, 1, Омбы қ., Ресей; e-mail: oa.blinov@omgau.org; <https://www.orcid.org/0000-0002-8947-5963>

Тюлегенова Асылтас Темірбековна; қаржы магистрі; «Бизнес және қызметтер» кафедрасының аға оқытушысы; Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті; 020000 Абай көш., 76, Көкшетау қ., Қазақстан; e-mail: Asy_04@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0003-3983-6430>

Информация об авторах:

Куатова Дильмина Яхияевна - **основной автор**; кандидат экономических наук, доцент; профессор кафедры «Экономика»; Университет Нархоз; 050036 ул. Жандосова, 55, г.Алматы, Казахстан; e-mail: kuatovad2024@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0001-5272-5474>

Блинов Олег Анатольевич; кандидат экономических наук; декан экономического факультета; Омский государственный аграрный университет им.П.А.Столыпина; 644008 Институтская площадь, 1, г.Омск, Россия; e-mail: oa.blinov@omgau.org; <https://www.orcid.org/0000-0002-8947-5963>

Тюлегенова Асылтас Темірбековна; магистр финансов; старший преподаватель кафедры «Бизнеса и услуг»; Кокшетауский университет им. Ш.Уәлиханова; 020000 ул.Абая, 76, г.Кокшетау, Казахстан; e-mail: Asy_04@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0003-3983-6430>

**АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ҮШІН КАДРЛАРДЫ ДАЯРЛАУ САПАСЫН ОҢТАЙЛАНДЫРУ:
БАСЫМДЫҚТАР, ТЕТІКТЕР**

**OPTIMIZING THE QUALITY OF TRAINING FOR AGRICULTURE:
PRIORITIES, MECHANISMS**

**ОПТИМИЗАЦИЯ КАЧЕСТВА ПОДГОТОВКИ КАДРОВ ДЛЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА:
ПРИОРИТЕТЫ, МЕХАНИЗМЫ**

А.К. САРИЕВА¹

іскерлік әкімшілік жүргізу докторы (DBA)

С.К. ТАЖИЕВА^{1*}

экономика ғылымдарының кандидаты

Ж.С. ДОСУМОВА²

экономика және бизнес магистрі

¹*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*

²*Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан*

** автордық электрондық поштасы: samal.tazhyieva@gmail.com*

A.K. SARIEVA¹

Doctor of Business Administration

S.K. TAZHIYEVA^{1*}

Candidate of Economical Sciences

ZH. DOSSUMOVA²

Master of Economics and Business

¹*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

²*Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development, Almaty, Kazakhstan*

** corresponding author e-mail: samal.tazhyieva@gmail.com*

A.K. САРИЕВА¹

доктор делового администрирования

С.К. ТАЖИЕВА^{1*}

кандидат экономических наук

Ж.С. ДОСУМОВА²

магистр экономики и бизнеса

¹*Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан*

²*Казахский НИИ экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан*

** электронная почта автора: samal.tazhyieva@gmail.com*

Аңдатпа. *Мақсаты* – ауыл шаруашылығы саласы үшін кадрлар даярлау міндеті тұрған оқытушылар құрамының біліктілігін арттырудың ерекше маңыздылығы көрсетілген. *Әдістері* - салыстырмалы талдау, әлеуметтанулық сауалнама, онлайн сауалнама, бақылау, статистикалық ақпаратты пайдалану. *Нәтижелері* – авторлар ауыл шаруашылығы өндірісінің көшбасшылары мен инноваторларының кейінгі ұрпағын қалыптастыруда шешуші рөл атқаратын заманауи білімі мен инновациялық технологиялары бар мамандарға сұраныстың артқанын атап өткен. Дамушы аграрлық сектор практикасының ерекшеліктерін, пәнаралық ғылымдарды және оқытудың тиімді әдістемелерін меңгеруді, оларды оқу бағдарламаларына біріктіру қабілетін қоса алғанда, педагогикалық дағдылардың жоғары дәрежесінің және сала тенденцияларын терең түсінудің қажеттілігі дәлелденген. Білім беру мекемелерінің ауыл шаруашылығы кәсіпорындарымен жеткілікті күшті байланыстарының жоқтығын және қазіргі уақытта жұмыс берушілер түлектердің кәсіби құзыреттілік деңгейіне қоятын талаптарға толық сәйкес келмейтін білім беру мазмұнын атап өткен жөн. Негізгі міндет-қазақстандық ауылдың өмір сүру деңгейі мен сапасын көтеру, оны тартымды ету.

Кіріспе

Ауыл шаруашылығы саласы климаттың өзгеруі, ресурстардың шектеулері және жаһандық нарық талаптары сияқты өсіп келе жатқан мәселелерді шешу үшін жаңа технологиялар, әдістемелер және озық тәжірибелер пайда болып, үнемі дамып келеді. Оқытушылар студенттерді ауыл шаруашылық ғылымының, технологиясының және басқару тәжірибесіндегі соңғы жаңалықтарға тиімді түрде көрсету үшін осы өзірлемелерден хабардар болуы керек.

Үздіксіз кәсіби даму бағдарламалары, семинарлар және салалық ынтымақтастық мұғалімдерге білімдері мен дағдыларын жаңартуға көмектесіп, олардың осы саладағы озық өзірлемелерден хабардар болуын қамтамасыз етеді.

Технология өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығын басқарудан бастап жеткізу тізбегі логистикасы мен нарықты талдауға дейін барлығын төңкеріп, заманауи ауыл шаруашылығында трансформациялық рөл атқаруда. Студенттерге осы құралдарды тұрақты және тиімді ауыл шаруашылық тәжірибелері үшін пайдалануды тиімді үйрету үшін мұғалімдер ауыл шаруашылығы, дрондар, деректерді талдау және биотехнология сияқты ауыл шаруашылық технологияларын білуі керек.

Технологияны оқыту әдістеріне кіріктіре отырып, мұғалімдер студенттердің белсенділігін арттыра алады, практикалық оқу тәжірибесін жеңілдетумен бірге студенттерді жоғары технологиялық ауыл шаруашылығы салаларындағы мансапқа дайындай алады.

Жоғары мектеп оқытушыларының қызметі мен жеке басының кәсібилігін қалыптастыру мәселесінің өзектілігі қоғам мен кәсіби қоғамдастықтың экономикалық қызметке қойылатын талаптарының жоғары деңгейін ұсынумен байланысты. Бұл жеке қасиеттерді үнемі жетілдіру, қолда бар білімді арттыру және жаңа білім алу, әрқайсысының жеке өсу мен кәсіби шеберлікке бағдарлануын қажет етеді.

Білім беру сапасы университеттің түрлі салалардағы қызметінің нәтижесі болып табылады. Оны заманауи және перспективалық талаптар деңгейіне көтеру процесі жүйелі тәсілге негізделген және оқу нәтижелеріне әсер ететін барлық факторларды ескеретін нақты басқаруды қажет етеді.

Мақаланың негізгі мақсаты – ЖОО-да кадрлардың сапасын арттырудағы негізгі бағыттарын қарастырумен қатар, яғни жаңа кәсіптерге сұраныс пен адами ресурстардың қажеттіліктерін қамтамасыз ету

білім берудің перспективалық нәтижелерін қамтамасыз етудегі рөлі тұжырымдалған. Білім беру сапасын арттыру үшін тиісті ресурстық қамтамасыз ету қажеттілігі негізделеді, өйткені онсыз білім беруді жаңғыртуда табысқа жетуге және тең шарттарда Болон процесінің қатысушысы болуға мүмкіндік жоқ.

Әдебиетке шолу

Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылық саласын дамытуда инновацияларды қолдану қажеттілігі маңызды. Ж.Таишевтың зерттеуінде әр инновациялық жетістіктердің өз артықшылығы мен кемшілігі тиесілі. Мақсат Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығын инновациялық басқарудың тиімді стратегиялық бағыттарын анықтау болып табылады (Taishykov Zh., Tolysbayeva M., Zhumanazarov K. et al.) [1].

Сонымен қатар, фермерлерге қажетті заманауи дағдылар мен құзыреттерді қалыптасыру қажеттілігі айқын. Ол фермерлердің топырақ игеру, тыңайтқыштарды пайдалану, зиянкестермен күресуге қатысты басқарушылық шешім қабылдауда ауыл шаруашылық білім мен соңғы тәжірибелер туралы тың ақпаратқа қол жеткізуде жаңа технологияларды қолданудың бірі ол ChatBot платформасында ауыл шаруашылығы бойынша сұрақтарға нақты жауап табуға болады (Ortiz-Rodríguez, F., Tiwari, S., Sicilia, M.A. et al.) [2].

ChatGPT қолдануды игеру ауыл шаруашылығында фермерлерге дәлдікпен егінді болжау, егін мен топырақ талдауы дақылдардың аурулары мен зиянкестерді анықтауда көмектесу үшін қолданылуы мүмкін (Biswas S.) [3].

Ауыл шаруашылығындағы кадрлардың IoT робототехника, блокчейн, электроника және автоматтандыру сияқты жаңа технологияларды меңгеру арқылы Smart ауыл шаруашылық идеясын қалыптастыру қажеттілігі туындайды. Бұл ауыл шаруашылығын дамытуда өнімділікті арттыру мен шығындарды азайтудың құралдары болып табылады (Gaddikeri, V., Jatav, M.S., Rajput, J. et al.; Cesco S., Sambo P., Borin M. et al.) [4,5].

Тұтастай алғанда, тұрақты ауыл шаруашылығы болашақ ұрпақтың азық-түлік пен салауатты қоршаған ортаға қол жеткізуін қамтамасыз етуге көмектесетін ауыл шаруашылығының маңызды әдісі болып табылады (Muhie S.H., Kalogiannidis S., Kalfas D. et al.; Kalogiannidis S.; Mushi G.E.) [6,7,8].

Азық-түлікке деген сұраныстың артуы, тұрақты ауыл шаруашылық әдістеріне қойылатын талаптар және ауыл шаруашылығы саласындағы озық технологияларды енгізудің бәрі де өсуге ықпал ететін факторлар болып табылады (Friha O., Ferrag M.A., Shu L. et al.; Chen J., Yang A.) [9], [10].

Әлеуметтік-еңбек қатынастарының теориялық негіздерін зерттелген Б.М. Генкин, Н.А. Ерохина, С.Г. Землянухина, Ю.Г. Одегов, И.В. Прангишвили, В.В. Суворова ресейлік еңбек экономикасы мектебін ұсынады.

П.Ф. Анисимов, Е.А. Бахарев, В.М. Жураковский, Ю.А. Зубок, В.М. Зуев, И.М. Ильинский, А.И. Ковалев, А.Л. Коломенская, П.Н. Новикова, Ю.М. Розанова, М.Н. Руткевич, В.И. Чупрова жоғарғы білім беру жүйесін зерттеудің теориялық негіздері, оның ресейлік моделін қалыптастыру мәселелері қарастырды.

Харченко Р.А., Шаронин Ю.В., Куракина Н.С., Ботова М. И., Голубь Н.Г., Кормякина Н.Н., Арефьев В.И., Скрябин В.Н., Зыкова Н.В., Карташова Л.В., Калистратов Г.Е. еңбектерінде кадрлардың сапасын арттыру мәселелері қаралды.

Дьяченко Ю.В., Симоненко В.Д., Ретивих М.В. жоғарғы білім берудің рөлі мен орны мәселелерін айқындады. Жоғарғы оқу орындарын қаржыландыру мәселелері Олейникова О.Н., Демина В.М., Беляков С.А., Адамс В., Хансен М., Фельстед А., Рябов Л.П. сияқты ресейлік және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде талқыланады.

Материалдары мен әдістері

Оқытушыларды білім беру қызметіне қосу қажеттілігі жоғары білім беру жүйесінің әлеуметтік дамуының мынадай ерекшеліктері мен үрдістерінен туындайды: оқытушыларды даярлауда, қайта даярлауда және олардың біліктілігін арттыруда жаппай өнімділіктен жеке-шығармашылық тәсілге қайта бағдарлануды, сонымен қатар білім беру жүйелерін ізгілендіру, демократияландыру, әлемдік экономикаға көшу; жоғары оқу орындарының тек жоғары деңгейге ие емес экономикалық кадрларға қажеттілігі, сонымен қатар жаңа типтегі экономист саласындағы маманның бәсекеге қабілетті тұлғаға жаңа талаптар қою және т.б. (Нұрсейтова Г.Б.) [11].

Ал ресейлік ғалымдар О.А. Коряковцева, Т.В. Бугайчук, Т.Г. Доссэның «ЖОО-да оқытушылардың біліктілігін арттыруды ұйымдастырудың ерекшеліктері» атты ғылыми мақаласына аса назар аудардық, яғни кадрлардың сапасын арттыру туралы былай пайымдады: "Дамушы білім берудің"

жаңа білім беру парадигмасында біліктілікті арттыру қызметі оқытушының жаңа кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыруға бағытталған.

ЖОО оқытушысы білім беру процесінің заманауи мазмұнын қамтамасыз етуі, заманауи білім беру технологияларын пайдалана отырып жұмыс істеуі, демек, түлектердің инновациялық құзыреттерін дамытуы және олардың еңбек нарығында бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін жағдайлар жасауы тиіс (Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті...) [12].

Нәтижелер

Қазақстан аграрлық секторының қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін ауыл шаруашылық біліміне үлкен мән береді. Осы мақсатта бірнеше университеттер мен институттар ауыл шаруашылығы саласына қажетті кадрлар даярлаумен айналысады (QS 2023 рейтингіндегі Қазақстандық жоғары оқу орындары...) [13].

Қазақстанда ауыл шаруашылығына кадрлар даярлаумен 22 жоғары оқу орны айналысады. Оның сегізінде мамандандырылған ауыл шаруашылық факультеттері, қалғандарында ауыл шаруашылығы мамандықтары бар. Оған қоса, Ұлттық ғылыми-мәдени орталыққа жататын үш мамандандырылған ауыл шаруашылығы университеті.

Ауыл шаруашылық бағдарламаларын ұсынатын университеттер:

Қазақ ұлттық аграрлық университеті (ҚазҰАУ): Ауыл шаруашылығы, агробизнес, ветеринария және т.б. қатысты бағдарламалардың кең ауқымын ұсынатын Қазақстандағы жетекші аграрлық университеттердің бірі (Бураева Е.В.) [14].

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті: Ауыл шаруашылығы, оның ішінде агрономия, мал шаруашылығы, ауыл шаруашылығы экономикасы, инженерия салаларында білім беретін тағы бір көрнекті оқу орны.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті: Ауыл шаруашылығына ғана бағытталмаса да, ауыл шаруашылығы саласына қатысты экология ғылымы, биотехнология және экономикаға қатысты бағдарламаларды ұсынады.

Қазақ агротехникалық колледжі: сектор қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін ауыл шаруашылығында техникалық білім беру және кәсіптік оқытуды қамтамасыз етуге бағытталған.

Бұл оқу орындарының оқу бағдарламасы әдетте заманауи ауыл шаруашылығына қатысты тақырыптардың кең ауқымын қамтиды (Новиков Н.П., Зуев М.В.) [15].

Соңғы жылдары теориялық білім берумен қатар практикалық, тәжірибелік оқыту тәсілдеріне көшу байқалды. Бұған студенттерге шынайы тәжірибе беру үшін тағылымдамалар, далалық жұмыстар және ауыл шаруашылығы кәсіпорындарымен ынтымақтастық кіреді.

Осы орайда Қазақстан Республикасында аграрлық саласына кадр даярлауға SWOT талдау жүргізілді (Камысбаев М.К., Омарбакиев Л.А., Низамдинова А.К.) [16] (1 кесте).

1 кесте – Қазақстан Республикасында аграрлық саласына кадр даярлауға SWOT талдау

Күшті жақтары:	Әлсіз жақтары:
Арнайы институттардың бар болуы; Бай ауыл шаруашылық ресурстар; Мемлекеттік қолдау; Өнеркәсіптегі ынтымақтастық	Инфрақұрылымдық қиындықтар; Оқу жоспарындағы кемшіліктер: Ауыл шаруашылығындағы жаңа үрдістер мен технологияларға қатысты оқу жоспарында олқылықтар болуы мүмкін. Факультет сапасы; Қаржыландырудың шектеулері
Мүмкіндіктер:	Қауіптер:
Технологиялық интеграция; Халықаралық ынтымақтастық; Зерттеулер және инновациялар; Ауылдық аумақтарды дамыту бастамалары	Климаттың өзгеруі; Нарық құбылмалылығы; Дағдылардың сәйкессіздігі; Жаһандық пандемия;
Ескерту: негізінде автормен құрастырылды (Камысбаев М.К., Омарбакиев Л.А., Низамдинова А.К.) [16]	

Күшті жақтары:

Арнайы институттардың болуы. Қазақстанда ауыл шаруашылық білім беру үшін арнайы бағдарламалары мен мүмкіндіктері бар аграрлық университеттер мен колледждер бар.

Бай ауыл шаруашылық ресурстардың бар болуы. Елдің кең ауыл шаруашылық ресурстары мен әртүрлі экожүйелері студенттерге оқудың құнды мүмкіндіктерін береді.

Мемлекеттік қолдау. Үкіметтің ауыл шаруашылығын дамытуға баса назар аударуы білім беру және оқыту бағдарламаларын қолдауды, студенттерге қолайлы ортаны қамтамасыз етуді қамтиды.

Өнеркәсіптегі ынтымақтастық. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарымен және ұйымдарымен ынтымақтастық студенттерге практикалық тәжірибе алуға және салалық түсініктерге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Әлсіз жақтары:

Инфрақұрылымдық қиындықтар ретінде ауылдық жерлердегі жеткіліксіз инфрақұрылым білім беру нысандарына және практикалық оқыту мүмкіндіктеріне қол жеткізуге кедергі келтіруі мүмкін.

Оқу жоспарындағы олқылықтар. Өнеркәсіптің жетістіктеріне ілесу үшін шешуді қажет ететін дамып келе жатқан технологиялар мен заманауи ауыл шаруашылық тәжірибелеріне қатысты оқу жоспарында олқылықтар болуы мүмкін.

Факультет сапасы. Қазіргі заманғы ауыл шаруашылық тәжірибелері бойынша

жоғары сапалы профессорлық-оқытушылар құрамын қамтамасыз ету, әсіресе мамандандырылған салаларда қиын болуы мүмкін.

Қаржыландырудағы шектеулер. Ауыл шаруашылық білім беру мен зерттеулерді қаржыландырудың шектелуі университеттердегі бағдарламалар мен инфрақұрылымның дамуын шектеуі мүмкін.

Мүмкіндіктер:

Технологиялық интеграция. Ауыл шаруашылық біліміндегі технологияны қолдану оқу тәжірибесін арттырып, студенттерді заманауи ауыл шаруашылық тәжірибесіне дайындай алады.

Халықаралық ынтымақтастық. Халықаралық институттармен серіктестік тәжірибеге, ресурстарға және жаһандық әсер ету және алмасу мүмкіндіктеріне қол жеткізуді қамтамасыз етеді.

Зерттеулер және инновациялар. Ауыл шаруашылығындағы зерттеулер мен инновацияларды ынталандыру тұрақты ауыл шаруашылық тәжірибесін дамытуға және ауыл шаруашылығы мәселелерін шешуге әкелуі мүмкін.

Ауылдық аумақтарды дамыту бастамалары. Ауыл шаруашылық білімін ауылды дамыту бастамаларымен біріктіру экономикалық өсуге және ауылдық қауымдастықтардағы өмір сүруді жақсартуға көмектеседі.

Қауіп-қатер:

Климаттың өзгеруі экстремалды ауа райының оқиғалары ауыл шаруашылығы өнімділігі мен тұрақтылығына елеулі

қиындықтар туғызады, бұл бейімделу стратегиялары мен икемді егіншілік тәжірибесін қажет етеді.

Нарық құбылмалылығы. Тауар бағасының ауытқуы және нарықтағы белгісіздік ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының өміршеңдігіне және білікті кадрларға сұранысқа әсер етуі мүмкін.

Дағдылардың сәйкессіздігі. Білім беру арқылы алынған дағдылар мен ауыл шаруашылық саласының нақты қажеттіліктері арасындағы сәйкессіздік түлектердің жұмысқа орналасуына және мансаптық перспективаларына кедергі келтіруі мүмкін.

Жаһандық пандемия. Пандемия сияқты оқиғалар білім беру жүйелері мен ауыл шаруашылық қызметін бұзуы мүмкін, бұл күтпеген қиындықтарға төзімділік пен бейімделудің маңыздылығын көрсетеді.

Қазақстанның аграрлық секторы үшін кадрларды даярлау университеттердің жан-жақты білім беру және оқыту бағдарламаларын қамтамасыз ету бойынша үздіксіз күш-жігерімен сипатталды. Бұл сектор арнайы мекемелерден, үкіметтік қолдаудан және салалық ынтымақтастықтан пайда көрсе де, инфрақұрылымдық шектеулер, оқу бағдарламаларындағы олқылықтар және қаржыландырудағы шектеулер сияқты қиындықтар сақталуда. Осы қиындықтарды шешу және технологиялық интеграция, халықаралық ынтымақтастық және зерттеу инновацияларының мүмкіндіктерін пайдалану Қазақстанның ауыл шаруашылығы секторының болашақтағы өсуі мен тұрақтылығы үшін маңызды болмақ.

Білім деңгейі – бұл экономикалық және ғылыми-техникалық прогрестің бастапқы нүктесі, білім беру дамуындағы артта қалу бәсекеге қабілеттілікке, ұлттық перспективаларға тікелей әсер ететіні анық (Бураева Е.В.) [14].

Кадрларды даярлау сапасын талдау экономиканың негізгі талаптарын ескере отырып, кәсіптік даярлау жүйесінің қызметіне түзетулер енгізуге, түлектерді табысты кәсіби мансап үшін қолданатын өзекті және қажетті біліммен қаруландыруға мүмкіндік береді. Осылайша, жоғары білім беру мекемелерінде кадрлардың сапасын арттыру өзекті мәселе болып табылады.

Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің тартымдылығын арттыру және Қазақстандық жоғары оқу орындарының халықаралық білім беру кеңістігіне (QS WUR, Times Higher Education және т.б.) интеграциялау жүргізілуде.

Қазіргі уақытта университеттерді саралау мәселесі пысықталуда. Университеттер академиялық және басқару саясатының деңгейі сияқты критерийлер бойынша бағаланатын болады. Халықаралық позициялау, сондай-ақ бөлінетін қаражаттың тиімділігі, халықаралық рейтингтік басылымдардағы профессор-оқытушылар құрамының жарияланымдық белсенділік деңгейі ескерілетін болады.

QS Quacquarelli Symonds ғылыми-зерттеу орталығы бүгін әлемдегі ең үздік университеттер – QS World University Rankings рейтингінің он сегізінші басылымын шығарды. QS World University Rankings 2022 рейтингтің қорытындысы бойынша Қазақстандық университеттер үздіктер қатарынан танылды. 2023 жылғы QS WUR нәтижесі бойынша 16 Қазақстандық ЖОО енді (QS 2023 рейтингіндегі Қазақстандық жоғары оқу орындары...) [13].

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-і ТОП-150-ге кірді. Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-і мен М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті 277-ші және 443-ші орындарға көтерілді (QS 2023 рейтингіндегі Қазақстандық жоғары оқу орындары...) [13].

Сондай-ақ, жақсы позицияларды Satbayev University (405-ші орын), Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (511-520) және Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті (511-560) иеленді.

Қазақстандық ЖОО-ның QS рейтингіне кіруінің ең маңызды көрсеткіші ол білім сапасымен анықталатыны айқын. Осы орайда студенттердің ЖОО-ның кадрлар сапасын арттыруды бағалау үшін, дайындаған сауалнаманың нәтижесін қарастырамыз. Сауалнама 2 тілде жүргізілді, яғни қазақша және орысша. ЖОО ПОҚ мақсатты аудиториясына арналған оқытушылардың пікірін анықтауға жеке сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға қазақ бөлімінде оқыған 129 студент, ал орыс бөлімінде оқыған 149 студент, және 224 ПОҚ қатысты. ЖОО оқытушыларының сапасын бағалауға арналған сауалнама студенттер арасында жүргізілді (2 кесте).

Осылайша, сауалнама нәтижесінде алынған нәтижелер жүзеге асырылатын біліктілікті арттыруды тыңдаушылар оң бағалайды деген қорытындыға келуге мүмкіндік береді. Оқыту барысында оқытушылардың кәсіби қызмет саласында өзін-өзі одан әрі жетілдіруге деген ынтасы артады, өзекті құзыреттер қалыптастырылады.

2 кесте – Қазақстан Республикасының Жоғары оқу орындарының оқытушылардың білім беру сапасын бағалау

Сауалнама сұрақтары	Дереже маңызды емес	Аға оқытушы	Доцент	Профессор	Академик	Оқу материалының түсініктілігі	Инновациялық технологияларды қолдану	Пән аралық білім беру	Бағдарламаны кеңдігі	Материалдарды түсіндіру қабілеті	Тақырыпты меңгеру деңгейі	Студенттің дайындық кезеңі	Ынталандыру қабілеті
Студенттің оқытушыны таңдағанда, оның ғылыми атағы маңызды ма?	14%	17%	21%	38%	10%	-	-	-	-	-	-	-	-
Студентке ұнаған курстың/ пәннің ұйымдастырылуын бағалау	-	-	-	-	-	36%	32%	32%	-	-	-	-	-
Оқытушының кәсібилігіне қоятын талабы	-	-	-	-	-	-	-	-	32%	31%	37%	-	-
Оқытушының жалпы тиімділігін бағалау	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	37%	63%

Ескерту: авторлармен құрастырылған

Талқылау

Сауалнама нәтижесі көрсетіп тұрғандай оқытушылардың білім беру сапасын бағалауда студенттер үшін ғылыми атағының болуы маңызды, 38% респондент профессорлардан тәлім алғанды қалайды; 10% – академиктер; 21% – доцент, 17% – аға оқытушы, 14% - дәреже маңызды емес деп жауап берген.

Студентке ұнаған курстың/пәннің ұйымдастырылуын бағалау бойынша келесідей жауаптар алынды: оқу материалдың түсініктілігі – 36%, инновациялық технологияларды қолдану – 32%, пән аралық білім алу – 32%.

Оқытушының кәсібилігіне қоятын талабын бағалауда қарастырылған параметрлердің бірі Бағдарламаның кеңдігі – 32%. Материалдарды түсіндіру қабілеті – 31%, Тақырыпты меңгеру деңгейі – 37%.

Оқытушының жалпы тиімділігін бағалау студенттің дайындық кезеңі – 37%, ынталандыру қабілеті – 63%.

Сонымен бүгінгі таңда қайта жаңғыртылып жатқан және кәсіптік білім беру мекемелерінің ғылыми-педагогикалық кадрларының біліктілігін арттырудың жетілдіріліп жатқан жүйесі білім беру алдында тұрған жаңа сын-тегеуріндерге барабар жауап бере алатын жаңа үлгідегі оқытушыны даярлау міндеттерін іске асыруда айтарлықтай әлеуетке ие екенін атап өткен жөн. Бұл ретте осы жүйенің даму стратегиясын айқындауда және іске

асыруда ғылыми кеңес пен университет ректораты айқындайтын ЖОО-ның жалпы стратегиясына сәйкес әрекет ететін біліктілікті арттыру факультеті маңызды рөл атқарады. Міндет – қазірдің өзінде белгіленген оң позицияларды бекіту және одан әрі алға жылжуды жалғастыру қажет.

Қорытынды

1. Қазақстанның аграрлық секторы үшін кадрларды даярлау университеттердің жан-жақты білім беру және оқыту бағдарламаларын қамтамасыз ету бойынша үздіксіз күш-жігерімен сипатталды.

2. Оқытушыларды білім беру қызметіне қосу қажеттілігі жоғары білім беру жүйесінің әлеуметтік дамуының мынадай ерекшеліктері мен үрдістерінен туындайды: оқытушыларды даярлауда, қайта даярлауда және олардың біліктілігін арттыруда жаппай өнімділіктен жеке-шығармашылық тәсілге қайта бағдарлануды талап етеді.

3. Кадрларды даярлау сапасын талдау экономиканың негізгі талаптарын ескере отырып, кәсіптік даярлау жүйесінің қызметіне түзетулер енгізуге, түлектерді табысты кәсіби мансап үшін қолданатын өзекті және қажетті біліммен қаруландыруға мүмкіндік береді.

4. Қазіргі заманғы ауыл шаруашылық тәжірибелері бойынша жоғары сапалы профессорлық-оқытушылар құрамын қамтамасыз ету, әсіресе мамандандырылған салаларда қиын болуы мүмкін.

5. Біліктілікті арттыру курстарының бағдарламасын құрудың бірыңғай және ыңғайлы әдістемесін даярлау білім беру сапасын арттырудың алғышарты болып табылады.

Авторлардың үлесі: Сариева Әсемгүл Қыдырбайқызы: талдау және мәліметтер жинау, зерттеу нәтижелерін түсіндіру; Тажиева Самал Қожахметқызы: концептуализациялау, әдістемесін жасау, жазу, зерттеуді үйлестіру, зерттеу мен оның барлық кезеңдерін тәлімгерлік ету, зерттеу нәтижелерін көрнекілеу, бекіту; Досумова Жанат Сапарбекқызы: басылымды өңдеу және пысықтау.

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысы жоқ деп жариялады.

Әдебиеттер тізімі

[1] Taishykov, Zh. Management of innovation processes in agriculture / Zh. Taishykov, M. Tolysbayeva, K. Zhumanazarov, S. Ibraimov a, Zh. Mizambekova // *World Development Perspectives* .- 2024.-Vol. 33.- 100566

[2] Ortiz-Rodríguez, F., Tiwari, S., Sicilia, M.A., Nikiforova, A. Governance with Emerging Technologies EGEC 2022. Part of the book series «Communications in Computer and Information Science» [Electronic resource].- 2022.- URL: <https://www.researchgate.net/publication/> (date of access: 04.03.2023).

[3] Biswas, S. Importance of Chat GPT in Agriculture: According to Chat GPT [Electronic resource].-2023.-URL: <https://www.deliverypdf.ssrn.com/delivery.php> (date of access: 04.12. 2023).

[4] Gaddikeri, V., Jatav, M.S., Rajput, J. Revolutionizing agriculture: unlocking the potential of ChatGPT in agriculture [Electronic resource].-2023.- URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii> (date of access: 04.12. 2023).

[5] Cesco, S. Smart agriculture and digital twins: Applications and challenges in a vision of sustainability S. Cesco, P. Sambo, M. Borin., B. Basso, G. Orzes., F. Mazzetto// *European Journal of Agronomy*. -2023.-Vol.146.- 126809.

[6] Muhie, S.H. Novel approaches and practices to sustainable agriculture / S.H.Muhie, S. Kalogiannidis, D.Kalfas, F. Chatzitheodoridis, O.Papaevangelou // *Journal of Agriculture and Food Research*.-2022.-Vol.10.-100446 <https://doi.org/10.1016/j.jafr.2022.100446>

[7] Kalogiannidis, S. Role of Crop-Protection Technologies in Sustainable Agricultural Productivity and Management / S. Kalogiannidis // *Land*.- 2022.- Vol.11.- 1680. <https://doi.org/10.3390/land11101680>.

[8] Mushi, G.E. Digital Technology and Services for Sustainable Agriculture in Tanzania / G.E. Mushi // *Information Technology for Agricultural and Food Sciences, Computer Science, Environmental Science*.- 2022. -Vol. 14(4).- 2415. <https://doi.org/10.3390/su14042415>

[9] Friha, O. Internet of Things for the Future of Smart Agriculture: A Comprehensive Survey of

Emerging Technologies IEEE/CAA / O. Friha, M.A. Ferrag, L. Shu, L. Maglaras, X. Wang// *Journal of Automatica Sinica*.- 2021.-N 8.- P. 718-752.

[10] Chen, J. Intelligent Agriculture and Its Key Technologies Based on Internet of Things Architecture / J. Chen, A. Yang// *IEEE Access*.-2019.-Vol.7.- P. 77134-77141.

[11] Нұрсейтова, Г.Б. Персоналды басқару: оқу құралы / Г.Б. Нұрсейтова. - Алматы: Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, 2020. - 98 б.

[12] "Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті коммерциялық емес Акционерлік Қоғамның 2022-2026 жылдарға арналған даму бағдарламасы [Электрондық ресурс].- 2021.- URL: <https://www.kaznu.kz/kz/14960/page/> (қаралған күні: 25.02.2024).

[13] QS 2023 рейтингіндегі Қазақстандық жоғары оқу орындары [Электрондық ресурс].- 2021.-URL: <https://www.enic-kazakhstan.edu.kz/post/162> (қаралған күні: 25.02.2024).

[14] Бураева, Е.В. Подготовка кадров для цифровой аграрной экономики: проблемы и перспективы / Е.В. Бураева // *Вестник аграрной науки*.- 2021.- N3 (90).-С.112-118.

[15] Новиков, Н.П. Опережающее профессиональное образование: Научно-практическое пособие / Н.П. Новиков, М.В. Зуев.- М.: ЗГАТиЗ, 2020.-125 с.

[16] Камысбаев, М.К. Состояние занятости в аграрном секторе экономики Казахстана / М.К. Камысбаев, Л.А. Омарбакиев, А.К. Низамдинова // *Вестник университета «Туран»*. -2019.- № 4.- С. 118-123.

References

[1] Taishykov, Zh., Tolysbayeva, M., Zhumanazarov, K., Ibraimova, S., Mizambekova, Zh. (2024). Management of innovation processes in agriculture. *World Development Perspectives*, 33, 100566.

[2] Ortiz-Rodríguez, F., Tiwari, S., Sicilia, M.A., Nikiforova, A. (2022). Electronic Governance with Emerging Technologies EGEC 2022. Communications in Computer and Information Science, Springer, Cham. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/> (date of access: 04.03.2023).

[3] Biswas, S. (2023). Importance of Chat GPT in Agriculture: According to Chat GPT. Available at: <https://www.deliverypdf.ssrn.com/delivery.php> (date of access: 04.03.2023).

[4] Gaddikeri, V., Jatav, M.S., Rajput, J. (2023). Revolutionizing agriculture: unlocking the potential of ChatGPT in agriculture. *Food Sci. Rep.*, 4(3), 20-25. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii> (date of access: 04.03.2023).

[5] Cesco, S., Sambo, P., Borin, M., Basso, B., Orzes, G., Mazzetto, F. (2023). Smart agriculture and digital twins: Applications and challenges in a vision of sustainability. *European Journal of Agronomy*, 146.

[6] Muhie, S.H., Kalogiannidis, S., Kalfas, D., Chatzitheodoridis, F., Papaevangelou, O. (2022). Novel approaches and practices to sustainable agriculture. *Journal of Agriculture and Food Research*, 10, 100446.

[7] Kalogiannidis, S. (2022). Role of Crop-Protection Technologies in Sustainable Agricultural Productivity and Management. *Land*, 11(1680).

[8] Mushi, G.E. (2023). Digital Technology and Services for Sustainable Agriculture in Tanzania. *Information Technology for Agricultural and Food Sciences, Computer Science, Environmental Science*, 14(4), 2415.

[9] Friha, O., Ferrag, M.A., Shu, L., Maglaras, L., Wang, X. (2021). Internet of Things for the Future of Smart Agriculture: A Comprehensive Survey of Emerging Technologies. *Journal of Automatica Sinica*, 8, 718-752.

[10] Chen, J., Yang A. (2019). Intelligent Agriculture and Its Key Technologies Based on Internet of Things Architecture. *IEEE Access*, 7, 77134-77141.

[11] Nurseitova, G.B. (2020). Personalды басқару: оқу куралы [Personnel management: a textbook]. *Almaty: Kazak universiteti - Almaty: Al-Farabi Kazakh National University*, 98 [in Kazakh].

[12] "Al-Farabi atyndagy Kazak ulttyk universiteti" commercialyк emes aksionerlik ko-

gamnyng 2022-2026 zhyldarga amalğan damy bagdarlamasy [Development program of Kazakh National University named after Al-Farabi non-profit Joint Stock Company for 2022-2026] (2021). Available at: <https://www.kaznu.kz/kz/14960/page/> [in Kazakh].

[13] QS 2023 reitingindegi Kazakhstandyк zhogary oku oryndary [Kazakh higher education institutions in the QS 2023 rating] (2021). Available at: <https://enic-kazakhstan.edu.kz/post/162> [in Kazakh].

[14] Buraeva, E.V. (2021). Podgotovka kadrov dlya cifrovoi agrarnoi ekonomiki I perspektivy [Training for the digital agricultural economy: problems and prospects]. *Vestnik agrarnoi nauki - Bulletin of Agrarian Science*, 112-118.

[15] Novikov, N.P., Zuev, M.V. (2020). Oprezhaushie professionalhoe obrazovanie: Nauchno-practicheskoe posobie [Advanced professional education: Scientific and practical manual]. *ZGATiZ*, 125.

[16] Kamysbaev, M. K., Omarbakiev, L.A., Nizamiddinova, A.K. (2019). Sostoyaniye zanyatostu v agrarnom sektore ekonomiki Kazakhstana [The state of employment in the agricultural sector of the economy of Kazakhstan]. *Vestnik universiteta «Turan» - Bulletin of the University "Turan"*, 4, 118-123.

Авторлар туралы ақпарат:

Сариева Асемгуль Қыдырбайқызы; іскерлік әкімшілік жүргізу докторы (DBA); аға оқытушы; Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті; 050057 Әл-Фараби даңғ., 71, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: sarieva_1981@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0007-3799-2516>

Тажиева Самал Қожахметқызы - негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты; аға оқытушы; Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті; 050057 Әл-Фараби даңғ., 71, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: sarieva_1981@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0006-8148-0625>

Досумова Жанат Сапарбекқызы; экономика және бизнес магистрі; аға ғылыми қызметкер; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сатпаев көш., 30б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: doszhanna@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2052-6494>

Information about authors:

Sarieva Assemgul Kydyrbaevna; Doctor of Business Administration; Senior Lecturer; Al-Farabi Kazakh National University; 050057 Al-Farabi Ave., 71, Almaty, Kazakhstan; e-mail: sarieva_1981@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0007-3799-2516>

Tazhiyeva Samal Kozhahmetovna - **The main author**; Candidat of Economical Sciences; Senior Lecturer; Al-Farabi Kazakh National University; 050057 Al-Farabi Ave., 71, Almaty, Kazakhstan; e-mail: sarieva_1981@mail.ru; 0009-0006-8148-0625

Dossumova Zhanat; Master of Economics and Business; Senior Researcher; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpaev str., 30b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: doszhanna@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2052-6494>

Информация об авторах:

Сариева Асемгуль Кыдырбаевна; доктор делового администрирования; старший преподаватель; Казахский национальный университет им. аль-Фараби; 050057 пр. аль-Фараби, 71, г. Алматы, Казахстан; e-mail: sarieva_1981@mail.ru; <https://orcid.org/0009-0007-3799-2516>

Тажиева Самал Кожаметовна – **основной автор**; кандидат экономических наук; старший преподаватель; Казахский национальный университет им. Аль-Фараби; 050057 пр. аль-Фараби, 71, г. Алматы, Казахстан; e-mail: samal.tazhiyeva@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0006-8148-0625>

Досумова Жанат Сапарбековна; магистр экономики и бизнеса; старший научный сотрудник; Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 30б, г. Алматы, Казахстан; e-mail: doszhanna@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2052-6494>

РЕГУЛИРОВАНИЕ МИГРАЦИИ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В СЕЛЬСКИХ РАЙОНАХ

АУЫЛДЫҚ АУДАНДАРДАҒЫ ЕҢБЕК РЕСУРСТАРЫНЫҢ КӨШІ-ҚОНЫН РЕТТЕУ

REGULATION OF LABOR MIGRATION IN RURAL AREAS

М.М. КОНАРБАЕВА*

докторант Ph.D

Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

**электронная почта автора: madina.konarbayeva@narhoz.kz*

М.М. КОНАРБАЕВА*

Ph.D докторанты

Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан

**автордың электрондық пошталасы: madina.konarbayeva@narhoz.kz*

М.М. KONARBAEVA*

Ph.D student

Narhoz University, Almaty, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: madina.konarbayeva@narhoz.kz*

Аннотация. *Цель* – в статье исследуется процесс оттока высококвалифицированных специалистов из сельской местности, его причины, поскольку данный тренд является актуальным для Республики Казахстан и мирового сообщества. *Методы* – ретроспективный анализ, демографической и экономической статистики, индексный, графический, сравнения и обобщения. *Результаты* – рассмотрены основные направления миграционной политики Казахстана. Авторами проанализированы данные численности и доли городского и сельского населения в республике, основанные на статистике. Представлено сальдо межрегиональной миграции, так как демографические и экономические результаты оказывают влияние на экономику независимо от уровня ее развития. *Выводы* – акцентировано внимание на процессе урбанизации в условиях глобализации, который негативно сказывается на численности сельских жителей. Внутренняя миграция взаимосвязана с международной, возможностью перемещения в другие государства. В настоящее время миграционные процессы в стране претерпели изменения, в связи с трансформацией ценностей и миграционных факторов, представляющих собой конкретные результаты текущего этапа социально-экономического и политического развития Казахстана, что подтверждается аналитической информацией с 2013 по 2023 годы. Государственные меры, имеющие отражение в программах переселения, направлены на стимулирование национальной экономики, количественные преобразования этнического состава в принимающих областях, а также модификации структуры рынка труда. Актуальные вопросы трудовой миграции: нехватка рабочей силы, естественная и миграционная убыль населения. Отслеживание этих показателей затруднено ввиду неорганизованного рынка труда, трудоемкости этой работы и потребности в значительных финансовых ресурсах.

Аңдатпа. *Мақсаты* – мақалада жоғары білікті мамандардың ауылдық жерлерден кету процесі, оның себептері зерттелген, өйткені бұл үрдіс Қазақстан Республикасы мен әлемдік қоғамдастық үшін өзекті болып табылады. *Әдістері* – ретроспективті талдау, демографиялық және экономикалық статистика, индекс, графикалық, салыстыру және жалпылау. *Нәтижелері* – Қазақстанның көші-қон саясатының негізгі бағыттары қаралған. Авторлар статистикаға негізделген республикадағы қала және ауыл халқының саны мен үлесінің деректерін талдаған. Аймақаралық көші-қон сальдосы ұсынылған, өйткені демографиялық және экономикалық нәтижелер оның даму деңгейіне қарамастан экономикаға әсер етеді. *Қорытындылар* – жаһандану жағдайындағы урбанизация процесіне баса назар аударылған, бұл ауыл тұрғындарының санына теріс әсер етеді. Ішкі көші-қон халықаралық, басқа мемлекеттерге көшу мүмкіндігімен өзара байланысты. Қазіргі уақытта елдегі көші-қон процестері Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық және саяси дамуының ағымдағы кезеңінің нақты нәтижелерін білдіретін құндылықтар мен көші-қон факторларының трансформациясына байланысты өзгерістерге ұшырады, бұл 2013 жылдан

ной безопасности и традиционном сельском хозяйстве, сталкиваются с вызовами, связанными с сокращением населения и утратой кадров. Преобразование структуры трудовых ресурсов в сельских общинах представляет собой сложный процесс, требующий не только осознания этих проблем, но и разработки инновационных стратегий, направленных на поддержание устойчивого развития.

Цель данной статьи – исследовать ключевые факторы, определяющие направление миграции трудовых ресурсов из сельских районов, проанализировать последствия этого процесса для общества и экономики, а также рассмотреть меры управления, принимаемые государством для поддержки устойчивого развития сельских территорий.

Литературный обзор

Конституция Республики Казахстан как высший закон страны гарантирует право на свободу передвижения и выбор места жительства гражданина по своему усмотрению. Нарушать данное право, гарантируемое Конституцией, никто не может, кроме случаев, оговоренных законом. Значительная доля миграционных перемещений в крупнейшие города обусловлена социально-экономическими мотивами, в первую очередь поиском работы (Серикжанова С., Джанузакова А.) [3].

Статья 13 Всеобщей декларации прав человека подтверждает, что у каждого человека есть возможность свободно перемещаться и выбирать место проживания в пределах каждого государства. Кроме того, гарантируется право каждого человека на выезд из любой страны, включая свою собственную, и возвращение на свою родную страну. Движущей силой миграции определяется сложный набор взаимосвязанных факторов, влияющих на решения отдельных лиц, семей или групп населения, связанных с миграцией, включая переселение, независимо от того, является ли миграция внутренней или внешней (Казахстан: Расширенный миграционный профиль...) [4].

Казахстан – страна, которая стремительно развивается и активно реализует национальную политику, направленную на развитие промышленности и инноваций. Как и во многих других государствах мира, он сталкивается с процессами внутренней миграции, а также урбанизацией, существует заметный разрыв между уровнем жизни жителей сельских и городских районов.

Причины оттока трудовых ресурсов изучены зарубежными учеными, такими как

Selod H., Shilpi F.; Hung L., Peng S. [5,6], которые считают, что отток молодежи представляет собой распространенную тенденцию в большинстве сельских районов как в развитых, так и в развивающихся странах. Busso M., Chauvin J., Herrera L. [7] отмечают, что этот процесс часто связан с получением высшего образования и вступлением в профессиональную сферу. В трудах Bjerke L., Mellander C. [8] показано, что многие молодые люди, завершившие обучение в школе, рассматривают поступление в колледж или университет и, следовательно, переезд из своего родного сообщества в качестве естественного этапа.

Таким образом, решение вернуться в родные края после завершения обучения в городе представляет собой избирательный процесс, зависящий от нескольких факторов, включая социально-семейные, миграционные и профессиональные характеристики.

Вопросы внутренней миграции и ее воздействие на развитие социальной инфраструктуры сельских территорий Казахстана рассмотрены в трудах казахстанских ученых, таких как Bodauhan K., Zhenshan D., Zholmuhanova A.Zh. [9]. Влияние программ переселения на повышение конфликтности в регионах Казахстана представлены в трудах отечественных ученых Жусупова А., Илеуова Г., Насимова Г. и др. [10].

Материалы и методы

Исследование проведено на основе информации, полученной из различных источников, включая официальные статистические данные, предоставленные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, а также демографической статистики. Рассмотрены данные переписи населения за 2021 год.

Проанализированы существующие государственные программы, направленные на устранение проблем малочисленности некоторых регионов: Национальный проект «Сильные регионы – драйвер развития страны» на 2022-2026гг., проект «Мәңгілік ел жастары-индустрияға!» («Серпін»). Изучена Концепция миграционной политики на 2023-2027гг., а также зарубежные и местные литературные источники. Изучена нормативно-правовая база Республики Казахстан.

Для исследования темы и обсуждений причин оттока кадров из сельской местности в города использовались методы, базирующиеся на ретроспективном анализе. Для данного вида исследования за основу принято последнее десятилетие, анализ

текущего состояния за 2013-2023гг. Эмпирический анализ динамики, направления и равномерности процессов урбанизации в Казахстане был выполнен с использованием следующих методов: демографической и экономической статистики, индексный анализ, графический анализ и метод сравнительного анализа.

Результаты

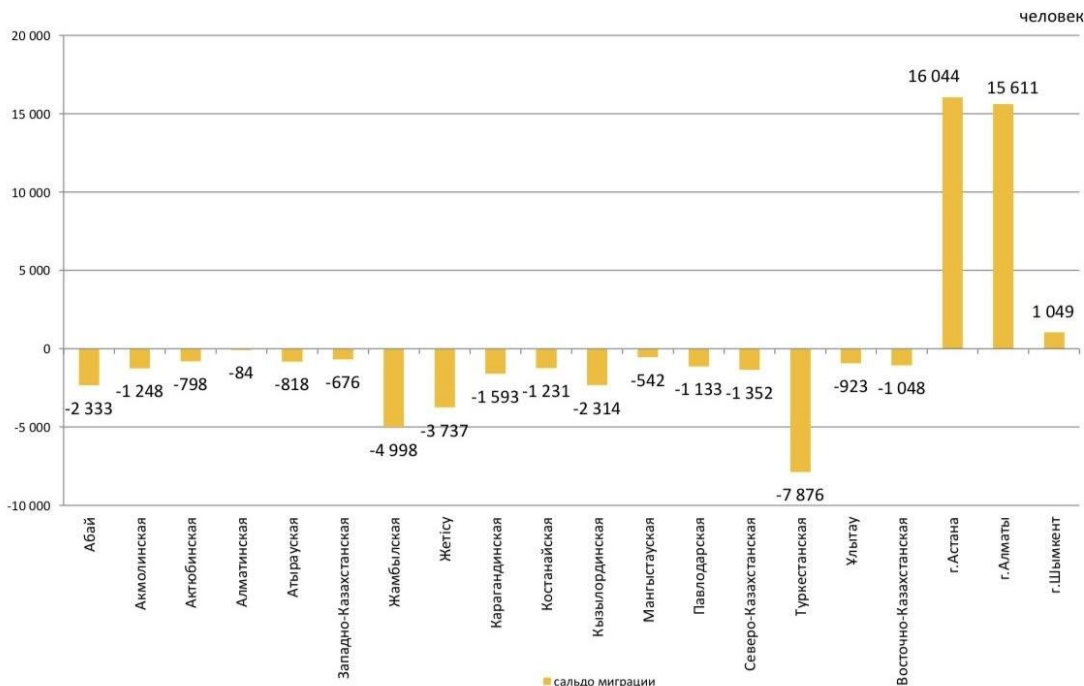
Сельская миграция представляет собой перемещение населения в направлении сельских районов, из них или между ними. Это значимый аспект внутренней миграции в стране, охватывающий ее территорию. Республика Казахстан не является исключением. Отток из сельской местности людей трудоспособного возраста вызывает трудности, с которым сталкивается и Республика Казахстан. Мигрируют из сельской местности в города в основном молодые люди, люди трудоспособного возраста, что и создает проблемы на местах их выбывания.

Нехватка квалифицированных специалистов на местах является актуальной проблемой, так как данный тренд является одним из ключевых факторов, влияющих на социальное и экономическое развитие страны. Сельская миграция продолжит оставаться неотъемлемым элементом эволюции в области экономики и социального развития. Разработка конкретных мер со стороны государства, как для миграционных процессов, так и для стимулирования

развития сельских районов представляется важной для успешного развития, приносящей пользу и мигрантам, и регионам их постоянного проживания, а также регионам их прибытия.

В Казахстане наблюдается более высокий уровень и происходят более быстрые темпы процесса урбанизации по сравнению со средними значениями в регионе Центральной Азии. В то время как в центральноазиатских странах доля городского населения увеличилась с 32,7% в 1950г. до 48,4% в 2021г., в Казахстане эти показатели составили 36,4% и 57,8% соответственно. В 2023г. доля городского населения составляет 61,8%, а сельского - 38,2% (Официальный интернет-ресурс Бюро национальной статистики...) [11]. Доля городского населения в Республике Казахстан по сравнению с сельским населением по состоянию на 2023г. превалирует.

Согласно данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, население составляет 19 967 964 чел., доля городского населения – 12 387 957 чел., доля сельского населения – 7 580 007 чел. Число граждан, перемещающихся внутри страны, увеличилось на 5,8%. Положительный баланс миграции населения наблюдался в трех регионах страны: городах Астана (16 044 чел.), Алматы (15 611 чел.) и Шымкент (1 049 чел.) (рисунок).

Примечание: составлен по данным официального интернет-ресурса Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК [11]

Рисунок - Сальдо миграции по регионам

За последние 10 лет (2013-2023гг.) сальдо миграции сельской местности остается стабильно отрицательным. Это означает, что численность людей, покидающих данную территорию, превышает численность новых жителей, приезжающих или рождающихся там. Данный процесс отражает отток населения и может иметь ряд негативных последствий для сельских общин и их развития. Важным аспектом проблемы является старение сельского населения. Молодежь часто предпочитает уехать в города, что приводит к уменьшению численности и сокращению производ-

ственных сил в сельской местности. Одна из основных причин миграции – стремление к лучшим экономическим возможностям. В городах больше шансов для трудоустройства, получения высшего образования и разнообразных бизнес-инициатив, что привлекает сельских жителей. Сосредоточение большей части населения в городах может создавать дисбаланс в развитии регионов и привести к неравномерному распределению инвестиций, ресурсов и возможностей для сельских и городских областей (таблица).

Таблица - Сальдо миграции за 2013-2022 гг.

Область	2013г.	2014г.	2015г.	2016г.	2017г.	2018г.	2019г.	2020г.	2021г.	2022г.
Сельское население										
Республика Казахстан	-39 344	-60 937	-63 529	-83 940	-47 006	-61 691	-73 415	-81 310	-79 108	-66 850
Абайская	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-5 566
Акмолинская	-1 398	-2 351	1 808	-9 793	2 334	-2 465	-4 090	-4 402	-5 415	-3 216
Актюбинская	484	-2 871	-3 000	-4 168	-5 603	-3 708	-4 989	-3 711	-2 894	-3 231
Алматинская	4 800	-4 536	-6 315	3 305	16 357	69	-5 618	-11 363	-4 668	2 369
Атырауская	-1 132	-1 925	-2 449	-1 523	1 676	2 223	1 256	108	-464	-550
Западно-Казахстанская	-2 807	-2 925	-1 404	-5 644	-6 195	-3 506	-3 711	-2 430	-2 305	-2 670
Жамбылская	-7 478	-6 318	-7 730	-7 430	-5 058	-6 633	-7 778	-8 474	-7 292	-7 903
Жетісу	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-6 348
Карагандинская	-4 603	-4 883	-4 380	-6 054	-5 170	-2 484	-4 568	-4 678	-4 547	-3 829
Костанайская	-4 202	-6 288	-6 103	-7 273	-8 433	-6 604	-8 135	-5 907	-6 016	-5 770
Кызылординская	-1 917	-3 429	-4 761	-6 655	-2 900	-2 281	-4 206	-3 926	-3 425	-3 558
Мангистауская	5 973	5 131	6 698	4 362	11 150	6 440	4 301	-1 060	-1 254	-217
Павлодарская	-4 706	-3 773	-3 363	-3 350	-2 449	-985	-1 665	-1 913	-2 604	-2 357
Северо-Казахстанская	-6 189	-6 344	-8 436	-6 785	-6 387	-4 991	-5 755	-5 051	-4 948	-4 597
Туркестанская	-7 213	-13 093	-13 627	-21 544	-20 597	-26 069	-16 631	-19 136	-23 437	-15 362
Ұлытау	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-722
Восточно-Казахстанская	-8 956	-7 332	-10 467	-11 388	-15 731	-10 697	-11 826	-9 367	-9 839	-3 323
Примечание: официального интернет-ресурса Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК [11]										

Судя по данным таблицы, можно сделать вывод, что из 17 областей страны, положительное сальдо на 2022г. сложилось только в одной Алматинской области. В остальных 16 областях сохраняется отрицательное сальдо миграции.

По результатам переписи населения, процент горожан продолжает увеличиваться на 5 процентных пунктов с 56,1 до 61,2%. В то время как доля сельского населения уменьшилась с 43,9 до 38,8%. Численность городского населения выросла более, чем на 2,7 млн человек. За последние 12 лет самый значительный рост

численности городского населения происходит в 6 регионах страны: Актюбинской, Атырауской, Западно-Казахстанской, Кызылординской, Мангистауской и Туркестанской областях.

Наиболее высокая урбанизация отмечается в Карагандинской области, где 80% населения являются горожанами, или более 1 млн человек. Среди республиканских городов на момент переписи в Астане проживало 1,23 млн граждан, и население столицы увеличилось вдвое за 12 лет. В Алматы насчитывалось 2,03 млн чел., и население этого мегаполиса увеличилось

на 580,6 тыс. человек. Численность населения г.Шымкент достигла 1,1 млн жителей, увеличившись на 381,6 тыс. человек. Стоит также отметить, что в каждом из этих городов был создан дополнительный район за период между переписями (Официальный интернет-ресурс Бюро национальной статистики...) [11]. Переезд большого числа людей из сельских районов в города может привести к перегрузке городской инфраструктуры и увеличению конкуренции на рынке труда. Это может создать дополнительные проблемы с занятостью, особенно для людей с ограниченными навыками.

Количество городов с населением от 50 тыс. до 99,9 тыс. чел. увеличилось с 8 до 14. Согласно данным Фонда ООН в области народонаселения (ЮНФПА), за 1992-2018гг. в Казахстане произошло значительное увеличение как общего числа, так и доли населения в южных регионах: на 34,1% выросла численность населения в Кызылординской области и на 33,3% - в Туркестанской области, а в Алматинской области – на 22,7% (Фонд ООН в области народонаселения) [12].

Урбанизация обусловлена снижением технического уровня и производительности труда в сельском хозяйстве, недостаточной инфраструктурой в сельских районах, ограниченным доступом производителей сельскохозяйственной продукции к основным рынкам вследствие их удаленности, различных климатических условий и прочих факторов (Курманова Г.К., Суханбердина Б.Б., Ким А.А. и др.) [13].

В ряде сельских районов Казахстана наблюдается недостаток развитой инфраструктуры, а именно дорог, школ, медицинских учреждений и доступ к современным технологиям. Это создает дополнительные трудности для жизни и предпринимательской деятельности в сельских областях.

Государство с момента обретения независимости сталкивалось с различными вызовами, которые возникали на фоне миграции. Для разрешения этих вызовов, были реализованы конкретные меры. И в течение этих лет эффективность данных мер вызывает вопросы и необходимость детального изучения. Согласно данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, происходит устойчивый отток населения из Северо-Казахстанской, Восточно-Казахстанской и Костанайской областей. Тем временем юг Казахстана густо заселен, что создает нехватку рабочих мест и, в свою очередь, приводит к безра-

ботице, ухудшению экономического состояния региона, недовольству среди населения уровнем жизни. Избыточная плотность населения на юге страны является причиной нехватки рабочей силы. Повышение неорганизованной внутренней миграции в крупные города стимулирует прилив сельских мигрантов, создавая дополнительную нагрузку для этих мегаполисов и увеличивая уровень недовольства среди их жителей.

Президент республики отметил актуальность решения демографических проблем в северных регионах, особенно приграничных, является вопросом первоочередным, так как касается в первую очередь безопасности страны (Вопросом безопасности страны назвал Глава государства К.-Ж. Токаев переселение казахстанцев с юга на север) [14]. В связи с этим были созданы программы государственного регулирования миграционных процессов, направленных в основном на переселение населения из южных регионов в северные. Одна из таких инициатив – "Сильные регионы - драйвер развития страны" на период с 2022 по 2026гг., который предоставляет возможность нетрудоустроенным, работоспособным гражданам получить поддержку от государства для переезда в северные регионы страны.

В рамках данного проекта предусмотрены следующие меры государственной поддержки для переселенцев: одноразовая субсидия на переезд в размере 70 месячных расчетных показателей труда (МРП) на каждого члена семьи; ежемесячная субсидия на аренду жилья и оплату коммунальных услуг в течение 12 месяцев в зависимости от числа членов семьи и местоположения; возможность профессионального обучения на коротких курсах; помощь в трудоустройстве или создании собственного бизнеса (Об утверждении национального проекта «Сильные регионы...») [15].

Для упрощения процедуры подачи заявки для участия в этой программе, была разработана функция, на базе онлайн-платформы электронной биржи труда, заполнив заявку для участия в программе. По состоянию на декабрь 2023г., 4 тыс. чел. заявок на переселение в трудодефицитные регионы зарегистрировано (Официальный интернет-ресурс Электронная биржа труда) [16]. Такие показатели могут свидетельствовать о том, что программа вызывает интерес у населения и гарантирует ее жизнеспособность.

С переселением в трудодефицитные регионы возникают общие трудности, с ко-

торыми сталкиваются переселенцы в рамках реализации программы, а именно культурные и языковые проблемы, проблемы с жильем, смена климата, трудоустройство. Адаптация не у всех переселенцев проходит легко (Жусупова А.) [17]. И как следствие, не справившись с возникшими сложностями, немногие решаются продолжать свой путь в новом регионе, и возвращаются обратно. Успешная интеграция переселенцев требует совокупных усилий со стороны государства, местного населения и самих переселенцев для преодоления этих трудностей и создания благоприятной среды для новой жизни.

Также с 2014г. государство реализует образовательную программу «Мәңгілік ел жастары-индустрияға!» («Серпін») (Об утверждении Концепции миграционной политики...) [18], которая предоставляет студентам из густонаселённых регионов, а именно из южных, образовательные гранты в таких дисциплинах, как педагогика, технические и сельскохозяйственные науки. Студенты, зачисленные по этой программе, получают стипендию от государства и места проживания в общежитиях. После завершения обучения по программе «Мәңгілік ел жастары-индустрияға!» («Серпін»), выпускники, в течение 2-х лет обязаны отработать государственный заказ в регионе своего обучения, либо в других регионах, участвующих в данной программе («В этом году в программу «Серпін» внесены изменения...») [19]. Однако и тут возникают сложности с тем, что после окончания учебы по этой программе, не все решаются остаться в местах обучения, т.е. в трудодефицитных регионах. Выпускники не могут трудоустроиться в местах, где действует данная программа, а также возникают сложности с жильем.

Однако, несмотря на предпринятые меры со стороны государства, ситуация с миграцией из сел в города, процесс урбанизации продолжает расти. Согласно данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, в селах проживает меньше половины населения страны, а именно лишь 40%. Сальдо миграции продолжает оставаться на отрицательном уровне. Из сел уезжают в первую очередь те, кто может трудоустроиться в городах. Как правило, лица, имеющие образование и специальности, а также лица трудоспособного возраста. Несмотря на проводимые государством меры по ре-

гулированию данного вопроса, ситуация все еще остается на повестке дня.

Миграция является сложным процессом, регулирование которого является комплексной процедурой. Миграция создает как возможности, так и вызовы, которые возникают как для мигранта, с одной стороны, так и для государства, с другой.

Меры, предпринимаемые государством, для устранения дефицита народонаселения в регионах, из которых происходит массовый отток, являются стратегически важными как для национальной безопасности, так и для выравнивания численности населения в стране. Без государственной поддержки ситуация с миграцией усложняется. Однако в реализуемых программах существуют и вызовы, которые требуют комплексного вмешательства.

Обсуждение

Трудовая миграция из сельской местности в Республике Казахстан обострила сложность проблемы и её влияние на социальные, экономические и демографические процессы в стране. Полученные данные подчеркивают актуальность разработки комплексных стратегий, направленных на стимулирование устойчивого развития сельских регионов и улучшение качества жизни и трудовых условий мигрантов.

Внедрение программ переселения вызывает множество неучтенных проблем, таких как непонимание потребностей рынка труда, нехватка должной квалификации в требуемых сферах трудоустройства принимающей области. Главным затруднением становится отсутствие систематического анализа эффективности реализации программ и недостаток планирования, учитывающего снижение рисков, с которыми сталкиваются исполнители и участники государственных инициатив. Это приводит к неудовлетворительному обоснованию последующих решений и отрицательно воздействует на финансовую сторону программ, что приводит к их дополнительным издержкам. Тем не менее приоритетным является создание условий для проживания и трудоустройства в северных регионах, прошли полный процесс адаптации. Иначе процесс будет напрасным как с финансовой точки зрения для государства, так и цели, недостигнутой реализуемой программой.

Важно отметить, что политические и социально-экономические меры должны основываться на глубоком понимании потребностей и ожиданий мигрантов, с учетом специфики каждого региона. Наши

предложения предоставляют основу для дальнейших исследований и разработки программ, способствующих укреплению сельской местности и содействию более равномерному распределению трудовых ресурсов в стране.

В результате экономических стимулирующих мер, включая программы переселения, ожидается изменение структуры рынка труда, уровня урбанизации и этнического состава населения в принимающих областях, что оказывает влияние на традиционный образ жизни жителей северных регионов. Человеческий капитал представляет собой ключевой актив для любого государства, поскольку внутренняя миграция часто взаимосвязана с международной миграцией, уже переселившиеся люди могут принять решение мигрировать в другие страны. Например, мигрант может начать перемещаться внутри страны, а затем принять решение мигрировать за рубеж, или наоборот. Для сохранения положительного сальдо миграции, государству необходимо выработать жизнеспособные и эффективные меры для снижения оттока наших сограждан.

Заключение

1. Миграция трудовых ресурсов из сельской местности является сложным феноменом, который требует принятия комплексных мер по решению данного вопроса.

2. Миграция из сельской местности влияет на социальные экономические и демографические процессы в стране.

3. Полученные сведения подчеркивают актуальность создания всесторонних стратегий, направленных на поощрение устойчивого развития сельских областей и улучшение условий жизни и труда мигрантов.

4. При внедрении программ переселения возникают неотмеченные ранее сложности, такие как отсутствие четких критериев квалификации для переселяющихся и недостаточное понимание потребностей рынка труда в районах, принимающих переселенцев. Основной проблемой становится отсутствие промежуточного анализа эффективности реализации программ, а также недостаток планирования с учетом снижения рисков, с которыми сталкиваются исполнители и участники государственных инициатив. Политические и социально-экономические стратегии должны базироваться на тщательном усвоении потребностей и ожиданий мигрантов, а также учете особенностей каждого региона.

5. Кадровый потенциал представляет собой существенный элемент для любого

государства, поскольку внутренняя миграция часто переплетается с международной миграцией, люди, уже претерпевшие внутренние перемещения, вероятнее всего примут решение о миграции в другие страны.

Вклад автора: Конарбаева Мадина Муратовна: определение цели и задач материалов публикации, разработка методологии, написание, координация исследования, анализ и сбор данных, интерпретация результатов исследования, редактирование и доработка публикации.

Конфликт интересов: автор заявляет об отсутствии конфликта интересов.

Список литературы

[1] United Nations International migration report [Electronic resource].- 2022.- URL: <https://www.worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022-interactive/> (date of access: 05.10.2023).

[2] Миграция, сельское хозяйство и развитие сельских районов Организация Объединённых Наций [Электронный ресурс].- 2020.- URL: <https://www.fao.org/migration/ru/> (дата обращения: 14.12.2023).

[3] Серикжанова, С. Мотивы внутренней миграции населения в Казахстане: сравнительный анализ на примере трех крупнейших городов / С. Серикжанова, А. Джанузакова // Вестник Казну. Серия психологии и социологии.-2022.-№2(81).-С.188-195.

[4] Казахстан: Расширенный миграционный профиль 2019. - Алматы: Миссия Международной организации по миграции (МОМ) в Казахстане - Субрегиональный координационный офис по Центральной Азии, 2020.-146с.

[5] Selod, H. Rural-urban migration in developing countries: Lessons from the literature / H.Selod, F. Shilpi //Regional Science and Urban Economics.-2021.-Vol. 91.-P. 101-110.

[6] Hung, L. Rural-urban migration with remittances and welfare analysis / L.Hung, S.Peng //Regional Science and Urban Economics.-2021.-Vol. 91.-P.522-526.

[7] Busso, M. Rural-urban migration at high urbanization levels / M. Busso, J. Chauvin, L. Herrera //Regional Science and Urban Economics.-2021.-Vol.91.-P. 428-436.

[8] Bjerck, L. Mover stayer winner loser: A study of income effects from rural migration / L. Bjerck, C. Mellander //Cities/.-2022.- Vol. 130.-P. 354-366.

[9] Бодаухан, К. Внутренняя миграция и ее влияние на развитие социальной инфраструктуры сельских территорий Казахстана / К.Бодаухан, Д.Женсхан., А.Ж. Жолмуханова // Проблемы агрорынка.- 2022.- N4.-С.197-206. <https://doi.org/10.46666/2022-4.2708-9991.21>

[10] Жусупова А., Илеуова Г., Насимова Г., Халикова Ш. Влияние программ переселения на повышение конфликтности в регио-

нах Казахстана [Электронный ресурс].-2022.- URL: <https://centralasiaprogram.org/vliyanie-programm-pereseleniya-na-povyshenie-konfliktnosti-regionah-kazahstana/> (дата обращения 12.11.2023).

[11] Официальный интернет-ресурс Бюро национальной статистики РК. Численность населения 2023 [Электронный ресурс].- URL: <https://stat.gov.kz/ru> (дата обращения: 11 ноября 2023).

[12] Фонд ООН в области народонаселения. Мы - Казахстан. Отчет Анализ положения в области народонаселения Республики Казахстан [Электронный ресурс].- 2019.- URL: https://kazakhstan.unfpa.org/sites/default/files/pbpdf/UNFPA_FullReport_Rus_Final_Disabled.pdf (дата обращения 12.11.2023).

[13] Курманова, Г.К. Миграционные процессы в современном казахстанском обществе / Г.К. Курманова, Б.Б. Суханбердина, А.А. Ким, Б.А.Уразова //Вестник университета «Туран».-2022.- №2.-С. 74-79.

[14] Вопросом безопасности страны назвал Глава государства К.-Ж. Токаев переселение казахстанцев с юга на север [Электронный ресурс].- 2021.- URL: <https://timeskz.kz/78900--voprosom-bezopasnosti--strany-nazval-tokaev--pereselenie-kazahstancv--s-yuga-na-sever.html> (дата обращения 10.11.2023).

[15] Об утверждении национального проекта «Сильные регионы – драйвер развития страны». Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 729 [Электронный ресурс].- 2021.- URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000729> (дата обращения 15.11.2023).

[16] Официальный интернет-ресурс Электронная биржа труда [Электронный ресурс].- 2023.- URL: <https://www.enbek.kz/ru/resettlement> (дата обращения 10.10.2023).

[17] Жусупова, А. Государственная программа переселения «Юг-Север»: востребованность и успешность [Электронный ресурс].- 2021.- URL: <https://ekonomist.kz/zhusupova/programma-pereseleniya-yug-gosprogramma-sever> (дата обращения 12.10.2023).

[18] Об утверждении Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2023 – 2027 годы [Электронный ресурс].- 2022.- URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000961/> (дата обращения 05.11.2023).

[19] «В этом году в программу «Серпін» внесены изменения», - вице-министр науки и высшего образования [Электронный ресурс].- 2023.- URL: <https://ortcom.kz> (дата обращения 05.11.2023).

References

[1] United Nations International migration report (2022). Available at: <https://worldmigrat>

tion-report.iom.int/wmr-2022-interactive/ (date of access: 05.10.2023).

[2] Migracija, sel'skoe hozjajstvo i razvitie sel'skih rajonov. Organizacija Ob'edinjonnyh Nacij [Migration, agriculture and rural development United Nations] (2015). Available at: <https://www.fao.org/migration/ru/> (date of access: 14.12.2023) [in Russian].

[3] Serikzhanova, S., Dzhanzakova, A. (2022). Motivy vnutrennej migracii naselenija v Kazahstane: sravnitel'nyj analiz na primere treh krupnejshih gorodov [Motives of internal migration of the population in Kazakhstan: a comparative analysis on the example of three largest cities]. *Vestnik KazNu. Serija psihologii i sociologiiu - KazNU Journal*, 2(81), 188-195 [in Russian].

[4] Kazakhstan: Rasshirennyj migracionnyj profil' 2019 [Kazakhstan advanced migration profile 2019] (2020). *Almaty: Missija Mezhdunarodnoj organizacii po migracii (MOM) v Kazahstane. – Subregional'nyj koordinacionnyj ofis po Central'noj Azii*, 146 [in Russian].

[5] Selod, H., Shilpi F. (2021). Rural-urban migration in developing countries: Lessons from the literature. *Regional Science and Urban Economics*, 91, 101-110.

[6] Hung, L., Peng, S. (2021). Rural-urban migration with remittances and welfare analysis. *Regional Science and Urban Economics*, 91, 522-526.

[7] Busso, M., Chauvin, J., Herrera, L. (2021). Rural-urban migration at high urbanization levels. *Regional Science and Urban Economics*, 91, 428-436.

[8] Bjerke, L., Mellander C. (2022). Mover stayer winner loser: A study of income effects from rural migration. *Cities*, 130, 354-366.

[9] Bodauhan, K., Zhenshan, D., Zholmahanova, A.Zh. (2022). Vnutrennjaja migracija i ee vlijanie na razvitie social'noj infrastruktury sel'skih territorij Kazahstana [Internal migration and its impact on the development of social infrastructure in rural areas of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka- Problems of AgriMarket*, 4, 197-206 [in Russian]. Available at: <https://doi.org/10.46666/2022-4.2708-9991.21>

[10] Zhusupova, A., Ileuova, G., Nasimova, G., Halikova Sh. (2022). Vlijanie programm pereselenija na povyshenie konfliktnosti v regionah Kazahstana [The impact of resettlement programs on increasing conflict in the regions of Kazakhstan]. Available at: <https://centralasiaprogram.org/vliyanie--programm--pereseleniya--na-povyshenie--konfliktnosti-regionah-kazahstana/> (date of access: 12.11.2023) [in Russian].

[11] Oficial'nyj internet-resurs Bjuro Nacional'noj statistiki RK. Chislennost' naselenija 2023 [The official Internet resource of the Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan. Population 2023]. Available at: <https://>

stat.gov.kz/ru/ (date of access: 11.11.2023) [in Russian].

[12] Fond OON v oblasti narodonaselenija. My - Kazakhstan. Otchet Analiz polozhenija v oblasti narodonaselenija Respubliki Kazakhstan [The United Nations Population Fund. We are Kazakhstan. Report Analysis of the population situation in the Republic of Kazakhstan] Available at: https://kazakhstan.unfpa.org/sites/default/files/pubpdf/UNFPA_FullReport_Rus_Final_Disabled.pdf (date of access: 12.11.2023) [in Russian].

[13] Kurmanova, G.K., Sukhanberdina, B.B., Kim, A.A., Urazova, B.A. (2022). Migration processes in modern Kazakh society. *Bulletin of Turan University - Vestnik Universiteta "Turan"*, 2, 74-79.

[14] "Voprosom bezopasnosti strany nazval K.-Zh. Tokaev pereselenie kazahstancev s juga na sever" [Tokayev called the resettlement of Kazakhstanis from the south to the north an issue of the country's security]. Available at: <https://timeskz.kz/78900--voprosom-bezopasnosti-strany-nazval-tokaev-pereselenie-kazahstancev-s-yuga-na-sever.html> (date of access: 10.11.2023) [in Russian].

[15] "Ob utverzhdenii nacional'nogo proekta «Sil'nye regiony – drayver razvitija strany»" [On the approval of the national project "Strong regions - the driver of the country's development"].

Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000729/> (date of access: 15.11.2023) [in Russian].

[16] Oficial'nyj internet-resurs Jelektronnaja birzha truda [The official online resource of the Electronic Labor Exchange]. Available at: <https://www.enbek.kz/ru/resettlement> (date of access: 10.10.2023) [in Russian].

[17] Ajman Zhussupova (2021). "Gosudarstvennaja programma pereselenija «Jug-Sever»: vostrebovannost' i uspeshnost'" ["The South-North State Resettlement Program: relevance and success"]. Available at: <https://ekonomist.kz/zhussupova/programma-pereseleniya-yug-gosprogramma-sever> (date of access: 12.10.2023) [in Russian].

[18] Ob utverzhdenii Konceptii migracionnoj politiki Respubliki Kazakhstan na 2023-2027 gody [On approval of the Concept of Migration Policy of the Republic of Kazakhstan for 2023-2027] (2022). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000961/> (date of access: 05.11.2023) [in Russian].

[19] "V jetom godu v programmu «Serpin» vneseny izmeneniya - vice-ministr nauki i vysshego obrazovaniya" ["Changes have been made to the Serpin program this year - Vice Minister of Science and Higher Education"] (2023). Available at: <https://ortcom.kz> (date of access: 05.11.2023) [in Russian].

Информация об авторе:

Конарбаева Мадина Муратовна – **основной автор**; докторант Ph.D; Университет Нархоз; 050035 ул. Жандосова, 55, г.Алматы, Республика Казахстан; e-mail: madina.konarbayeva@narhoz.kz; <https://orcid.org/0000-0001-7609-8057>

Автор туралы ақпарат:

Конарбаева Мадина Мұратқызы – **негізгі автор**; Ph.D докторанты; Нархоз университеті; 050035 Жандосов көш., 55, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: madina.konarbayeva@narhoz.kz; <https://orcid.org/0000-0001-7609-8057>

Information about the author:

Konarbayeva Madina Muratovna – **The main author**; Ph.D student; Narхоз University; 050035 Zhandosova str., 55, Almaty, Kazakhstan; e-mail: madina.konarbayeva@narhoz.kz; <https://orcid.org/0000-0001-7609-8057>

ПРОБЛЕМЫ АГРОРЫНКА

Правила оформления статей для публикации в журнале
смотреть на сайте <https://www.jpgra-kazniiark.kz>

Редакторы: И.С. ТАИПОВА, К.О. ОМИРГАЛИЕВА
Компьютерный макет Ж.С. ДОСУМОВА

Подписано в печать 28.03.2024г.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Объем 32.5 усл.п.л., 30.4 уч.изд.л.
Тираж 150 экз. Заказ № 102.
Отпечатано в КазНИИ экономики АПК и РСТ

Адрес редакции:
Казахстан, 050057 г. Алматы, ул. Сатпаева, 30 «б»
тел.: 245-35-87; 245-36-20, fax: 245-36-07
e-mail: kazniiark@mail.ru